JEZIK

ŠKOLSKI LEKSIKON

ŠKOLSKI LEKSIKON

Općeobrazovne škole

12 knjiga

Glavni urednik

SILVIO RUŽIĆ

Urednik izdanja

MIRA ZAGOTTA

Stručni urednici

Prof. HRVOJE JURAČIĆ
Prof. DANKO GRLIĆ

Autori

BABIĆ dr Stjepan
BAUČIĆ prof. Ivo
BAUČIĆ prof. Vlatka
BRAJEVIĆ prof. Dora
ČUBELIĆ dr Tvrtko
ČUDINA prof. Mira
DAMJANOV dr Jadranka
DOMAC dr Radovan
GRLIĆ prof. Danko
GRLIĆ dr Ljubiša
LISINSKI Hrvoje
LIŠČIĆ prof. Berislav
MANASTERIOTTI prof. Višnja
MARTIĆ prof. Mirko
MARUŠIĆ prof. Ante
MATKOVIĆ prof. Hrvoje
OBRADOVIĆ prof. Josip
RADULIĆ prof. Ksenija
SALZER prof. Olga
SEUNIK prof. Vera
SEVDIĆ prof. Milenko
VELIMIROVIĆ Mihajlo

Stručni redaktori i recenzenti

ANTIĆ prof. Barka
CRKVENČIĆ dr Ivan
FILAJDIĆ dr inž. Mirko
FINKA dr Božidar
FURLAN dr Martin
GROSS dr Mirjana
HANŽEKOVIĆ Fedor
KRAJNOVIĆ prof. Milan
KUNTARIĆ prof. Marija
LOVRENČIĆ dr Rene
LUI dr Ante
MIKECIN prof. Vjekoslav
NOVAKOVIĆ prof. Novak
PEJOVIĆ dr Danilo
PETROVIĆ dr Sveto
PRELOG dr Milan

Oprema

ĐURO SEDER

DR STJEPAN BABIĆ

JEZIK

»PANORAMA«

ZAGREB, 1965

PREDGOVOR IZDAVAČA

Drugo izdanje »Školskog leksikona« razlikuje se od prvog osim po grafičko-likovnoj opremi i opsegu, također po mnogim svojim sadržajnim karakteristikama. Znatno veći broj autora i recenzenata pokušao je, na osnovu vlastitih kritičkih zapažanja kao i sugestija i prijedloga određenog broja drugih stručnjaka (npr. pismo Saveznog zavoda za ispitivanje školstva) izmijeniti i nadopuniti prvih dvanest leksikona i ispraviti neke propuste i greške što su se potkrale u prvom izdanju.

Autori ovih knjiga svjesni su ne samo objektivnih teškoća, koje su izvanredno velike u takvoj vrsti posla, već i svojih subjektivnih mogućnosti pa stoga ne smatraju da je napor koji su uložili uvijek nužno urodio najboljim i najpozitivnijim rezultatima. Uza svu koncentraciju pažnje, savjest naučnih radnika i stručnu rigoroznost koja se može uložiti u takav rad, leksikoni ove vrste nikad, ni kod naroda koji imaju veliku tradiciju na tom području, ne mogu biti potpuno bez grešaka. I u njima će se nesumnjivo naći nedovoljno preciznih objašnjenja i propuštenih pojmova, pa i zapostavljanje pojedinih područja.

Smatrali smo, međutim, da ti leksikoni mogu ipak mnogo pomoći učeniku i našem čovjeku koji želi biti upućen u temeljne, ključne pojmove raznih znanstvenih područja, jer mu omogućuje relativno lako, brzo i jednostavno snalaženje u obimnoj materiji osnovnog obrazovanja. Kao tumači pojmova, ovi leksikoni mogu na određen način, kao pomoćna, odnosno dopunska sredstva u nastavi, poslužiti upravo svojim specifičnim,

leksikografskim načinom informiranja. Takav leksikografski oblik upućivanja u pojedina područja prijeko je potreban suvremenom čovjeku u vijeku ubrzanog napretka svih posebnih znanosti, u epohi ekonomskih, društvenih i političkih promjena, znači i svakodnevnog pojavljivanja novih pojmova. No ovi leksikoni imaju skromnu namjeru da pruže samo prva uputstva, da budu sintetički pisani vodiči kroz pojedina područja, da ukažu na najbitnije karakteristike određenog pojma, a nikako da zamijene studiozan rad nastavnika na produbljivanju i usavršavanju znanja iz određenih predmeta. Oni nisu niti mogu biti z a m j e n a *udžbenicima koji sistematski i postupno uvode učenika u pojedine predmete, tumačeći građu bilo kronološkim redom, bilo od jednostavnijih do složenijih, teže shvatljivih pojmova. Iz njih učenik ne može* u č i t i, *ali mu oni mogu pružiti dragocjenu* p o m o ć p r i u č e n j u, *kad naiđe na nejasan termin, kad traži sažetu definiciju nekog pojma, kad mu je potreban određeni podatak, činjenica, godina, formula, broj stanovnika, kad ne zna kojem razdoblju pripada neka pojava ili umjetnički pravac, u koje vrijeme i unutar kojih idejnih strujanja da smjesti određenu književnu, socijalnu ili filozofsku koncepciju, koje su joj glavne karakteristike i predstavnici itd. Premda rađeni uglavnom na osnovu plana i programa naših općeobrazovnih škola, oni su kadikad morali i odstupiti od tih koncepata, jer tumače i moraju tumačiti i one termine koji se posebno ne obrađuju u školskoj nastavi.*

U nizu objektivnih teškoća autora ovih leksikona, treba prije svega istaknuti neujednačenu terminologiju za pojedina područja. Ne treba zaboraviti, bez obzira na to što je opseg leksikona povećan u usporedbi sa prvim izdanjem, da se mnogim autorima pojavio gotovo nerješiv problem relativno vrlo skučenog prostora, što se posebno ispoljilo kod onih predmeta koji se više godina uče u školama.

Predgovor autora

Drugo je izdanje znatno prošireno i opsegom i novim pojmovima, a uz to je tako temeljito prerađeno da gotovo ni jedan članak iz prvoga izdanja nije ostao nepromijenjen. U osnovi je i ovdje gramatika i pravopis hrvatskosrpskoga jezika s ostalim najvažnijim lingvističkim pojmovima. Jedni su od njih ušli po zahtjevima nastavnih planova, drugi su potrebni za razumijevanje glavnog dijela, treći kao sastavni dio opće naobrazbe, a nekoliko i zbog obavještenja o najnovijem razvoju suvremene lingvistike. Jedino će tako biti neznatan broj uzaludnih posezanja za jezičnim leksikonom. Iako svi pojmovi nisu podjednako »školski«, učenici će ih često nalaziti u neudžbeničkim djelima kojima treba da se služe ili za kojima posežu iz vlastitih pobuda. Oni ujedno mogu poslužiti aktualizaciji nastave i olakšati samostalno obrazovanje. To je toliko opravdanije što leksikon nije udžbenik koji se odbacuje nakon završenog razreda, nego priručnik za trajniju upotrebu. On je zbornik znanja koja ne treba učiti napamet, nego da se čovjek brzo obavijesti kad što ustreba. U tome zapravo i jest prednost leksikonske obrade. Od nje sam odstupao samo kad bi stroga primjena previše rascjepkala usko povezane pojmove ili kad bi tražila znatna ponavljanja pojedinih objašnjenja. Mnoga upućivanja na srodne pojmove i pojave služe da se i u takvoj obradi znanje povezuje u cjelinu. Kako je to leksikon s posebnom namjenom, opširnije su i potanje obrađeni oni pojmovi koji su potrebniji, a često su zbog toga dodani i neki dijelovi koji će koristiti općoj pismenosti.

Terminologija je poseban problem, kako sam to istakao i u predgovoru prvog izdanja. Smatram da sam za ovakav rad odabrao jedino moguć i opravdan put: s pojmom koji ulazi u leksikon ulaze i njegovi prošireniji termini, naši i strani, stariji i noviji, neki ravnopravno, a neki više ili manje potisnuti.

U osvjetljavanju jezičnih i pravopisnih pojava mnogo sam pažnje posvećivao odabiranju primjera i oni su nezamjenljiva dopuna definicijama, pravilima i objašnjenjima, a često omogućuju da izlaganje bude kraće. Koliko se moglo, izbjegavao sam banalne primjere. Zbog toga sam ih većinom uzimao iz djela naših najistaknutijih književnika, ali sam autora označio samo kad je s kojega razloga bilo potrebno.

Suradnici su izradili dijalektološke karte i napisali ove članke: dr Dalibor Brozović *Jat, Kajkavsko, Štokavsko* i *Torlačko narječje,* dr Božidar Finka *Čakavsko narječje,* dr Radoslav Katičić *Genetska srodnost, Indoevropski jezici, Književni jezik, Tipologija jezika.*

Posebno zahvaljujem ocjenjivaču dr B. Finki jer mi je dao vrijednih napomena.

VAŽNA NAPOMENA

Skraćenice i latinička slova s posebnim znakovima upotrijebljeni u ovom leksikonu objašnjeni su na mjestu koje im pripada po abecednom redu. Objašnjenja drugih znakova mogu se pronaći pomoću natuknica *Pismeni znakovi,* ь i ъ pomoću *Jer* i *Jor,* a znaka ʒ u *Tvorbi glasova.*

DR STJEPAN BABIĆ

JEZIK

A

A, prvo slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban samoglasnik (v. Tvorba glasova); ạ, znak za zatvoreno a. Kao riječ *a* je suprotni veznik.

A., skraćenica od *akuzativ.*

ABECEDA (prema nazivima prvih latinskih slova: a, be, ce, de), u širem značenju svaki sustav glasovnog pisma (v.) pa se u tom istom smislu upotrebljava i azbuka i alfabet. U užem značenju a. označava utvrđeni red slova u latinici, a kako se taj red ponešto razlikuje za pojedine jezike, može se govoriti npr. o latinskoj, njemačkoj, poljskoj abecedi.

Hrvatskosrpska abeceda:

1 Aa 2 Bb 3 Cc 4 Čč 5 Ćć 6 Dd 7 Dždž 8 Đđ
9 Ee 10 Ff 11 Gg 12 Hh 13 Ii 14 Jj 15 Kk 16 Ll 17 Ljlj
18 Mm 19 Nn 20 Njnj 21 Oo 22 Pp 23 Rr 24 Ss 25 Šš
26 Tt 27 Uu 28 Vv 29 Zz 30 Žž

Izgovara se: *a, be, ce, če, će, de, dže, đe, e, ef, ge, ha, i, je, ak, el, elj, em, en, enj, o, pe, er, es, eš, te, u, ve, ze, že.*

U pisanju stranih imena i riječi, a i u pojedinim naukama upotrebljavamo i slova *q Q* (kve), *w W* (dvostruko ve), *x X* (iks), *y Y* (ipsilon). U abecednom redu *q* dolazi iza *p*, a *w*, *x*, *y* između *v* i *z*. Slovo *y* označava u latinici stsl. i rusko *ы*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu upotrebljava u znanstvenim jezičnim izdanjima (osobito u ARj.) posebne znakove za složena slova: *ļ* za *lj*, *ń* za *nj*, *ǵ* za *dž*. Ti su znakovi upotrijebljeni i u ovom leksikonu u člancima Čakavsko i Kajkavsko narječje.

ABLATIV, v. Ablativni genitiv.

ABLATIVNI GENITIV, u nekim gramatikama hs. jezika naziv za genitiv koji označava udaljavanje ili oduzimanje. Naziv je dobio po tome što ima službu latinskog ablativa.

A-DEKLINACIJA, v. Deklinacija.

ADJEKTIV, v. Pridjev.

ADJEKTIVNI, v. Pridjevni.

ADNOMINALNA UPOTREBA, v. Padež.

ADVERB, v. Prilog.

ADVERBALNA UPOTREBA, v. Padež.

ADVERBNA OZNAKA, v. Priložna oznaka.

ADVERBNI, v. Priložni.

ADVERZATIVNA REČENICA, v. Suprotna rečenica.

AFEKTIVNO ZNAČENJE, v. Značenje.

AFIRMATIVAN, v. Potvrdan.

AFRIKATA, v. Tvorba glasova.

AGLUTINATIVNI JEZICI, v. Tipologija jezika.

AHAVAC, v. Književni jezik u Hrvata.

AK., običnije *ak.*, skraćenica od *akuzativ*.

AKCEN(A)T, v. Naglasak.

AKCENATSKI ZNAKOVI, v. Naglasak.

AKTIV (lat. activus koji čini), sustav glagolskih oblika kojima se izriče da je subjekat vršilac radnje *(Vojnici su osvojili grad)*, za razliku od pasiva (v.) kojim se izriče da subjekat podnosi radnju.

AKUZATIV, zavisni padež koji zavisi od glagola *(reže kruh)*, pridjeva *(težak jednu tonu)* i od ovih prijedloga: *kroz, niz, uz, mimo, prije, poslije, pred, na, o, po, među, nad, pod, u, za,* a katkad i od kojih drugih prijedloga *(oko, od, do, preko...)*, i to uglavnom u ustaljenim vezama: *oko sat hoda, put od mjesec dana, preko dan* (običnije *preko dana*), *do neki dan*... Odgovara na pitanje *koga?* (za živo) ili *što?* (za neživo)

A. bližega objekta osnovna je služba besprijedložnog akuzativa. U njoj je riječ u a. neposredno potčinjena glagolskom djelovanju. Jedni objekti nastaju djelovanjem same radnje: *Osnovao je tvornicu. Počeo je kavgu. Kopa jamu. Gradi kuću. Sašit će odijelo.* Drugi postoje prije radnje: *Uze šešir. Zvao je majku. Moram pitati kćer. Prodat ću ti kuću.* Takvi se objekti zovu izvanjski objekti. Kad je objekat istoga korijena kao i glagol, zapravo je sadržan u njemu, pa se naziva unutrašnji ili tautološki objekat: *Daj račun kako si kućio kuću. Zimu su zimovali u zemunici.* Uz pojedine glagole u akuzativu je osoba koja vrši radnju, podnosi je, radnja se na nju odnosi i sl.: *Stade ga vika. Ivana boli glava. Sram vas bilo.* Iako je i tu a. objekat, ipak ga zbog smisla nazivamo logički subjekat. Glagoli kao *učiti, pitati, moliti*... mogu uza se imati dva objekta u akuzativu pa jedan pokazuje osobu, a drugi predmet: *Upitat ću vas samo jednu riječ.*

Predikatni a. Dva akuzativa dolaze i uz glagole koji s jednim ne bi imali potpun smisao, pa je jedan a. objekat, a drugi dio predikata: *Učinit će djecu janjičare.* Predikatni

a. može se zamijeniti predikatnim instrumentalom: *Učinit će djecu janjičarima.*

A. mjere i cijene izriče mjeru ili cijenu: *Težak je s t o t i n u kilograma. Vrijedi t i s u ć u dinara.*

Vremenski a. izriče kako je dugo što trajalo ili kada je bilo: *C i j e l u n o ć nisam ni oka stisnuo. Liječio se g o d i n u* dana. *Trajalo je samo j e d n u m i n u t u. Puklo je o n a j t r e n u t a k kad se pojavio.*

A. s prijedlozima. Prijedlozi *nakon, prije, poslije, mimo* slažu se i s gen. bez razlike u značenju: *nakon, prije, poslije godinu dana, prije, poslije godine dana, mimo kuće, mimo kuću,* ali su prva tri s akuzativom ograničena samo na imenice koje označuju vrijeme.

Prijedlog *kroz* s imenicom u akuzativu dolazi uz glagole kretanja ili glagole pod kojim se razumijeva kretanje (npr. glagoli gledanja), kretanje ide od jednoga kraja do drugoga ili je bar usmjereno tako, a obuhvaćeno je potpuno ili djelomično onim što znači imenica: *Idem kroz šumu. Prošla je kroz sobu. Probili su se kroz vatru i vodu. Gleda kroz prozor.*

Slično je i s vremenskim imenicama gdje je kretanje obuhvaćeno samo figurativno: *Pomorstvo kroz vjekove.* Inače u vremenskom značenju nije dobro upotrebljavati taj prijedlog: *Kroz povijest južnoslavenskih naroda uvijek se probijala težnja za slobodom. Kroz to se vrijeme vodio papirnati rat. Zatim treba kroz mjesec-dva uzeti ono što je napisano. Soba je kroz dan otvorena. Mučili su se oko toga kroz tri godine.* Bolje je to izreći s drugim prijedlozima: *U povijesti* ... *Za to se vrijeme*... *za mjesec-dva* ... *preko dana* ... ili jednostavno bez prijedloga: *Mučili su se oko toga tri godine.* Ako na to ne pazimo, rečenica može biti dvoznačna, npr. *Eto nove čete kroz mjesec dana.* Ne zna se hoće li četa doći nakon mjesec dana ili unutar roka od mjesec dana, a to znači da može doći već sutradan.

Pogrešno je upotrebljavati prijedlog *kroz* u značenju sredstva: *Produktivnost rada treba povećavati kroz uvođenje savršenije mehanizacije. Umjetnik kao da se kroz stvaranje pomla-*

đuje. Nije pripadao onima koji kroz tlačenje drugih hoće da se uzdigne. Vezu *kroz* + *a.* u takvim primjerima treba zamijeniti instrumentalom, ovdje *uvođenjem, stvaranjem, tlačenjem.*

Prijedlog *za* ne valja upotrebljavati u značenju cilja, npr. *Putujem za Sarajevo. Avion je krenuo za Beograd.* Treba: *u Sarajevo, u Beograd.* Ako se želi naglasiti samo pravac, a ne želi se istaći cilj, može se upotrijebiti prijedlog *prema: Avion je krenuo prema Beogradu.*

ALBANSKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

ALFABET (od *alfa, beta,* naziva za prva dva grčka slova), u širem značenju isto što i abeceda i azbuka, u užem značenju red slova grčkoga pisma:

red. br.	*vel. slov.*	*mal. slov.*	*naziv*	*latinicom*	*red. br.*	*velika slova*	*mala slova*	*naziv*	*latinicom*
1	Α	α	alfa	a	13	Ν	ν	ni	n
2	Β	β	beta	b	14	Ξ	ξ	ksi	ks (x)
3	Γ	γ	gama	g	15	Ο	ο	omikron	o
4	Δ	δ	delta	d	16	Π	π	pi	p
5	Ε	ε	epsilon	e	17	Ρ	ρ	ro	r
6	Ζ	ζ	zeta	z	18	Σ	σ,ς	sigma	s
7	Η	η	eta	ē	19	Τ	τ	tau	t
8	Θ	ϑ	theta	th	20	Υ	υ	ipsilon	y
9	Ι	ι	jota	i	21	Φ	φ	fi	ph (f)
10	Κ	ϰ	kapa	k	22	Χ	χ	hi	ch (h)
11	Λ	λ	lambda	l	23	Ψ	ψ	psi	ps
12	Μ	μ	mi	m	24	Ω	ω	omega	ō

Latiničkim h piše se mjesto grčkoga znaka za oštri hak (spiritus asper): Ὅμηρος—Homēros, ἱστορία—historia.

ALOFON, v. Fonem.

ALTERNACIJA, v. Prijevoj.

ALVEOLARNI SUGLASNIK, suglasnik koji se tvori na alveolama, v. Tvorba glasova.

ALVEOLE (lat. alveolus koritašce), govorni organ. Meso oko korijena zubâ zove se desni, tuđicom a., ali se u lingvistici alveolama smatra luk s unutarnje strane korijena zubâ.

ANALITIČKI JEZICI, v. Tipologija jezika.

ANALOGIJA (grč. analogia razmjer, odnos), djelovanje u jeziku koje nastoji da izjednači različite oblike ili veze među riječima u čemu bliske. Tako su npr. oblici *nijesam, nijesi, nijesmo, nijeste, nijesu* zamijenjeni sa *nisam, nisi, nismo, niste, nisu* analogijom prema *nije.* Oblik *danju* nastao je analogijom prema *noću* jer se s njim povezuje po oprečnom značenju. Prema pravilnom *početi, počnem* javlja se i pogrešno *počmem* analogijom prema *uzeti, uzmem.* Neki pogrešno govore: *oženio se za Mariju,* mjesto pravilnoga: *oženio se Marijom,* zbog analogije prema vezi: *udala se za Ivana.*

ANKETA LMS, v. Novosadski dogovor.

ANTONIM (grč. antōnymos, od anti prema, protiv i ónoma ime), riječ koja je po značenju suprotna drugoj riječi, npr. *prisutnost-odsutnost, ući-izaći, lijevo-desno, velik-malen* i sl.

ANTROPONIMIJA, v. Onomastika.

AORIST, ili **prošlo svršeno vrijeme,** sustav glagolskih oblika koji se tvore od infinitivne osnove svršenih glagola, a katkada i od nesvršenih, ovim nastavcima:

		1.				2.		
jd.	1. l.	sjȅd-*oh*	mn.	sjȅd-*osmo*	jd.	čȕ-*h*	mn.	čȕ-*smo*
	2. l.	sjȅd-*e*		sjȅd-*oste*		čȕ		čȕ-*ste*
	3. l.	sjȅd-*e*		sjȅd-*oše*		čȕ		čȕ-*še*

Prvim nastavcima tvore a. svi glagoli s infinitivnom osnovom na suglasnik, a to je samo jedan dio glagola I vrste (v.

Glagolska vrsta). Drugim nastavcima tvore a. svi glagoli s infinitivnom osnovom na samoglasnik, a to su svi glagoli ostalih vrsta i jedan dio glagola I vrste.

A. u pravoj upotrebi izriče prošlu svršenu radnju koja se dogodila neposredno pred trenutkom kad se o njoj govori: *Što učini, nesretniče! — Eto razbih vazu. Ode ti, Simane, daleko. O, što doživjeh ovaj čas — plakala je žena.*

Pripovjedački ili **narativni a.** služi u pravoj upotrebi i u pripovijedanju za izricanje prošlih svršenih radnji bez obzira kad su se dogodile prije trenutka govora: *Kada se ušeprtljiše Zagrepčani radi onijeh grbova na zgradi državne financije, zovne usplahirena vlast u pomoć vojsku... Malo, a iz Bakačeve ulice kao da šušnu lišće, kao da pljusnu kiša — i diže se bahat kopita. Obukoh se. /Prozoru pridoh./ A vani: jesen.*

Poslovični ili gnomski a. dolazi u svevremenskoj upotrebi: *Nesta blaga, nesta prijatelja.*

Futurski a. izriče buduću radnju za koju je govornik posve siguran da će se dogoditi, za koju smatra kao da se već svršila, pa je izriče aoristom: *Ja ću uzeti jednog konja pa odoh po svijetu. Zaspao, a ujutro rano otišao Nikoli: — Hajdemo, Nikola, u Stolac. Ja ti prodadoh. — I ja kupih.* (A Nametak: Njegova osuda.)

A. se u pojedinim govorima počeo gubiti ili se već izgubio, ali se u književnom jeziku čuva jer se zbog svoje stilske izražajnosti ne može uspješno zamijeniti ni jednim drugim vremenom. Značenje našeg aorista od nesvršenih glagola u nauci još nije objašnjeno. Teškoća je u tome što postoji posebno glagolsko vrijeme za prošlost koje se tvori samo od nesvršenih glagola, imperfekat (v.), i po tome se ta dva vremena dopunjuju, tvore sustav, a odstupanja od njega nisu česta pa je spomenutu pojavu teže proučiti. Čini se da je posrijedi prodornost aorista zbog njegove izražajnosti, lakše tvorbe i veće čestote.

APELATIVNA IMENICA, v. Imenica.

APOSTROF ('), pravopisni znak. Piše se mjesto izostavljenoga glasa: *Je l' vrijedi? Ne dolaz'te. Primili su n'jemo suzu.* A. se ne piše iza krnjega infinitiva, *napisat ću,* i mjesto samoglasnika nestalog sažimanjem: *U noćni sat/ Ušo je ko tat...* (Matoš, Mora).

APOZICIJA (lat. appositio priložak), imenica koja se dodaje drugoj imenici ili zamjenici da je pobliže označi, a s njom je u istom padežu. Po tome je a. samo posebna vrsta atributa (v.). *Rijeka Korana istječe iz Plitvičkih jezera. Glava kuće, moj pradjed, zvao se Antun. Prva žena Antina, mati mog djeda, umrla je mlada. Ima neka drvenjara, a u njoj djed Petar, mljekar, sa kćerkom. Odosmo dakle blizu one potleušice dočekati Petra mljekara. Julčika, dijete moje, poljubi tetu Tončiku. Mene starca poslušajte.* Kao što se iz navedenih primjera vidi, a. može stajati ispred svoje imenice ili iza nje, može biti sama ili imati drugih dodataka. Kad stoji iza svoje imenice, redovno se odvaja zarezom. Ako su dvije imenice gotovo ravnopravne pa nije jasno koja je a., smatra se da je ona koja je šira po značenju: *čovjek trgovac, žena udovica, ban Mažuranić, carica Milica.*

APSOLUTNI PADEŽ, v. Nezavisni padež.

APSTRAKTNA IMENICA, v. Imenica.

ARBANAŠKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

AREAL ili area, u lingvistici područje prostiranja koje jezične pojave. Usp. izoglosa.

ARGOT, v. Žargon.

ARHAIZAM (grč. archaismos od archaios star, drevni), riječ, oblik ili jezična konstrukcija koja više pripada starijem jezičnom razdoblju nego onom u kojem se katkada upotrebjava, npr. *arslan* (lav), *čest* (dio), *korugva* (zastava), *korablja* (*lađa*), *mudroslovlje* (filozofija), *jednouditi, jednoničiti* (postiti, jedanput na dan jesti), *njekoliko, njegovijeh, crnijeh, ćesar* (car), *pastijer, kudijer* (kuda), *filologički* (filološki), *glavit* (lijep),

imenit (čuven), *s ljudma* i sl. U književnom jeziku arhaizme nesvjesno upotrebljavaju stariji ljudi ako su te riječi i oblici bili u živoj upotrebi za njihove mladosti, svjesno ih katkad upotrebljavaju pisci i prevodioci da djelu dadu patinu starine i zbog drugih stilskih razloga, jer je stilsko djelovanje arhaizama u većini vrlo snažno. Npr. riječ *sȅbar, sȅbra* u srednjovjekovnoj je hrvatskoj i srpskoj državnoj organizaciji značila čovjeka nižega društvenog položaja, a zatim isto što *pučanin, kmet, seljak, težak.* U suvremenom je jeziku nema, ali je nalazimo u pjesmama Tina Ujevića (i jedna se njegova zbirka zove *Lelek sebra*) u tim značenjima s jakim osjećajnim značenjem *patnik.* Isto tako u Ujevićevim pjesmama nalazimo i riječ *rȁba (Molitva Bogomajci za rabu božju Doru Remebot)* u značenju *službenica, sluškinja, robinja;* zatim a. *spljetski* 'splitski' i dr. U praksi je inače teško odrediti što je a. pa se često griješi proglašavajući arhaizmom riječ ili oblik koji je rijedak po upotrebi. Pogreška je veća ako je s tom tvrdnjom povezana i neopravdana osuda te riječi.

Od arhaizma treba razlikovati povijesne riječi. To su takve riječi kojih nema u običnoj upotrebi jer nema ni predmeta koji označuju, npr. *falake* 'klade za sapinjanje nogu pri šibanju', *helebarda* 'vrsta oružja' (dugačko koplje s dvosjeklom oštricom) i sl. jer u djelima u kojima se spominje taj predmet upotrebljava se normalno i ta riječ.

ARj., v. Rječnik.

ARTIKULACIJA, cjelokupnost pokreta govornih organa u oblikovanju jednoga glasa ili skupa glasova. Kako se artikuliraju naši glasovi v. Tvorba glasova.

ARTIKULIRAN GLAS, glas razumljiv jednoj jezičnoj zajednici jer je proizveden na određeni način (v. Artikulacija).

ARTIKULIRATI, tvoriti, oblikovati glasove.

ASIMILACIJA, v. Jednačenje.

ASINDETSKA REČENICA, v. Složena rečenica.

ASPEK(A)T, v. Glagolski vid.

ATRIBUT (od lat. attribuere dodijeliti, pridijeliti) ili *dodatak*, riječ kojom se označuje imenica ili zamjenica. A. može biti pridjev, pridjevna zamjenica i redni broj, a slaže se sa svojom imenicom u rodu, broju i padežu i stoji obično ispred nje, ali može i iza nje: *Sa purpurne se vode stade pušiti mliječna para, a u tihoj i zelenoj dubini stade nicati draguljno trunje, padajući sa neba vedroga, večernjega, zvjezdanoga. — Lijepo razabiram na punoj mjesečini kako se dolje prema jarku poput crne lavine kotrlja naš kokošinjak, svinjac, kočac — što li bijaše — ... iz kojega eno izleti jedan moj plačidrug.*

Pridjevni a. Kad pridjev kao a. kazuje neko stalno svojstvo ili kakvoću koje imenice i s njom čini jedan pojam, zove se pridjevni (adjektivni) a.: *Eno ga, gdje gega ovamo naš bucmasti komandant. Odjeknu zvuk kosačkih brusova.*

Predikatni a. Ako a. izriče tek slučajno i prolazno stanje, zove se predikatni a.: *Ode Rade žalostan. Pade junak trudan na postelju. Pobješnjeli je konj grabio ravno nizbrdice prema kapiji.*

Ukrasni pridjev ili **epitet.** Ako se a. dodaje imenici zbog ukrasa, onda se takav a. zove ukrasni pridjev ili epitet (grč. epitheton pridjevak). On kazuje ono što se razumije da imenica ima pa time to svojstvo ističe, ali zbog česte upotrebe, osobito u narodnoj pjesmi, u većini djeluje kao jezični klišej: *zelena trava, bijela ruka, jarko sunce, rujno vino, sivi soko.*

A. u širem smislu svaki je dodatak imenici u kojem drugom padežu ili u prijedložnoj vezi: *čašica razgovora, rad Ivana Meštrovića, most na Savi, grijanje na paru, dvorana za ples.* Ako je imenički a. u istom padežu, onda je to posebna vrsta dodatka i naziva se apozicija (v.).

ATRIBUTNA REČENICA, zavisno složena rečenica u kojoj zavisna ima službu atributa: *Izdere se na Tugomila koji ga gledaše zaprepašteno.* Rečenica je zapravo odnosna: zavisna

se odnosi na Tugomila, ali ga ujedno pobliže objašnjava pa kao cjelina ima službu atributa. Da ima službu atributa, vidi se i kad se zamijeni riječju s približno istim značenjem: *Izdere se na zaprepaštenoga Tugomila.*

AUGMENTATIV (od lat. augere množiti, povećati), uvećana riječ ili uvećanica, riječ koja izražava da je što veće od prosjeka, golemo, a obično ujedno izriče i nezgrapnost, starost, dotrajalost, ružnoću, uopće razna porugljiva i pogrdna značenja pa je a. u većini i pejorativ (v.). Augmentativne se imenice tvore sufiksima: *-čina, -endra, -endretina, -erda, -erina, -eskara, -etina, -ina, -turača, -uljaga, -uljina, -urda, -urina, -uskara, -uština: tavančina, selendra, selendretina, ručerda, kućerina, kućetina, ljudeskara, nosina, ženturača, sovuljaga, travuljina, glasurda, kućurina, babuskara, baruština.* Augmentativni se pridjevi tvore sufiksom *-at: glavat, nosat, okat, plećat.* Oprečno je deminutiv (v.).

AUTOHTONA RIJEČ, v. Iskonska riječ.

AZBUKA (od az, buky, naziva prvih dvaju slova u glagoljici i staroj ćirilici), u širem značenju isto što i abeceda i alfabet, u užem značenju a. označava red slova u glagoljici (v.) i ćirilici (v.).

Azbučni red:

1 Аа 2 Бб 3 Вв 4 Гг 5 Дд 6 Ђђ 7 Ее 8 Жж 9 Зз
10 Ии 11 Јј 12 Кк 13 Лл 14 Љљ 15 Мм 16 Нн 17 Њњ
18 Оо 19 Пп 20 Рр 21 Сс 22 Тт 23 Ћћ 24 Уу 25 Фф
26 Хх 27 Цц 28 Чч 29 Џџ 30 Шш

B

B, drugo slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban zatvorni suglasnik (v. Tvorba glasova); znak B služi i kao skraćenica za Benešićev rječnik (v. Rječnik).

BABUKIĆ, VJEKOSLAV, v. Knjiž. jezik u Hrvata.

BALTO-SLAVENSKI JEZICI, v. Indoevropski jezici.

BARBARIZAM (od grč. barbaros negrčki, tuđ, stran), u osnovnom značenju: pogrešna riječ, oblik ili izraz nastao pod utjecajem kojega stranoga jezika; u prenesenu značenju gruba jezična pogreška.

BAŠČANSKA PLOČA, v. Čak. narječje i Knjiž. jezik u Hrvata.

BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR, v. Književni jezik u Hrvata.

BELIĆ, ALEKSANDAR, v. Knjiž. jezik u Srba.

BESPODMETNI, v. Besubjekatni.

BESUBJEKATNA REČENICA, v. Rečenica.

BEZLIČNA REČENICA, v. Rečenica.

BEZLIČNI GLAGOL, glagol koji se upotrebljava samo u 3. l. jd.: *Grmi. Sijeva. Sviće. Kiši.* (U prenesenu značenju

mogu imati i druga lica: *ja grmim, ti grmiš, on grmi* ...) Budući da oblik takvih glagola jasno pokazuje lice (3. 1. jed.), sam naziv nije najbolji, ali drugoga, boljega, u našem jeziku zasad nema. Strani naziv unipersonalni (jednoosobni) ne upotrebljava se u našoj gramatičkoj terminologiji.

BEZVEZNIČKA REČENICA, v. Složena rečenica.

BEZVREMENSKA UPOTREBA, v. Glagolski oblik.

BEZVUČNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

BILABIJAL, v. Tvorba glasova.

BILABIJALNO-NAZALNI GLAS, v. Tvorba glasova.

BILINGVIZAM (od lat. bi- dvo- i lingua jezik), poznavanje i upotreba dvaju jezika, npr. u pojedinim je obiteljima dijete prisiljeno govoriti dva jezika zbog različitih jezika svojih roditelja, pojedine skupine u pograničnim krajevima i sl. B. je često uzrok miješanju jezika.

BIRj, v. Rječnik.

BJELORUSKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

BLISKOZNAČNICA, v. Sinonim.

BLIŽI OBJEK(A)T, v. Objekat.

BORANIĆ, DRAGUTIN, v. Knjiž. jezik u Hrvata.

BROJ, gramatički termin s dvama značenjima:

1. naziv za gramatičku kategoriju koja obuhvaća količine što ih promjenljive riječi izriču svojim oblikom. Naš jezik ima tri broja: jedninu (v.), množinu (v.) i dvojinu (v.).

2. naziv za vrstu riječi kojima brojimo, tj. kojima kazujemo koliko je kojih predmeta ili koji su po redu. Po značenju brojeve dijelimo u pet vrsta:

Glavni b. kazuje koliko je čega, a odgovara na pitanje *koliko: jèdan, jèdna, jèdno, dvâ, dvìje, trî, čètiri, pêt, šêst, sêdam, ôsam, dèvêt, dèsêt, jedànaest, dvánaest, trínaest, četŕnaest, pèt-*

naest, šèsnaest, sedàmnaest, osàmnaest, devètnaest, dvádesēt, dvádesēt i jèdan ..., trídesēt, četrdèsēt, pedèsēt, šezdèsēt, sedamdèsēt, osamdèsēt, devedèsēt, stô ili *stȍtina, dvȉje stȍtine* ili *dvjèsta, trî stȍtine* ili *trȉsta, čètiri stȍtine, pêt stȍtīnā* ... (u razgovornom su se jeziku znatno proširili i *dvjesto, tristo, četrsto, petsto*...), (*tȉsuća* ili *hȉljada, dvȉje tȉsuće..., pêt tȉsūćā, milìjūn* ili *milìōn tȉsuću tȉsūćā*), *milìjārda* ili *milijàrda (tȉsuću milijúna), bilìjūn* ili *bilìōn (milìjūn milijúna), trilìjūn* ili *trilìōn (milìjūn bilijúna), kvadrilìjūn* ili *kvadrilìōn (milìjūn trilijúna)* ...

Redni b. kazuje koji je po redu. Tvori se od glavnoga broja sufiksima *-ī* za m. r., *-ā* za ž. r. i *-ō* ili *-ē* za sr. r., osim ovih: *pȑvī, drȕgī, trèćī, čètvrtī, sȅdmī, ȏsmī, dvádesēt ì pȑvī, dvádesēt ì drugī* itd., *stȏtī, stô ì pȑvī, tȉsućī (hȉljaditī), tȉsuća (tȉsuću) ì pȑvī, milìjūntī, milìjūn ì pȑvī.*

Dijelni b. kazuje *po koliko,* a nastaje kad se pred glavni metne prijedlog po: *po jèdan, pȍ dvā, pȍ trī, po čètiri, pȍ pēt, pȍ šēst, pȍ stō...*

Priložni b. kazuje *po koliko puta,* a nastaje kad se glavnim ili rednim brojevima doda riječ put: *jedànpūt, dvápūt,* ili *dvâ púta, trípūt* ili *trî pútā, čètiri púta, pètpūt* ili *pêt pútā, stópūt* ili *stô pútā..., pȑvī pût, drȕgī pût, pêtī pût, stȏtī pût...*

(U)množni b. kazuje kolikostruko je što. Postaje slaganjem broja i riječi *-struk: jednòstruk, dvòstruk, tròstruk, četveròstruk, peteròstruk...*

Brojevi su s lingvističkoga gledišta vrlo različita skupina riječi. *Stotina, tisuća (hiljada), milijun, bìlijun...* brojevi su samo po značenju, inače su imenice pa se i zovu brojne imenice. Redni i množni brojevi zapravo su pridjevi, dok su priložni zapravo prilozi, a dijelni sintaktička veza prijedloga i broja.

Redni se brojevi dekliniraju kao određeni pridjevi, a glavni se, ako nisu brojne imenice, ne dekliniraju, osim brojeva 1—4, a i oni, osim prvoga, danas sve manje, a posljednji gotovo nikako. *Jèdan* se deklinira kao određeni pridjev, a može imati i množinu kad znači *isti* ili *neki* ili kad stoji u opreci s

množinom broja *drugī: Jednih smo godina. Došli jedni ljudi. Jedni miju, drugi kosu briju, a treći mu nokte sarezuju.*

Brojevi 2—4 dekliniraju se ovako:

	m. i sr. r.	ž. r.	za sva tri roda	
N. A. V.	*dvȃ*	*dvȉje*	*trȋ*	*čȅtiri*
G.	*dváju*	*dvíju*	*tríjū*	*četiríjū*
D. L. I.	*dvàma*	*dvjȅma*	*trìma*	*čȅtirma*
	(dváma)	*(dvjéma)*	*(trìma)*	

BROJNA IMENICA, riječ koja je oblikom imenica, a značenjem broj. Osim imenica spomenutih u članku Broj, brojne imenice još su i *dvòjica, tròjica, četvòrica, petòrica...*, a upotrebljavaju se samo za muškarce. Ako se misli na različit rod, upotrebljavaju se brojne imenice srednjega roda: *dvòje, tròje, čȅtvero, pȇtero... Nas dvoje* znači jedno muško, drugo žensko, *nas dvojica* oba muškarca, *nas dvije* obje su žene. B. i. sr. roda označuje i razliku u dobi, pasmini i vrsti: *kupili smo osmoro konja,* a uz zbirne imenice na *-a* i *-ad* i bez te razlike: *dvoje djece, troje braće, petoro jaradi.* Prema tome *dvoje djece* može se reći za muško i žensko različita spola i dobi, ali i za dvojicu vršnjaka ili dvije vršnjakinje.

BROJNI PRIDJEV, riječ s pridjevskom službom, a značenjem broja, npr. jedni, dvoji, troji, četvori, osmori... Brojni pridjevi upotrebljavaju se samo u množini: *jedne čarape, dvoje vile, troja vrata...*, a mijenjaju se kao zamjenica *moj* u množini.

BROZ, IVAN, v. Knjiž. jezik u Hrvata.

BRZI NAGLASAK, v. Naglasak.

BUDUĆE VRIJEME, v. Futur I.

BUGARSKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

C

C, treće slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban sliveni suglasnik (v. Tvorba glasova).

CAKAVIZAM, v. Čakavsko narječje.

CIGANSKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

CRKVENOSLAVENSKI JEZIK, v. Staroslavenski jezik.

CRTA (—), interpunkcijski i pravopisni znak. U pisanju ima nekoliko službi. Često se upotrebljava u označavanju dijelova razgovora mjesto navodnika:

— *Ti si Kurlan?*
— *Jesam.*
— *A ti?* — *obrati se Mrki.*

Označuje prekid govora koji drugi ne može nastaviti: »*Kad se vratiš kući, pozdravi mi majku, reci joj* — «, *ali bolesna drugarica grčevito zajeca i izgubi svijest.* Kad prekinuti govor može tko drugi nastaviti, nadopuniti, tada je bolje upotrijebiti tri tačke (v. Nekoliko tačaka). C. se stavlja ispred umetnutoga dijela i iza njega kad se odvajanje želi jače istaći ili kad zbog više zareza ne bi bilo dovoljno jasno koji se dio posebno odvaja: *Hrvatski je narod u Istri, ne oklijevajući, u pravi čas — sam, a gotovo i bez moralne pomoći — ušao u borbu za pravdu i slobodu.* Zbog jačega isticanja c. se stavlja ispred neočekivane misli: *Na jarbole šarene zastave meću / I — stoje. Ali on, Jože,*

tako jak i čil, pa — rob. C. se stavlja i na mjestima duže stanke: *Al nigdje nema Tebe. — Tebe nema.* Između brojeva i riječi dolazi kao oznaka razmaka: *prvi svjetski rat (1914—1918), pruga Zagreb—Beograd.* Stavlja se i među uže vezane pojmove koji ne čine polusloženicu: *Mladost — radost, utakmica Dinamo—Velež.* Cijeli se red crta stavlja kad se izostavi nekoliko stihova ili veći dio nekoga teksta, npr.

I Ljudevit Jelačić započeo je g. 1822. svoj »Veseli spomenak zlatnih pravic« elegično:

Jadna moja domovino
— — — — — —
Jer se same z sebum sramiš
Stranjsko štimaš, svoje tajiš.

Poseban je znak kosa crta (v.).

CRTICA (-), pravopisni znak koji se piše u rastavljanju riječi (v.), u polusloženicama (v. Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi), kad se prvi dio riječi piše brojem: *75-godišnjica* (ali i *75. godišnjica*), ili uz broj doda nastavak, npr. *20-tih godina ovog stoljeća* (jasnije: *dvadesetih*). Nastavke rednoga broja ne treba tako pisati jer tačka je dovoljan signal za redni broj, npr. *svakog 20. u mjesecu,* a ne *20-og.*

Č

Č, četvrto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban sliveni suglasnik (v. Tvorba glasova). Nalazi se:

1. u oblicima i izvedenicama prema osnovnom *k* i *c*: *junak-junače-junački-junačan-junačina-junačiti-junačenje, muka-mučan-mučiti-mučenje-mučenik-mučenica-mučilac-mučitelj-mučilište, stric-striče-stričevi-stričev, ptica-ptičji-ptičar-ptičarski-ptičetina-ptičurina-ptičica* (ali *ptić* jer ovdje *ć* nije prema *c*, nego je to sufiks *-ić*); izuzetak je jedino *liješće, triješće: lijeska, trijeska; plješćem* i *pljeskam, pritišćem i pritiskam, stišćem* i *stiskam.*

2. u riječima s ovim završecima:

-ač: *kopač, orač, berač, brijač, svirač, igrač..., ogrtač, opasač, pokrivač, prekidač...*

-ača: *brezovača, drenovača, lozovača, drljača, natikača, narikača, udavača...*

-ačak: *punačak, slabačak, lagačak, dugačak...*
-čad: *Cigančad, kumčad, čobančad, paščad..*
-če: *Ciganče, kumče, čobanče, pašče...*
-čica: *cjevčica, grančica, stvarčica...*
-čić: *kamenčić, kljunčić, korjenčić, obraščić...*
-čina: *cjevčina, kljunčina, lijenčina, šamarčina...*
-ečak: *grmečak, kamečak, plamečak...*

-ič: *branič, gonič, vodič, ribič* (vršilac radnje!)
-ičak: *grmičak, kamičak, plamičak, krajičak...*
-ičan: *energičan, harmoničan, ironičan, simpatičan, antipatičan...*
-ičar: *historičar, kemičar, elegičar, evidentičar...*
-ički: *artistički, ateistički, avanturistički, budistički...*

Razumljivo je da *č* imaju i druge riječi izvedene preko spomenutih nastavaka: *igrač-igračica-igračnica-igračka, derač--deračica-deračina, premetačina, energičnost, kemičarski...*

3. u riječima bez vidljivoga postanka *č* i izvedenicama od njih:
Bačka, bačva, Beč, bič, Brač, brčkati, bugačica, čabar, Čačak, čačkati, čađa, čagalj, čahura, čaj, Čajniče, čak, čaklja, Čakovec, čamac, čaplja, čarapa, čas, čast, čaša, čavao, čavka, Čazma, čedan, čega (:što), *čegrtati, Čeh, ček, čekati, čekić, čekinja, čelik, čeljade, čeljust, čempres, čep, čeprkati, česma, čestit, češalj, češanj, četa, četina, četiri, četka, čežnja, čibuk, čiča, čičak, čiji, čik, čim, čin, čio, čipka, čir, čist, čitati, čitav, čizma, član, čoban, čopor, čovjek, čučati, čudo, čun, čuti, čutura, čuvati, čvariti, čvor, čvorak, čvrst, dapače, drač, drukčiji, Foča, hlače, hrčak, inače, ječam, kauč, kičma, ključ, kolač, kovčeg, krčag, krčati, krčiti, krčma, kreč, lijevča, luč, mač, mačka, načeti, način, očaj, omča, pčela, pečat, pečurka, ploča, pljačka, početi, počinak, priča, račun, račve, ručak, sačma, šegačiti, tačka* (točka), *tačan* (točan), *teferič, večer, vrač, vrč, zemička, žuč;* i u izvedenicama od njih, npr. od ključ: ključ*anica*, ključ*ar*, ključ*arica*, ključ*arski*, ključ*ati*, ključ*anje*, ključ*ić*, ključ*ni*, ključ*njača*, *za*ključ*ati*, *ot*ključ*ati*, *za*ključ*avati*, *ot*ključ*avati*, *pri*ključ*iti*, *ot*ključ*iti*...

4. u slavenskim prezimenima: *Miklošič, Kidrič* (slov.) *Bělič* (češ.), *Palkovič* (slovački), *Mickjevič, Stankjevič* (po izgovoru, polj. *Mickiewicz, Stankiewicz*), *Miletič* (bug. Милетич), *Iljič, Grigorovič* (rus. Илич, Григорович).

Razlikuj:

bičem (bič), *bićem* (biće); *brijači* (brijač), *brijaći* (pridjev) *čelo* (dio lica), *ćelo* (ćelavac); *čelom* (čelo), *ćelom* (ćela); *čemer* (gorčina, jad, otrov), *ćemer* (pojas); *ču* (od čuti), *ću* (od htjeti); *čudi* (od čuditi), *ćudi* (od ćud); *guščak* (gusinjak), *gušćak* (guštara); *gušče* (od guska), *gušće* (od gust); *jahači* (od jahač), *jahaći* (pridjev); *jahačica* (žena), *jahaćica* (životinja); *kočenje* (od kočiti), *koćenje* (od kotiti); *kučetina* (velika kuca), *kućetina* (velika kuća), *kučica* (mala kuca, kuka), *kućica* (mala kuća); *mlačenje* (od mlačiti), *mlaćenje* (od mlatiti); *napučen* (naseljen), *napućen* (od napućiti se i naputiti se); *okrečimo* (od okrečiti), *okrećimo* (od okretati); *orači* (orač), *oraći* (pridjev); *oračica* (žena), *oraćica* (zemlja); *pečki* (od Pek), *pećki* (od Peć); *posječen* (od posjeći), *posjećen* (od posjetiti); *puč* (državni udar), *pućs* (uzvik); *puči* (pore, šupljinice), *pući* (puknuti); *ribič* (ribolovac), *ribić* (ribica); *skučiti se* (uvući se u sebe), *skućiti se* (steći kuću); *smlačen* (smlačiti), *smlaćen* (od smlatiti); *spavači* (od spavač), *spavaći* (pridjev); *spavačica* (žena), *spavaćica* (odjeća); *uči* (od učiti), *ući* (unići); *vojnički* (od vojnik i Vojnica), *vojnićki* (od Vojnić); *vračanje, vračati* (od vrač), *vraćanje, vraćati* (od vratiti); *zaprečivati* (stavljati zapreke), *zaprećivati* (prijetiti); *žuči* (od žuč), *žući* (od žut). Tako i rjeđe: *buča-buća, čajo-ćaja* (ćehaja), *čaporak-ćaporak, čar-ćar, česma-ćesma, čorda-ćorda, čukati-ćukati, čula-ćula, čuma-ćuma, čup-ćup, hrkač-hrkać, mravič-mravić, puhač-puhać, štičenje-štićenje, trčka-trćka, vratič-vratić* i dr.

Treba pripaziti i na ovakve riječi: *plaća* i *plata* (od platiti), ali *bašča* i *bašta* (tur. podrijetla, hs. vrt), *palača* i *palata* (od lat. palatium, č. palacium); *ciča* (ciča zima), *čiča* (stric), *ćaća* (:tata), *ćaćko* (tatko); *čudan, čudotvoran* (od čudo), *ćudoredan, dobroćudan* (od ćud); *konjičak* (od konjic), *hrastićak* (od hrastić); *kamečak* (od kamen), *telećak* (od teleći); *kličem* (od klicati), *klikćem* (od kliktati); *konačište* (od konak), *prenoćište* (od noć); *očev, očevina, očuh* (od otac, oca), *maćeha, maćuha* (od mati); *mečati* (od meka), *mećava* (od metati);

običaj (od obiknuti), *osjećaj* (od osjetiti), *obučen* (:obuku), *obuća* (od obuti), *odjeća* (od odjeti); *pličina* (od *plitk-ina), *plićak* (od plići); *kračina* (od *kratk-ina), *kraći* (od kratak pošto je odbačen -ak); *veličina* (od velik), *većina* (od veći); *siroče* (od sirot-če); *pečem, siječem, tučem* (:peku, sijeku, tuku), *peći, sjeći tući* (svi takvi infinitivni imaju ć prema starijem -ti); *Zečević* (od zec), *Zećanin* (od Zeta), *Tomašič* (Slovenac), *Tomašić* (Hrvat), *Petrovič* (Rus), *Petrović* (Srbin) i sl.

ČAKAVAC, čovjek koji se stalno ili prigodno služi čakavskim narječjem kao razgovornim jezikom.

ČAKAVIZAM, riječ, oblik ili jezična konstrukcija iz čakavskoga narječja upotrijebljena u kojem drugom narječju ili književnom jeziku.

ČAKAVSKI DIJALEKAT, v. Čakavsko narječje.

ČAKAVSKO NARJEČJE, jedno je od narječja hs. jezika. Nazvano je po upitno-odnosnoj zamjenici *ča,* premda su je neki čak. govori već zamijenili zamjenicom *što* (na većem dijelu čak. kopna, ponegdje i na otocima) ili zamjenicom *kaj* (npr. jugozapadno od Karlovca). U prošlosti se č. n. govorilo na mnogo većem prostoru nego danas. Osim otoka zauzimalo je i veliki dio kopnene Dalmacije, a neki misle da se čakavski govorilo i na otocima oko Dubrovnika pa i u samom Dubrovniku. Prema sjeveru č. n. protezalo se preko cijele Like i dijela Bosne i sezalo do porječja Kupe, a na sjeverozapad do područja slovenskog jezika. Od 15. st., zbog seobe nečakavskog stanovništva, područje se č. n. smanjivalo, sve do naših dana. Čakavskih bjegunaca ima u zapadnoj Mađarskoj, Donjoj Austriji i Moravskoj. Č. n. nije jedinstveno, ima znatnih razlika u pojedinim govorima, a sve njih povezuje velika jezična starina.

Čakavski govori najčešće imaju sustav ili od pet samoglasnika, kao i književni jezik, *i, e, a, o, u: tica, žena, glava, kokoš, ruka* (npr. u Hrvatskom primorju) ili od osam samoglasnika *i, e, ẹ, a, ạ, o, ọ, u,* od kojih su *ẹ, ạ, ọ* zatvorene artikulacije, a

mogu se ostvariti i kao dvoglasni: *tica, žena, pęt (piet), slama, glava* (gluava), *kokoš, koṅ (kuoṅ) ruka* (pretežno na otocima i u Lici). U prvom sustavu svi samoglasnici mogu biti dugi ili kratki, a u drugom su zatvoreni *ẹ, ạ, ọ* obično dugi, a njihovi parnjaci *e, a, o* kratki, dok *i, u* mogu biti dugi ili kratki. Samoglasno *r* ili je bez popratnog samoglasnika: *prst, krv, krpa* (u većini govora) ili mu je prionuo samoglasnik *a: parst, karv, karpa* (npr. na Hvaru, Visu i dr.), rjeđe *e: perst, kerv, kerpa* (mjestimično na Krku i dr.). I samoglasno *r* može biti dugo ili kratko, premda je u mnogim govorima samo kratko. Prema starim »poluglasima« običniji je samoglasnik *a (dan, san, otac)* nego *e (den, sen, otec)*, prema starim nosnim samoglasnicima *ǫ, ę* obično je *u (zub)*, odnosno *e (pet)* i prema starom samoglasnom *l* najobičnije je *u (vuna)*, ali ima govora u kojima je sačuvano *l*, kojemu je prionuo samoglasnik *a, e* ili *o (valna, velna, volna)*. Čakavski su govori jekavski: *sjeme, djete* (Lastovo), ikavski: *sime, dite* (po Dalmaciji i u zapadnoj Istri), ikavsko-ekavski: *dite, delati* (osobito na zadarskom području, pa prema Hrv. primorju i u Lici) i ekavski: *dete, delati* (na sjeverozapadu).

Suglasnički sustav nema u svim govorima isti broj suglasnika. Većina čak. govora nema zvučnih afrikata. Ponegdje se mjesto *č* govori *c* i mjesto *s, š* i *z, ž* po jedan srednji glas *(ś, ź)*. To je tzv. cakavizam (poznat na Braču, u Omišu, Trogiru, na Visu, Rijeci, u Bakru, mjestimično na kvarnerskim otocima i drugdje). Iako većina čak. govora dobro razlikuje *č* i *ć (vrči* = nom. pl. od vrč, *vrći* = vrgnuti), ipak ima govora u kojima je zatrta ta razlika pa se i mjesto *č* i *ć* govori samo jedan srednji glas *(ċ)* (pretežno na čak. kopnu u Dalmaciji). U govorima gdje se dobro razlikuju *č* i *ć* glas *ć* nije afrikata kao u književnom jeziku, nego jedinstven glas. Tvori se dodirom jezika i alveola donjih zuba pa mu je izgovor sličan umekšanom *t (t')*. Tipičan je za čak. govore glas *j* na mjestu književnoga *đ* kao u primjerima *preja, mlaji, rajati* i u skupu *žj* kao u primjeru *možjani;* skup *čr (črv, črnika, črip* ili *črep, črivo* ili *črevo);* početno *v* ili *va (vnuk, vavik);* skup *šč*

(dvorišće, kršćenje, šćap); skupovi *-jt-* i *-jd-* kao u primjerima *najti, najde;* glas *h* (*hlad, muha, dobrih, ženah)*; prijelaz staroga *ļ* u nekim govorima u *j (judi, jubav, poje)*; primjeri kao *netjak, listje, divji, sudje* u kojima nije izvršeno tzv. najnovije jotiranje (usp. književno *nećak, lišće, divlji, sude)*; nastavak *-l* (prema knjiž. *-o)* ili njegov gubitak *(rekal — reka, posal — posa, debel — debe, del — de, vidil — vidi, dil — di, postol — posto, facol — faco, čul — ču, žmul — žmu)*; razvijanje krajnjega *-m* u *-n (kopan, beren, vidin, sinon* ili *sinun)*; prijelaz *č* pred nekim suglasnicima u *š (maška, jašmik, popeška: popečak)* i *c* u *s (ostika, hrvaski < hrvacki < hrvatski)*.

Pretežni dio čak. govora čuva staro mjesto naglaska, kao i ruski *(vodȁ, mladȉć)*, nenaglašene dužine u slogu ispred naglaska *(rūkȁ, vīkȁti)*, a često i iza naglaska *(vȉdīn, kūćē* = = gen. jd.). Za č. n. tipičan je naglasak ~ = čak. dugi uzlazni akcenat, tzv. čakavski akut. Zapaženi su još i ovi specifični naglasci: ' = čakavski kratki akut, tzv. čak. poluakut, i ˙ = uzlazan ili silazan poludugi ili produljeni naglasak, jer obično nastaje duljenjem naglaska ʺ najčešće na samoglasniku *a*, Raspodjela je naglasaka najvažniji kriterij po kojemu se između sebe razlikuju čak. govori. Na osnovi dosadašnjih proučavanja mogu se u čak. govorima utvrditi ovi akcenatski sustavi:

a) **Klasični sustav od tri naglaska:** ȁ ˆ ˜ *(nȅbo, nogȁ, grȃd, glȃvu, sũša, nogẽ* = gen. jd.). Svi naglasci mogu stajati na svakom slogu u riječi. Postoje dva osnovna podtipa ovog sustava: u jednom su sačuvane i prednaglasne i zanaglasne dužine *(glāvȁ, vȉdīn)*, a u drugom samo prednaglasne *(glāvȁ, vȉdin)*. Tipičan čak. sustav od tri naglaska zastupljen je u većini otočkih i kopnenih čak. govora uz obalu, pa oko Otočca u Lici i u većem dijelu čak. Istre (najdosljednije u Kastavštini).

b) **Uprošten sustav samo od dva naglaska:** ȁ ˆ *(nȅbo, nogȁ, grȃd, sȗša, nogȇ* = gen. jd.). U ovom se sustavu zatrla stara opreka između naglasaka ˜ i ˆ. Oba naglaska (ȁ i ˆ) mogu stajati na svakom slogu u riječi. I ovaj sustav može imati prednaglasne i zanaglasne dužine, ali su običnije samo prednaglasne *(glāvȁ, vȉdin)*. Dvoakcenatski sustav zastupljen

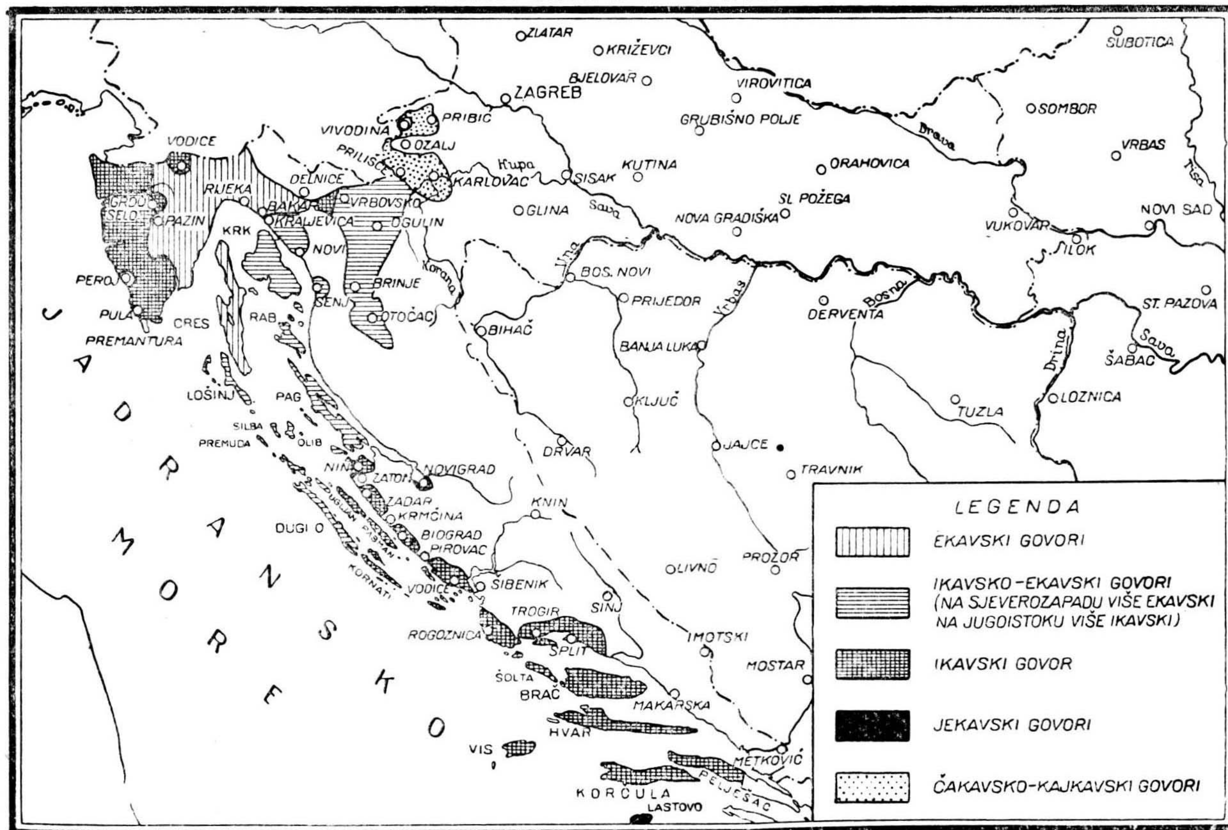
je pretežno na zadarskom otočju, mjestimično u sjevernoj Istri i u Lici.

c) **Štokavoidni sustav od četiri naglaska:** ˆ ˋ ˆ ˉ *(nȅbo, nòga, grȃd, sũša, rũka, nogȇ* = gen. jd.). Dva su osnovna podtipa ovoga sustava. U jednom se naglasak ˜ nalazi samo na svojem starome mjestu *(sũša, mlãdī, krãlj, nogȇ* — gen. jd.*)* pa nenaglašene dužine mogu stajati s obje strane naglaska *(rũkē* = gen. jd., *mlãdī)*. U drugom se naglasak ˜ nalazi i na mjestu nekadašnje prednaglasne dužine, tj. tamo gdje je u knjiž. jeziku naglasak ˊ *(rũka, jãpno)* pa nenaglašene dužine mogu stajati samo iza naglaska *(vīdīn, kũćē* = gen. jd., *mlãdī)*. Analogno će naglasak ˋ redovito biti na mjestu nekadašnje prednaglasne kračine, tj. tamo gdje je u knjiž. jeziku naglasak ˋ *(nòga, zèmlja, pòsal)*. Moguće je da se naglasak ˋ po načinu artikulacije približi pa i identificira sa štok. naglaskom ˋ. Štokavoidni je sustav rijetko zastupljen u čak. govorima. Zabilježen je npr. na otoku Žirju, u neposrednoj blizini štok. kopna.

d) **Sustav štokavskoga tipa od četiri akcenta:** ˆ ˆ ˋ ˊ *(nȅbo, nòga, glȃvu, glâva)*. Nenaglašene dužine mogu stajati samo iza naglaska *(vīdīn, nògē, rúkē* = gen. jd.). Naglasci ˆ ˆ mogu stajati samo na prvom slogu akcenatske jedinice *(nȅbo, nȁ nebo, nī na nebo nī na zemlju; glȃvu,* ali *nȁ glȃvu)*, a naglasci ˋ ˊ ne mogu biti na posljednjem slogu. Ovaj je sustav rijedak u čak. govorima (npr. Lastovo, Modruš u Lici), a razvio se pod jakim utjecajem i u blizini (novo)štokavskih govora.

e) **Varijante sustava a) i b)** Pojedini su govori u nekim pozicijama razvili akcenatske novine: 1) U sustavima a) i b) postoje još tri varijante. U jednoj se na samoglasniku *a* (ponegdje i na drugima) u središnjem otvorenom slogu mjesto nekadašnjeg naglaska ˆ nalazi naglasak ˜: *mãti, pisãla, pisãti* (npr. na Braču, u Kaštelima, mjestimično na zadarskom području i drugdje). U drugoj naglasak ˆ sa zadnjeg otvorenog sloga (većinom u dvosložnih riječi) prelazi na prethodni dugi ili kratki kao tzv. kanovački naglasak ˊ novoštokavskog uzlaznog tipa: *rúka, nóga* (mjestimično na dalmatinskom čak.

KARTA ČAKAVSKOG NARJEČJA B. FINKA

kopnu, u Lici oko Brinja i drugdje). U trećoj varijanti zastupljene su obje prethodne. 2) U sustavu b) (rjeđe u ostalima) često naglasak '' sa zadnjeg otvorenog sloga skače na prethodni. Ako je samoglasnik u prethodnom slogu kratak, obično dobiva isti naglasak '' *(nȍga, kȍlo)*, a ako je dug, najobičnije se mijenja u ˆ *(glâva, jâpno)*. Ova je pojava zabilježena osobito u govorima na Rabu, Pagu i na nekim drugim otocima prema Zadru, mjestimično i drugdje.

Č. n. ima četiri osnovne promjene imenica: a) imenice m. i sr. roda sa suglasničkom osnovom *(otok, čelo, polje)*, b) imenice sr. roda sa samoglasničkom osnovom i s proširenjem osnove, osim u nom., ak. i vok. jednine, suglasnikom *-t-* ili *-n-* (npr. *dite-diteta, sime-simena)*, c) imenice ž. roda na *-a (žena, zemlja)* i d) imenice ž. roda na suglasnik u nom. jednine *(kost, stvar, misal)*. Od ostalih nekadašnjih osnova sačuvalo se u nekim govorima: *kri* (= krv), *loki* (= lokva), *creki* (= crkva), odnosno: *k(a)rv, lokav, crekav* (pretežno na sjeverozapadnom čakavskom području). Ponegdje je sačuvana i vrlo stara osobina da se nekadašnje opće prahrvatskosrpsko *ьje* na kraju riječi zamijenilo sa *-i: zeli, proklestvi* (također na sjeverozapadu). Od najstarijih oblika neki govori imaju *-i* u gen. jednine im. ž. roda na *-a; -i* ili *-e* u lok. jednine im. m. i sr. roda; kratku množinu (npr. *zidi, sini); -ov*, gdjegdje *-i(h)* ili ništa u gen. množine im. m. i sr. roda. Bez nastavaka je i gen. množine im. ž. roda na *-a*, rjeđe je u tom padežu nastavak *-a* ili što drugo (npr. *-ov)*. U dat. množine običan je završetak *-m* (koji se zamjenjuje sa *-n); u* lok. množine nastavak *-ih* (ili *-eh*) u im. m. i sr. roda i u im. ž. roda na suglasnik i *-ah* u imenicama ž. roda na *-a;* u instr. množine im. m. i sr. roda *-i*, a u ž. rodu *-mi*. Tipična je zamjenica *ča* (s prijedlozima: *nač, poč, zač, vač)*, sa starim genitivom *česa*, i stegnuti oblici *ki, ka, ko* (= koji, -a, -e). Rijetki su ostaci promjene glavnih brojeva od pet dalje (npr. u Hrv. primorju). Imperfekatnih oblika ima samo u tragovima, a aorisnih je nešto više (najviše u Lici). Oblike kondicionala *bim, biš, bi, bimo, bi-*

te, bi upotrebljava većina čakavaca. Inače se glagol. oblici uglavnom tvore kao u književnom jeziku.

Rječnik obiluje starinom, npr. *teg* (obrađeno zemljište i dr., usp. *težak*), *čret* (neobrađeno, katkad močvarno zemljište), *črmalj* (zemlja crljenica), *gruh* (usitnjeno, zdrobljeno kamenje), *les* (prvotno šuma, gaj, a onda bujno granje, izdanci raslinja), *laz* (prolaz), *daž* (kiša), *otrok* (muško djetešce, dijete), *trgatva* (berba grožđa), ali je protkan i tuđinskim utjecajem, osobito mletačkim npr. *bruškin* (četka), *bevanda* (razvodnjeno vino), *levanat* (istok, vjetar s istoka), *špeć* (ogledalo), *šporak* (prljav), *tavulin* (stolić), *brontulati* (mrmljati), *šporkati* (uprljati), *skužati* (oprostiti), *šubito* (odmah), *žvelto* (brzo, hitro). Mletački je utjecaj i cakavizam i neke oblične, akcentuacijske i sintaktičke osobine. Stare su crte čakavskog narječja veoma vrijedne za poredbenu slavensku lingvistiku.

Na čak. su narječju napisani i prvi naši sačuvani jezični spomenici (Valunska ploča vjerojatno iz 11. st., Plominski natpis i Baščanska ploča iz početka 12. st.), brojni kasniji spomenici našega jezika (npr. Istarski razvodi iz 13. st., Kolunićev zbornik iz 1486. god., različni primorski statuti od 13. do 17. st., Zadarski i Bernardinov lekcionar s kraja 15. st.), a od 15. do 17. st. i bogata književnost (Marulić, Hektorović, Lucić, Zoranić i drugi). I mnogi noviji književnici, osobito pjesnici, pišu na čakavskom narječju (Balota, Cetineo, Ćaće, Franičević, Gervais, Ljubić, Nazor, Uvodić, Bonifačić i dr.). Bibliografiju o čakavskom narječju izdao je M. Hraste u 1. knjizi Hrvatskog dijalektološkog zbornika (Zagreb, 1956). Primjer čakavskog narječja:

Mȉ smo va gorȉ imȅli na sȁkōj ravnȉci jednȍ ognȉšće kadȉ smo kȕhali. Imȅli smo sȅ, i lȍncȉ i pinȁti. Bȉlȍ je sȅ črnȍ od sȃje. Pȑvo bi se bȉlo ogȁń nańȉtȉlo, jednȍ rȃdi tegȁ čȁ nan je bilȍ toplȉje, a drȕgo da ne bȉ napȃl medvȉd ȉli vȕk. Ȁko je otȇl pȃda(t) dȃž, pȑvo bimo bȉli načinȉli šȃtȍr. Ȁko se šlȍ va jelȍvu šȕmu, bȉ se z jelȍvūn šȕmūn natkrȉlo, a nȕtra bi se bȉlo nakosȉlo trȃvȉ. (Odlomak iz govora sela Kȃmenjȃka u Vinodolu, napisan prema magnetofonskoj snimci.)

ČEHIZAM, riječ ili jezična konstrukcija preuzeta iz češkoga jezika ili napravljena prema njemu, a ne slaže se sa sustavom jezika u kojem je napravljena. U našem jeziku ima mnogo čehizma, ali budući da je češki jezik vrlo srodan našemu za većinu samo stručnjaci znaju da su čehizmi, npr. *dosljedan, geslo, opetovati* (ponavljati) i dr.

ČESTICA, v. Riječ.

ČESTOTA, broj javljanja neke jezične pojave u određenom tekstu.

ČEŠKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

ČETVOROAKCENATSKI SUSTAV, sustav od četiri naglaska u hs. jeziku (v. Naglasak).

ČETVRTI PADEŽ, v. Akuzativ.

ČISTOĆA, svojstvo stila ostvarenoga u skladu s jezičnim normama. Č. se očituje u ispravnom izgovoru i u odabiranju najprikladnijih oblika, riječi i jezičnih konstrukcija.

ČISTO PROSTA REČENICA, v. Prosta rečenica.

ČISTUNAC, v. Purist.

ČISTUNSTVO, v. Purizam.

Ć

Ć, peto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban sliveni suglasnik (v. Tvorba glasova). Nalazi se:

1. u oblicima i izvedenicama prema osnovnom *t: smrt--smrću, brat-braća, ljut-ljući, metati-mećem, osjetiti-osjećati-osjećanje-osjećaj-osjećajni-osjećajnost;*

2. u riječima s ovim završecima:

-ać: u riječima: *Bursać, gluhać, golać, hrkać, korać (Korać), puhać, crvendać, srndać, zelembać;*

-aći: *domaći, brijaći, crtaći, igraći, jahaći, pisaći, šivaći...*

-eći: *ovneći, srneći* (analogijom prema tele-teleta-teleći, pile-pileta-pileći);

-ić: (u riječima koje označuju što maleno ili mlado): *crvić, gradić, komadić, nosić, nožić, prstić, golubić, hrastić...,* (porijeklo): *bratić, sestrić, tetkić* (bratov, sestrin, tetkin sin), (prezime): *Anić, Andrić, Begić, Katić, Lukić, Matić, Pašić, Kovačić ...*), (ili prošireno sa -ev- -ov-): *Blažević, Kovačević, Janković, Mirković, Pavlović, Petrović...* (za slavenska prezimena v. Č);

-ći: a) u infinitivu glagola: *reći, peći, ići, doći, moći, tući...*

b) u glag. prilogu sadašnjem: *pekući, idući, tukući, pitajući, noseći, sjedeći, pišući...*

-oća: ***čistoća, hladnoća, jeftinoća, lakoća, mirnoća, teškoća, tvrdoća...***

3. u riječima bez vidljivog postanka *ć* i izvedenicama od njih: *bećar, Bihać, Bileća, broć, buć!, ćajo, ćaknut, ćarlijati, ćaskati, ćato* (pisar), *ćebe* (gunj), *ćepurkati, ćevap (-čić), ćifta, ćilibar* (jantar), *ćilim, Ćiril (Ćiro), Ćopić, ćopav, ćoso, ćućorenje, ćud, ćufte, ćuh, ćuk, ćuliti, ćup, ćuprija* (most), *ćura* (pura), *ćurak, ćurlik, ćuskija, ćuška* (zaušnica), *ćut* (osjet), *ćutjeti* (šutjeti, osjećati), *dućan, gaće, jednoć* (i *jednoč*), *kći, kuća, leća, moć, moguć, naćve, nećak, nekoć* (i *nekoč*), *noć, obećati, odveć, opći, peć, pleće, pluća, pomoć, praćka, saće, sinoć, sreća, stećak, svijeća, zloća;* u izvedenicama npr. *noć-noć*as-*noć*šnji-*noć*ca-*noć*enje-*-noć*ište-*noć*iti-*noć*ivanje-*noć*ivati-*noć*ni-*noć*nica-*noć*ničav-*noć*nik-*noć*obdija-pre*noć*iti-pre*noć*ište-za*noć*iti...

4. Gdje bi se osnovno *đ* našlo pred bezvučnim suglasnikom, mjesto njega dolazi *ć* (u nekoliko riječi): *omeđak-omećka, žeđ-žećca.*

ĆIRIL I METOD(IJE), sinovi visokoga bizantskog činovnika u Solunu, Metod (815—885, svjetovno ime Mihajlo?) i Konstantin-Ćiril (826. ili 827—869). Konstantin je odgojen u carskom dvoru, zaređen za svećenika, a kako je bio učen (dobio je časni naslov filozof), imao je ugledne položaje. Kad je moravski knez Rastislav zamolio bizantskoga cara Mihajla da mu pošalje misionare koji znaju slavenski, jer je želio urediti crkvu nezavisno od njemačkoga svećenstva, Mihajlo šalje Ćirila i Metoda. Oni su od mladosti poznavali slavenski jezik kojim se govorilo u okolici Soluna. Budući da slavenski jezici nisu dotada imali svoga pisma, Konstantin je prije polaska, 863, sastavio slavensko pismo, glagoljicu (v.). Za svaki je glas napravio poseban znak (izuzevši neke skupove j+samoglasnik). Po tome je prvi slavenski pravopis bio fonetski. Konstantin je ujedno preveo najnužnije crkvene knjige. Djelujući u Moravskoj, braća su nastavila s prevođenjem. Da bi dobili odobrenje za svoj rad od samog pape, krenu u Rim. Dobivši odobrenje,

Konstantin zbog slabog zdravlja uđe u samostan, uzme ime Ćiril i ubrzo umre. Metod se vratio u Moravsku, nastavio započeti posao, bio progonjen od njemačkog svećenstva, djelovao je neko vrijeme u Panoniji, i putovao u Rim i Carigrad. Poslije njegove smrti njemačka strana dobije prevlast u Moravskoj i rastjera učenike slavenskih apostola. Oni se skloniše u južnoslavenske zemlje i nastaviše svoj prosvjetiteljski rad. Tako Ć. i M. imaju veliko značenje za sve slavenske narode, jer su stvorili savršeno pismo, a s njim odmah i odličan književni jezik. Time su Slaveni dobili snažno oružje za izgradnju svoje kulture i obranu svoje individualnosti.

ĆIRILICA, mlađe stsl. pismo, nastalo vjerojatno u Bugarskoj. Nazvana je po Ćirilu jer se mislilo da ju je on sastavio, ali se danas općenito smatra da je Ćiril sastavio glagoljicu. Ć. je izrađena prema grčkom ustavnom pismu krajem 9. i početkom 10. stoljeća dopunjena onim slovima kojih nije bilo u Grka. Ć. se vrlo brzo proširila na velikom području: Bugarska, Rumunjska (upotrebljavala se do 1860), Rusija, Srbija, Makedonija, Bosna, srednja Dalmacija, ali je poznata i u nekim drugim krajevima. Za duge upotrebe mijenjao joj se oblik i broj slova. Ruski tip ćirilice, kakav je nastao za Petra Velikog, prešao je s ruskim knjigama i k Srbima i tako se pisalo sve dok nije pobijedila Vukova reforma (v. Književni jezik u Srba). Redoslijed i oblik slova stare i nove ćirilice v. u člancima Azbuka i Glagoljica.

ĆIRILSKO PISMO, v. Ćirilica.

D

D, šesto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban zatvorni suglasnik, v. Tvorba glasova. U istom je članku objašnjen i glas koji se u znanstvenim djelima obilježava znakom d'.

D., skraćenica od *dativ.*

DALMATSKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

DALJI OBJEKAT, v. Objekat.

DANIČIĆ, ĐURO, v. Knjiž. jezik u Srba.

DAT., običniji *dat.*, skraćenica od *dativ.*

DATIV (lat. dativus, pridj. od dare dati, davati), zavisni padež koji zavisi od glagolā *(prigovara sinu)*, imenica *(hvala spasiocu)*, pridjeva *(vičan svakome poslu)*, priloga *(teško njemu)*, uzvika *(jao beskućniku)* i ovih prijedloga: *k, suprot, nasuprot, usprkos, unatoč*, a katkada i *protiv.* D. odgovara na pitanje *komu?* (za živo), ili *čemu?* (za neživo). Osnovna mu je služba u tome što se u njemu nalazi imenska riječ kojoj se namjenjuje ili usmjeruje glagolska radnja.

D. uz glagole dolazi u službi daljega objekta, a prema značenju razlikujemo više dativa.

D. cilja ili smjera izriče cilj prema kojemu je usmjerena glagolska radnja i zato dolazi uz glagole kretanja *(ići, poći,*

odletjeti, odjuriti...): Ode svaki svome dvoru. Svaka ptica svome jatu leti. Prozoru priđoh.

U tom smislu d. dolazi i uz glagole govorenja: *Govorila je ona to Ivanu. Znali su joj i sami obzirno natuknuti. Laže samome sebi.*

Dativom se izriče i namjena što je zapravo cilj u širem smislu: *Znao sam odmah da meni kuhaju kašu.*

D. koristi ili štete također je cilj u širem smislu, a izriče da je kome što ugodno ili neugodno, na korist ili štetu. Dolazi uz glagol kao *dati, pomoći, dosaditi, smetati, škoditi...: Tko zlima oprašta, dobrima škodi. Dječurlija mu se ruga. Čovjeku ne škodi duhan nego pušenje. Netko Ivanu mora nadoknaditi štetu.*

Uzročni d. dolazi uz glagole osjećanja kao što su *radovati se, veseliti se, čuditi se, diviti se: Djeca se čude svačemu, a ljudi ničemu. Zar se ja mogu ičemu veseliti? Divio joj se na svakom koraku.*

Uz te se glagole često upotrebljava nominativ s akuzativom: *To nas čudi. Uspjesi ga vesele.* Ako za taj način izricanja nema posebnog razloga, bolje je upotrijebiti d.: *Tome se čudimo. Veseli se uspjesima.*

D. htijenja, mogućnosti i moranja stoji uz povratno-bezlične glagole ili uz infinitiv s glag. enklitikom je: *Jednako joj se hoće svatova. Kontroloru se tako htjelo. Spava mi se. Ne sjedi mu se.* D. je u toj službi logički subjekat.

D. svrhe (finalni d). ograničen je samo na d. upitne zamjenice što: *Čemu si se mlada udavala? Čemu onda služi socijalno osiguranje?* Tim se rečenicama pita za svrhu, a prilogom *zašto* za uzrok: *Zašto si se mlada udavala?*

D. nježnosti (etički) d. upotrebljava se samo iz osjećajnih razloga, uglavnom da označimo prisnost, bliskost s osobom kojoj govorimo ili o kojoj govorimo: *Što nam radite? To ti je ustrajnost. Taj ti se dizao i padao. Majka ti uvijek gleda djetetu kroz prste.*

Pridjevi i prilozi uz koje dolazi d. obično imaju uza se oblike glagola *biti* ili se oni mogu lako dodati: *Tko je ravan njemu? Škodljiv je svakome. Sličan je ocu. Zavidan joj je. Sirotinjo, i selu si teška, a kamoli kući u kojoj si. Teško mi je. To je njemu mrsko bilo.* (Katkada se takve veze mogu zamijeniti glagolom: *škodi svakome, sliči ocu, zavidi joj.*) Po značenju je to najčešće d. koristi ili štete (npr. uz pridjeve *škodljiv, dobar, drag, mrzak, nevjeran...,* uz priloge *mrsko, milo, teško, lako...*).

D. uzvikivanja i zaklinjanja dolazi uz razne uzvike i u zakletvama: *Kuku meni kukavici! Jao nama nesretnicima! Nisam, majko, života mi moga.*

Posvojni d. (prisvojni, posesivni) zavisi od imenice koja po nečemu pripada dativu, shvaćajući pripadanje u vrlo širokom značenju: *Pjesma joj je lijepa kao i ona. Lice mu posta još žalosnije. Rukopis ti je ružan. Zna korijen svemu zlu.* Ovaj se d. može zamijeniti posvojnim pridjevom ili posvojnim genitivom: *Njezina je pjesma kao i ona. Zna korijen svega zla.* Ima primjera gdje u istom značenju dolazi sad d., sad genitiv, npr. *ime selu — ime sela.*

Katkada je pripadanje tako široko da je posrijedi objašnjavanje i takav bismo d. mogli nazvati objasnidbeni d.: *Tu svakako leži uzrok njegovu nemiru. Ti si bio prepreka njegovu putu u veličinu. Zna on za težnju uspjehu.* (Kad bi mjesto imenice *težnja* došao glagol *težiti,* imali bismo d. cilja: *On teži uspjehu.*)

Pri određivanju značenja valja pripaziti na kontekst jer u istoj rečenici d. može značiti troje, npr. *Prodat ću ti kuću* može značiti: 1. d. cilja: *tebi ću prodati kuću,* 2. posvojni d.: *Prodat ću tvoju kuću;* 3. d. nježnosti: *Prodat ću svoju kuću, a tebi to samo kažem.*

D. s prijedlozima. Prijedlog *k* ispred riječi s početnim *k, g,* a katkada i sa *h* dobiva nepostojano a: *ka krevetu, ka gradu,* a označava smjer: *To je bio prvi korak k uspjehu.* Katkad je smjer dovoljno označen samim dativom i nije potreban prijedlog *k.* Običnije je: *Pošao je kući,* nego *ka kući.*

Prijedlozi *(na)suprot*, *usprkos* i *unatoč* dolaze i s genitivom, ali su običniji s dativom. Posljednja dva izriču protivštinu, suprotstavljanje. Kako je značenje prijedloga *usprkos* još etimološki jasno, dobar će ga stilist upotrijebiti kad je posrijedi jače suprotstavljanje, a *unatoč* kad je slabije.

Prijedlog *protiv* običniji je s genitivom nego s dativom.

DAVNO PROŠLO VRIJEME, v. Pluskvamperfekat.

DDM, v. Rječnik.

DEBELI (DEBELO) JER, starije ime slova ъ, danas se zove *jor*.

DEKLARATIVNA REČENICA, v. Izrična rečenica.

DEKLINACIJA (lat. declinatio otklon, nagib, ugnuće) ili **sklanjanje,** sustav promjena imenskih riječi. Pojedini jezici imaju različite vrste deklinacije. U hs. jeziku razlikujemo imeničku i zamjeničku (pronominalnu) deklinaciju. Po imeničkoj se dekliniraju imenice, po zamjeničkoj zamjenice, a pridjevi i brojevi i po jednoj i po drugoj. I neki tipovi u pojedinoj vrsti mogu imati posebne nazive. Tako se d. tipa *žena, žene* obično naziva a-deklinacija, a tip *kost, kosti* i-deklinaciia i sl.

DEMINUTIV (od lat. deminuere umanjiti), umanjena riječ ili umanjenica, riječ koja izriče da je što maleno, manje od prosjeka, npr. *stolić, lončić, iglica.* Budući da maleno obično pobuđuje i osjećaje milja, nježnosti, samilosti, sućuti, potcjenjivanja, to deminutivi većinom dolaze s tim značenjima. Izmedu umanjenosti i tih osjećajnih značenja nema oštre granice, nego u svakom konkretnom primjeru treba prosuditi o kojem je značenju riječ. Deminutivne se imenice tvore ovim sufiksima: *-ac* (krušac), *-ak* (hladak, cvijetak, oblačak), *-ance* (društvance), *-ašce* (brdašce), *-ca* (stvarca, riječca), *-ce* (jezerce, koljence), *-če* (golupče), *-čica* (grančica, cjevčica), *-čić* (đavolčić, sinčić), *-ečak* (kamečak), *-eljak* (brdeljak), *-ence,* (djetence, pilence), *-ešce* (janješce, telešce), *-ica* (vodica, zemljica), *-ičak* (konjičak, krajičak), *-ić* (grmić, zubić), *-oljak* (pupoljak),

-uljak (zamotuljak), *-ušić* (orlušić). Deminutivni se pridjevi tvore ovim sufiksima: *-ačak* (slabačak), *-ahan* (lagahan), *-an* (ludan), *-en* (milen), *-kast* (bjelkast, crnkast), *-uljast* (duguljast), *-ušan* (ljepušan), *-uškast* (ljepuškast), a tvore se i prefiksima *na, o, po, pri, pro, su: natruo, okratak, pozelen, prilud, priglup, prosjed, sulud.* Deminutivni se glagoli tvore uglavnom umecima: *svirnuti, ključnuti, zucnuti, grickati, zvoncati, kašljucati, svjetlucati, kucukati, rosukati, smijuljiti se.* Oprečno je augmentativ (v.).

DEMONSTRATIVNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

DENOMINATIVNI GLAGOL (od lat. de od i nomen, v.), glagol izveden od nomena, imena, npr. *govoriti, buniti, hraniti, jagnjiti,* od imenica *govor, buna, hrana, jagnje; čvrsnuti, grknuti, žutjeti* od pridjeva *čvrst, grk, žut* i sl.

DENTAL, v. Tvorba glasova.

DENTALNO-NAZALNI GLAS, v. Tvorba glasova.

DESKRIPTIVAN, v. Opisan.

DESNI, v. Aveole.

DEVERBATIV (od lat. de od i verbum glagol), riječ izvedena od glagola, npr. *dar, pivo, krađa* od *dati, piti, krasti; privlačan, ljepljiv, prihvatljiv* od *privlačiti, lijepiti, prihvatiti; davati, javljati, jurnuti* od *dati, javiti, juriti* i sl.

DIFTONG, v. Dvoglasnik.

DIJAKRITIČKI ZNAK, znak dodan kojem slovu da bi dobilo novo značenje, npr. dijakritički su znakovi dodani slovima latinske abecede da bi se prilagodila za glasove pojedinih jezika, tako *č, ć, š, ž* i dr. za naš.

DIJAKRONIJA (od grč. dia kroz, preko, duž i chronos vrijeme), u lingvistici takvo promatranje jezičnih sustava koje uzima u obzir vrijeme i proučava promjene koje u njemu na sustavima nastaju. Suprotno je sinkronija (v.).

DIJALEK(A)T (od grč. dialektos govor) ili narječje, osobit oblik jezika koje pokrajine. Određen je ukupnošću zajedničkih crta kojima se odvaja od susjednih srodnih govora. D. i narječje obično su sinonimi, ali se u novije vrijeme među njima pravi razlika. Tako je i u ovom leksikonu u člancima Kajk., Štok. i Torlačko narječje, gdje je narječje širi pojam, a d. uži.

DIJALEKTIZAM, riječ, oblik ili jezična konstrukcija iz pojedinoga dijalekta upotrijebljena u književnom jeziku premda inače nije u općoj upotrebi. Prema dijalektu iz kojega potječe naziva se i posebnim imenom, v. Čakavizam, Kajkavizam.

DIJALEKTOLOG, stručnjak koji se bavi dijalektologijom.

DIJALEKTOLOGIJA, grana lingvistike koja proučava dijalekte.

DIJALEKTOLOŠKA KARTA, karta na kojoj je prikazano rasprostiranje jednoga ili više dijalekata (v. karte uz Čak., Kajk., Štok i Torl. narječje).

DIJALOG (grč. dialogos), razgovor dvojice ili više sugovornika; tekst napisan u obliku razgovora.

DIJELNI BROJ, v. Broj.

DIJELNI GENITIV, v. Genitiv.

DIKTIVAN, v. Izjavan.

DINAMIČNI NAGLASAK, v. Naglasak.

DIOBA GLASOVA, v. Tvorba glasova.

DIOBA REČENICA, v. Rečenica.

DIONI, v. Dijelni.

DIREKTNI GOVOR, v. Upravni govor.

DIREKTNI OBJEKAT, v. Objekat.

DISIMILACIJA, v. Razjednačivanje.

DISJUNKTIVNA REČENICA, v. Rastavna rečenica.

DISTINKTIVNA OSOBINA, v. Razlikovna osobina.

DJ, v. Rječnik.

DJEČJI JEZIK, jezik kojim govore djeca dok ne nauče jezik odraslih. Za d. j. karakteristične su neke riječi: *vau-vau* (pas), *mu* (krava), *tika-taka* (sat), *papati* (jesti), ili obične riječi u iskrivljenom obliku *toji* (otvori), *jata* (vrata), *perati* (prati) i sl.

DODATAK, v. Atribut.

DOMAĆA RIJEČ, v. Iskonska riječ.

DONJOSUTLANSKI DIJALEKAT, v. Kajkavsko narječje.

DOPUSNA REČENICA (koncesivna r.), zavisno složena rečenica u kojoj se vrši radnja glavne premda to zbog radnje u zavisnoj ne bismo očekivali. Ona je zapravo zavisno suprotna rečenica: *Od silnog uzbuđenja njoj je bilo vruće, iako je na sebi imala haljinu od tila.* Veznici su: *ako, ako i, iako, premda, makar, makar da, mada, neka, da, da i, i da, ma.* Dopusni *iako* piše se sastavljeno i može se zamijeniti sa *premda:... njoj je bilo vruće, premda je...*, za razliku od pogodbenog *ako* ispred kojega je sastavni veznik): *Njoj je bilo vruće, i ako je na sebi imala samo tanku haljinu, to nije moglo dugo trajati.*

DOPUSNI VEZNIK, veznik koji povezuje dopusnu rečenicu (v.).

DRUGA PALATALIZACIJA, u nekim gramatikama sinonim za sibilarizaciju (v.).

DRUGI PADEŽ, v. Genitiv.

DRUGI STUPANJ, v. Komparacija pridjeva.

DRUGO LICE, v. Lice.

DUAL, v. Dvojina.

DUBLETA, drugi oblik iste riječi s jednakim značenjem i jednakom službom, npr. *čuvarov-čuvarev, zagonetki-zagoneci,*

mašću-masti (instr. od *mast*); razlika može biti i samo u naglasku: *književnōst-književnōst*, *mène-mène* i sl.

DUBROVAČKI PODDIJALEKAT, v. Štokavsko narječje.

DUGA MNOŽINA, naziv za množinske oblike imenica m. r. proširene umetkom *-ov-* ili *-ev-* za razliku od oblika kratke, množine (v.). Dugu množinu imaju pretežno jednosložne imenice, neke dvosložne, a samo izuzetno višesložne: *bor--borovi, grob-grobovi, kum-kumovi, vol-volovi; vepar-veprovi; kotao-kotlovi, pijetao-pijetlovi, polukat-polukatovi, protulijek-protulijekovi.* Neke imenice mogu imati obje množine: *vuci--vukovi, znaci-znakovi, ključi-ključevi, noži-noževi...* Katkad među njima postoji jača stilska razlika, npr. danas su *bjegovi, bregovi, snjegovi* normalni množinski oblici, a *bijezi, brijezi, snijezi* pjesnički; katkad je razlika i semantička; *zubi* u osnovnom značenju, *zubovi* u prenesenom, npr. u grabalja, *sati* 'vremenska mjera', *satovi* kad su posrijedi druga značenja: *ručni, zidni satovi, satovi iz povijesti* i sl.

Imenice s osnovom na nepčan suglasnik imaju *-ev-* (krajevi), a s osnovom na nenepčan *-ov-* (kotlovi), osim osnova na *r, c, z, s* i skup *-št-*, *-žd-*, koje u tome nisu jedinstvene: osnove na *r, z, s* imaju normalno *-ov-: dvorovi, nizovi, vitezovi, bjesovi,* ali *car, vic* ima *carevi, vicevi,* a *knez, mlaz, mraz, pojas, nos* — *knezovi, mlazovi, mrazovi, pojasovi, nosovi* i *kneževi, mlazevi, pojasevi, nosevi;* osnove na *c* obično imaju *-ev-* s promjenom *c/č: otac-očevi, stric-stričevi, zec-zečevi,* ali se upotrebljavaju i *ocevi, stricevi, zecevi* i *zecovi;* osnove na *-št-*, *-žd-* imaju *-ev-: prištevi, hruštevi, daždevi, duždevi,* ali se katkad upotrebljavaju i oblici na *-ov-*.

DUGI NAGLASCI, v. Naglasak.

DUGOSILAZNI NAGLASAK, v. Naglasak.

DUGOUZLAZNI NAGLASAK, v. Naglasak.

DUH JEZIKA, mjerilo koje se u starijoj lingvističkoj literaturi uzimalo za procjenjivanje pravilnosti i nepravilnosti

u jeziku. Budući da je značenje toga termina neodređeno, on je zapravo lingvistička fraza. Suvremena ga nauka odbacuje i jezične pojave prosuđuje njihovim mjestom i ulogom u jezičnom sustavu.

DULJINA, v. Naglasak.

DURATIVNI GLAGOLI, v. Glagolski vid.

DUŠNIK, v. Govorni organi.

DUŽINA, v. Naglasak.

DVIJE TAČKE (:), interpunkcijski i pravopisni znak. Pišu se ispred rečeničnih dijelova koji se nabrajaju: *Ima zamjenica sa četiri, pa čak i sa pet oblika istoga padeža: mojega, mojeg, moga, mog ;tvog, tvojega, tvoga, tvojeg ; mojemu, mom , mojem, mome, mom.* D. t. ne treba pisati ispred nabrajanja koje se glatko uklapa u rečenicu: *O pokaznim zamjenicama ovaj, taj, onaj stoji u gramatikama da se prva upotrebljava za nešto što je blizu prvome licu, druga...* D. t. pišu se ispred upravnoga govora (v.), zatim ispred riječi koje se ističu, ispred riječi koje tumače ili nadopunjavaju dio ispred sebe ili su njegov zaključak: *A vani: jesen. Dolazile su na njega iznenada, bez ikakva razloga, bolne i neizrecive tuge: to netko ostavljen u njemu tuguje za nečim. Ili kamenom o lonac, ili loncem o kamen: teško loncu svakojako.* Između brojeva dolaze kao znak odnosa i čitaju se obično »prema«: *Razmjer je 1 : 26 000. »Zagreb« — »Vardar«* 2 : 2 (č. *dva prema dva* ili kraće: *dva dva*). D. t. napisane u oznaci izgovora koje riječi označuju da je samoglasnik ispred njih dug (primjere v. u članku Tuđica).

DVOAKCENATSKI SUSTAV, sustav od dva naglaska u pojedinim dijalektima sh. jezika.

DVOGLAS, v. Dvoglasnik.

DVOGLASNIK ili diftong (od grč. dy *dva* i phthongos *glas*), otvorni glas koji za svoga trajanja mijenja način artikulacije pa se smatra kao rezultat stapanja dvaju otvornih glasova.

U našem književnom jeziku nema dvoglasnika, ali ih ima u pojedinim dijalektima.

DVOJČANA OPREKA, par raznoznačnih oblika koji se minimalno razlikuju, npr. *snŏp* ≠ *snȍb* (glasovna opreka), *lûk* ≠ *lȕk* (akcenatska opreka), *rijeka* ≠ *Rijeka* (pravopisna opreka) i sl.

DVOJINA ili **dual** (od lat. duo dva), gramatički oblik neke riječi koji se razlikuje od jednine i množine, a upotrebljava se kad su posrijedi dva predmeta. Dvojina je u stsl. bila živa kategorija u deklinaciji i konjugaciji, a i danas je u slovenskom jeziku: u našem su se jeziku sačuvali samo neki tragovi u deklinaciji, prošireni na tri, četiri, pa je to zapravo dvojina u širem značenju: (jedan *čovjek*), dva, tri, četiri *čovjeka* (pet *ljudi*), (jedna *olovka*) dvije, tri, četiri *olovke* (pet *olovaka*). Dualni oblici imenica m. i sr. r. jednaki su genitivu jd., a imenica ž. r. nominativu množine.

DVORODNA IMENICA, v. Rod.

DVOSLOŽNA RIJEČ, riječ od dva sloga: *ku-ma*, *za-kon.*

DVOTOČJE, v. Dvije tačke.

DVOUSNENI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

DVOVIDNI GLAGOL, v. Glagolski vid.

Dž, Đ

DŽ, sedmo slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban sliveni suglasnik (v. Tvorba glasova). Nalazi se:

1. ispred *b* prema osnovnom *č* jer zbog razlike u zvučnosti *č* u tom položaju ne dolazi: *jednačiti-jednadžba, naručiti-narudžba, predočiti-predodžba, svjedočiti-svjedodžba, učiti-udžbenik...*

2. u sufiksima *-džija, -džika, -džinica: mehandžija, šeširdžija, ćevabdžija, tobdžija* (topnik), *račundžija, siledžija, provodadžija, provodadžinica...*

3. u riječima bez vidljivoga postanka *dž* i u izvedenicama od njih:

budžet (proračun), *džamija, džbun* (i *žbun,* grm), *dželat,* (krvnik), *džemper, džentlmen, džep, džez, džezva, džiju-džicu, džin* (div), *džip, džungla* (prašuma), *feredža, fildžan, hadži(ja), hodža, kandža, Karadžić, kovrdža* (i *kovrča,* uvojak, zavojak, vitica), *krdža, lodža, Madžar* (prema tur. izgovoru, i *Mađar,* bolje, prema mađ. izgovoru), *maharadža, Mandžurija, nadžak* (-baba), *narandža* (i *naranča*), *patlidžan, pidžama, Sandžak, srdžba.* Izvedenice: *džep: džepić, džepni, džepar, džeparac, džepovina...*

Razlikuj:

budža	(batina)	*buđa*	(plijesan)
džak	(vreća)	*đak*	(učenik)
džem	(vrsta pekmeza)	*đem*	(žvale na uzdi)
džida	(koplje)	*đida*	(junak)
Džon	(John, Ivan)	*đon*	(potplat)
Džordž	(izgovor engl. imena Georg)	*Đorđe*	(naše ime)
radža	(indijski plemić)	*rađa*	(pokr. rad, posao)

Đ, osmo slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban sliveni suglasnik (v. Tvorba glasova). Nalazi se:

1. u oblicima i izvedenim riječima prema osnovnom *d: glad-glađu, glodati-glođem, vidjeti-viđen, mlad-mlađi, grad-građanin, graditi-građa, obraditi-obrađivati, pogoditi-pogađati...*
2. u riječima bez vidljivog postanka *đ* i u izvedenicama od njih: *anđeo, bređ, čađa, đakon, Đaković, đavo, đeram, đerdan, Đerdap, đogat, Đokica, đubre* (gnoj, smeće), *Đuka, đulabija, Đuro, đurđic(a), đuveč(e), evanđelje, gleđ, kaluđer, kinđuriti se, lađa, leđa, mađioničar, međa, oruđe, punđa, riđ, rđa, smeđ, smuđ, smunđati, spanđati se, vjeđa...* Izvedenice: *rđa:rđav, rđast, rđin, rđanje, rđati, zarđati.* (V. Razlikuj kod DŽ.)

E

E, deveto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban prednjojezični samoglasnik (v. Tvorba glasova); *ě*, znak za jat (v.); *ę*, znak za nosni samoglasnik (v. Stsl. jezik); *ẹ*, znak za zatvoreno e.

EGZAKTNI FUTUR, v. Futur II.

EKAVAC, čovjek koji se služi ekavskim izgovorom.

EKAVIZAM, ekavski oblik u ijekavskom ili ikavskom izgovoru, npr. u ijekavskom se izgovoru često pogreškom upotrebljavaju ekavizmi *vejati, prevejati, prevejan, prevejanac,* mjesto *vijati, previjati, previjan, previjanac.*

EKAVSKI IZGOVOR, izgovor štokavskog narječja (v.) koji na mjestu nekadašnjega glasa jat ima *e*, a samo katkad *i*. E. i. uzet je za osnovicu ekavskog tipa književnog jezika. Ta osnovna razlika od ijekavskog tipa toliko je značajnija što u ek. izgovoru glas *e* dolazi i na mjestu jata ispred *o* i *j*, npr. *ceo, deo video, živeo, belega, beležiti, beležnik, beležnica, grejati, smejati, vejati, vejavica, prevejan(ac), prevejavati, dveju, obeju, razumeju, smeju, umeju, bejah, smejah.*

I u ekavskom se izgovoru razlikuju glagoli tipa *beleti-beliti, crneti-crniti...*

Prema klasičnom ijek. *nijesam, nijesi...* i u ek. se upotrebljavaju analoški likovi *nisam, nisi...*

Prema *teći* u ek. su prevladali učestali glagoli na *-ticati*: *doticati, isticati, poticati*..., pa i imenice *doticaj, sticanje, poticanje, uticaj*, ali *stecište*.

Prema *levati* i *livati* običnije su složenice sa *-livati*: *nalivati, prolivati, slivati, ulivati, zalivati*, uz *nalevati*... Imenice su samo: *naliv, proliv, sliv, zaliv*.

Za vlastite imenice vrijedi u ek. izgovoru isto što je rečeno u petom ijek. pravilu (v. Ijek. izgovor).

Kako su se u današnjem ek. *e* našli nakadašnji glasovi *e*, *ę* i *ē*, to treba uz riječi spomenute na početku i kraju članka Ijekavski izgovor pripaziti i na riječi: *bèg-bȅg* (ijek. *bȉjeg-bȅg*), *bèsan-bèsan (bijèsan-bèsan)*, *lèta-léta (ljȅta-lêta)*, *mȅsnī-mèsnī*, *(mjȅsnī-mèsnī)*, *trȅska-trèska (trȅska-trijèska)*, *nèmā* (ijek. *nèmā-nijemā*), *ȍtēsan-ȍtesān (ȍtijesan-ȍtesān)*, *ùspē* (od usuti), *ùspē* (ijek. *ùspijē*), *svȇt* (ijek. *svȇt* i *svȉjet*), *prìvesci* (ijek. *prìvesci*, od *privezak*, i *prìvjesci*). U ek. nema riječi *dèva, mjȅd, òdjel, ùvjet* (upotrebljavaju se *kamila, mesing, odeljenje, uslov*), jer bi im u praktičnoj upotrebi smetale *dèva (djèva)*, *mȇd*, u *odélu*, *ȕveta* (gen. od *uvo*).

EKSKLAMATIVAN, v. Uzvičan.

EKSKLUZIVNA REČENICA, v. Isključna rečenica.

EKSPERIMENTALNA FONETIKA, v. Fonetika.

EKSPIRATORNI NAGLASAK, v. Naglasak.

EKSPLIKATIVNA REČENICA, v. Objasnidbena rečenica.

EKSPLIKATIVNI GENITIV, v. Genitiv.

EKSPLOZIVNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

ELIPTIČNA REČENICA, v. Rečenica.

EMOTIVNO ZNAČENJE, v. Značenje.

ENGLESKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

ENKLITIČNA RIJEČ, v. Enklitika.

ENKLITIKA ili **naslonjenica** (grč. enklínō naginjem), riječ koja nema svoga naglaska, nego s riječju ispred sebe čini jednu izgovornu cjelinu (naslanja se na riječ ispred sebe). Napisano: *Vidio sam ga*, izgovara se: *vìdiosamga*. Enklitike mogu biti:

glagolske: *sam, si, je, smo, ste su;*
ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će;
bih, bi, bi, bismo, biste, bi;
zamjeničke: *me, te, se, nas, vas, ga, ju, je, ih;*
mi, ti, si, nam, vam, mu, joj, im, nj;
veznička: *li.*

Zbog svoje prirode enklitike teže da dođu na drugo mjesto u rečenici i u toj težnji često razbijaju sintagme: *Crni se zemljoskoci dizali od granata lijevo i desno* (M. Krleža). — *Svaki mu se udarac sjekire pretvara u zvuk* (L. Perković). — *Gospodin se Klisić začudio* (S. Kolar). Enklitike mogu doći i na koje drugo mjesto: *Pognute glave i tužan vraćao se Loborec Štef natrag od magazina...* Ako enklitike stoje poslije riječi kojoj pripadaju, ne valja ih rastavljati kojom neenklitičnom riječi, npr. *Vedri nebo se* uz normalno: *Vedri se nebo*, ili: *Nebo se vedri*. Takva su odstupanja opravdana samo kad ih traže stilski razlozi, npr. u pjesničkom jeziku: *Kesio zube je duge* (V. Nazor). Enklitike ne mogu u našem jeziku stajati na mjestima na kojima se ne mogu nasloniti na riječ ispred sebe za razliku od čak. i kajk. narječja gdje nisu enklitike nego naglašene riječi pa mogu, npr.: *Jadan ti*! *Ćeš da ti pomognem*? (Nazor: Veli Jože). To znači da u književnom jeziku ne mogu doći na početak rečenice ili iza stanke u rečenici, tj. iza zareza, zgrade, uklopljene rečenice ili cijele rečenice (makar rečenice ne bile odijeljene zarezom) niti iza duže sintagme.

Ne valja:	Treba:
Naročito osvježenje, poslije mnogih tipiziranih inscenacija prijašnjih vremena, je inscenacija Ljube Babića.	*...inscenacija je...* ili: *jest inscenacija* Ili najbolje: *Naročito je osvježenje...*

Jedino što ipak odaje znakove nekog življenja je glasno, ali vrlo rijetko dozivanje ljudi.	*...glasno je...* Ili: *...jest glasno...* Ili: *Jedino je što*
Čim bi spazio kakvog trgovca, ili kaluđera, mali Vuk (Karadžić) bi mu prilazio, skidao kapu...	*...prilazio bi mu, skidao kapu...* Ili najbolje: *mali bi mu Vuk (Karadžić) prilazio...*
»Čuvaj se senjske ruke« je naslov Šenoina romana.	*...naslov je...* Ili: *...jest naslov...*

Treba imati na umu da su naglašeni oblici na mjestu enklitika stilskih znatno snažniji. Oni su kao odgovor na čiju negativnu tvrdnju.

Neki oblici mogu doći i na početak rečenice, ali tada dobivaju naglasak i prestaju biti enklitike, a drugi su samo glasovno isti s neeklitičnim oblicima (npr. *vȁs-vâs) : Jȅ li došao? Bȉste li htjeli? Vâs ću pozvati.*

Ako dođu dvije ili više enklitika, onda obično stoje jedna uz drugu, i to e. *li* dolazi na prvo mjesto, e. *je* stoji poslije zamjeničkih, sve druge glagolske enklitike stoje ispred zamjeničkih, jedino *ti* kao etički dativ može stajati ispred glagolskih; od zamjeničkih genitivne i dativne stoje pred akuzativnim, a dativne pred genitivnim: *Lijepe li su ti ove jabuke! Pokazao nam ga je. Dogovorìli smo se. Kad bismo ti ga dali? Dao sam ti.* Ali: *Lude ti sam sreće. Lude sam ti sreće.*

EPENTETSKO L (od grč. epénthesis umetanje), umetnuto *l* u suglasničke skupove *bj, pj, mj, vj* koji tada daju *blj, plj, mlj, vlj* (v. Jotovanje).

EPITET, v. Atribut.

ESPERANTO, v. Tipologija jezika.

ETIČKI DATIV, v. Dativ.

ETIMOLOG, lingvist koji se bavi etimologijom.

ETIMOLOGIJA (grč. étymos instinit, pravi i lógos riječ nauka), nauka koja istražuje postanak riječi i njezino prvobitno značenje. Istražuje osnovnu riječ, osnovni oblik, etimon, od kojega su izvedene pojedine riječi i koje su sve putove prošle do sadašnjeg oblika. Termin e. nastao je tako što su stari Grci smatrali da je prvotno značenje istinito, pravo (a suvremeno da može biti iskrivljeno, pogrešno). Današnja e. prvotno značenje shvaća relativno, svjesna da je to samo ono do kojega može doprijeti. Istražujući povijest riječi do njezina početka e. se služi najstarijim zapisima jedne riječi, a uspoređivanjem sa srodnim riječima u drugim jezicima teži da prodre i u dalju prošlost. Tako je otkriveno da riječ *Bog*, danas vrhovno biće, izvorno znači *davalac*, jer u staroindijskom ima glagol istoga korijena *bhág-ati* sa značenjem *davati* i imenica *bhaga* 'davalac, udio'. Sad postaje razumljiv i naš pridjev *bogat*. *Dabar* znači zapravo *mrkov*, jer je staroind. babhrú-š 'mrk', stsl. je *bъbrъ* i *bьbrъ* (rus. i češ. *bobr*, polj. *bobr*), *d* je nastalo razjednačivanjem jednakih glasova, ъ (ь) dao je *a*, a nestankom krajnjega ъ između *b* i *r* umetnuto je nepostojano *a* da se izbjegne neobična završna skupina *-br*. Riječ *tašt* i *taština* danas znače *ohol* i *oholost*, ali im je osnovno značenje *prazan*, *praznina* (stsl. tъštь *prazan*), današnje *prazan klas se*... nekad se govorilo *tašti klas*. Vezu sa značenjem prazan možemo vidjeti u riječi istoga korijena *natašte*, jer *natašte sam* znači *prazna sam želuca*, a u nekim se krajevima i danas kaže *na taštinu što popiti* mjesto *na prazan želudac*. Riječ *tašta* (punica) postaje od *tast*, ali kako se glasovno sastala s pridjevom *tašta* (prazna), naši su djedovi uzeli suprotnu riječ od prazan, a to je *pun* i sufiksom *-ica* izveli riječ *punica*. Riječ *puška* srodna je s riječju »*piksa*« (kutija) jer je postala od *buhsa*, starijeg oblika današnje njemačke riječi *Büchse*, i nekad je imala oblik *pukša*: »*Nimac jahaše na konjih s pukšami*« — pisao je T. Mrnavić 1631. Premetanjem suglasnika nastala je *puška*, i mi je od Marulićevih i Držićevih dana upotrebljavamo u tom

obliku. Uz etimologiju kao nauku postoji i pojava nazvana pučka e. (v.). Budući da je etimon često sinonim s riječju korijen, to se i tzv. korijenski pravopis naziva i etimološki pravopis, ali ti nazivi nisu najbolji (v. Pravopis) jer s etimologijom kao naukom nemaju veze.

ETIMOLOŠKA JASNOĆA, osobina riječi kojima je postanak i osnovno značenje jasno i bez posebnoga proučavanja, npr. *pokućstvo, uspinjača, samozvanac,* za razliku od onih riječi kojima postanak nije očit: *kuća, dom, ruka, noga,* a takve su sve tuđice: *car, kralj, breskva, kesten, kreten, bazen, kupon, komunikej...* E. j. smeta nekim domaćim riječima da se lako i brzo pričvrste za nov pojam, ako se njihovo moguće značenje ne poklapa potpuno sa stvarnim. Npr. *odvijač* teško zamjenjuje *šrafnciger* iako *šrafnciger* zapravo znači »vukač vijaka« (njem. Schraubenzieher) pa se upotrebljavaju i druge zamjene: *odvrtač, odvrtka, odvrtanj, izvijač.* Naša riječ *samokres* zabilježena je već u 16. st., ali nije uspjela da potisne ni *pištolj* ni *revolver* jer joj je značenje etimološki jasno: 'onaj koji sam kreše', a to može biti i *kresivac, upaljač* (fajercajg), i *puška,* i *top* i sl. Tek se dužom i češćom upotrebom e. j. potiskuje u pozadinu i riječ postaje za određeni pojam kao priljepnica (etiketa) pa kad je čujemo ili pročitamo, odmah pomišljamo na ono što označuje, a ne na ono što bi mogle značiti. Tako npr. danas i ne mislimo da se *uspinjačom* i *spuštamo,* da krojač i *šije, brijač* i *šiša,* da *bravar* ne pravi samo *brave,* a stolar samo *stolove.*

ETIMOLOŠKI PRAVOPIS, v. Pravopis.

ETIMON, v. Etimologija.

ETNIK, v. Onomastika.

EUFEMIZAM (od grč. eu dobro i phēmi govorim), način izražavanja kojim se pojave izriču blažim izrazima od onih koje bi zapravo trebalo upotrijebiti, npr. *govoriti neistinu* ili *zaobilaziti istinu* mjesto *lagati*; *nove* ili *promijenjene cijene* mjesto *povišene cijene.*

EUFONIJA (od grč. eu dobro i phōnē glas, zvuk) ili blagoglasje, poredak glasova koji ugodno djeluje na sluh ili je lak za izgovor.

EVOLUTIVNA FONETIKA, v. Fonetika.

F

F, deseto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban tjesnačni suglasnik (v. Tvorba glasova); *f.* skraćenica od *feminin.*

FEMININ (od lat. nomen femininum), imenica ženskoga roda.

FILOLOG, (od grč. philos prijatelj i logos riječ), stručnjak koji se bavi jednom granom filologije.

FILOLOGIJA (usp. filolog), nauka koja značenjski nije dovoljno određena. U nas se upotrebljava uglavnom u dva značenja, u užem (rjeđe): nauka koja se bavi proučavanjem pisanih spomenika i jezika koji se na njima nalazi; u širem značenju (običnije) zajednički je naziv za dvije bliske nauke: nauku o jeziku (lingvistiku) i nauku o književnosti. Prema jezicima i književnostima kojima se bavi razlikujemo pojedine grane filologije, npr. germanska, romanska, slavenska f.

FINALNA REČENICA, v. Namjerna rečenica.

FINALNI DATIV, v. Dativ.

FIZIOLOGIJA GLASOVA, v. Fonetika.

FIZIOLOŠKA FONETIKA, v. Fonetika.

FLEKSIJA (od lat. flexio savijanje, pregibanje), promjena riječi, zajednički naziv za deklinaciju i konjugaciju.

FLEKTIVNI JEZICI, v. Tipologija jezika.

FONEM (od grč. phōnē glas), funkcionalno najmanja razlikovna jezična jedinica. Služi za razlikovanje značenja, npr. riječi *bân-dân*, *bùha-mùha*, *bȕk-pȕk*, *brȁva-krȁva*, *drûg-krûg*, *klȃs-vlȃs*, *zrȃk-mrȃk* razlikuju svoja značenja samo razlikom u prvim jedinicama. Svaki glas ili, preciznije, zvuk nema te službe. Fonetika je utvrdila da se npr. *n* u *Ana* razlikuje u izgovoru od *n* u *Anka* (v. Tvorba glasova), ali ta dva *n* nisu u našem jeziku dva fonema jer se pomoću njih ne razlikuju značenja; to su samo zvukovno različiti ostvaraji istoga fonema, njegove glasovne varijante ili alofoni. U tome i jest razlika između dosadašnjeg pojma glasa i fonema. U engleskom su jeziku *n* i *ŋ* dva fonema jer se pomoću njih razlikuju značenja, npr. *sin*, izg. [sin] 'grijeh' ≠ *sing*, izg. [siŋ] 'pjesma'.

FONETIKA (grč. phōnētikós glasovni, od phōnē glas), nauka o glasovima i naglascima jednoga jezika ili skupine jezika. U širem značenju f. je i nauka o ostalim akustičkim elementima ljudskoga govora (v. Rečenična f.). S obzirom na gledište s kojega proučava glasove f. se dijeli u više grana:

Fiziološka f. ili fiziologija glasova proučava postanak pojedinih glasova u govornim organima i njihovo primanje sluhom (v. Tvorba glasova).

Eksperimentalna f. služi se u tom proučavanju različitim pomagalima, instrumentima.

Primijenjena f. traži načine na koje će se najlakše savladati izgovor pri učenju jezika, materinskog i stranih.

Opisna, deskriptivna ili **statička f.** istražuje glasovni sustav u određenom vremenskom prijesjeku: opisuje koje sve glasove jedan jezik ili skupina jezika ima, koji su od njih samoglasnici, a koji suglasnici, proučava glasovne promjene, utvrđuje uzroke zbog kojih se događaju, gdje se događaju (v. Gubljenje suglasnika, Jednačenje po mjestu tvorbe, Jednačenje po zvučnosti, Jotovanje, Palatalizacija, Sibilarizacija).

Povijesna, historijska ili **evolutivna f.** istražuje glasovne promjene u jezičnom razvoju (v. Povijest hs. jezika u članku Hs. jezik).

Poredbena ili komparativna f. uspoređuje glasove srodnih jezika.

Tako prikazana f. tradicionalno je shvaćena. Pojavom nove nauke, fonologije (v.), mijenja se i opseg fonetike.

FONETSKA TRANSKRIPCIJA, v. Transkripcija.

FONETSKI BLOK, v. Rečenična fonetika.

FONETSKI PRAVOPIS, v. Pravopis.

FONOGRAFSKO PISMO, v. Pismo.

FONOLOGIJA (od grč. phōnē glas i logos riječ, govor, nauka), grana lingvistike koja istražuje glasove s gledišta njihove funkcije u jeziku (v. Fonem).

FORMANT, 1. u fonetici: titraji bitni u tvorbi pojedinoga glasa; 2. u tvorbi riječi: elemenat kojim se tvori nova riječ, ali koji sam za se nije riječ, njezina osnova ni korijen (v. Infiks, Prefiks, Sufiks).

FR., tj. *fr.*, skraćenica od *francuski* (jezik).

FRANCUSKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

FREKVENCIJA, v. Čestota.

FRIKATIVNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

FUTUR I (prvi, lat. futurum buduće, budućnost) ili **buduće vijeme,** sustav glagolskih oblika koji izriču buduću radnju. Tvori se vezom infinitiva i enklitičnih prezentskih oblika pomoćnoga glagola biti *(ću, ćeš, će, ćemo, ćete, ćē)*:

dóći ću	*dóći ćemo*
dóći ćeš	*dóći ćete*
dóći će	*dóći ćē*

ili enklitikom ispred infinitiva: *ja ću doći, ti ćeš doći, ja ću raditi, ja ću nositi.* Po tome je f. I nesumnjivo složeno glagolsko vrijeme. Ali kad infinitiv završava na *-ti,* a enklitika dolazi poslije njega, izgovara se bez toga nastavka *(rádiću, nòsiću)*

i zbog toga u našoj nauci nema jedinstvenoga shvaćanja da li je f. I i ovdje složeno vrijeme ili je jednostavno, pa se u tom slučaju može pisati na dva načina: *radit ću, nosit ću* i *radiću, nosiću,* ali se u jednom članku ili djelu ne smiju upotrebljavati oba načina. Naglašeni oblici *hoću, hoćeš...* upotrebljavaju se ispred veznika *li: Hȍćēš li dóći?* A u odgovoru i bez infinitiva: *Hòću.*

F. I izriče radnju koja će se dogoditi ili se može dogoditi u budućnosti: *Preboljet će on i težu ranu. Nikad više / Neću gledati / Tvoja dva oka / Duboka.*

Pripovjedački ili **historijski f.** izriče prošlu radnju: *Rekoh bratu: »Sve će biti bolje«, a on će na to: »Za me nikad!«* Obično je takva radnja u relativnoj budućnosti, tj. s gledišta koje prošle radnje ona je budućnost, a s gledišta sadašnjosti — prošlost: *Afis-paša ne samo što nimalo nije sumnjao da će ih* [Srbe] *pokoriti nego povuče sa sobom mnoštvo ličina kojima će ih vezati.*

Poslovični ili gnomski f. izriče svevremensku radnju: *Podmuklo će pseto najprije ujesti.*

Prezentski f. izriče sadašnju radnju, ali se upotrebljava vrlo rijetko, uglavnom od glagola *biti: Dušmana imam dosta, a to će reći da još nešto značim.* U načinskoj upotrebi prezentski f. izriče nesigurnu tvrdnju. *Bit će to tiskarska pogreška.*

FUTUR II (drugi) ili egzaktni (lat. exactus izvršen, potpun) ili **prebuduće vrijeme,** sustav glagolskih oblika koji se tvore vezom glagolskoga pridjeva radnog i drugim prezentskim oblikom glagola biti:

bȕdēm	*rádio, -la*	*bȕdēmo*	*rádili , -e*
bȕdēš	,, ,,	*bȕdēte*	,, ,,
bȕdē	,, ,, *-lo*	*bȕdū*	,, ,, ,*-a.*

Može se tvoriti od svršenih i nesvršenih glagola, ali se upotrebljava uglavnom od nesvršenih glagola. Izriče buduću radnju koja se događa prije druge buduće radnje: *Isplatit*

će vam svaki iznos koji budete zahtijevali. Ako budete pažljivo čitali, mnogo ćete više razumjeti. Ako je glagol svršen, obično se upotrebljava futurski prezent: *Isplatit će vam svaki iznos koji zatražite. Ako tako razmislimo, naći ćemo dobro rješenje.* Ako je glagol nesvršen, upotrebljava se f. II: *Ako budemo tako razmišljali, naći ćemo dobro rješenje.* Pogrešno je upotrebljavati futur I za izricanje predbuduće radnje: *Ako će doći do većih pobuna i napada, vlada će morati poduzeti oštrije mjere.* Treba *Ako dođe*... (S nesvršenim glagolom: *Ako bude dolazilo...)*

F. II može izreći usporednu radnju: *Kad budete prolazili pokraj prvih kuća, čuvajte se zasjede.* Katkada se tim vremenom izriče i prošla radnja, uglavnom u nestvarnim pogodbama: *Da me budeš za Ivana dala, sad bi ono moji svati bili.*

FUTUR EGZAKTNI, v. Futur II.

FUTURSKI AORIST, v. Aorist.

FUTURSKI PERFEKAT, v. Perfekat.

FUTURSKI PREZENT, v. Prezent.

G

G, jedanaesto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban zatvorni suglasnik (v. Tvorba glasova); *ǵ*, u znanstvenim djelima znak za *dž* (v. Abeceda).

G., skraćenica od *genitiv.*

GAJ, LJUDEVIT, v. Knjiž. jezik u Hrvata.

GALICIZAM, riječ ili jezična konstrukcija preuzeta iz francuskog jezika ili napravljena prema njemu, a ne slaže se sa sustavom jezika u kojem je napravljena. Tako su u našem jeziku galicizmi: *efikasan, elan* (uspješan, djelotvoran, polet), *Petar je taj koji je to učinio* (fr. c'est Pierre qui l'a fait), mjesto hs. *Petar je to učinio.*

GEN., običnije *gen.*, skraćenica od *genitiv.*

GENETSKA KLASIFIKACIJA JEZIKA, razvrstavanje jezikā u skupine po njihovu postanku, tj. po tome da li pokazuju tragove istoga starijeg razvojnog stupnja. Takvi jezici sa zajedničkim starijim razvojnim stupnjem genetski su srodni. Poseban je slučaj genetske srodnosti kad je jedan jezik stariji odn. mlađi razvojni stupanj drugoga. Najvažnije do sada utvrđene skupine genetski srodnih jezika jesu ove:

indoevropska (v. Indoevropski jezici);

semitsko-hamitska: *semitski*—akadski (asirskobabilonski), hebrejski (jevrejski), aramejski, sirski, arapski, etiopski;

hamitski — staroegipatski, berberski (sjeverna Afrika), kušitski (Etiopija);

uralska: *ugro-finski* — mađarski, finski, estonski, laponski i dr.; *samojedski* (u Sibiriji);

altajska — *turski jezici* (od Balkana preko Male Azije, Azerbejdžana, Turkmenije do središnje Azije, sovjetske i kineske), *mongolski* i *tunguski* jezici (Mandžurija i jugoistočna Sibirija);

bantu (središnja Afrika).

Genetski odnosi mnogih jezika još nisu dovoljno istraženi.

GENITIV, zavisni padež koji zavisi od imenica *(osvajač svemira)*, glagola *(sjeća se prošlosti)*, pridjeva *(pun snage)*, brojeva *(pet godina)*, priloga *(mnogo razmišljanja)*, uzvika *(evo prijatelja)* i velikog broja prijedloga (v.). Stoji na pitanje *koga?* (za živo) ili *čega?* (za neživo).

G. pripadanja zavisi od imenica i kazuje da mu pripada ono od čega taj g. zavisi. To je pripadanje shvaćeno vrlo široko pa se u gramatikama razlikuju tri vrste toga genitiva:

a) **posvojni, prisvojni** ili **posesivni g.** kazuje čije je što u užem smislu, tj. izriče vlasništvo: *To je kuća njegova strica. Modra kapa policijskog pisara naginje se nad pečenu džigericu.* Pripadanje može biti i u najširem smislu. *Otac gospođice Zore bio mu je dužan deset tisuća forinti. Bio je upravitelj jedne seoske škole. Sjedoše za stol malog, suhog čovječuljka. Jagodice se prstiju tražile nabijene elektricitetom naslućenog. Čegrtava buka ulice vješala se o prozore.*

b) **subjekatni g.** takav je posvojni g. koji stoji prema svojoj imenici kao subjekat prema predikatu: *miris duhana, kreket žaba, navala kupaca, treperenje sjena, titranje zamagljenih svjetiljaka.* Kad bi se upravna riječ zamijenila glagolom, taj bi g. postao subjekat u nominativu: *miriše duhan, krekeću žabe...*

c) **objekatni g.** takav je posvojni g. koji prema svojoj imenici stoji kao objekat prema predikatu: *prodavač janjetine,*

otvaranje vrata, čestitanje rođendana. Kad bi se upravna riječ zamijenila glagolom, takav bi g. postao objekat (ili subjekat u pasivnoj rečenici): *prodaje janjetinu, otvara vrata (otvaraju se vrata).*

Ako se posvojnim pridjevom može izreći isto što i samim posvojnim genitivom, tj. ako nema posebnih razloga za upotrebu posvojnoga genitiva, tada je bolje upotrijebiti posvojni pridjev: *Ribe čiste korita rijeka. Zašto je zatvoren klub omladine? Natječaj za konduktere tramvaja. »Ventilator« ne može dobiti dozvolu uvoza. Započeo četvrti festival djeteta u Šibeniku. Prosvjetni radnici Kragujevca u Karlovcu.* Bolje: *riječna korita, omladinski klub, tramvajske konduktere, uvoznu dozvolu (dozvolu za uvoz), dječji festival, kragujevački prosvjetni radnici* (ili *prosvjetni radnici iz Kragujevca*).

G. podrijetla također je vrsta posvojnoga genitiva, a označuje čije podrijetlo, čiji rod: *dječak siromašnih roditelja, sin Hrvatskog zagorja.*

Objasnidbeni (eksplikativni) g. posvojni je g. u najširem smislu, a zapravo objašnjava imenicu od koje zavisi: *To je njegov način veselja. Nije joj uspjela maska oduševljenja. Svaka misao nosi i klicu sumnje.*

G. kakvoće (kvalitativni g.) izriče kakvoću, svojstvo ili neko obilježje upravne riječi. *To su ljudi čudnovate ćudi. Uputi se neodlučno stisnuta srca. Uđe polućelav čovjek tridesetih godina. Prolazi dječačić, naherene kape, mršav, istegnuta lica.* Kad je riječ o obilježju živoga bića, stilski je bolje upotrijebiti takav g. nego instrumental: *dječačić s istegnutim licem.*

Gradivni g. (g. građe ili materije) označava građu od koje je što načinjeno: *Pojavila se s vijencem ruža oko čela.* Pravi gradivni g. u suvremenom jeziku nije običan, običnija je veza genitiva i prijedloga *od.*

Dijelni (dioni) ili **partitivni g.** izriče dio onoga što neka imenica znači, a zavisi od imenica, brojeva, priloga i glagola:

kriška kruha, kap vode, čaša mlijeka, stado ovaca, gruda snijega, trojica hajduka, desetoro djece. Mnogo vike ni za što. U svakom žitu ima kukolja. Primakni mi vina i rakije i debela mesa ovnujskoga.

G. obilja i oskudice dolazi uz pridjeve koji znače obilje *(pun, sit)* ili oskudicu *(gladan, žedan, željan)* i uz glagole složene s perfiksom *na: I gle! od pjesme žutokljunca / Odjednom vrt je prepun sunca. Divno vitko stvorenje puno mladosti, poleta... Sit je pustih, praznih riječi. Nismo tuđega gladni. Tko se dima ne nadimi, taj se vatre ne nagrija. Nagledao se bijede* i *nevolje. Još jednom se napiti uspjeha.* Kao što primjeri pokazuju, g. obilja i oskudice samo je podvrsta dijelnog genitiva.

G. cijene izriče cijenu ili vrijednost i stoji uz pridjeve kao što su *vrijedan, dostojan* i uz glagole kao *vrijediti, valjati*...: *Dostojan je povjerenja. To me stoji silnih novaca.*

Vremenski g. izriče vrijeme zbivanja neke radnje: *Treba da dođe svakog časa. Iduće subote evo i mene. Najposlije će se jednoga dana oženiti iz očaja.*

Slavenski g. dolazi u negiranim rečenicama: *Toga veselja neće doživjeti. Ne volim ničijeg buđenja, kaže Miša. Pa taj ne umije ni poslovnog pisma napisati.* U svakidašnjoj je upotrebi u toj vezi običniji akuzativ, ali je g. stilski snažniji.

G. uzvikivanja, zaklinjanja, čuđenja upotrebljava se u uzvikivanju, zaklinjanju i čuđenju: *Eto bruke i nevolje. Velike li nesreće. Nijesam, majko, života mi moga.*

G. primicanja, odmicanja, sjećanja, igre, straha, stida i bola dolazi uz glagole s tim značenjem: *Konačno se i on prihvatio posla. Jedva se dohvatio obale. Mani se ćorava posla. Tako će se riješiti ovoga mučnog pritiska. Nerado se sjećala prošlosti. Stariji ljudi spominjahu ga se kako je došao go i bos. Igramo se slijepog miša. Hajdemo se igrati skrivača. Ne boji se nikakvih teškoća.* Odmicanjem se

smatra i g. uz pridjeve kao što su *lišen, slobodan, prost...* s oblicima glagola *biti: Lišen je s l o b o d e.*

Poredbeni g. bio je čest u starijem jeziku, u novijem dolazi vrlo rijetko, i to samo u pjesničkom jeziku zbog stilskih razloga: *Jašu konja v j e t r a brže* (Gundulić). *Tad on, negda ljući g u j e l j u t e, malne z e c a plašljiviji kleca* (Mažuranić). *Zelenko skokne lakši l o p t e* (Matoš).

G. s prijedlozima. S prijedlogom *iz* ne valja izricati gradivnost: *goleme zgradurine iz opeke, kamena i betona, sirovine iz kojih se sastoji roba.* Treba: *zgradurine od opeke..., sirovine od kojih se sastoji roba.* Ali kad *iz* označuje način radnje, potjecanje, tada u takvim vezama *iz* nije pogrešan: *Kamen je ovaj bio u planini / Kamen. Pa iz njega isklešaše stol* (D. Tadijanović).

Prijedlog *kod* označuje mjesto gdje se što nalazi (*kod kuće, kod Ivana*) i ne valja ga upotrebijavati s imenicom kao ciljem kretanja. *Idem kod Ivana.* Treba: *Idem (k) Ivanu.* S prijedlogom se *kod* izriče i pripadanje: *Muzičkim se sredstvima mogu kod male djece pobuditi i dublji osjećaji.* Bolje je: *u djece.* Istina, nekima je to malo neobično jer u svim krajevima ta veza nije obična, ali ima ih gdje je vrlo živa pa i u razgovornom jeziku možemo čuti: *Takve sam iste cipele vidjela u neke žene.* Budući da ih je imala na nogama, to je primjerenije nego *kod jedne žene.* Zato često u takvoj upotrebi prijedlog *u* treba imati prednost kao što pokazuju i ovi primjeri: *U ratara crne ruke, a bijela pogača. U Milice duge trepavice.*

Prijedlozi *zbog* i *radi* upotrebljavaju se i u narodnom i u književnom jeziku u namjernom i uzročnom značenju, ali *zbog* treba upotrebijavati samo u uzročnom značenju, a *radi* u namjernom: *Otišao je u bolnicu zbog bolesti, radi liječenja.* Napomene za prijedloge *protiv, (na)suprot, usprkos* i *unatoč* v. u članku Dativ, a za *prije, poslije, mimo* Akuzativ.

Riječ *nedaleko* nije prijedlog nego prilog pa kad se slaže s genitivom, treba upotrijebiti i prijedlog *od: nedaleko od rodnog sela,* a ne: *nedaleko rodnog sela.*

GENITIVNI ZNAK (ˆ), znak koji se stavlja na krajnji samoglasnik kad bi mogla nastati sumnja o kojem je padežu riječ:

Oduvijek ima tajnih veza
Između pjesnikâ i breza.
(Cesarić)

Pisac je stavio g. z. jer bi bez toga znaka stih bio dvoznačan. Ne bi se znalo da li je mislio na jednoga pjesnika ili više njih. Kad je iz drugih riječi jasno da je posrijedi gen. mn., g. se z. ne stavlja.

GERMANIST, stručnjak za germanistiku.

GERMANISTIKA ili germanska filologija, grana filologije koja se bavi proučavanjem germanskih jezika i njihovih književnosti.

GERMANIZAM, riječ ili jezična konstrukcija preuzeta iz njemačkog jezika ili napravljena prema njemu, a ne slaže se sa sustavom jezika u kojem je napravljena. Tako su u našem jeziku germanizmi *špajza, ringlšpil (ringišpil), šrafcvenga* (smočnica, vrtuljak, stezaljka); *predbježan* (prema njem. vorläufig), mjesto *prethodan, privremen; čekati na što* (njem. warten auf etwas), mjesto pravilnoga: *čekati što.* G. može čestom upotrebom postati tako običan da samo stručnjaci znaju po čemu se ne slaže sa sustavom našega jezika, npr. prilozi *dnevno, nedjeljno, mjesečno, godišnje,* mjesto *na dan, svaki dan, na nedjelju, svake nedjelje, na mjesec, svakog mjeseca, na godinu, svake godine.*

GERMANSKA FILOLOGIJA, v. Germanistika.

GERMANSKI JEZICI, v. Indoevropski jezici.

GESTA (od lat. gestus držanje, kretnja), pokret dijelovima tijela kojim se pojačava, slabi ili zamjenjuje jezični izraz. Ako tko kaže: *Blago si ga meni,* a pri tome miče glavom lijevo-desno, tada to znači: *Jadan ja.* G., kao i mimika (v.), sastavni je dio jezika u širem značenju.

GESTOVNI GOVOR, sporazumijevanje gestama i mimikom. Njime se služe gluhonijemi, ali i ostali ljudi kad se ne mogu (zbog buke i sl.) ili neće služiti glasovnim govorom.

GLAGOL (stsl. glagolъ riječ), promjenljiva riječ kojom se izriče kakva radnja, zbivanje ili stanje. Radnja je svjesno i namjerno djelovanje kao što pokazuju glagoli *pisati, kopati, kucati, voziti*... Kad se radnja vrši nesvjesno i nenamjerno, kao sama od sebe, kažemo da je posrijedi zbivanje: *grmjeti, svitati, rasti, grijati, venuti.* Glagoli stanja izriču samo položaj, oblik i sl. u određenom vremenu: *boraviti, čučati, ležati, mirovati, zelenjeti se.* Iz praktičnih se razloga obično kaže da glagoli izriču samo radnju, premda se pod njom razumijeva i zbivanje i stanje. Kao promjenljive riječi glagoli imaju tri lica (prvo, drugo i treće) i dva broja (jedninu i množinu) koji se u pojedinim vremenima i načinima različito ostvaruju, a ima oblika bez lica i broja (v. Glagolski oblik). Glagole dijelimo u više skupina prema pojedinim kriterijima. Prema tvorbi na proste, izvedene i složene, prema osnovi na šest vrsta (v. Glagolska vrsta), prema radnji na svršene i nesvršene (v. Glagolski vid), a s obzirom na sintaktičke odnose glagole dijelimo na prelazne (v.), neprelazne (v.) i povratne (v.).

GLAGOLSKA IMENICA, imenica izvedena od glag. pridjeva trpnog sufiksom *-je: oslobođenje, oslobađanje, unapređenje, unapređivanje, stvaranje, stvorenje.* Rijetko je g. i. izvedena od glag. pridjeva na *-t: ganuće, postignuće* (glag. pridjev: *ganut, postignut*). Tvori se od svršenih i nesvršenih glagola, ali ipak od prvih rjeđe jer ima mnogo svršenih glagola koji nemaju glagolske imenice.

GLAGOLSKA OSNOVA, v. Osnova.

GLAGOLSKA REKCIJA, v. Rekcija.

GLAGOLSKA VRSTA, skupina koju tvore glagoli istoga tipa s obzirom na infinitivnu i prezentsku osnovu, a katkada i na prezentske nastavke. Glagoli se razvrstavaju u vrste zbog lakšega snalaženja u tvorbi pojedinih oblika, ali razvrstavanje

naših glagola nije u svim gramatikama jedinstveno jer su kriteriji različiti: u jednima je pretežno infinitivna osnova, u drugima infinitivna i prezentska zajedno. Ovdje ćemo prikazati podjelu na osnovi prvoga kriterija po kojoj se glagoli dijele u šest vrsta, a neparne vrste i na nekoliko razreda.

I vrstu (korijensku) tvore glagoli kojima je infinitivna osnova sam korijen. Dijeli se u sedam razreda prema glasovima na koje završava korijen, ali treba napomenuti da svi ti glasovi pojedinih razreda nisu vidljivi u infinitivnoj osnovi nego u prezentskoj:

I_1 na *s, z:* trés-ti, trés-ēm, grîs-ti (od *griz-ti), gríz-ēm;
I_2 na *t, d:* plès-ti, plèt-ēm, krâs-ti, krád-ēm;
I_3 na *p, b, (v):* tèps-ti, tèp-ēm, grèps-ti, grèb-ēm (suvremenoga primjera za *v* nema);
I_4 na *k, g, (h):* pèći, pèč-ēm, pèk-ū, žèći, žèž-ēm, žèg-ū (za *h* nema suvremenog primjera, obično se navodi vrći, od *vrh-ti, vrš-em);
I_5 na *m, n:* ùzē-ti, ùzm-ēm, pòčē-ti, pòčn-ēm;
I_6 na *r, lj:* drijè-ti, dèr-ēm mljè-ti, mèlj-ēm;
I_7 na samoglasnike *i, u,* e (tj. *je* od *ě*), *a:* lî-ti, lî-jēm, čǔ-ti, čǔ-jēm, smjȅ-ti, smî-jēm, stȁ-ti s prezentom po II vrsti stȁn-ēm.

II vrstu tvore glagoli kojima se infinitivna osnova završava na *-nu-:* dȉgnu-ti, dȉgn-ēm, tònu-ti, tòn-ēm, gùcnu-ti, gùcn-ēm, skȍknu-ti, skȍkn-ēm;

III vrsta ima dva razreda:

III_1 tvore glagoli s osnovom na *-je-:* vȉdje-ti, vȉd-īm, žívje-ti, žív-īm, žèlje-ti, žèl-īm;
III_2 tvore glagoli s osnovom na *-a-* iza nepčanih *č, ž, j* i skupine *-št-, -žd-,* a s prezentom na *-im:* kléča-ti, kléč-īm, lèža-ti, lèž-īm, zúja-ti, zúj-īm šúšta-ti, šúšt-īm, zvížda-ti, zvížd-īm;

IV vrstu tvore glagoli s infinitivnom osnovom na *-i-:* nòsi-ti, nȍs-īm, hvàli-ti, hvȃl-īm, životári-ti, živòtār-īm;

V vrstu tvore glagoli s infinitivnom osnovom na *-a-* i ima četiri razreda:

V_1 ima prezentske nastavke *-am, -aš...:* kȍpa-ti, kȍp-ām, vèčera-ti, vèčer-ām;

V_2 ima prezentske nastavke *-em, -eš...* i promjenu suglasnika: skàka-ti, skȁč-ēm, strúga-ti, strȗž-ēm, díha-ti, dȋš-ēm, véza-ti, vȇž-ēm, písa-ti, pȋš-ēm, skíta-ti, skȋć-ēm;

V_3 ima prezentske nastavke *-em, -eš* bez promjene suglasnika, a s drugačijom prezentskom osnovom: brȁ-ti, bȅrē-m, prȁ-ti, pȅr-ēm, zvȁ-ti, zòv-ēm;

V_4 ima infinitivnu osnovu na *-va-, -ja-*, a prezent bez *-va-* i *-ja-* nastavcima *-jem, -ješ*, kljȕva-ti, kljȕ-jēm, prodáva-ti, pròda-jēm, brȉja-ti, brȋ-jēm, sȉja-ti, sȉ-jēm;

VI vrstu tvore glagoli s infinitivnom osnovom na *-ova-*, *-eva-*, *-iva-* koje se u prezentskoj zamjenjuje sa *-u-:* kupòva-ti, kùpu-jēm, vojèva-ti, vòju-jēm, daríva-ti, dȁru-jēm...

GLAGOLSKI ASPEK(A)T, v. Glagolski vid.

GLAGOLSKI OBLIK, oblik glagolskog sustava jednoga jezika. Naš glagolski sustav čine oblici jednog sadašnjeg vremena (prezenta), četiriju prošlih (aorista, imperfekta, perfekta, pluskvamperfekta), dvaju budućih (futura I i II), triju načina (imperativa, kondicionala I i II), dvaju glagolskih pridjeva (radnog i trpnog), dvaju glagolskih priloga (sadašnjeg i prošlog) i jedan neodređeni g. o. (infinitiv). Glagolski oblici mogu biti jednostavni ili složeni. Jednostavni se sastoje samo od jedne riječi (prezent, aorist, imperfekat, imperativ, infinitiv, glagolski pridjevi i prilozi), a sastavljeni se sastoje od dviju ili više riječi (perfekat, pluskvamperfekat, futur I i II, kondicional I i II). Uz aktiv (v.) većina glagolskih vremena i načina može imati i pasiv (v.) koji je uvijek složen. Upotreba svih oblika nije jednoznačna, npr. prezent se ne upotrebljava samo kao sadašnje vrijeme niti se sadašnjost izriče samo prezentom, pojedini oblici mogu imati i više službi ili značenja. Zato se kod svakoga pojedinoga oblika spominju nje-

gove posebnosti. Ovdje se može reći samo ono što općenito vrijedi za sva glagolska vremena.

Prava upotreba jest takva upotreba glagolskih vremena u kojima se radnja vrši prema osnovnom značenju, tj. prezent izriče sadašnjost, prošla vremena prošlost, buduća budućnost, a sve s gledišta onoga koji govori. Uzmimo kao primjer ovu rečenicu u kojoj (+) označuje sadašnjost (+ →) budućnost, a (← +) prošlost: (+ →)*U tebi ću potopiti sva lutanja, sva traženja/*, (+) *i ja ne tražim više ništa, /* (← +) *jer sam našao tebe.*

Neprava upotreba vremena jest takva upotreba u kojoj se radnja ne vrši prema osnovnom značenju nego preneseno, u koje drugo vrijeme, odmjereno prema kojoj oznaci za prošlost, sadašnjost ili budućnost, npr. u rečenici *Sutra putujemo* druga je riječ po obliku prezent, ali je po značenju futur.

Svevremenska ili **bezvremenska upotreba** posebna je vrsta neprave upotrebe. U njoj se jednim glagolskim vremenom izriče radnja koja vrijedi za sva vremena: *U svibnju cvjeta sviba, u lipnju lipa.*

Poslovična ili **gnomska upotreba** glagolskih vremena (grč. gnômē spoznaja) svevremenska je upotreba vremena u poslovicama i mudrim izrekama jer one vrijede za sva vremena: *Vino i mudroga pobudali. Dva loša ubiše Miloša.*

U pojedinim se gramatikama razlikuju još dvije općenitije neprave upotrebe.

Načinska ili **modalna upotreba** takva je upotreba kad govornik izriče svoj odnos prema vršenju glagolske radnje, tj. izricanjem same radnje izriče i svoj strah, uvjerenost, sumnju i sl. u vršenje glagolske radnje: *Ako nećeš, ja odoh. Bit će da se prevario.*

Kvalifikativna upotreba izriče sposobnost vršenja glagolske radnje, npr.: *On govori nekoliko jezika i lijepo pjeva, igra šah, pleše* kaže se za koga i kad šuti, kad ne igra šah i kad ne pleše jer on ima te sposobnosti. Ali očitost ove upotrebe nestaje u ostalim vremenima: *On je pjevao. Ona će plesati.*

U definicijama se govori da se radnja događa u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti. To vrijedi ako je rečenica potvrdna, ako je odrična, tada se ne događa, ali to se posebno ne ističe jer se to samo po sebi razumije. Isto se tako posebno ne ističe da se pod radnjom razumije i stanje i zbivanje.

GLAGOLSKI PREDIKAT, v. Predikat.

GLAGOLSKI PRIDJEV RADNI ili particip aktivni, glagolski oblik koji se tvori tako da se infinitivnoj osnovi doda za m. r. nastavak *-ao* ako osnova završava na suglasnik, a *-o* ako završava na samoglasnik, za ž. r. *-la,* za sr. *-lo,* u mn. *-li, -le, -la:*

	jd.	mn.	jed.	mn.
m. r.	*trés-ao*	*trés-li*	*čû-o*	*čû-li*
ž. r.	*trés-la*	*trés-le*	*čû-la*	*čû-le*
sr. r.	*trés-lo*	*trés-la*	*čû-lo*	*čû-la.*

Ispred tih nastavaka ispadaju samoglasnici *d* i *t:* **krad-la* (prez. *krad-em*) > *krala,* **plet-la* (prez. *plet-em*) > *plela* (v. Glagolska vrsta), a *ije* i *je* ispred *-o* prelazi u *i:* *živio* (ali *živjela, živjelo!*), *donio* (ali *donijela, donijelo!*).

G. p. r. u morfologiji služi za tvorbu perfekta, futura II i kondicionala, a u samostalnoj sintaktičkoj upotrebi izriče želju: *Ugodno putovao! Sretno stigao! Dobro došli! Živio!* U zavisnim rečenicama dolazi katkad mjesto futurskog prezenta, futura I ili II: *Ti ne imao groba ni poroda dok turskoga cara ne dvorio* (tj. dok ne budeš dvorio). S veznikom *makar* ima dopusno značenje: *To ću učiniti makar glavu izgubio.* To značenje imaju i udvojeni glag. pridjevi radni: *Jeo-ne jeo, pio-ne pio, tjerao-ne tjerao, nećeš ga stići.* G. p. r. od neprelaznih glagola upotrebljava se i kao pridjev: *ostarjela majka, nestali sin, zarđalo oružje,* na *ispucalim usnama...*

GLAGOLSKI PRIDJEV TRPNI ili particip pasivni, glagolski oblik koji se tvori ovim nastavcima:

1. *-en, -ena, -eno*
2. *-jen, -jena, -jeno*
3. *-n, -na, -no*
4. *-t, -ta, -to.*

Prve nastavke dobivaju glagoli I vrste (osim onih koji dobivaju četvrte), i to infinitivne osnove na suglasnik: *plèsti, *plet-: plèt-en, plet-èna, plet-èno, très-ti, très-en, très-ena, très-eno.* Ispred toga *e* glasovi *k, g, h,* mijenjaju se sa *č, ž, š: pečen, strižen...* Glagoli I vrste s osnovom na samoglasnik umeću *j* ili *v: bì-j-ena, bi-j-èna, -o, ši-v-en, ši-v-èna, -o, čù-v-en, ču-v-èna, -o.* Druge nastavke dobivaju glagoli sa završecima na *-iti* (IV vrsta) i *-jeti* (III_1) pošto odbace te završetke, a pri tvorbi nastaju promjene spomenute u članku jotacija; *nos-iti: noš-en, vid-jeti, viđen, trp-jeti, trpljen.* Treće nastavke dobivaju glagoli kojima se ispred *-ti* nalazi samoglasnik *a* (tj. gl. III_2, V i VI vrste): *držati-držan, čuvati-čuvan, brati-bran, kupovati-kupovan.* Četvrte nastavke dobivaju glagoli s infinitivnom osnovom na *-nu-*: *dignuti-dignut, taknuti-taknut* i glagoli I vrste sa samoglasničkom infinitivnom osnovom, a suglasničkom prezentskom: *početi-počnem-počet, prokleti-prokunem-proklet,* ali *naduti, nadmem* ima dva: *nadut* i *naduven.* Nastavke *-t, -ta, -to* imaju katkada i drugi glagoli: *pit* (uz *pijen*), *kupovat* (uz *kupovan*) *dat* (uz *dan*), *prodat* (uz *prodan*). G. p. r. imaju uglavnom prelazni glagoli, a vrlo rijetko neprelazni i povratni. Služi za tvorbu pasiva, a dolazi i u službi pravih pridjeva. *Na njemu je izderana kabanica. Slomljeni muški glas dopire s crnog čamca | Do kamenih kuća zaboravljenog otoka.*

GLAGOLSKI PRILOG PROŠLI ili particip perfekta, glagolski oblik koji se tvori od infinitivne osnove nastavcima *-vši, -v,* ili *-avši, -av.* Prve nastavke dobivaju osnove na samoglasnik, a druge nastavke osnove na suglasnik: *ču-vši, pogleda-vši, rek-avši, ispek-avši.* Nastavci *-v* i *-av* znatno su rjeđi, ali nisu pogrešni. G. p. r. tvori se obično od svršenih glagola i izriče radnju koja se dogodila prije neke druge radnje: *Ustavši od stola, reče. Ona se udaljivala kao neko čudno pri-*

viđenje ne ***rekavši*** *mu ni riječi.* Rjeđe izriče radnju koja se svršila poslije druge radnje: *...bacio u jasle sijena, pa se opet složio na svom ležaju,* ***zaplovivši*** *u blagi san bez briga i bez misli.* Rijetki su postali pravi pridjevi kao: *bivši* (*trgovac*).

GLAGOLSKI PRILOG SADAŠNJI ili particip prezenta, glagolski oblik koji se tvori od oblika za 3. l. mn. prezenta nastavkom *-ći: plètū-ći, nȍsē-ći, glȅdajū-ći, vèžū-ći.* Tvori se samo od nesvršenih glagola i izriče radnju koja se događa istovremeno s nekom drugom radnjom bez obzira kad se zbiva: *On mi je te večeri,* ***čekajući*** *vlak dugo, ispričao svašta. Dođete kući, povečerate, legnete u krevet, potonete u čipkama i* ***čitajući*** *zaspite.* Neki se upotrebljavaju kao pravi pridjevi, ali su promjenom izgubili vremensko obilježje: *budući, idući, slijedeći sastanak, tekući račun, putujuće kazalište. Leteća tvrđava* nije tvrđava koja leti nego naziv posebnog vojnog aviona.

GLAGOLSKI VID ili aspek(a)t (lat. aspectus pogled, vid), način na koji se vrši glagolska radnja s obzirom na svršenost ili nesvršenost. Prema vidu razlikujemo dvije vrste glagola:

Svršeni (perfektivni) glagol izriče da je radnja svršena, bez obzira bila zaista izvršena, završena ili je označen samo dio radnje. Jedni svršeni glagoli izriču trenutak u kojem je radnja počela i završila: *dati, pasti, stati, sjesti, pustiti,* drugi sam početak radnje: *poći, poletjeti, zaplakati, progovoriti,* treći završetak: *doći, doletjeti, isplatiti, prepisati, pročitati.*

Nesvršeni (imperfektivni) glagol izriče da radnja nije svršena, da traje duže ili kraće vrijeme, ali nikako samo jedan trenutak: *ići, letjeti, plakati, govoriti, pisati, čitati...*

Posebnost je našega jezika, kao i slavenskih uopće, da se gotovo svaka radnja, stanje ili zbivanje izriče pomoću dva glagola istoga korijena od kojih je jedan svršen, a drugi nesvršen: *dati-davati, doći-dolaziti, skočiti-skakati, napisati-pisati, pročitati-čitati.* Ima nekoliko glagola koji su ujedno svršeni i nesvršeni, tzv. dvovidni glagoli: *čuti, vidjeti, ručati, večerati, telefonirati...*

PREGLED GLAGOLJICE I STARE ĆIRILICE

GLAGOLJICA			ĆIRILICA		GLASOVNA VRIJEDNOST
OBLA	UGLATA	BROJNA VRIJEDNOST		BROJNA VRIJEDNOST	
Ⰰ	Ⰰ	1	А	1	a
Ⰱ	Ⰱ	2	Б	-	b
Ⰲ	Ⰲ	3	В	2	v
Ⰳ	Ⰳ	4	Г	3	g
Ⰴ	Ⰴ	5	Д	4	d
Ⰵ	Ⰵ	6	Е	5	e
Ⰶ	Ⰶ	7	Ж	-	ž
Ⰷ	Ⰷ	8	Ѕ Ꙁ	6	ʒ (dz)
Ⰸ	Ⰸ	9	З	7	z
Ⰺ, Ⰹ,	Ⰺ, Ⰹ,	10	І	8	j,
Ⰻ	Ⰻ	20	И	10	i, ji
Ⰼ	Ⰼ	30	ꙉ ꙉ ꙉ ћ	-	đ, čak j
Ⰽ	Ⰽ	40	К	20	k
Ⰾ	Ⰾ	50	Л	30	l
Ⰿ	Ⰿ	60	М	40	m
Ⱀ	Ⱀ	70	N	50	n
Ⱁ	Ⱁ	80	О	70	o
Ⱂ	Ⱂ	80	П	80	p
Ⱃ	Ⱃ	100	Р	100	r
Ⱄ	Ⱄ	200	С	200	s
Ⱅ	Ⱅ	300	Т	300	t
Ⱆ	Ⱆ	400	ОУ ȣ	400	u
Ⱇ ф	ф	500	Ф	500	f
Ⱈ	Ⱈ	600	Х	600	h
Ⱉ	Ⱉ	700	Ѡ	800	ó
(Ⱋ) Ⱋ	Ⱋ	800	(Щ) Щ	-	št, čak. šć
Ⱌ	Ⱌ	900	Ц	900	c
Ⱍ	Ⱍ	1000	Ч	90	č
Ⱎ	Ⱎ	-	Ш	-	š

GLAGOLJICA			ĆIRILICA		GLASOVNA VRIJEDNOST	
OBLA	UGLATA	BROJNA VRIJEDNOST		BROJNA VRIJEDNOST		
Ⱏ	Ⱏ	-	Ъ	-	ŭ (jor)	
Ⱐ	Ⱐ	-	Ь	-	ĭ (jer)	
ⰟⰊ, ⰟⰉ, ⰟⰋ	-	-	ЪИ, ЪІ	-	y (rus ы) (jery)	
Ⱑ	Ⱑ	-	Ѣ Ꙗ	-	ě (jat), ja	
Ⱒ	-	-	-	-	h paučasto	
-	-	-	Ѥ	-	je	
Ⱓ	Ⱓ	-	Ю	-	ju	
Ⱔ	-	-	Ѧ	900	ę (e^{n})	
Ⱘ	-	-	Ѫ	-	ǫ (o^{n})	
Ⱗ	-	-	Ѩ	-	ję (je^{n})	
Ⱙ	-	-	Ѭ	-	jǫ (jo^{n})	
-	-	-	Ѯ	60	ks	u riječima iz grčkog jezika
-	-	-	Ѱ	700	ps	
Ⱛ	Ⱛ	-	Ѵ	400	î	
Ⱚ	Ⱚ	-	Ѳ	9	th	

U starijim je djelima kao kriterij glagolskoga vida uzeto vrijeme trajanja glagolske radnje pa su se glagoli dijelili na trenutne ako je radnja trajala samo trenutak, *trajne* (durativne) ako je radnje trajala i *učestale* (iterativne) ako se ponavljala.

GLAGOLSKO STANJE, v. Aktiv i Pasiv.

GLAGOLJICA, najstarije slavensko pismo. S pokrštavanjem Slavena trebalo je na slavenski jezik prevesti i crkvene knjige, a kako nije bilo pogodnoga pisma, jer ni grčki ni latinski jezik nisu imali sve glasove kao stsl. pa prema tome nisu imali ni sve potrebne znakove, Ćiril (v.) sastavlja posebno pismo, nazvano g. (od stsl. riječi glagoljati *govoriti,* odatle *glagoljaš, glagol).* Za uzor mu je vjerojatno poslužilo grčko brzopisno pismo, ali kako sličnost nije očita, traže se i drugi uzori, a pomišlja se i na potpunu Ćirilovu originalnost. G. je bila poznata

na vrlo široku području: u Češkoj i Moravskoj, Bosni, južnoj Dalmaciji, Lici, Istri, ali se najviše upotrebljavala u Hrv. primorju i sjevernoj Dalmaciji, gdje se razvila bogata glagoljska književnost. Stariji tip glagoljice, tzv. obla g., zamijenjen je novim tipom, uglatom ili hrvatskom glagoljicom, a kako se mnogo upotrebljavala, razvio se i brzopisni (kurzivni) tip. G. se u crkvenim knjigama upotrebljava u Hrvatskoj do 1927. kad je zamijenjena latinicom, ali se mjestimično još i danas upotrebljavaju starije glagoljske knjige. Glagoljska i ćirilska slova služila su i kao brojke pa su imale i brojnu vrijednost.

GLAS, zvuk nastao prolazom zraka iz pluća kroz glasnice i govorne organe, a pojedinim jezicima služi kao najmanja govorna jedinica. Za pobliže određenje glasa v. Fonem, a glasova našega jezika u članku Tvorba glasova.

GLASNE ŽICE, v. Glasnice.

GLASNICE, v. Govorni organi.

GLASNIK, v. Tvorba glasova.

GLASOVNI KOSTUR, v. Riječ.

GLASOVNI SUSTAV, v. Jezični sustav.

GLASOVNO PISMO, v. Pismo.

GLAVNA REČENICA, v. Složena rečenica.

GLAVNI BROJ, v. Broj.

GLOTOGONIJA (od grč. glōtta jezik i gonia od gōnos rađanje), grana lingvistike koja se bavi postankom jezika. Postanak jezika oduvijek je privlačio ljude, ali do danas na to pitanje nema odgovora koji bi za znanost bio prihvatljiv. Sve su dosadašnje teorije plod apstraktnog umovanja jer g. nema gotovo nikakvih konkretnih podataka.

GNOMSKI, v. Poslovični.

GORANSKI DIJALEKAT, v. Kajkavsko narječje.

GOTSKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

GOVOR, riječ s nekoliko značenja, ali u lingvistici ima dva važnija: 1. jezik ostvaren artikuliranim glasovima, za razliku od ostvarenja drugim sredstvima, pismom ili gestama; 2. dio kojega dijalekta, npr. dubrovački govor.

GOVORENI JEZIK, v. Stil.

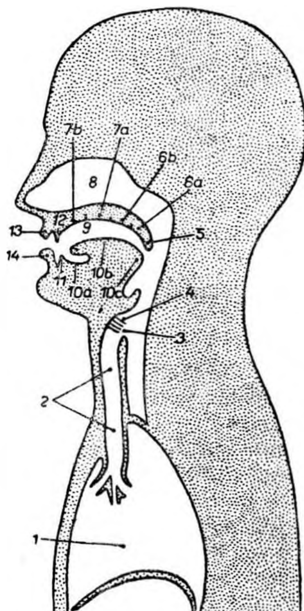
GOVORNA ORUĐA, v. Govorni aparat.

GOVORNI APARAT, govorni organi (v.) uzeti kao cjelina.

GOVORNIČKI RED RIJEČI, v. Red riječi.

GOVORNI ORGANI

1 pluća
2 dušnik
3 grkljan
4 glasnice (glasne žice)
5 resica
6 meko nepce (lat. velum palatium, pridj. velaris *velaran*), 6a stražnje meko nepce, 6b prednje meko nepce
7 tvrdo nepce (lat. palatum, pridj. palatalis *palatalan*), 7a stražnje tvrdo nepce, 7b prednje tvrdo nepce
8 usna šupljina (duplja)
9 usna šupljina (duplja)
10 jezik, 10a vrh jezika i prednji dio jezika, 10b srednji dio jezika, 10c stražnji dio jezika
11 donji zubi
12 gornji zubi
13 gornja usna
14 donja usna

GOVORNI JEZIK, v. Stil.

GOVORNI ORGANI, tjelesni organi koji služe za tvorbu glasova, v. sliku. na str. 79. Na slici nisu mogle biti prikazane jedino alveole (v.).

GRADIVNI GENITIV, v. Genitiv.

GRADIVNI PRIDJEV, v. Pridjev.

GRAĐENJE RIJEČI, v. Tvorba riječi.

GRAM., skraćenica od *gramatika.*

GRAMATIČAR, stručnjak koji se bavi gramatičkim proučavanjima, pisac gramatike, a u širem značenju i dobar poznavalac gramatike.

GRAMATIČKA INTERPUNKCIJA, v. Interpunkcija.

GRAMATIČKA KATEGORIJA, razred ili vrsta u koju se svrstavaju pojedine riječi ili oblici s obzirom na svoje gramatičke osobine. Najznačajnije su gramatičke katergorije broj (v.), lice (v.), padež (v.) i rod (v.).

GRAMATIČKA SROČNOST, v. Sročnost.

GRAMATIČKI BROJ, v. Broj.

GRAMATIČKI RED RIJEČI, v. Red riječi.

GRAMATIČKI ROD, v. Rod.

GRAMATIČKI SUBJEKAT, v. Subjekat.

GRAMATIKA (grč. grammatikē technē pismena vještina, od gramma slovo), nauka o sastavnim elementima jezičnoga mehanizma i o njegovu djelovanju u rečenici. Prema tome bi gramatika obuhvaćala samo dva dijela: morfologiju i sintaksu. Druge strane jezika, kao što su fonetika, leksikologija (tvorba riječi, semantika) i stilistika ostale bi izvan gramatike. Međutim, tradicionalna g. iz praktičnih razloga ima četiri dijela: fonetiku, morfologiju, tvorbu riječi i sintaksu.

Prema svojem zadatku i načinu proučavanja jezičnih pojava gramatikā ima više vrsta.

Opisna g. (deskriptivna g.) opisuje jezične pojave u određenoj vremenskoj ravnini. Teži da o njima dade što opširnije i pouzdanije podatke, zato u proučavanju jedne pojave nastoji obuhvatiti što veći broj primjera. Sve zaključke donosi na temelju potvrđene građe, a ne ulazi u to jesu li pojedine pojave pravilne ili nisu, ona ih samo nabraja i konstatira.

Normativna g. prikazuje jezične pojave kao pravila, norme kojih se treba držati ako želimo pravilno govoriti i pisati književnom jezikom (v. Norme knjiž. jezika). Zato jedne pojave prima kao dobre, a druge odbacuje kao nepravilne. To je potrebno stoga što bez normiranja nema književnoga jezika. Zato normativnu gramatiku ima samo književni jezik, a ne dijalekat. Za prikaz dijalekta dolazi u obzir opisna g. Bilo bi potrebno da i književni jezik ima opisnu gramatiku i da se na temelju nje izradi normativna g., ali naš jezik nema opisne gramatike, a ima nekoliko normativnih od kojih je najznačajnija Maretićeva Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika, Zagreb, 1899, ²1931, ³1963. U svojoj je osnovi doduše opisna g. Vukova i Daničićeva jezika, ali je izrazita normativna g. i po namjeni s kojom je rađena i po ulozi koju je imala i koju još danas ima. Na toj su osnovi izrađene današnje školske gramatike: Brabec-Hraste-Živkovićeva Gramatika hrvatskosrpskoga jezika i Stevanovićeva Gramatika srpskohrvatskog jezika.

Povijesna g. (historijska g.) prikazuje mijenjanje gramatičkih osobina kojega jezika u toku njegova razvoja. Zbog svoje prirode zasniva se uglavnom na jeziku pisanih spomenika.

Poredbena g. (komparativna g.) uspoređuje odnose među srodnim jezicima. Poredbena i povijesna g. međusobno se dopunjuju, zato u praksi postoje uglavnom poredbeno-povijesne gramatike.

GRČ., tj. *grč.*, skraćenica od *grčki* (jezik).

GRČKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

GRKLJAN, v. Govorni organi.

GRKLJANSKI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

GUBLJENJE SUGLASNIKA, glasovna pojava u kojoj se iz nekih suglasničkih skupova gube pojedini suglasnici, uglavnom zbog lakšeg izgovora. To se događa:

1. kad bi se sastala dva jednaka:
od+dati > *odati*, *bez+zub* > *bezub*, *tenis+ski* > *teniski*, *iz+sitniti* (> **issitniti*) > *isitniti*, *raz+žariti* (> **raž-žariti*) > *ražariti*, *iz+šarati* (> **isšarati* > **iššarati*) > *išarati*...

ali ostaju oba:

a) u superlativu pridjeva i priloga koji počinju sa j: *najjači*, *najjedriji*, *najjednostavnije*...

b) u nekim složenicama zbog veće jasnoće: *izvannastavni*, *nuzzarada* (sporedna zarada), *nuzzanimanje* (sporedno zanimanje), *naddruštveni*, *preddiplomski*, *preddinastički*...

2. kad se *d* i *t* nađu

a) ispred *c*, *č*, *ć*: *otac-oca*, *sudac-suca*, *dohodak-dohoci*, *predak-preci*, *dobitak-dobici*, *izuzetak-izuzeci*..., ali u pismu ostaje *t* u riječima složenim s prefiksom *nad-*, *od-*, *pod-*: *natčovječan*, *otčepiti*, *otćušnuti*, *potcrtati*...

b) ispred -št-: *Hrvat-hrvaština*, *ne imati-neimaština*, *gospodin-gospoština*, ali *rašta* i *radšta*, *budšto*, *kadšto*;

c) između dva suglasnika ako drugi nije *r*, *v*, *j*: *mastan-masna*, *bolestan-bolesna*, *bolest-bolesnik*, *kazalište-kazališni*, *naprstak-naprska*...; ipak ostaje, uglavnom u pismu, u više pojedinačnih riječi, većinom stranih: *popustljiv*, *gimnazistkinja (-zistica, -zijalka)*, *socijalistkinja*, *azbestni*, *protestni*;

3. kad se *s* iz sufiksa -ski nađe iza *ć*: *mladić+ski* > *mladićki*, *plemićki*, *pećki*, *nikšićki*, a ne gubi se u sufiksu -stvo: *pokućstvo*;

4. kad se koji suglasnik gubi i zbog razjednačivanja (v.).

GUTURAL, v. Tvorba glasova.

H

H, dvanaesto slovo hs. abecede, služi kao znak za grkljanski bezvučni spirant (v. Tvorba glasova). Kako je *h* po svojoj artikulaciji slab glas, u pojedinim se govorima često gubi *('rabar, 'rpa, kru', odma')* ili se zamjenjuje sa *v* ili *j (vrpa, muva, snaja)*, a skupina *-hv-* sa *f*. U književnom ga jeziku treba upotrebljavati:

1. u gen. mn. pridjeva, zamjenica i brojeva: *zlih, rijetkih, žutih, mojih, svojih, naših, njihovih; prvih, drugih, trojih...;*
2. u 1. l. jd. imperfekta i aorista: *čuvah, moljah, rekoh, čuh, bih...;*
3. u skupu *-hv-*: *hvala, hvatati, hvat, Hvar...;*
4. u pretežnoj većini pojednačnih riječi: *čoha, dah, dahnuti, duh, grah, haljina, hlad, hljeb, hrabar, hrana, hrast, hrpa, Hrvat, kruh, kožuh, kuhinja, mahati, mahnuti, mahuna, odmah, prah, ruho, sahnuti, smijeh, tih, zadah, zadihati se...*

Sa *h* i *v* mogu se upotrebljavati ove riječi: *buha, muha, protuha, duhan, uho, pastuh, gluh, suh, kuhati, kuhar;* sa *h* i *j: kihati-kijati, leha-leja* (ek.), *lijeha* (ijek.); sa *h* i bez njega: *(h)istorija, (h)istorijski, (h)istoričar;* samo sa *v: buzdovan, zijevati, marva,* samo sa *j: proja, aždaja, promaja.* Od dopuštenih dvojakih likova u jednom se tekstu ne smiju upotrebljavati naizmjenično i jedni i drugi, a u ijekavskom tipu književnog jezika upotrebljavaju se likovi sa *h.*

Nije književno: *hrđa, hrvati se, hrzati, hametice, huditi...* Te riječi treba pisati bez h.

HAPLOLOGIJA (od grč. haploos jednostavan, jednostruk i logia od logos riječ, govor), ispadanje jednoga od dva ista ili slična sloga. Tako je haplologijom postalo *zakonoša*, *Tankosić*, *idolatrija* (od *zako*nonoša, *Tan*kokosić, *ido*lolatrija). H. je inače slaba i rijetka jezična pojava jer ima mnogo riječi u kojima ona ne djeluje, npr. *nenepčan*, *filologija*, pa i u samoj riječi *haplologija*. Tako je h. uzrok dijalektalnom obliku *kuruz*, ali je književno *kukuruz*. Neblagozvučnost koja nastaje ponavljanjem jednakih ili sličnih slogova češće se otklanja razjednačivanjem (v.).

HERCEGOVAČKI GOVORI, v. Štokavsko narječje.

HIJAT, v. Zijev.

HIPOKORISTIK (od grč. hypokorizomai govoriti kao dijete, umanjivati, uljepšavati), **riječ odmila**, riječ koja izražava dragost ili bliskost s onim kome je namijenjena ili o kome se govori. Najčešće je to posebni lik osobnoga imena, većinom skraćen i gotovo uvijek s dugouzlaznim naglaskom na prvom slogu: *Bóžo* (Božidār), *Gávro*, *Gájo*, *Gášo* (Gàvrilo), *Péro*, *Pějo*, *Péco*, *Pěko*, *Pěšo*, *Pèriša* (Pètar), *Míjo*, *Mílo*, *Míćan* (Mihailo ili Mitar, Dimitrije), *Stànoje* (Stànimir), *Jéla* (Jèlena), *Mára*, *Mája*, *Máca*, *Míca* (Màrija), *Stána* (Stànislava), zatim posebni likovi rodbinskih ili svojbinskih naziva: *mȁma*, *máma*, *mája* (mȁjka), *séka*, *séja*, *séla*, *séle* (sèstra), *bráco*, *báćo*, *bájo*, *brájo*, *brále*, *bȁca*, *bȁja* (brȁt), *djédo* (djȅd), *stríko* (strȋc), *újo* (ȕjāk), *djéšo* (djȅvēr), ali hipokoristik može biti izveden i od drugih riječi: *kóka* (kȍkōš,) *líja* (lìsica), *médo* (mȅdvjed), *zéko* (zȅc), i dr. Obično i deminutivi (v.) imaju hipokoristično značenje.

HIPOTETSKA REČENICA, v. Pogodbena rečenica.

HISTORIJSKA FONETIKA, v. Fonetika.

HISTORIJKA GRAMATIKA, v. Gramatika.

HISTORIJSKI FUTUR, v. Futur I.

HISTORIJSKI IMPERATIV, v. Imperativ.

HISTORIJSKI PRAVOPIS, v. Pravopis.

HISTORIJSKI PREZENT, v. Prezent.

HJ, v. Jezični časopis.

HOMOFON (od grč. homos jednak, isti, sličan i phōnē glas, zvuk), riječ istoga glasovnog sastava, istoga naglaska s drugom riječi, ali različitoga značenja i različite vrste: *gôl* 'nag' (pridjev), *gôl* 'zgoditak' (imenica), *sōbōm* (instr. od imenice *sōba)*, *sōbōm* (instr. od zamjenice *sēbe*). Prema tome h. se razlikuje od homonima (v.) samo po tome što su homofoni riječi koje ne idu u istu vrstu.

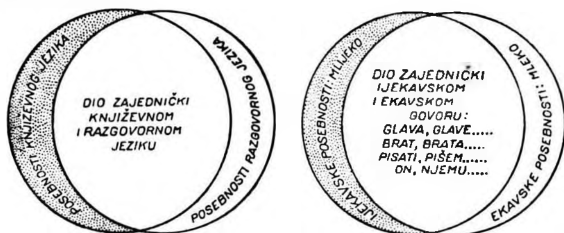
HOMONIM (od grč. homos jednak, isti, sličan i onoma ime), riječ istoga glasovnog sastava, istoga naglaska i iste vrste s drugom riječi, ali različita značenja, npr. homonimi su riječi: *kòsa* 'vlasi', *kòsa* 'oruđe za košenje', *kòsa* 'dio brda'; *kr̂ma* 'dio broda', *kr̂ma* 'stočna hrana'; *obláčiti* 'odijevati', *obláčiti* 'pokrivati oblacima'; *istúpiti* 'učiniti tupim', *istúpiti* 'izaći'; *rēpast* 'repi sličan', *rèpast* 'repu sličan'. Premda kontekst pokazuje o kojemu je homonimu riječ, ipak jezik, iz težnje da svako značenje ima svoj poseban znak, nastoji da ukloni homonime. Zato ih u jeziku i nema mnogo. Iako se npr. značenja riječi *krma* upotrebljavaju u vrlo udaljenim kontekstima, ipak se mjesto značenja 'stočna hrana' danas upotrebljava i riječ *krmivo.* Od h. treba razlikovati mnogoznačnost, gdje su druga značenja (v.) nastala prenošenjem osnovnog. H. je zapravo posebna vrsta homofona (v.). Drugo je paronim (v.).

HRVATSKA GLAGOLJICA, v. Glagoljica.

HRVATSKA REDAKCIJA, v. Redakcija.

HRVATSKOSRPSKI (SRPSKOHRVATSKI) JEZIK, južnoslavenski jezik kojim govore Hrvati, Srbi i Crnogorci. Sastoji se od narodnoga (pučkoga) jezika, jezika kojim govori narod, i književnoga jezika. Narodni jezik ima nekoliko narječja (v. Čakavsko, Kajkavsko, Štokavsko i Torlačko narječje), a književni dva ravnopravna tipa: ijekavski i ekavski, a kao cjelina nekoliko stilova (v. Stil). Opći tip razgovornoga jezika nije

se razvio, nego svaki veći grad ima uglavnom svoj tip. Svima tim oblicima osnova je zajednička, što se za dva elementa može prikazati ovako:

Odnos književnog i razgovornog jezika - ijekavskog i ekavskog izgovora

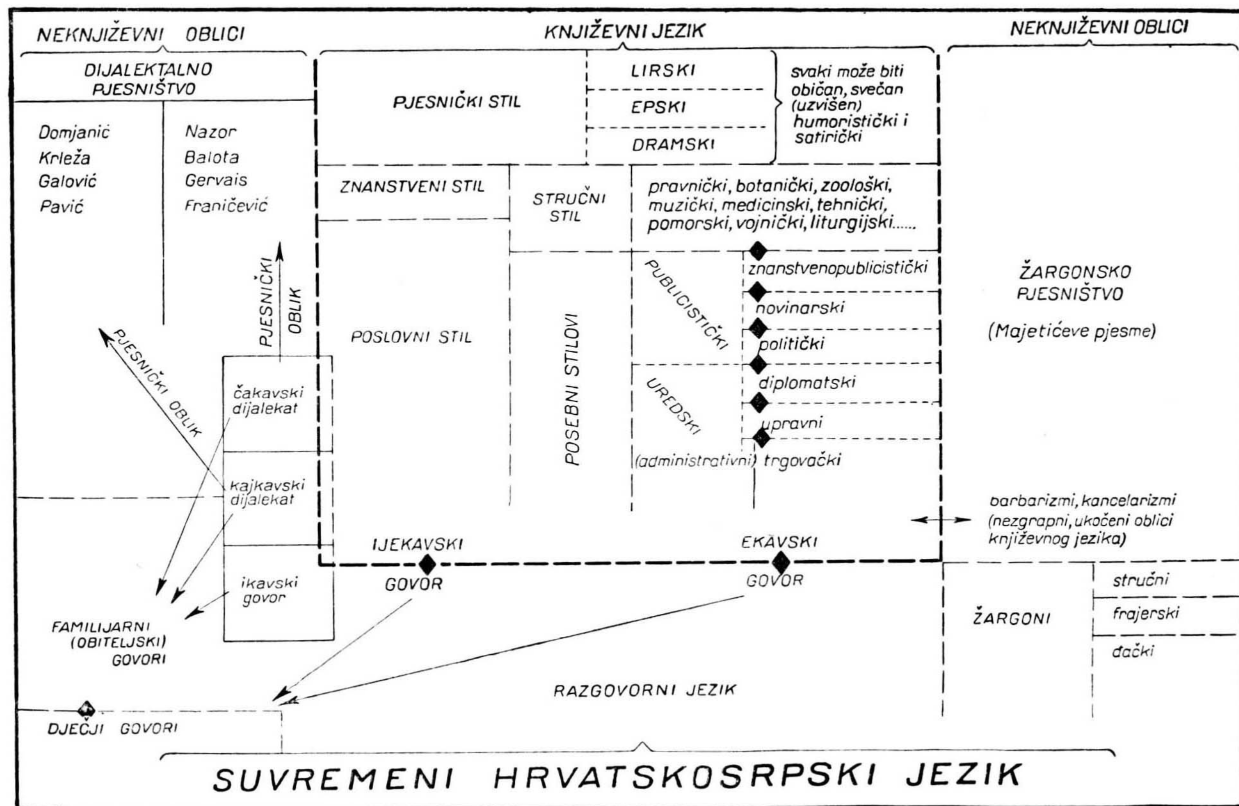
Ovakav, u osnovi najopravdaniji prikaz, gubi svaku preglednost kad se u obzir uzme više elemenata. Zato je složenost tih odnosa drugačije prikazana (v. crtež uz str. 88), ali su zbog prirode samoga prikaza neki odnosi pojednostavljeni.

Povijest hrvatskosrpskoga jezika. Slaveni se oko 1. i 2. st. šire po srednjoj Evropi i dopiru do Dunava i Save, u 6. i 7. st. prodiru dalje na jug, do obala Jadranskoga mora i duboko u današnju Grčku. U 9. st. odvajaju ih Mađari i Austrijanci od ostalih Slavena. Južni su Slaveni na Balkan došli kao dvije jezične skupine: zapadna (srpskohrvatsko-slovenska) i istočna (bugarska, staroslavenska i makedonska). Istočna se skupina u jezičnom pogledu sve više odvaja. Hs. je sa slovenskim neko vrijeme u čvršćoj zajednici. Slovenski se odvaja od 6. do 9. stoljeća. Posebnosti čak., kajk. i štok. narječja pojavile su se i prije doseljenja, ali se razvile tek na Balkanu.Srbi i Hrvati služili su se stsl. jezikom kao književnim, ali prepisivači već od 12. st. unose u spise neke jezične promjene koje su se dogodile na njihovu području (v. Redakcija). Od toga je vremena razvoj književnog jezika u Hrvatskoj i Srbiji išao posebnim

putovima sve do naših dana (v. Knjiž. jezik u Hrvata, Knjiž. jezik u Srba). Narodni se jezik koji je podloga književnom razvio jedinstvenije. Najveća je razlika u refleksu glasa *ě* (jata) koji se na štokavskom području različito reflektirao. Osim što je u ekavskom gotovo u svim položajima dao *e*, u ikavskom *i*, u ijekavskom u dugim slogovima *ije*, u kratkim *je*, a u posebnim položajima *e*, *i*, imamo i miješane govore: ikavsko-jekavske, ekavsko-jekavske, ikavsko-ijekavske. Najveće promjene izazvali su poluglasovi ь i ъ (*jer i jor*). U jakom položaju, tj. kad su stajali ispred sloga s jednim od tih poluglasova ili kad je na njima bio naglasak, dali su *a*. Tako smo do *dьnь*, *sъnъ* dobili *dan*, *san*. U slabom položaju, tj. kad su se nalazili ispred sloga sa samoglasnikom i na kraju riječi, počeli su se gubiti vrlo rano, vjerojatno već početkom 11. st. Kako su se prije izjednačili, pisao se samo jedan, i to znatno duže nego što se izgovarao. Gubljenje poluglasova izazvalo je znatnih promjena među glasovima, što se odrazilo i na pravopisu. Stsl. je pravopis bio fonetski, a kad su poluglasovi nestali, počelo se pisati različito, jer su se sastali glasovi koji su prije bili rastavljeni: 1. sastali su se suglasnici različiti po zvučnosti *sъdravъ* > *zdrav*, *bъčela* > *pčela*, *sladъka* > *slatka;* tako je postao i glas *dž* kojega prije nije bilo; *srdžba* od *srъdьčьba;* 2. sastali se se samoglasnici različiti po mjestu tvorbe: *obranьba* > *obramba;* 3. sastala se skupina suglasnika do tada nepoznata pa se rješavala na različite načine: a) glasovi *d* i *t* nestaju ispred *c* i *č* i iz skupine *-stn-: otьca* > *oca*, *srъdьce* > *srce*, *ustьna* > *usna*, *prazdьnikъ* > *praznik;* krajnja suglasnička skupina koja nije *-st*, *-št*, *-zd*, *-žd* rastavlja se nepostojanim *a: sedmь* > *sedam*, *dobrъ* > *dobar;* 4. katkad su se našli i udvojeni suglasnici: *kamenьna* > *kamena* (ž. r. od *kamenьnъ*), *mękъka* > *meka* (ž. r. od *mek* < *mękъkъ*). U nekim se riječima moglo naći i više promjena *prědъteča* (>**predteča* > **pretteča*) > *preteča*; *vražьsky* (> **vražski* > **vrašski* > **vrašški*) > *vraški*. Glas *y* daje *i: synъ* > *sin*, *ryba* > *riba;* *ǫ* > *u: zǫbъ* > *zub*, *rǫka* > *ruka;* *ę* > *e: pętь* > *pet*, *męso* > *meso*. Praslavensko samoglasničko *l* dalo je *u: plьnъ* > *pun*, *vlъkъ* > *vuk*, ali

vjerojatno ne neposredno nego preko skupine *uo* koja se javlja u 14. st., a još u 17. Divković piše *pouk, duožan.* Glas *l* na kraju riječi ili sloga počeo je u 14. st. prelaziti u *o*: *dal* > *dao, pratil-ca pratioca.* Palatalno je *r'* otvrdnulo, pa su ostali samo tragovi po tome što poslije *r* na mjestu *o* dolazi i *e*: *čuvarom-čuvarem.* Glasovi *t', d'* daju *ć, đ*: **pet'ь* > *peć, *mot'ь* > *moć, *rъd'a* > *rđa, *med'a* > *međa,* jedino u Srbiji iz crkvenoga jezika prodire u neke riječi skupina *št*: *opšti* < *obьštь, opština* < *obьština, sveštenik* < *sveštenikъ.* Skupina -tьj- dala je *-tj-*, a tek od 17. st. daje *ć*: *listьje* > *listje* > *lišće, prǫtьje* > *prutje* > *pruće.* Isto tako i *-dьj-* > *-dj* > *đ*: *milosrdje* > *milosrđe, grozdje* > *grožđe.* Skupina *čr-* daje *cr-*: *črьnъ* > *crn, črьvenъ* > *crven, črьvь* > *crv*; vь- i *vь-* na početku riječi *u*: *vъnukъ* > *unuk, vьdovica* > *udovica,* rjeđe dvojako: *vъš* > *uš* i *vaš, vъzduhъ* < *uzduh* i *vazduh.* — U oblicima je hs. jezik izgubio dual, osim nekih ostataka uz brojeve dva, tri i četiri. Prezent je u 1. l. jd. mjesto *ǫ* dobio *-u*, a od 14. st. nastavke *-am, -em, -jem, -im*; *pletǫ-pletu-pletem,* osim *mogu* i *hoću* (i dijalektastoga *velju, vidu, volju*) koji i danas imaju *-u.* Prvo lice mn. dobilo je *-o*: *pletemъ-pletemo*; u 3. l. mn. otpalo je krajnje *-tъ*: *pletǫtъ-pletu.* U deklinaciji im. m. r. izgubila se konsonatska, i-deklinacija i u-deklinacija (*kamy-kamene, pǫtь-pǫti, syn-syna-synovi*). Druga je ostavila samo neznatne tragove (gen. mn. *ćrvī, prstijū*), ali je posljednja znatno utjecala na tzv. *o/jo*-deklinaciju, jer su neke imenice u množini odatle dobile umetak *-ov-*, a poslije palatala *-ev-*: *gradъ-gradi-gradovi, mǫžь-mǫži-muževi.* Vrlo se dugo čuvala razlika u dat. lok. i instr. mn.: *gradom-gradeh (-ijeh, -ih)-gradi-gradmi,* ali su se kasnije izjednačili (u 17. st.) nastavkom *-ima*: *gradovima.* Imenice ž. r. izjednačile su *a* i *ja*-deklinaciju (*žena-duša, žene-duše*).

HS., tj. *hs.*, skraćenica od *hrvatskosrpski* (jezik).

NEKNJIŽEVNI OBLICI
KNJIŽEVNI JEZIK
NEKNJIŽEVNI OBLICI
DIJALEKTALNO PJESNIŠTVO
Domjanić
Krleža
Galović
Pavić
Nazor
Balota
Gervais
Franičević
PJESNIČKI STIL
LIRSKI
EPSKI
DRAMSKI
svaki može biti običan, svečan (uzvišen) humoristički i satirički
ZNANSTVENI STIL
STRUČNI STIL
pravnički, botanički, zoološki, muzički, medicinski, tehnički, pomorski, vojnički, liturgijski......
POSLOVNI STIL
POSEBNI STILOVI
PUBLICISTIČKI
znanstvenopublicistički
novinarski
politički
diplomatski
UREDSKI (administrativni)
upravni
trgovački
ŽARGONSKO PJESNIŠTVO
(Majetićeve pjesme)
PJESNIČKI OBLIK
PJESNIČKI OBLIK
čakavski dijalekat
kajkavski dijalekat
ikavski govor
IJEKAVSKI GOVOR
EKAVSKI GOVOR
barbarizmi, kancelarizmi (nezgrapni, ukočeni oblici književnog jezika)
FAMILIJARNI (OBITELJSKI) GOVORI
ŽARGONI
stručni
frajerski
đački
RAZGOVORNI JEZIK
DJEČJI GOVORI
SUVREMENI HRVATSKOSRPSKI JEZIK

I

I, trinaesto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban prednjojezični samoglasnik (v. Tvorba glasova).

I., skraćenica od *instrumental.*

I-DEKLINACIJA, v. Deklinacija.

IDEOGRAFSKO PISMO, v. Pismo.

IDEOGRAM, v. Pismo.

IDIOMATSKI IZRAZ, izraz koji ima drugo značenje nego što proizlazi iz njegovih pojedinih dijelova, npr. *naše gore list* ne znači *list naše gore,* nego *čovjek našega roda,* ili *ptičje mlijeko* u narodnoj poslovici: »Ni ptičjega mu mlijeka ne manjka« ne znači da tko zaista ima i ptičjega mlijeka, nego znači da ima ili može imati sve ono što se imati može. Tako je i. i. *oštar jezik, izoštravati um, stjerati koga u kozji rog, reći kome istinu u brk* i dr. Obično su idiomatski izrazi neprevedivi na druge jezike, ali to nije njihovo bitno obilježje. Tako se upravo *ptičje mlijeko* upotrebljava i u drugim jezicima kao i. i.

IJEKAVAC, čovjek koji se služi ijekavskim izgovorom.

IJEKAVIZAM, ijekavski oblik u ekavskom ili ikavskom izgovoru, npr. Ivo Andrić u ekavskom tekstu upotrebljava pridjev *sijer* (sjere oči).

IJEKAVSKI IZGOVOR, izgovor štokavskog narječja (v.) koji na mjestu nekadašnjega glasa jat ima glasove *ije, je, e* ili *i,* za razliku od ikavskog i ekavskog izgovora (v.). I. i. uzet je za osnovicu ijekavskoga tipa književnog jezika. U njemu neke riječi istoga korijena i pojedini oblici iste riječi imaju različite glasove: *dio-dijela-djelić.* Prema tome treba pripaziti gdje koji glas dolazi, to više što se mnoge riječi po njima razlikuju, pogotovu u pismu gdje se naglasci ne obilježavaju.

Razlikuj:

ek.	*sȅlo*	ijek.	*sijèlo*	(posijelo)
,,	*sēlo*	,,	*sjēlo*	(sr.r. od sjȅo)
uz ,,	*sèlo*	,,	*sèlo*	(naselje)
,,	*zàhtēvā*	,,	*zȁhtijevā*	(3. l. prez. od zahtijevati)
,,	*záhtēvā*	,,	*záhtjēvā*	(gen. mn. od zahtjev)
,,	*prȇko*	,,	*prȉjeko*	(prilog: *on je prijeko*)
,,	*preko*	,,	*preko*	(prijedlog: *preko kuće*);
ik.	*pîsāmā*	,,	*pîsāmā*	(gen. mn. od pismo)
,,	*pȉsāmā*	,,	*pjȅsāmā*	(gen. mn. od pjesma)
,,	*vínca*	,,	*vínca*	(gen. jd. od vince)
,,	*vínca*	,,	*vijènca*	(gen. jd. od vijenac)
,,	*sîna*	,,	*sîna*	(gen. jd. od sin)
,,	*sîna*	,,	*sȉjena*	(gen. jd. od sijeno)
,,	*sȉna*	,,	*sjȅna*	(sjenka).

Zbog toga se u prosuđivanju dolazi li u ijekavskom *ije* ili *je* obično uspoređuju riječi u ijek., ek. i ik. izgovoru. Naime, prema ik. dugom *i* (ī), ek. dugom *e* (ē) u ijek. dolazi *ije: nàprīd-nàprēd-nàprijed,* prema ik. kratkom i (ĭ), ek. kratkom *e* (ĕ) u ijek. dolazi je: *mèdvid-mèdved-mèdvjed.* Po tome je ijekavski izgovor jednak ikavskom i ekavskom jer je u njima samo u pismu jedno *i, e,* dok ih je u izgovoru šest. Dakle, kao što je u ijek. pogrešno napisati *lijepši,* isto je tako pogrešno u ek. izgovoriti *lēpši,* u ik. *līpši,* tj. ijekavski odnos *lȉjep-ljȅpšī* jednak je ekavskom odnosu *lȇp-lȇpšī,* ik. *lîp-lîpši.*

Opća pravila:

ik.	ek.	=	ijek.	
î	*ê*	=	*ȉje*	*drîm-drêm-drȉjem*
í	*é*	=	*ijè*	*klíšta-kléšta-klijèšta*
ī	*ē*	=	*ije*	*ȕvīk-ȕvēk-ȕvijek*
ȉ	*ȅ*	=	*jȅ*	*vȉtar-vȅtar-vjȅtar*
ì	*è*	=	*jè*	*dìca-dèca-djèca*
ĭ	*ĕ*	=	*je*	*ȕtiha-ȕteha-ȕtjeha.*

Ova pravila vrijede za većinu riječi i oblika, ali ne za sve, npr. *dído-dédo* nije *dijèdo*, nego *djédo*, *vȉdīvši-vȉdēvši* nije *vidijevši*, nego *vȉdjēvši*, a katkada u ik. i ek. i nema riječi kojih ima u ijek. Zato su pravila jedinstvenija ako polazimo od ijekavske osnovne riječi ili osnovnoga lika (nominativ, infinitiv, pozitiv). Prema tome možemo dati pet pravila:

I

Ako se osnovno *je* dulji, ne postaje *ije* nego samo dugo *je:*

1. u gen. mn.: *mjȅsto-mjȅstā, djȅlo-djȅlā, vjȅra-vjȇrā, zdjȅla--zdjȇlā, mèdvjed-mȅdvjēdā, kòljeno, kȍljēnā;*

2. u duljenju ispred dva suglasnika od kojih je prvi *n, l, lj, r, v;*

a) u oblicima: *zásjenak-zásjēnka, ponèdjeljak-ponèdjēljka, primjerak-prímjērka, vȉdjeti-vȉdjēvši, požèljeti-požèljēvši;*

b) u izvedenicama: *sjȅna-sjȇnka, djȅlo-djélce, kòljeno-kò-ljēnce* i *koljénce, nèdjelja-Nèdjēljko;*

3. u imenicama odmila: *djèvōjka-djéva, djȅd-djédo, Stjȅpān--Stjépo, Vjèkoslav-Vjéko;*

4. u glagola i glag. imenica ako su im u osnovi riječi *mjera, mjesto, sjesti: zàmjeriti-zamjérati-zamjéranje* (uz *zàmjerati*), *nàmjestiti-namjéštati-namjéštanje* (uz *nàmještati*), *zàsjesti-za-sjédati-zasjédanje* (uz *zàsjedati*). Tako je i od *bdjȅti, bdîm, pròbdjēv(ši), bdjénje.*

Od drugih osnova duljenje daje *ije: ùspjeti-uspijèvati-uspi-jèvānje, dòspjeti-dospijèvati-dospijèvānje, razùmjeti-razumijèvati-*

-razumijèvānje, sagòrjeti-sagorijèvati-sagorijèvānje, zapòvjediti--zapovijèdati-zapovijèdānje. Tako i prezent: *ùspjeti-ùspijēm, dòspjeti-dòspijēm, razùmjeti-razùmijēm, smjȅti-smȉjēm.* Osim toga je od *sjȅći: sjȅkoh, sjȅkao, sjèčen, sjȅkāvši,* ali *sijèčēm, sijèci!, sijèkūći, sȉjeće* (2. i 3. l. aorista); od *pjȅvati: pjȅv,* ali *pijèvac, pijètao;* od *htjȅti: htjȅv(ši),* ali *htjènje* i *htijènje.*

II

Ako se osnovno *ije* krati, uvijek daje *je:*

1. u im. sr. r. s osnovom na suglasnik: *dijète-djèteta, zvijère--zvjèreta, tȉjelo-tjelèsa;*

2. u dugoj množini s postojanim kratkosilaznim naglaskom: *cvȉjet-cvȉjeta-cvjȅtovi* (ali *cvijeće*), *svȉjet-svȉjeta-svjȅtovi, snȉjeg--snȉjega-snjȅgovi* (ali *snijezi*), *žlȉjeb-žlȉjeba-žljȅbovi;* ako se naglasak mijenja ostaje *ije: lȉjek-lijèka-lijèkovi, dȉo-dijèla--dijèlovi, brȉjest-brijèsta-brijèstovi;*

3. u svim umanjenicama na *-ić, -čić, -ica, -čica, -ašce, -ešce: cvȉjet-cvjètić, vijènac-vjènčić, bȉjes-bjèščić, zvijèzda-zvjèzdica, cȉjev-cjèvčica, gnijèzdo-gnjèzdašce-gnjezdàšce, tȉjelo-tjelèšce;* jedino ostaje *ije* u *kolijevčica* od *kòlijevka,* a tako i u umanjenicama na *-ak, -ka, -ca: cvȉjet-cvijètak, smijeh-smijèšak, dȉo-dijèlak, klȉjet-klȉjetka, rȉječ-rijèčca;*

4. u svim uvećanicama: *cvȉjet-cvjètina, svȉjet-svjètina, mȉjeh--mjèšina, cȉjev-cjèvūrda, svijèća-svjećùrina;*

5. u nekim izvedenicama: *mlijèko-mljèkār-mljekàrica-mljè-kārnica, zvijèzda-zvjèzdan-Zvjèzdana-zvjèzdārnica, zvȉjer-zvjȅr-skī-zvjȅrād-zvjèrinjāk-zvjeròkradica, svȉjet-svjȅtskī-svjètōvnī-svje-tòvnjāk, lijèska-ljèskov-ljèskovača, nȉjem-Nijèmac,* ali *Njèmica-njèmački;*

6. u svim imenicama na *-òća, -òta, -ìna: blȉjed-bljedòća, slȉjep-sljepòća, lȉjep-ljepòta, bȉjel-bjelìna, cȉjel-cjelìna;* (u novijim imenicama na *-ost* ostaje *ije: lijènōst, cijèlōst, vrijèdnōst!*);

7. u svim komparativima i superlativima: *blȉjed-bljȅdī-nàjbljeđī, lȉjep-ljȅpšī-nàjljepšī, smijèšan-smjèšnijī-nàjsmješnijī, ràz-govijetan-razgovjètnijī-nàjrazgovjètnijī;*

8. u svim oblicima glagola tipa zamijèniti: *zàmijenīm, zàmijenīš..., zàmijeni!, zamijènih..., zamijènīvši, zamijèni-o, -la, -lo, zàmijenjen, -a, -o,* pa i u imenicama na *-ost* od njih izvedenih: *zàmijenjenōst,* prema oblicima nesvršenih glagola tipa *zamjenjívati* koji u svim oblicima imaju -je-. Takvi su i ovi glagoli: *naslijèditi-nasljeđívati, obavijèstiti-obavješćívati (obavještávati), ocijèditi-ocjedívati, ocijèniti-ocjenjívati, odlijèpiti-odljepljívati, pobijèditi-pobjeđívati, podijèliti-podjeljívati, pozlijèditi-pozljeđívati, primijètiti-primjećívati, pritijèsniti-pritješnjívati, rascijèpiti-rascjepljívati, zaplijèniti-zapljenjívati, zaslijèpiti-zasljepljívati.*

Treba samo paziti od kojega je glagola koji oblik. Glagolske se imenice izvode u prvom redu od trajnih glagola: *ocjenjívānje, zamjenjívānje, primjećívānje,* ali i od trenutnih imaju *je* ako se taj slog nalazi ispred naglaska: *otcjepljénje.*

III

Kad se osnovno *ije* krati, a nalazi se iza *stalne* dvosuglasničke skupine u kojoj je drugi suglasnik r, ostaje samo *e* (javlja se u istim kategorijama kao pod II):

vrijème-vrèmena, brȉjeg-brȅgovi-brežùljak-brèžina-bregòvit, grȉjeh-grȅšan-grȅšnīk-grehòta-grèšić-nepogrèšiv, strijèla-strèlica, vrijèdan-vrèdnijī-nàjvrednijī-vrednòća-vrijèdnōst-vrednòta, prȉjek-prȅčī, trijèzan-trèznijī, istrijèbiti-istrebljívati, upotrijèbiti--upotrebljávati...

Izuzetak je *ògrjev,* uz *ògrev.*

Ako je *r* sam ili skupina s njime nije stalna, tj. ako je na sastavu složenice, *j* ostaje:

rȉječ-rjèčit(ōst)-rjèčnīk-rjȅčkati se, rijèka-rjèčica-rjèčina, kòrijen-korjènit-korjènčić-kȍrjenovati, rijèdak-rjȅđī-nàjrjeđī-rjetkòća, rijèšiti-rjèšiv-rješénje-rješávati-rješávānje; odrijèšiti-odrjèšiv--odrješénje-odrješávati-odrješávānje, razrijèšiti-razrjèšiv-razrješénje-razrješávati-razrješávānje, òdrješit(ōst)-òdrješnica-ràzrješnica, razrijèditi-razrjèdljiv, razrjeđívati - razrjeđívānje.

IV

Ispred *o* ili *j* mjesto *ije* ili *je* dolazi *i*:

cijel-cio, (dijel)-dio-dijèla, živjeti-živjela-živjelo-živio, vidjeti-vidjela-vidjelo-vidio, dònijeti-dònijela-dònijelo-dònio.

Jedino: *(io)-jēo, sio-sjēo, vrio-vrēo, zrio-zrēo.* Kao pridjevi samo *vrēo* i *zrēo.*

Prema ek. *beleg, beležiti, beležnik, beležnica, grejati, smejati, vejati, vejavica* (mećava), *prevejan* (prepredan, lukav), *prevejanac* (prepredenjak, lukavac), *provejavati* (prožimati, pronicati)... u ijek. je: *biljeg, bilježiti, bilježnik, bilježnica, grijati, smijati, vijati, vijavica, previjan, previjanac, provijavati...*

Prema *lijevati* u ijek. je: *nalijevati, prolijevati, slijevati, ulijevati, zalijevati,* a prema *liti: nalivati, prolivati, slivati, ulivati, zalivati,* a prema tome: *naljev i naliv, proljev* i *proliv. slijev* i *sliv, uljev* i *uliv, zaljev* i *zaliv.*

Prema *teći* imamo: *dotjecati, natjecati..., natječaj, utjecaj...,* ali su se u ijek. razvili neki likovi i sa *i*: *sticati, uticati, sticanje, uticaj, uticanje...* Bolji su likovi sa *je* jer likovi sa *i* narušavaju jezičnu strukturu: a) zato što svi nemaju *i*, npr. *natječaj, stjecište...,* b) zato što likovi sa *i* već postoje u jeziku, ali u drugom značenju (prema glagolu *teći*) pa je bolje da svako značenje ima svoj znak, npr. *zastava se ističe, a voda istječe, otac lijenčinu potiče na rad, a većina potječe iz seljačke i radničke obitelji, Sava utječe u Dunav, a kolac se u zemlju utiče, sportaši se natječu, a papuče natiču.*

Razlikuj:

dotjecati	:	*doteći*	*doticati*	:	*dotaći, dotaknuti*
istjecati	:	*isteći*	*isticati*	:	*istaći*
natjecati	:	*nateći*	*naticati*	:	*nataći*
optjecati	:	*opteći*	*opticati*	:	*optaći*
potjecati	:	*poteći*	*poticati*	:	*potaći*
pretjecati	:	*preteći*	*preticati*	:	*pretaći*
pritjecati	:	*priteći*	*priticati*	:	*pritaći*
stjecati	:	*steći*	*sticati*	:	*staći*

utjecati	:	*uteći*	*uticati*	: *utaći*
zatjecati	:	*zateći*	*zaticati*	: *zataći*

protjecati nema usporedni glagol sa *-taći,* a *ticati* i *spoticati* sa *-teći.*

Neki glagoli od iste osnove imaju *-jeti* s jednim značenjem, a *-iti* s drugim:

Razlikuj:

bijèljeti	'postajati bijel'	*bijèliti*	'činiti što bijelim'
cŕnjeti	'postajati crn'	*crniti*	'činiti što crnim'
gȑdjeti	'postajati grd'	*gȑditi*	'ružiti'
grȕbjeti	'postajati grub'	*grȕbiti*	'činiti što grubim'
òmiljeti	'postati mio'	*òmiliti*	'učiniti milim'
opȕstjeti	'postati pust'	*opústiti*	'učiniti što pustim'
oslijèpjeti	'postati slijep'	*oslijèpiti*	'učiniti slijepim'
oživjeti	'postati živim'	*oživiti*	'učiniti živim'...

V

Vlastite imenice upotrebljavaju se u ijekavskom izgovoru prema izgovoru kraja iz kojega potječu:

Beograd, Biograd, Osijek, Lički Osik, Bilić, Belić, Bijelić, Cvitković, Cvetković, Cvjetković.

Poznavanjem tih pravila pogreške u upotrebi *ije-je* bit će rijetke jer tada kao polazište možemo uzeti i dvosložan izgovor. Naime, gotovo svatko razlikuje duge i kratke slogove, bez obzira naglasak, pa ako govorimo *ljȇk, ljȇkovi, pobjȇditi, pobjȇđen,* znademo da treba *lijek, lijekovi, pobijediti, pobijeđen.* Ako se uz to sjetimo da ispred naglaska nema dugih slogova, a prema tome ni *ije,* sve će biti još znatno jednostavnije (npr. *tȉjelo-tjelèsa-tjelèšce, blȉjed-bljedòća, zamijèniti-zamjenjívati* i dr.).

Ako ne pazimo kad u ijekavskom pišemo *ije, je, e* ili *i,* ne samo da ćemo griješiti nego ćemo često napisati i ono što

nismo mislili, npr.: *Zato se danas pjesnici upinju da pronađu svoj svijet, svoj oblik poezije, a uspjevaju samo oni koji ga pronalaze u tradiciji vlastitog naroda. — Neke žene uspjevaju svojom ljepotom. — Radio je u novom odjelu* (mj. *odijelu*). — *Lampa je gorila.* Slično se može dogoditi i s ovim riječima (kao i onima navedenim u početku ovoga članka): *dijèla-djȅla, dijȅlu-djȅlu, dijèlom-djȅlom, izrekȭm-izrijekom, lijèvak-ljȅvāk, kȍrēnje-kòrijenje, rȅđēnje-rijèđēnje, (raz)rèditi-(raz)rijèditi, razređívati-razrjeđívati, razređívānje-razrjeđívānje, sjèditi-sijèditi, sjèdīm-sijèdīm, sjȅnōm-sijenom, zàpjevati-zapijèvati.*

IKAVAC, čovjek koji se služi ikavskim izgovorom.

IKAVIZAM, ikavski lik u ijekavskom ili ekavskom izgovoru.

IKAVSKI IZGOVOR, izgovor štokavskoga narječja (v.) koji na mjestu nekadašnjega glasa jat ima *i*. I. i. upotrebljavao se kao književni jezik, ali je danas napušten.

IKS, v. Abeceda.

ILIRSKI JEZIK, jezik starih Ilira koji su živjeli na Balkanskom poluotoku prije doseljenja Slavena. Taj nam je jezik poznat samo po nekim ostacima geografskih i osobnih imena, a pripadao je indoevropskoj jezičnoj skupini. Kasnije su i Slaveni nazivani Ilirima i njihov jezik ilirskim (v. npr. Kašić) pa su hrvatski preporoditelji (Gaj i drugovi, v. Knjiž. jezik u Hrvata) uzeli ilirsko ime s težnjom da njime ujedine sve Južne Slavene. Zato su i jezik kojim su se služili zvali i. j. Prema tome i. j. ima dva značenja, ali je iz konteksta uvijek jasno o kojemu je značenju riječ.

ILIRSKI POKRET, v. Književni jezik u Hrvata.

IME (lat. nomen), u gramatici zajednički naziv za imenice, zamjenice, pridjeve i brojeve. Obično dolazi u množinskom obliku: *imèna.*

IMENICA, vrsta riječi koja označuje (imenuje) osobu, stvar, pojavu kao biće (predmet) u najširem ili najopćenitijem

smislu te riječi. Prema tome pripada li ono što je imenovano stvarnom (konkretnom) ili misaonom svijetu razlikujemo dvije vrste imenica.

Stvarna ili **konkretna i.** označuje pojmove koje zapažamo osjetilima: *čovjek, lav, brijest, kuća, vrt, pero...*

nestvarna, misaona ili apstraktna i. označuje pojmove koje tek pomišljamo kao predmete (radnje, svojstva i stanja ljudi, životinja i stvari): *dobrota, ljepota, jakost, starost, zadovoljstvo, odlazak, istraga, srdžba, bijes...*

Prema tome da li označuju jedan predmet ili više njih razlikujemo tri vrste imenica:

vlastita i. (ime) označuje samo jedan određeni predmet: *Istra, Krapina, Drava, Velebit, Petar, Saturn...*

opća, zajednička ili **apelativna i.** označuje jedan predmet kao predstavnika cijele vrste istih takvih predmeta: *sudac, jelen, javor, zvijezda, sjekira, stol, kamen...*

zbirna ili **kolektivna i.** označuje mnoga bića ili predmete jedne vrste, ali ne pojedinačno, nego kao cjelinu, gomilu, skup bez jasnog odvajanja pojedinog sastavnog dijela: *djeca, braća, zvjerad, grožđe, granje, lišće, kamenje.* U tome i jest razlika između zbirnih imenica i obične množine u kojoj je težište na množini pojedinačnih predmeta: *snopovi-snoplje, trnovi-trnje, hrastovi-hrašće...*

Imenice se razlikuju po rodu (v.), što se očituje i u različitoj deklinaciji.

IMENIČKA DEKLINACIJA, v. Deklinacija.

IMENIČKA PROMJENA, v. Deklinacija.

IMENIČKA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

IMENSKA RIJEČ, v. Ime.

IMENSKI PREDIKAT, v. Predikat.

IME ODMILA, v. Hipokoristik.

IMPERATIV (lat. imperativus zapovjedni) ili **zapovjedni način,** sustav glagolskih oblika kojima se izriče zapovijed, zabrana, poticanje ili molba. I. ima jednostavne oblike samo za 2. l. jd. i 1. i 2. mn., tj. samo za ona gramatička lica kojima se može neposredno zapovijedati. Tvori se od prezentske osnove s četiri vrste nastavaka. Nastavke *~, -mo, -te* dobivaju glagoli s prezentskim nastavcima *-em,* i *-im* ako je ispred njih suglasnik *j: stoj-im: stoj!, stojmo!, stojte!* Nastavke *-i, -imo, -ite* ako je ispred spomenutih prezentskih nastavaka koji drugi suglasnik: *plet-em, pleti!, pletimo!, pletite!* Glasovi *k, g, h* prezentske osnove mijenjaju se sa *c, z, s: peci!, lezi!...* Nastavke *-j, -jmo, -jte* dobivaju glagoli s prezentskim nastavkom *-jem* ako je *j* vidljivo, tj. kad osnova završava na samoglasnik: *ču-jem: čuj!, čujmo!, čujte!* Te nastavke dobivaju i glagoli V vrste 4. razreda, ali na infinitivnu osnovu: *gleda-ti: gledaj!, gledajmo!, gledajte!;* neki od tih glagola mogu imati i nastavke *-ji, -jimo, jite: prodavati, prodajem: prodavaj! prodavajmo! prodavajte!* i *prodaji, prodajimo!, prodajite!* Te posljednje nastavke dobivaju i glagoli s prezentskim nastavkom *-jem* u kojima se početno *j* spaja sa završnim osnovnim suglasnikom osnove (glagoli V_1), a to se događa i s glasom *i* imperativnoga nastavka: *vežem: veži!, vežimo!, vežite!*

Za 3. l. jd. i mn. i. ima složene oblike od riječi *nèka* i 3. l. prezenta: *nèka vèžē, nèka vèžū.* Kad se izriče zabrana, pred jednostavnim oblicima stoji *ne: ne vèži, ne vèžimo, ne vèžite,* ali se blaže može reći i ovako: *nèmōj vèzati, nèmōjmo vèzati, nèmōjte vèzati.* U potvrdnim se blaže izriče s imperativom glagola izvoljeti: *izvoli sjesti, izvolite sjesti.*

I. u pravoj upotrebi izriče zapovjed, zabranu, poticanje ili molbu: *Pričaj! Dakle, javite se naredniku, obucite se i dođite u moj stan. Ne govori, kad ti kažem. No, no, ne boj se! Oprosti mi! Prodaj mi kulu.*

U nepravoj službi dolazi:

Pripovjedački ili historijski i. upotrebljava se katkada u pripovjedanju prošlih događaja: *Uzmem nož, pa sve dlaku*

po dlaku ***odrezuj*** *i* ***navezuj****. Pograbismo pušku pa o rame, pa se* ***veri*** i *amo i tamo. Ako je momak iz drugoga sela uvrijedio kojeg od nas, svi mi kao jedan* ***udri*** *na nj.*

Poslovični ili **gnomski i.** izriče svevremenost: *Krsti vuka, a vuk u goru.*

IMPERATIVNI, v. Zapovjedni.

IMPERFEK(A)T (lat. imprefectus nesvršen) ili **prošlo nesvršeno vrijeme,** sustav glagolskih oblika koji se tvore od nesvršenih i učestalih glagola ovim nastavcima:

		1.	2.	3.
jd.	1.	plèt-*ijāh*	čȕ-*jāh*	glȅd-*āh*
	2.	„ -*ijāše*	„ -*jāše*	„ -*āše*
	3.	„ -*ijāše*	„ -*jāše*	„ -*āše*
mn.	1.	„ -*ijāsmo*	„ -*jāsmo*	„ -*āsmo*
	2.	„ -*ijāste*	„ -*jāste*	„ -*āste*
	3.	„ -*ijāhu*	„ -*jāhu*	„ -*āhu.*

Prvi i drugi nastavci dolaze na prezentsku osnovu, a treći na infinitivnu, ali je *a* sa samoglasnikom ispred sebe stegnuto u jedan i tako je *-ah* uvijek dugo *(glȅdati-glȅda-ah-glȅdāh)*. Prvim nastavcima tvore i. gotovo svi glagoli I vrste s prezentom na *-em* (v. Glagolska vrsta) samo što se *k, g, h* mijenjaju sa *c, z, s: peku-pecijah, strigu-strizijah.* Budući da tih glagola ima malo, treći nastavci, koji su mnogo češći, potiskuju prve: *tresah, grebah, derah.* Drugim nastavcima tvore i. glagoli I vrste s prezentom na *-jem,* zatim svi glagoli II, III_1 i IV vrste odbivši prezentske nastavke *-jem, -em, -im.* Prvi glas nastavka stapa se sa suglasnikom osnove po pravilima jotacije. Trećim nastavcima tvori se i. od III_2, V i IV vrste, a to su glagoli na *-ati, -ovati, -evati, -ivati.*

I. izriče radnju koja je u prošlosti trajala ili se ponavljala. U suvremenom hs. jeziku sve je rjeđi, ali je još uvijek živ. Upotrebljava se uglavnom u pjesničkom stilu, rijetko u kojem drugom: *Na tornju* ***gugutahu*** *golubovi, a jedan jedini, mekani i*

mramorasti oblak ***putovaše*** *prema gorama samoborskim* (A. G. Matoš). ***Stajaše*** *tako na ulici starac: / Bog bi ga znao, što* ***mišljaše*** *on — /* ***Pjevaše*** *neko u drugome katu / Pjesmu o lijepoj Manòn* (D. Cesarić).

IMPERFEKTIVNI GLAGOL, v. Glagolski vid.

INDEFINITNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

INDIREKTNI GOVOR, v. Neupravni govor.

INDIREKTNI OBJEKAT, v. Objekat.

INDIREKTNI PADEŽ, v. Zavisni padež.

INDOEVROPEIST, lingvist koji proučava indoevropske jezike.

INDOEVROPSKI JEZICI, skupina genetski (po postanku) srodnih jezika kojoj pripada i hrvatskosrpski. Među njima postoji istovrsna srodnost, ali dalja nego među slavenskim jezicima. Srodnost se očituje u ovakvim primjerima: hs. *mati,* staroindijski *mātā,* grč. *mētēr,* lat. *māter,* engl. *mother;* hs. *brat,* staroind. *bhrātā,* grč. *phrātōr* (član bratstva), lat. *frāter,* engl. *brother;* hs. *miš,* staroind. *mūš,* grč. *mȳs,* lat. *mūs,* engl. *mouse.* Stsl. *synъ* (hs. *sin)* deklinira se ovako: nom. *synъ,* gen. *synu,* dat. *synovi,* ak. *synъ.* Prema toj deklinaciji imamo u staroind.: *sūnus, sūnos, sūnave, sūnum,* a u gotskom, jednom starinskom germanskom jeziku: *sunus, sunaus, sunau, sunu.* I. j. rasprostranjeni su na golemu području koje obuhvaća više kontinenata i raspadaju se u nekoliko uže srodnih skupina. Najistočnija je skupina *indo-iranska* ili *arijska.* Jezici *indijske* podskupine govore se u sjevernoj i pretežno u srednjoj Indiji, dok se u južnoj Indiji govore pretežno neindoevropski jezici dravidske skupine. Najstariji je jezik te podskupine *staroindijski* poznat iz obrednih tekstova *(vedski jezik)* i iz klasične indijske književnosti *(sanskrt).* Iz bogate indijske književnosti poznato je više srednjoindijskih književnih jezika *(prakrt)* od kojih je najvažniji jezik budističkih vjerskih spisa *pali.*

Od brojnih novoindijskih jezika najrašireniji je *hindustani* koji ima dva književna oblika. Jedan od njih, *hindi*, nacionalni je jezik Indije, a drugi, *urdu*, Pakistana. Najznačajniju književnost ima *bengali*. Novoindijskoj skupini pripada i ciganski jezik. *Iranska* podskupina indo-iranskih jezika govori se na Iranskom visočju i u središnjoj Aziji. Na najstarijem poznatom iranskom jeziku pisana je Avesta, zbornik obrednih spisa Zaratuštrine vjere *(avestički jezik*, pogrešno nazvan zend). Istoj skupini pripada *perzijski jezik* (stari, srednji i novi). Indoevropski je jezik s najbolje dokumentiranom poviješću (14. st. pr. n. e. do danas) *grčki* na južnom Balkanu. On i sjeverozapadno od njega *šiptarski (arbanaški, albanski)* čine svaki za se posebnu indoevropsku skupinu. *Italskoj* skupini pripadaju i. j. koji su se prvobitno govorili u Italiji. Najvažniji je *latinski*, pa *oskijski* i *umbrijski*. Latinski se proširio u velikom dijelu Evrope i iz njega su se razvili *romanski* jezici, koji su zbog toga genetski usko srodni: *talijanski, francuski, španjolski, portugalski, katalanski, provansalski, rumunjski* i dr. Španjolski i portugalski proširili se se na čitavu Srednju i Južnu Ameriku (Latinska Amerika). U tu skupinu ide i *dalmatski jezik*. On se govorio u srednjem vijeku u gradovima bizantske Dalmacije (Osor, Krk, Rab, Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik). *Keltskoj* skupini pripadao je u starini *galski jezik*, a danas se od te skupine upotrebljavaju *irski, gelički* (u Škotskoj), *velški (kimrički)* u Engleskoj i *bretonski* u Francuskoj. *Germanski* su jezici rasprostranjeni po srednjoj i sjevernoj Evropi. Najstariji je *gotski* koji se danas više ne upotrebljava, a poznat je po prijevodu Biblije iz 4. st. n. e. Toj skupini pripadaju još *njemački, nizozemski (flamanski), engleski, danski, švedski, norveški* i *islandski*. Engleski se raširio po Sjevernoj Americi i Australiji, a engleski i nizozemski govore bijelci u Južnoafričkoj Republici. Na istok i jug od germanskih proteže se područje *balto-slavenskih jezika*. *Baltičkoj* podskupini pripadaju *litavski, latvijski* i *staropruski*, koji se danas više ne upotrebljava. *Slavenskoj* podskupini balto-slavenske skupine pripadaju *slavenski jezici* (v.).

INFIKS (od lat. infigere urinuti, zabosti) ili umetak, elemenat kojim se tvori nova riječ umetanjem u koju od dosadašnjih riječi (v. Tvorba riječi).

INFINITIV (lat. infinitivus *neodređen*) ili **neodređen glagolski oblik,** oblik koji izražava samu glagolsku radnju, stanje ili zbivanje bez obzira na lice, vrijeme, broj ili način (zato nije dobar stariji naziv neodređeni glagolski način). Ima samo jedan oblik koji završava na *-ti* ili *-ći: tjerati, razmišljati, gnjiti, trunuti, bdjeti, zimovati, vući, reći, leći, potpomoći.* U morfologiji služi za tvorbu futura, u sintaktičkoj upotrebi dolazi kao dopuna imenicama, glagolima i pridjevima: *Nije muka spjevati takvu pjesmu. A i večernji suton stao gustjeti. On je kadar stići i uteći i na strašnu mjestu postojati. Bolje je vjerovati svojim očima, nego tuđim riječima.* I. je slobodan, nezavisan u divljenju, čuđenju, srdžbi, i sl.: *Gradili smo tolike godine pa sve to izgubiti za nekoliko trenutaka. Kako je sve to malo i usko, mislila je Hasna i čeznula za širinom. Odmoriti jednom oči u širini i plavome. Jednom leškariti u pletenoj stolici s mekanim jastucima. Jednom pružiti ruke uz tijelo...*

INFINITIVNA OSNOVA, glagolska osnova koja se dobiva kad se glagolu u infinitivu odbaci nastavak *-ti: tres*-ti, *kupova*-ti, *pjeva*-ti. Od nekih glagola I vrste i glagola na *-ći* (moći, reći, tući...) i. o. ne može se dobiti na taj način. Ona je gotovo uvijek jednaka prezentskoj osnovi (v. Glagolska vrsta).

INSTR., običnije *instr.,* skraćenica od *instrumental.*

INSTRUMENTAL (lat. instrumentalis oruđni, od instrumentum oruđe, sredstvo), zavisni padež koji zavisi od glagola *(trguje suhomesnatom robom),* nekih pridjeva *(bogat stokom),* imenica *(trgovina suhomesnatom robom, bogataš stokom)* i prijedloga *među, nad, pod, pred, s, za.* U besprijedložnoj vezi najčešće služi za izricanje oruđa pa mu odatle i naziv. U toj službi, a i u većini drugih, stoji na pitanje *kime?* (za živo) ili *čime?* (za neživo).

I. oruđa ili sredstva izriče oruđe ili sredstvo kojim se vrši glagolska radnja: *Udario ga štapom. Jakov slegnu ramenima. E, onda ću trgovati krmcima!* U tom instrumentalu mogu doći i nestvarne imenice pa govorimo o sredstvu u prenesenu značenju: *Trebalo bi ga silom natjerati. Jan krajnjim naporom volje pride. Razveseli ga lijepom riječju.*

I. mjere izriče sredstvo uz riječi koje znače uspoređivanje: *Sve je kolo glavom nadvisila.*

Načinski i. kazuje način na koji se vrši glagolska radnja i vrlo je blizak instrumentalu sredstva: *Kiša pada kapljicama pa napada lokvicama. Šetao se dugim nepravilnim koracima.*

Tautološki i. također je načinski i., a razlikuje se od njega samo po tome što je imenica u instrumentalu istoga korijena kao i glagol: *Skokom skaču. Tonom tone, tonući govori.*

Uzročni i. kazuje uzrok nekoj pojavi: *Nepažnjom je dospio pod tramvaj. Nestrpljiv mojim azbukovanjem stane sam čitati glasno.*

Mjesni i. dolazi uz glagole kretanja i označuje mjesto na kojem se vrši glagolska radnja: *I cio dan luta šumom. Crnom zemljom preoranom / Razlile se vode sjajne, / A oblaci nebom plove / U tišine veličajne.*

Vremenski i. izriče vrijeme kad se glagolska radnja vrši. Od imenica u množini označuje da je neka radnja dugo trajala: *Godinama ona tako sjedi i čeka. Ništa nije odavalo da je on mjesecima izbivao.* Ako je imenica u jednini, obično označuje da se neka radnja ponavlja: *Dolazi ponekad na ručak nedjeljom,* a *zna i običnim danom.* Rjeđe se tim instrumentalom označuje vrijeme u koje se glagolska radnja vrši, i to obično samo od nekoliko uobičajenih imenica *(danju, noću, jutrom, zorom): Zorom prijeđosmo preko Kupe.*

Predikatni i. dolazi uz glagole nepotpuna značenja *(biti, postati, ostati, činiti se, zvati...): Što ti znači biti poslovođom velike podružnice. Svaki se gutač vatre slobodno može prozvati humoristom, ali se nijedan humorista ne smije proglasiti gutačem vatre.*

I. s prijedlozima. U jezičnoj praksi najviše teškoća zadaje upotreba prijedloga *s*, ne toliko zbog lika (v. Nepostojano a), već više zbog toga što je u većine poremećen jezični osjećaj kad treba upotrijebiti sam i., a kad prijedlog *s* pa su pogreške česte. Tako je pogrešno: *putujem s vlakom, s avionom* (treba: *putujem vlakom, avionom), vremenom će biti bolje, obzirom na to, u vezi toga* (treba: *s vremenom, s obzirom na to, u vezi s tim*) i dr. To dolazi odatle što se u pojedinim jezicima, pa i u nekim našim govorima sredstvo izriče samo s prijedlogom, npr. u kajk. narječju: *Oni su pri torte a mi sme pa na tlaki, / mi z lancima zvenimo, grofi pa z srebrnjaki* (M. Krleža: Keglovichiana); u čak.: *Na križ i škapular s nogun svojun je stal* (Nazor: Žena zapušćena). I u književ. se jeziku sredstvo izriče s prijedlogom *s* ako je iza njega nesklonjiva riječ: *Oborio ga je sa pet udaraca, sa mnogo udaraca,* prema: *Oborio ga je jednim udarcem, mnogim udarcima.* Popratne okolnosti dolaze s prijedlogom *s*, a sredstvo bez njega: *Košulja je izglačana s velikom pomnjom. Košulja je izglačana velikim glačalom. Sa sramom i grozom otjerat ćemo ih. Otjerat ćemo ih vikom.* Stoga je za pravilnu upotrebu nužna velika pažnja i temeljito znanje. Osnovno je pravilo ovo: Ako izričemo sredstvo, pojam u instrumentalu podređen je subjektu, u ostvarivanju radnje povezan je s njim u jedinstvenu cjelinu pa i. dolazi bez prijedloga. Ako izričemo društvo, zajednicu, u najširem značenju tih riječi, oba pojma ravnopravno sudjeluju u ostvarenju glagolske radnje i tada se upotrebljava prijedlog s. Npr.: *Odvezao se kolima* znači: kola su sredstvo kojim se odvezao. *Odvezao se s lugarom* znači: on se odvezao i lugar se odvezao. Pri tome valja imati na umu da imenice koje obično dolaze kao sredstvo mogu činiti i zajednicu: *Otišao je s kolima* znači: išao je pokraj kola. Ili: *Prišao je s pismom kaminu i pismom pripalio cigaretu. Drugdje zemlje toliko da i pusta leži, a ovdje se moraš otimati za nju s trnom i kamenom* (L. Perković: Još jednom život). Trn i kamen nije ovdje sredstvo, nego se oni, poosobljeni, otimaju s čovjekom za zemlju.

INTELEKTUALNO ZNAČENJE, v. Značenje.

INTENZITET, v. Rečenična fonetika.

INTEROGATIVAN, v. Upitan.

INTERPUNKCIJA (lat. interpunctio, od inter *(iz)među* i pungere bosti), pravopisni termin sa dva značenja: 1. pismeni znakovi koji služe za rastavljanje rečenica i njihovih dijelova (zarez, tačka, tačka i zarez, dvije tačke, nekoliko tačaka, crta, zagrada, upitnik i uzvičnik), 2. način upotrebe tih znakova. Prema tom načinu jedna se i. zove gramatička i., a druga slobodna ili logička i. Po objema se svi znakovi jednako pišu, razlika je samo u zarezu (v.). Većina interpunkcijskih znakova ima i službu pravopisnih znakova. Razlika je u tome što prvi znakovi označuju jaču ili slabiju stanku u rečenici (zbog toga se našom riječju zovu *razgoci*), a drugi služe kao oznaka uz pojedine riječi, npr. *Ušutjeh. Zaspah tek kasnije.* U tim su rečenicama tačke interpunkcijski znakovi, a označuju stanke u govoru. *Prvih dana mjeseca ožujka 1242. osvanuše prve mongolske čete na mosorskim gorama iznad grada Splita.* Tačka iza broja ne označuje nikakvu stanku, nego označuje da broj treba čitati kao redni, a ne kao glavni. Iz praktičnih je razloga isti interpunkcijski i pravopisni znak obrađen pod jednom natuknicom, nabrojene su njegove službe koje ima, ali se posebno ne ističe koje su interpunkcijske, a koje nisu. Kad se upotrebljava koji znak, v. pod njegovom natuknicom.

INTERPUNKCIJSKI ZNAKOVI, v. Interpunkcija.

INTONACIJA, v. Naglasak i Rečenična fonetika.

INTRANZITIVNI GLAGOL, v. Neprelazni glagol.

INVERZIJA (od lat. inversio obrat, preokret), premet, premetanje, premetnuti red, preokrenuti poredak poretka koji se smatra normalnim ili običnim, npr. *u slučaju takvom* mj. *u takvom slučaju.* Inverzijom se smatra i takav poredak rečenica u kojem zavisna rečenica dolazi ispred glavne, premda je takav poredak u nekim rečenicama jednako običan kao

poredak glavna-zavisna, npr. u vremenskim, uzročnim, pogodbenim i dopusnim.

IPSILON, v. Abeceda.

IREALNA REČENICA, v. Pogodbena rečenica.

ISKAZNA REČENICA, v. Izrična rečenica.

ISKLJUČNA REČENICA (izuzetna, ekskluzivna r.), nezavisno složena rečenica u kojoj radnja sporedne rečenice izuzima jedan dio iz radnje glavne: *Nigdje nema nikog, samo on jedan jedini ide preko biskupskog trga.* Veznici su: *samo, samo što, osim, tek, tek što ,jedino, nego, do.*

ISKLJUČNI VEZNIK, veznik koji povezuje isključnu rečenicu (v.) ili riječi koje se izuzimaju iz neke cjeline.

ISKONSKA RIJEČ, riječ koja u jednom jeziku nije preuzeta iz drugoga, nego je posljedica normalnoga jezičnoga razvoja, npr. u našem *glava, ruka, noga, stol...,* za razliku od tuđica (v.) koje su preuzete iz drugih jezika.

ISPADANJE SUGLASNIKA, v. Gubljenje suglasnika.

ISTOČNI GOVOR, u starijim djelima naziv za dio štokavskoga narječja s ekavskim izgovorom.

ISTOČNOBOSANSKI DIJALEKAT, v. Štokavsko narječje.

ISTOČNOHERCEGOVAČKI DIJALEKAT, v. Štokavsko narječje.

ISTOČNOSLAVENSKI JEZICI, v. Slavenski jezici.

ISTOVREMENOST, v. Vremenska rečenica.

ISTOZNAČNICA, v. Sinonim.

ITERATIVNI GLAGOL, v. Glagolski vid.

IVEKOVIĆ, FRANJO, v. Književni jezik u Hrvata.

IVŠIĆ, STJEPAN (1884—1962), hrvatski filolog, slavist. Bavio se istraživanjem hrvatske glagoljske književnosti, poredbenom slavenskom gramatikom, pitanjima književnoga jezika, osobito ortoepijom, istraživanjem dijalekata hs. jezika (v. Kajk. i Štok. narječje).

IZGOVOR, izgovaranje i način izgovaranja pojedinih glasova, riječi ili cijelih rečenica.

IZJAVNA REČENICA (diktivna, narativna r.), rečenica kojom se kazuje da što jest ili nije, da je moguće ili nemoguće: *I zaborav tražih. Da sam tražio blago i bogatstvo, bio bih ga možda našao. Zaborava ne nađoh.* I. r. razlikuje se od upitne (v.) i uzvične (v.).

IZOFONE, v. Lingvistička geografija.

IZOGLOSE, v. Lingvistička geografija.

IZOLACIJSKI JEZICI, v. Tipologija jezika.

IZOLEKSE, v. Lingvistička geografija.

IZOMORFE, v. Lingvistička geografija.

IZOSINTAGME, v. Lingvistička geografija.

IZOTONE, v. Lingvistička geografija.

IZRAZ, riječ vrlo širokoga značenja pa ni kao lingvistički termin nije jednoznačna. Najčešće se upotrebljava kao naziv za nekoliko riječi koje svojim značenjem tvore leksičku jedinicu, npr. *suho meso, divlja svinja, Vjesnik u srijedu* i sl. V. Idiomatski izraz.

IZRIČNA REČENICA (iskazna, deklarativna r.), zavisno složena rečenica u kojoj zavisna izriče čije mišljenje, osjećaj ili volju što je naznačeno glagolom u glavnoj: *Zamoli ga nježno da se brzo vrati.* (I. r. može se vrlo jednostavno okrenuti u upravni govor: *Zamoli ga nježno: »Brzo se vrati«.*) Veznici su: *da, kako, gdje.*

IZRIČNI VEZNIK, veznik koji povezuje izričnu rečenicu (v.).

IZUZETNA REČENICA, v. Isključna rečenica.

IZVEDENA RIJEČ, v. Izvedenica.

IZVEDENICA, riječ nastala izvođenjem (v. Tvorba riječi).

IZVOĐENJE, v. Tvorba riječi.

J

J, četrnaesto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban poluotvorni suglasnik (v. Tvorba glasova); J služi i kao skraćenica za *Jezik* (v. Jezični časopis).

Glas *j* po svojem načinu izgovora vrlo je blizak samoglasnicima pa se uz njih različito izgovara, a odatle i neke teškoće u pisanju.

Ne piše se između dva samoglasnika:

a) kad prvi nije *i*: *dvanaest, maestral, naime, mozaik, znao, kaos, defile-defilea, reagirati, pleo, reuma, oboa, rešo-rešoa, doimati se, egoist, obuimati, kontinuitet...*

b) u skupu *-io-*, premda se *j* izgovara: *bio, nosio, živio, studio, Tokio, stadion, nacionalan...*

c) između *-ia-, -ie-, -ii-, -iu-* kad se nađu na sastavu složenice: *iako, prianjati* (prema *prioniti*), *antialkoholni, triangulacija, antiestetičan, polietilen, antiimperijalistički, antiunitarist...*

Inače se između samoglasnika pod c) piše: *radija, Tokija, armija, dijagonala, dijalog, higijena, orijent, orijentacija, kutija, kutijica, čiji, drukčiji, Andrija, Andrijin, Marija, Marijin, pijuk, povijuša, milijun, radijus, trijumf, trijumvirat...*

Piše se i između ostalih samoglasnika kad je *j* u osnovi: *kalaj, kalajisati, Kaja, Kajić, komisija, komisijo!, komisijom, Mijo, Mijom, vijoriti se, svoj, svojih, dvoje, troje, dvojica, trojica, projekcija, projicirati...*

Uz samoglasnik *i* piše se *j* u imperativu glagola prve vrste sa završecima *-iti, -jeti; biti: bij, bijmo, bijte; lij, pij, razbij, ubij..., umjeti: umij, razumij* (ek. *umej, razumej*), ali *mrijeti: mri, mrimo, mrite;* u pridjevima izvedenim sufiksom *-ski* od imenica na *-ija, -ij: armijski, geometrijski, rakijski, austrijski, azijski, aluminijski, kolegijski...*

J, v. Jezični časopis.

JAGIĆ, VATROSLAV, v. Knjiž. jezik u Hrvata.

JAKI POLOŽAJ JERA, v. Povijest hs. jezika u članku Hs. jezik.

JALOVI NASTAVAK, v. Jalovi sufiks.

JALOVI SUFIKS, v. Sufiks.

JAT, praslavenski glas, nazvan po imenu slova ⰰ u glagoljici, odnosno slova ѣ u ćirilici, kojima se taj glas predstavljao u staroslavenskoj azbuci. U latinici jat pišemo znakom *ě*. Nije nam poznat izgovor praslavenskog *ě*, sigurno je samo da je bio sličan glasu *e* i da se od njega razlikovao dužinom, jer je *e* bilo uvijek kratko. Nastao je u jednim riječima od dvoglasnika *oį* (usp. *pjesma: poj*), u drugima duženjem *e* (usp. *teći : protjecati,* v. Prijevoj). U starom hs. jeziku izgovarao se jat kao zatvoreno *e*, koji se izgovor očuvao u većini kajkavskih govora i u nekim izoliranim iseljeničkim govorima (v. Kajkavsko, Štokavsko, Torlačko narječje). Od početka II razdoblja u razvoju hs. dijalekata jat se postepeno zamjenjuje drugim samoglasnicima, prvo sa *e* na krajnjem zapadu i krajnjem jugoistoku, a onda postepeno i sa *i* i s dvoglasnikom *įe*, od kojega se razvio današnji ijekavski izgovor (v.).

JD., obično *jd.*, skraćenica od *jednina.*

JED., obično *jed.*, skraćenica od *jednina.*

JEDNAČENJE SUGLASNIKA, glasovna pojava u kojoj se različiti suglasnici u neposrednom susjedstvu zamjenjuju srodnima kako bi artikulacijske razlike bile što manje. Ako se

drugi suglasnik zamjenjuje prema prvom, jednačenje je pro gresivno; ako se prvi zamjenjuje prema drugome, tada je regresivno. J. s. u suvremenom je hs. regresivno, npr. ako se imenice *oklopnik, topnik* izvedu sufiksom turskoga porijekla *-džija,* tada *oklob+džija, top+džija* ne daju *oklopčija, topčija,* nego *oklobdžija, tobdžija.* S obzirom na prirodu jednačenja imamo jednačenje po zvučnosti i jednačenje po mjestu tvorbe.

Jednačenje po zvučnosti. Kad bi trebalo da se sastanu dva suglasnika nejednaka po zvučnosti (v. Tvorba glasova), tada mjesto prvoga dolazi njegov parnjak prema ovoj tablici:

zvučni	b	d	g	z	ž	dž	đ	(v)	—	—
bezvučni	p	t	k	s	š	č	ć	f	c	h

npr. *vrabac-vrapca, sladak-slatka, lažac-lašca, žeđa-žećca, kositi-kosidba, svjedočiti-svjedodžba, iz+crtati-iscrtati,* od+*hraniti-othraniti, iz+fućkati-isfućkati,* pod+*činiti-potčiniti.*

Sonati, iako su zvučni, ne djeluju na jednačenje jer uz njih mogu biti i zvučni bezvučni: sl*ati*-zl*ato,* sm*ijeh*-zm*ija, ovca,* sv*at(ov)i-*zv*ati*

U pismu ostaje *d* ispred *s* i *š*: *predsjednik, predstava, brodski, podšišati,* a u nekim pojedinačnim riječima u pismu se ne jednače ni ostali suglasnici: *ivanić*g*radski, Josi*p*dol, Žu*g*čić,* pre*d*t*akmičenje* (izlučno natjecanje), *pod*t*ekst, pos*t*d*i*plomski* (poslijediplomski), *ga*n*g*s*ter, juri*s*d*k*cija...*

Jednačenje po mjestu tvorbe. Ako bi se u neposrednom susjedstvu našla dva glasa koja se tvore na različitim mjestima, tada mjesto prvoga dolazi glas koji se tvori na istom ili na vrlo bliskom mjestu kao i drugi:

a) mjesto *s, z,* ispred *č, ć, dž, đ, lj, nj,* dolazi *š, ž:* *pas-pašče, list-lišće, grozd-grožđe, misao-mišlju, bijesan--bješnji, paziti-pažljiv, groziti-grožnja; raz+čupati* zbog jednačenja po zvučnosti *(rasčupati)* i jednačenja po mjestu tvorbe daje *raščupati,* tako i *iščupati, iščekivati, bešćutan, obraščić...*

U književnom jeziku nema jednačenja ako ispred *lj* i *nj* dolaze *s* i *z* na kraju prijedloga ili su *lj* i *nj* postali od *l* i *n* djelovanjem nekadašnjega jata:

sl*jubiti*, *izl*j*ubiti*, *razl*j*utiti*, sn*j*e*žan*, sl*j*e*poća*...

b) ispred *b* i *p* mjesto *n* dolazi *m*:

obrana-obrambeni, *prehrana-prehrambeni*, *stan-stambeni*, *hiniti-himba*, tako i *zelembać*, *crmpurast*, *bombon*, ali se jednačenje u pismu ne provodi ako je složenica jasna: *jedanput*, *stranputica*, *vanbračni*, *vanpartijski*...

JEDNINA ili **singular** (lat. singularis pojedinačan), oblik promjenljivih riječi koji ili označuje jedan pojam: *stol*, *spužva*, *djevojko!*, *ja*, *ti*, *njega*, dakle oblik imenice ili zamjenice, ili drugi koji se s njim slaže: *velik* (stol), *meku* (spužvu), *draga* (djevojko), *škripi* (pero), *briše* (spužva), *pjevaj* (djevojko), *napisao sam* (ja), *razgovarat ćeš* (ti), dakle oblik pridjeva i glagola. U jednini su i imenice *trava, slama, narod, četa, stado*... premda označuju mnoštvo pojedinačnih predmeta. Takve su i zbirne imenice (v.). Neke imenice imaju samo jedninu (v. Singulare tantum).

JEDNOSLOŽNA RIJEČ, riječ koja ima samo jedan slog: *dom, stvar, ja, bos, tri, znam.*

JEDNOSTRUKO SLOŽENA REČENICA, v. Složena rečenica.

JEKAVAC, čovjek koji na mjestu nekadašnjega jata izgovara samo *je*, bez obzira bio slog dug ili kratak.

JER, naziv slova ь. Nekada se tako zvao i ъ, ali je danas za nj prevladalo naziv *jor*. Pobliže o jeru v. Staroslavenski jezik i Povijest hs. jezika u članku Hs. jezik.

JESNA REČENICA, v. Rečenica.

JEZIČNA STRUKTURA (lat. structura *sklapanje, zglobljavanje*), cjelokupnost jezičnih sustava (v.) i odnosa među njima. U lingvističkim se radovima često j. s. ne razlikuje od jezičnoga sustava, nego se oba termina upotrebljavaju kao sinonimi.

JEZIČNI ČASOPIS, časopis u kojem se raspravlja o jezičnim pitanjima. Jedni su jezični časopisi namijenjeni široj javnosti, a drugi užem krugu stručnjaka, pa se prema namjeni razlikuju u izboru pitanja i načinu raspravljanja. Prvima je osnovni zadatak razvijanje kulture književnoga jezika, a drugi imaju različite znanstvene zadatke. Od prvih možemo spomenuti dva: *Naš jezik* (skraćenica NJ), izlazi u Beogradu od 1932, *Jezik* (J), izlazi u Zagrebu od 1952. (1938/39. izašlo je u Zagrebu jedno godište *Hrvatskog jezika,* HJ). Od časopisa za stručnjake jedino je *Južnoslavenski filolog* (JF) pretežno jezični časopis; izlazi u Beogradu od 1913. s opširnom lingvističkom bibliografijom. Ostali se bave i pitanjima nauke o književnosti: *Filologija,* izlazi u Zagrebu od 1957, *Zbornik za filologiju i lingvistiku,* izlazi u Novom Sadu od 1957, *Filološki pregled,* u Beogradu od 1963. Jezične članke objavljuju i drugi srodni časopisi, povremeni godišnjaci i zbornici.

JEZIČNI OSJEĆAJ, poznavanje jezika stečeno nesvjesnim učenjem. Za jezičnu je praksu od golemoga značenja jer je j. o. jedan od njezinih glavnih usmjerivača. Ako je dobro razvijen, velika je pomoć u oblikovanju bogatog i bujnog, gipkog i glatkog stila. Budući da je zapravo proizvod jezične navike (koliko smo na jednu pojavu navikli, toliko nam je ona normalna), u prosuđivanju jezičnih pojava vrlo je varljiv kriterij. Zato u znanstvenom proučavanju jezika može poslužiti samo kao poticaj i podatak, a ne kao kriterij. Što je književni jezik razvijeniji, a njegova upotreba proširenija, to dobrog poznavanja književnog jezika nema bez svjesnog učenja.

JEZIČNI SUSTAV, cjelokupnost istovrsnih jezičnih pojava u kojoj su dijelovi povezani međusobnim odnosima značenja, oblika, službe i sl. Prema jedinicama koje tvore j. s. govorimo o glasovnom, akcenatskom, morfološkom, sintaktičkom i drugim sustavima. Tako svi glasovi jednoga jezika tvore glasovni sustav toga jezika, svi samoglasnici samoglasnički sustav, svi suglasnici suglasnički. Većina jezika ima tri osnovna sustava: glasovni, gramatički i rječnički, a u njima se razli-

kuju manje sustavne cjeline i one su u svakom jeziku različite pa jedinice koje ih tvore u različitim jezicima imaju različitu vrijednost, npr. svi padeži hs. i njem. jezika tvore padežne sustave tih jezika, ali je naš akuzativ nešto drugo, nego njemački akuzativ jer se prvi nalazi u sustavu od sedam padeža, a drugi u sustavu od četiri. Pravu važnost jezičnoga sustava za jezik i lingvistiku uočio je strukturalizam (v.).

JEZIČNO BLAGO, v. Rječničko blago.

JEZIK, lingvistički termin sa dva značenja: 1. govorni organ (v.), 2. sustav znakova koji služi kao sredstvo za sporazumijevanje. J. u općem ili širem značenju obuhvaća čovječju sposobnost da se služi uređenim znakovnim sustavom zbog saopćavanja svojih misli i osjećaja. J. u užem značenju jest artikuliranim glasovima izražen sustav znakova, društveno i povijesno razvijenih, kojima se služe ljudi iste zajednice radi sporazumijevanja. U tom smislu za određeni znakovni sustav kažemo francuski j., engleski j., ruski j., hrvatskosrpski j. Svaki od njih sastoji se od glasovne, rječničke i gramatičke strukture koja pripada svim pojedincima kao cjelini. Obuhvaća po koje narječje i više mjesnih govora. Od njih se razlikuje opći jezik (razgovorni, v. i književni, v.) manjim ili većim posebnostima razvijenih u široj upotrebi ili izvjesnim stupnjem književne prakse. U konkretnom je slučaju teško odrediti što je jedan jezik, a što njegova narječja i govori, i zato brojanje koliko na svijetu ima jezika daje vrlo velike razlike. Općenito se smatra da ih ima oko 3 000, ali po jednoj statistici izlazi 3 964 mrtva i 17 966 živih. Razlika je očito u tome što su u tom brojanju mnogi dijalekti brojeni kao posebni jezici.

J. i mišljenje. Odnos jezika i mišljenja do danas nije potpuno razjašnjen, ali se općenito smatra da su mišljenje i j. dvije usporedne pojave čovječjega duha. One jedna na drugu utječu, međusobno se dopunjuju i jedna se od druge ne može potpuno odijeliti, između njih postoji dijalektičko jedinstvo. Krajnja gledišta da su jezik i mišljenje dvije različite pojave

koje međusobno nemaju zajedničkih crta ili, suprotno, da su obje pojave istovetne, danas gotovo i nemaju pristaša. J. i mišljenje imaju svoja posebna obilježja, svoje zakone razvoja. J. u svom razvoju bilježi i učvršćuje uspjehe čovječje spoznaje, ali je to u različitim jezicima različito. Činjenica da jedan sadržaj, jedna misao nalazi svoj izraz u različitim jezičnim oblicima raznih jezika, različitih po glasovima, rječniku i gramatičkoj strukturi pokazuje svu složenost jezika i mišljenja. Ona se očituje u pitanjima suodnosa riječi i pojma, gramatike i stvarnosti (v. Rod), jezika i logike.

Logika u jeziku. J. je svojevrstan sustav znakova i logički se zahtjevi u potpunosti ne podudaraju s izraznim oblicima u jeziku. Mnogi to ne razumiju pa često osuđuju i najnormalnije jezične pojave. Evo tri primjera: Ugledao agronom na njivi mjesta bez usjeva i prva asocijativna slika koja mu pada na um jest: *ćelava glava.* I da se ne muči da tu pojavu opisuje nadugačko i naširoko, prije nego je potanko objasni, on jednostavno kaže: *ćelav usjev.* Slikovito, jasno i razumljivo jer bi tako rekao gotovo svatko od nas kad bi se našao u sličnom položaju. A jedan pisac osuđujući »reči i grupe reči dozlaboga sročene i napisane«, osuđuje i *ćelav usjev.* U drugom je primjeru vijest ovako stilizirana: »Nacionalni savjet Komunističke partije Indije optužio je Narodnu Republiku Kinu da je izvršila agresiju na Indiju otvorenim prelaženjem međunarodne granice na indijski teritorij«. A prigovor ovako: »... previdjeli (smo) u ovoj vijesti krupnu grešku druge vrste — nelogičnosti. Mali Đokica bi se mogao upitati kako to Narodna Republika Kina prelazi međunarodnu granicu. Valjda to ne čini Narodna Republika nego njene vojne jedinice!« Prigovarač je smetnuo s uma da u jeziku postoji i pojava metonimija (v.). Treći se prigovor odnosi na primjer »Zasija se rosa koja je noću pala, pa izgleda kao biser«. U prigovoru se kaže: »Rosa (jutarnja) ne pada već postaje«. Prigovarač s gledišta stvarnosti ima pravo, ali nema s jezičnog jer je za tu prirodnu pojavu u jeziku normalno *rosa pada.* Nekoć su ljudi smatrali da se Sunce vrti oko Zemlje, a i nama se optički tako čini, i

razumljivo je što su govorili: *sunce izlazi, sunce zalazi*. Mi danas znademo da Sunce stoji, a vrti se Zemlja, a ipak i dalje govorimo da Sunce izlazi i zalazi i time ne zapadamo u geocentrizam. Obično se kaže »hlače su okraćale«, »haljina je okraćala«, a u stvarnosti je dijete naraslo, a hlače i haljina ostali jednako dugački kao i prije. Novak Simić u »Braći i kumirima« piše: »I pepeo i opuške istresla je u zahod i dobro potegnula vodu«, premda Vuka nije potegnula vodu već lančić za vodu. Takvi primjeri pokazuju da jezične pojave treba u prvom redu mjeriti jezičnim mjerilima.

JEZIK UMJETNIČKOGA DJELA, v. Pjesnički stil.

JEZIKOZNANSTVO, v. Lingvistika.

JF, v. Jezični časopis.

JOT(A) (grč. iōta), ime slovu *j*. Taj se naziv i danas upotrebljava uz *je* (v. Abeceda).

JOTACIJA, v. Jotovanje.

JOTOVANJE ili **jotacija,** stapanje suglasnika s glasom j. Tako *kj, gj, hj* daje *č, ž, š: jači* od **jakji (:jak), draži* od **dragji (:drag), tiši* od **tihji (:tih), vičem* od **vikjem (:vikati), lažem* od **lagjem (:lagati), jašem* od **jahjem (:jahati)*; *tj, dj* daje *ć, đ: ljući* od **ljutji (:ljut), smrću* od **smrtju (:smrt), luđi* od **ludji (:lud), glađu* od **gladju (:glad)*; *sj, zj, cj* daju u komparaciji i konjugaciji *š, ž, č*; *viši* od **visji (:visok), pišem* od **pisjem (:pisati), niži* od **nizji (:nizak), vožen* od **vozjen (:voziti), mičem* od **micjem (:micati)*. Jotovanjem se naziva i prelaženje *bj, pj, mj, vj* u *blj, plj, mlj, vlj: grublji* od **grubji (:grub), zoblju* od **zobju (:zob), hramljem* od **hramjem (:hramati), življi* od **živji (:živ)* i dr. Većina tih promjena nije vidljiva u suvremenom jeziku, a neke nisu vidljive ni u povijesnom razdoblju našega jezika i zato su označene zvjezdicom, jer se samo pretpostavljaju. Uporišta za takvo tumačenje ima i u suvremenom jeziku, npr. *glađu* od **gladju, smrću* od **smrtju* zbog instrumentala

stvarju, raskošju, lažju, žučju, gdje je nastavak zaista *-ju* i prema tome je glas *j* vidljiv. Ipak, u najnovije se vrijeme nastoji da se ta pojava za gramatičke potrebe prikaže na drugi, jednostavniji način, npr. kaže se da u *jak-jači, drag-draži, tih-tiši, vikati-vičem, lagati-lažem, jahati-jašem, ljut-ljući, lud-luđi, smrt--smrću, glad-glađu, visok-viši, pisati-pišem, nizak-niži...* imamo izmjenjivanje *k/č, g/ž, h/š, t/ć, d/đ, s/š, z/ž...,* da u *življi, hramljem, zoblju* nisu nastavci *-ji, -jem, -ju,* nego *-lji, -ljem, -lju* i sl.

JUŽNI GOVOR, u starijim djelima naziv za dio štokavskog narječja s ijekavskim izgovorom.

JUŽNOSLAVENSKI JEZICI, v. Slavenski jezici.

K

K, petnaesto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban zatvorni suglasnik (v. Tvorba glasova).

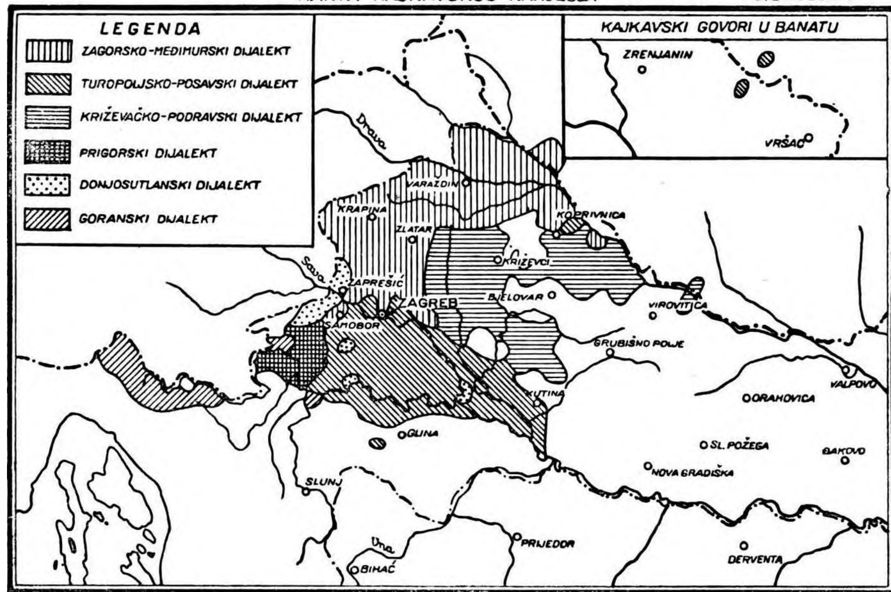
KAJKAVAC, čovjek koji se stalno ili prigodno služi kajkavskim narječjem kao razgovornim jezikom.

KAJKAVIZAM, riječ, oblik ili jezična konstrukcija iz kajkavskog narječja upotrijebljena u kojem drugom narječju ili književnom jeziku, npr. u književnom se jeziku katkada upotrebljava k. *vrst, vrsti* mjesto *vrsta, vrste.*

KAJKAVSKI DIJALEKAT, v. Kajkavsko narječje.

KAJKAVSKO NARJEČJE, jedno od narječja hs. jezika. Naziv dolazi od upitne zamjenice *kaj.* Kajkavski dijalekti zauzimaju najveći dio sjeverozapadne Hrvatske i Gorski kotar. Iseljeničkih govora imamo na rumunjskoj granici, zatim u Madžarskoj i Slovačkoj na austrijsko-madžarsko-slovačkoj tromeđi, a u susjednom austrijskom Gradišću kajkavci su se utopili u čakavskoj većini.

K. n. ima mnogo zajedničkih osobina sa slovenskim jezikom i zato je u prošlosti bilo rašireno vjerovanje da kajk. dijalekti pripadaju slov. jeziku. U stvari, još prije nego što su se zapadni južnoslav. govori razdijelili na dvije razvojne zajednice — slov. i hs. jezik — kajkavština je bila posebnom jedinicom s vlastitim značajkama, nezavisnom prema svojim ju-

KARTA KAJKAVSKOG NARJEČJA
D. BROZOVIĆ
LEGENDA
ZAGORSKO-MEĐIMURSKI DIJALEKT
TUROPOLJSKO-POSAVSKI DIJALEKT
KRIŽEVAČKO-PODRAVSKI DIJALEKT
PRIGORSKI DIJALEKT
DONJOSUTLANSKI DIJALEKT
GORANSKI DIJALEKT
KAJKAVSKI GOVORI U BANATU
ZRENJANIN
VRŠAC
Drava
Sava
VARAŽDIN
KRAPINA
ZLATAR
KOPRIVNICA
KRIŽEVCI
ZAPREŠIĆ
ZAGREB
BJELOVAR
VIROVITICA
SAMOBOR
GRUBIŠNO POLJE
VALPOVO
KUTINA
ORAHOVICA
GLINA
SL. POŽEGA
ĐAKOVO
NOVA GRADIŠKA
SLUNJ
Una
PRIJEDOR
BIHAĆ
DERVENTA

goistočnim susjedima (čakavštini, zapadnoj štokavštini) isto kao i prema zapadnima (odgovarajućim slov. jedinicama). Od oblikovanja hs. jezika k. n. bilo je izloženo štok., slov. pa i čak. utjecajima u sva tri razdoblja hs. dijalekatskog razvoja (v. Štokavsko narječje), ali je uvijek čuvalo svoju individualnost. U III razdoblju pomaknuta je zbog seoba istočna kajk. granica u štok. korist i tako su kajk. dijalekti pali i pod utjecaj doseljenih novoštokavskih susjeda, s kojima dotad nisu imali dodira. Time su ujedno odvojeni od štok. slavonskog dijalekta, koji im je inače relativno najsrodniji od štok. dijalekata.

Prvu podjelu kajk. dijalekata izvršio je A. Belić u Stanojevićevoj Narodnoj enciklopediji podijelivši kajkavštinu u tri dijela: sjeverozapadni ili zagorski, koji za štok. *ć* i *đ* ima *č* i *j* *(noč, meja)*, istočni, koji ima *č* i *ǧ* *(noč, meǧa)* i jugozapadni ili prigorski, koji ima *ć* i *j* *(noć, meja)*. Smatrao je da prvi ima slov. osnovicu, drugi štok., a treći čakavsku. God. 1936. podijelio je S. Ivšić kajk. govore na četiri skupine: dvije sa starijim naglaskom (zagorsko-međimurska i donjosutlansko-žumberačka) i dvije s mlađim (turopoljsko-posavska i križevačko-podravska). Ivšić je utvrdio osnovnu kajk. akcentuaciju od tri naglaska: ̏, ̑ i ~ *(lȉpa, mȋso, sũša*; v. Općehrvatskosrpski akut). Ta se akcentuacija najbolje očuvala u zag.-međ. skupini govorȃ (uzorak *posę̑kęl, posę̃kli*), donojsutl.-žumb. ima miješanu kajk.-čak. akcentuaciju starijeg tipa (uzorak *posikal, posikli*), a ostale dvije izvršile su znatne akcenatske promjene u različitim pravcima (tur.-pos. po uzorku *pȍsękęl, posę̃kli*, križ.-podr. *posę̄kęl, posę̑kli* ili *pȍsękli*). I Belić i Ivšić ostavili su Gorski kotar izvan podjele. U Enciklopediji Jugoslavije usporedio je M. Hraste jednu podjelu s drugom, a nastavivši tim putem možemo k. n. razdijeliti na šest dijalekata:

1. **Zagorsko-međimurski dijalekt.** Očuvao je uglavnom osnovnu kajk. akcentuaciju, ali pojedini su govori izgubili ̏naglasak na posljednjom slogu *(žȅna* ili *žȇna < ženȁ)*, a mnogi na posljednjem slogu mijenjaju ~ u ̑ *(letĩ > letȋ)* itd. Praslavensko *t'* i *d'* (štok. *ć, đ*) daju *č* i *j* (rijetko *ǧ*), a skupovi

št' i *žd'* daju *šč* i *žǧ* (rijetko *žj*), katkad se pojednostavnjuju u *ž*, *š* *(klęšča, klęša, možǧani, možani*, izuzetno *možjani)*.

2. **Turopoljsko-posavski dijalekt.** Metatonijski dugosilazni akcent (v. dalje) povlači se prema početku riječi *(na jȅziku < na jezîku)*, ~ je u posljednjem slogu prešao u ^, a " je samo na sjeverozapadu sačuvan na posljednjem slogu. Glasovi *t'* i *d'* daju *č* i *ǧ* ili *j*, skupovi *št'* i *žd'* daju *šč* i *žǧ*.

3. **Križevačko-podravski dijalekt.** Akcenti na razne načine mijenjaju ton *(mẽso < mêso, sũša < sûša)* ili mjesto *(lȍpata < lopȁta, jagȍda < jȁgoda)*, s velikim mjesnim razlikama, tako da se u ovom dijalektu nalaze govori s uopće najdalekosežnijim izmjenama ne samo kajkavske nego i hs. akcentuacije. Rezultati *t'*, *d'*, *št'*, *žd'* kao u tur.-pos. dijalektu, samo što je *j* rijetko i ograničeno na izolirane riječi.

4. **Prigorski dijalekt.** Akcentuacija je slična zag.-međimurskoj. Glasovi *t'* i *d'* i skupovi *št'*, *žd'* daju *ć* (štokavskog, a ne čak. izgovora) i *j* (izuzetno *đ*), *ś* (od *šć*, što se mjestimice i čuva) i *ź*.

5. **Donjosutlanski dijalekt** (ili donjosutl.-breganski; Ivšićeva donjosutl.-žumb. skupina bez južnog područja oko čak. Jurkova sela). Taj je dijalekt nastao kajkaviziranjem čak. izbjeglica i zato se u njemu miješaju kajk. i čak. značajke, ali preteže kajk. fizionomija.

6. **Goranski dijalekt.** Akcentuacija slična kao u prigorskom dijalektu, ali s priličnim slov. utjecajima, a *t'*, d', *št'*, *žd'* daju *č*, *j*, *šč*, *žj*.

Opreke između dijalekata nisu podjednako važne ni stare. Goranski se dijalekt najviše izdvaja, donjosutl. također. Od preostala četiri, prigorski je najsamostalniji, a najmanja je razlika između tur.-pos. i kriz.-podravskoga. Mnoge osobine k. n. nalazimo u nekoliko dijalekata, ali u nepovezanim područjima, a govori istoga dijalekta bivaju veoma različiti. Zato je teško dati pregled kajk. grupe dijalekata.

Većina govora čuva sva tri osnovna naglaska, ali njihov raspored u pojedinim riječima i oblicima mnogo se razlikuje. Sa slov. j. i zapadnim čak. govorima veže k. n. dobro čuvanje tzv. metatonijskog ^, koji je u štok. narječju obično zastupljen s ̏ kao u osnovnoj riječi. U k. n. razlikuje se pak *rȉba* i *rîbńak*, *lopâtə* i *z lopâtǫ(m)*, *mȉsliti*, *dȇlati* i *mîsliš*, *dȇlaš*, *lȉpa*, *orȩ̑h* i *lȉp*, *orȩ̑hof* i sl. Kajkavština ima i neke akcente koji joj osiguravaju samostalnost od najstarijih vremena, npr. *nôsiš* (:*nosȉti)*, *kôža* (štok. i čak. ̏, slov. ´). Dužina se čuva samo ispred naglasaka *(kūpȉti, glāvȁ)*.

U osnovi zag.-međ., tur.-pos. i križ.-podr. dijalekta nalazimo sustav od 7 samoglasnika: *a, o, e, i, u, ǫ, ȩ*. U riječima s prvih pet samoglasnika standardni (književni) jezik ima iste glasove, samo što se kajk. *o* i *e* izgovaraju osjetno otvorenije (bliže k *a*): *brat*, *nos*, *pet* i *šest*, *mir*, *kruh*. Zatvoren je izgovor *ǫ* (bliže k *u*) i *ȩ* (bliže k *i*). Glasu *ǫ* (od praslav. nosnog *ǫ* i samogl. *l*) odgovara u standardnom jeziku *u (mǫš, vǫk* < *mǫžь, vḷkъ)*, a glasu *ȩ* (od prasl. *ě*, ь, ъ) odgovara u ijekavštini u jednim riječima *ije* ili *je*, u drugima *a*, najčešće nepostojano *(tȩlo, dȩlo, pȩs, dȩn, sȩn* < tělo, dělo, pьsъ, dьnь, sъnъ). U donjosutl. dijalektu taj je sustav izmiješan s čak. ikavskim, a prigorski čuva za ь/ъ poseban glas (pəs, sən), koji se sve više gubi. Najviše odstupa gor. dijalekt, u kojem se *ǫ* i *ȩ* cijepaju po podrijelu: *muoš*, ali *vouk*, *tejlu*, ali *pəs*, *dan*. Inače u pojedinim kajk. govorima *ǫ* prelazi u *u*, što je često praćeno prijelazom *u* > *ü (muš, vuk*, ali *krüh)*. Na sjeveru zag.-međ. dijalekta i u križ.-podr. *ǫ* se rado izjednačuje s *o*. Mnogi govori teže zatvorenom izgovoru dugih samoglasnika, koji onda često prelaze u dvoglasnike, najčešće *ȩ* u *ie*. Katkada se zamjenjuju nenaglašeni samoglasnici *(mȇse* ili *mȇsu*, *člȍvik* < *člověk*, *matȉka)*, a u prig. dijalektu razvio se čitav sustav: *sȍl*, *sȇli*, *silȉti* < *sȍl*, *sȍli*, *solȉti*. U mnogo upotrebljavanim riječima otpadaju posljednji nenalašeni samoglasnici: *sim*, *kak*, *zgor* i sl. Samoglasničko *r* daje u zag.-međ. dijalektu mjestimice *ar*, *ȩr*, *(čarni, čȩrni)*

Suglasnici *č* i *ǧ* (= dž) izgovaraju se nešto mekše nego u štok. narječju, skup *čr* čuva se *(črf, črȩvo)*, samo u križ.-podr.

često prelazi u *cr*, a čuva se i *l* na koncu sloga *(dal, vzel)*, ali u govorima uz Dravu prelazi mjestimice u neslogotvorno *o̦* (dao̦), a u zag.-međ. i donjosutl. uz slov. granicu u *u̯*. To vrijedi za gotovo cio gor. dijalekt u kojem *u̯* može prijeći i u *f* *(dal > dau̯ > daf)*. Sa slov. j. veže k. n. razvoj skupa *rj* od prasl. palatalnog r' *(morje, orjem)* i obezvučivanje krajnjih zvučnih suglasnika *(noš, grat, druk, grop*, književno: nož, grad, drug, grob), ali u k. n. i *v* prelazi u *f (krof*, a onda i *trgofca)* prema slov. *u*. Suglasnik *h* uglavnom se čuva samo na koncu često prelazi u *j (f hižaj)*, a u prig. dijalektu održao se nešto na početku riječi pred samoglasnikom, inače daje *j*, *v* ili otpada *(hodı, kru, kruva, ērij, irēja < orḙh, orēha)*. U većini govora dolaze protetski suglasnici *j* i *v* ispred početnog samoglasnika *(vuho, jogeń)*, a *h* ispred *r̥* *(hr̥ja* ili *hr̥ga*). Mlađi skupovi s *j* ne izjednačuju se sa starijima *(cvḙtje: svḙča, grmje: zemla, zelje: pole, spanje: seńati* = sanjati), ali zato se zbog čuvanja opreke *kolje* (:kolec) prema *kole (:klati)* mjestimice gubi opreka *kolı̨* (< koli) prema *koli* (instr. mn. od *kola*), a *ń* prelazi u *jn* ili *j* izgovoreno kroz nos Čuvaju se i stariji skupovi u glagolima kao *pöjti, najti, pojdem, najdem.*

Kajk. deklinacija čuva mnogo starine, ali izgubljen je vokativ. Gen. mn. nema nastavka *-ā (žen, pḙnes, lḙt, nebes)*, u m. r. obično je nastavak *-of*, rjeđe *-ef*, *(nožof, nožef)*. Dativ, instr. i lok. mn. razlikuju se. *g ženam, k ludem, tatom, zḙ ženami, s tatì, z ludmi, pri ženah, pri tateh* ili *tatih*. U mn. m. r. ne dolazi umetak *-ov- (mo̦ži, sini, gradi)*, u dat. i lok. imenicā na *-a* javlja se nastavak *-e̦* uz češći *-i (f hiže, f hiži, v ro̦ke̦, v ro̦ki)*, a ti nastavci gdjekad dolaze i u m. i sr. r. *(na stole̦, na stoli)*, ali redovno je *-u (na stolu)*. Imenice na *-a* i imenice ž. r. na suglasnik imaju u instr jd. isti nastavak, u jednim govorima *-o̦*, u drugima *-o̦m: volo̦, soljo̦*, ili *volo̦m, soljo̦m*. Kod imenica m. r. ak. jd. bez prijedloga ima i za stvari nastavak *-a (na krof*, ali *zrušil krova)*. Sibilarizacija je napuštena *(raki, rogi, duhi, v ro̦ke̦li, na nogeli, pri snehe̦li)*. Uz brojeve 2—4 upotrebljava se množina *(dva sini, tri brati)*. Općenito uzevši, kajk. je deklinacija sličnija čak., osobito zapadnoj, negoli štok. ili slovenskoj.

Lična zamjenica 1. lica glasi u zag.-međ. dijalektu gdjegdje *jas*, u gor. dijalektu uglavnom *jast* ili sl. Upitno-odnosna za stvari svagdje je *kaj*, za osobe se prepleću tri oblika: *gdo* (pretežno zapad), *što* (od *kto*; pretežno istok), *ki* (= »koji«; pretežno jug), a atributna upitno-odnosna zamjenica glasi *ki* ili *kteri (šteri)*. Pokazne zamjenice imaju oblik *of*, *tę*, *on*, gen. *ovega*, *tega*. Kod pridjeva pretežu oblici starih palatalnih osnova *(velkega, velkemu)*, u ž. r. dolaze u dat./lok. jedn. imenički nastavci *(v našę starę hižę*, ili *v naši stari hiži)*, ali su uklopljeni u određenu deklinaciju i neodređeni se oblik upotrebljava samo kao dio predikata *(dobęr je dęčko)*, a i tu može stajati određeni oblik *(on je tak dobri!)* Ima više komparativnih nastavaka: *-ši (vekši, mlajši)*, *-ę(j)ši (spametnęjši, spametnęši)*, rjeđe *-ęji (bogatęji)*. U zag.-međ. dijalektu dekliniraju se i brojevi iznad 4: *za petęmi cirkvami*.

U k. n. praktički nema imperfekta i aorista. Oblik futura II služi za sve futurske radnje, ali i prezent nesvršenih glagola ima futursko značenje: *bǫm (bǫdem) posękęl* ili *posęčem*. U 3. l. mn. nastavci su izjednačeni: *dęlajǫ*, *vlęčejǫ* (= vuku), *gledijǫ*, u kondicionalu je samo jedan oblik: *bi*. Važna je veza sa slov. j. čuvanje razlike između infinitiva i supina: *nemrem spȃti*, *nečem žȇti*, ali *hȍdi spȃt*, *grem žȇt*. S torlačkim dijalektima vežu k. n. infinitivne osnove kao *kupovati, kupuval* i imperativne kao *nosęte*, *donesęte*, ali one u k. n. nisu općenite.

Prijedlozi »s« i »iz« stopili su se u k. n.: *z jame*, *z menǫ(m)*. U rječniku ima dosta madžarskih riječi *(jezero* = '1000') i osobito mnogo njemačkih, a za razliku od štok. narječja, turcizama je malo. U tvorbi je za k. n. najkarakterističniji velik broj deminutiva: *kruhęk*, *nogica*, *mlękeco*, *ličeko* i sl. Sintaksa obiluje originalnim osobinama, najtipičnija je namještanje enklitika *(si bil?, je prišla?)*, a vrlo je neobična upotreba imperativa u primjerima kao: *Kaj sęm ti ne rekęl da ne kriči f hižę*? (zar ti nisam rekao da ne vičeš u kući?). U komparaciji se upotrebljava »kako«: *slajši kak cukor*.

Do ilirskog preporoda kajkavština je služila i kao književni jezik. Poznatiji su pisci pravnik I. Pergošić i kroničar A. Vra-

mec (16. st.), J. Habdelić (17. st.), komediograf T. Brezovački (18. st.), pjesnik P. Štos (19. st)., a u našem je stoljeću oživjela kajk. dijalektalna književnost s pjesnicima A. G. Matošem, F. Galovićem, D. Domjanićem, N. Pavićem, M. Krležom, I. G. Kovačićem i komediografom S. Kolarem. Izašli su i opširni kajk. rječnici: Habdelićev (1670), Belostenjčev (1740) i Jambrešićev (1742). Temeljni je rad za proučavanje k. n. rasprava S. Ivšića iz 1936. »Jezik Hrvata kajkavaca« (Ljetopis Jugoslavenske akademije, 48). a M. Hraste dao je pregled k. n. u Enciklopediji Jugoslavije i bibliografiju radova u Hrvatskom dijalektološkom zborniku, knj. I, 1956.

Primjer reprezentativnog kajk. govora: Mî ne sẹjemo pšenîce; prẹdi smo jǫ sẹjali. Krûh z bẹle pšenične mẹle nẹ za težākā, ki (ktēri) tēško dẹla: orjē i kosī. Mi se hrānimo kak smo se hrānili: zẹ žgānci, zēljem, z rēpo(m); mēsa mālo jēmō (po S. Ivšiću).

KALK (od fr. calque precrt, precrtana slika), doslovno prevedena riječ stranoga jezika (prevedenica), pakovak, tj. riječ izvedena prema obliku riječi stranoga jezika, npr. uz normalno hs. *uvjeriti* imamo i k. *osvjedočiti* od njem. überzeugen (über o, preko, zeugen svjedočiti).

KANOVAČKI NAGLASAK, dugouzlazni naglasak (´), obično novoštokavskoga tipa, nastao prenošenjem kratkosilaznog s krajnjih otvorenih slogova na prethodni kratki samoglasnik, npr. *žéna*, *nóga*, *sélo* (starije ženā, nogā, selō, književno žèna, nòga, sèlo).

KARADŽIĆ, VUK STEFANOVIĆ, v. Književni jezik u Srba.

KAŠIĆ, BARTOL (1575—1650), pisac prve hrvatske gramatike Institutionum linguae illyricae (č. institucionum lingve ilirice = Osnove ilirskoga jezika). K. je bio čakavac pa je u osnovi njegove gramatike čakavsko narječje, ali ima i štokavskih crta. K. smatra da bosanski ikavski govor treba uzeti kao opći književni jezik i nastoji da i sam tako piše. Po tome je preteča Lj. Gaja (v. Knjiž. jezik u Hrvata).

KAŠUPSKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

KAUZALNA REČENICA, v. Uzročna rečenica.

KLASIČNA FILOLOGIJA, grana filologije koja se bavi proučavanjem klasičnih jezika (grčkoga i latinskoga), njihove književnosti i spomenika pisanih tim jezicima.

KNJIŽEVNA STILISTIKA, v. Stilistika.

KNJIŽEVNI DOGOVOR, v. Knjiž. jezik u Hrvata.

KNJIŽEVNI JEZIK, jezik posebno prilagođen za upotrebu u pismu i suvislom usmenom izlaganju za općenje u međudijalekatskim razmjerima. Književni se zove zato jer se najčešće susreće u knjigama i uopće u pismenosti. Upotrebljava se i u govoru i može se razlikovati njegov pismeni i usmeni oblik. Naziv k. j. ne opisuje prema tome ispravno pojam, pa neki smatraju da ga treba zamijeniti preciznijim nazivom standardni jezik. Naziv k. j. kod nas je već dugo i potpuno usvojen i zato ga unatoč njegovim nedostacima ovdje zadržavamo. Postanak književnoga jezika vezan je za izum i upotrebu pisma i nastanak takvih društvenih struktura kojima je potrebna ujednačena jezična komunikacija. Takvi se oblici jezika stvaraju u većim organiziranim zajednicama i vezani su za više oblike privređivanja, za državnu administraciju, religiozne kultove, književnost i nauku. Gdje god se počinju vršiti djelatnosti te vrste, javlja se potreba za ujednačenim jezikom koji nazivamo književnim. On je prilagođen svojoj svrsi i zato različit od svih govora koji se upotrebljavaju u svakodnevnim životu. Katkad se k. j. jako naslanja na jedan dijalekat (u nas na štokavski), a katkad je vrlo različit od svih oblika govornoga jezika (npr. arapski), no uvijek ga svi članovi jezične zajednice moraju učiti (v. Gramatika i Norme knjiž. j.). Najpovoljnijim se može smatrati kad je tako sličan govornim oblicima jezika da učenje nije preteško, a ipak tako različit da može biti ujednačen i općenit. K. j. nastaje uvijek tako da zajednica odabire jedan oblik jezika koji smatra osobito vrijednim, pa se taj oblik pri-

lagođuje namjeni književnoga jezika i onda se nameće svim članovima zajednice i pripadnicima svih dijalekatskih skupina. Razlozi za taj izbor mogu biti vrlo različiti. Bira se ili jezik grada s najvećim kulturnim i društvenim prestižem, jezik kraljevskoga dvora, jezik vjerskih spisa ili jezik koji najviše članova zajednice može s najmanje napora naučiti, jezik koji se iz bilo kojega razloga, u vrijeme kad se k. j. stvara, smatra naročito »čistim« i »narodnim«, jezik koji je pogodan u neku političku svrhu ili odražava određene političke težnje. Više takvih razloga mogu nastupiti istovremeno. Taj je izbor uvijek uvjetovan izvanjezičnim, društvenim činiocima, on je uvijek politički čin. K. j. mora moći izričito izraziti sve ono što u govornom jeziku kazuju pokreti (mimika i geste), boja i visina glasa (intonacija) i što se može razabrati iz popratnih okolnosti (situacijski kontekst). Sve se to u književnom jeziku mora svesti na najmanju mjeru, a po potrebi i sasvim isključiti. Za izreke kao: *Onda? Idemo? Vruće!* mora postojati mogućnost da se izraze ovako: *Vjerojatno ste se sada odmorili, pa ćete moći nastaviti put, ali vjerujte da razumijem kako vam je teško jer je danas doista vruć dan* (v. i Razgovorni jezik). K. j. po nuždi svoje namjene uvijek razvija takve mogućnosti izraza i kad je to postigao, teško je u njemu prepoznati dijalekat koji se prilagodio da služi kao k. j. Od tog časa k. j. i dijalekat iz kojega je nastao žive kao dva jezična oblika jedan pored drugoga. Isto tako po nuždi svoje funkcije k. j. mora biti stalan i manje podložan promjenama nego dijalekti. Dakako, i k. j. se mijenja i prilagođuje više ili manje govornim oblicima jezika. Koliko, to zavisi najviše od strukture društva kojemu služi. Ipak on mora održavati kontinuitet sa starijom pismenošću koja je na njemu stvorena. Prema svojoj službi k. j. ima više stilova (v.). K. j. kada je jednom stvoren snažno djeluje na govore sviju koji se njime služe. To je djelovanje manje kada je on svojina uskoga kruga obrazovanih ljudi, a vrlo veliko u naše vrijeme kad preko škole, štampe radija i televizije i općega učešća u upravljanju i društvenom životu sve više članova zajednice sve češće dolazi u dodir s književnim jezikom te ga i aktivno mora upotrebljavati.

KNJIŽEVNI JEZIK U HRVATA. Potkraj 9. st. Hrvati su sa slavenskim bogoslužjem dobili i književni jezik, stsl., i pismo, glagoljicu. Pismenost se naglo širila, i u nabožno i u svjetovno štivo vrlo brzo prodire narodni jezik, dok se stsl. zadržao, uz neznatne promjene, u liturgijskim i pomoćnim liturgijskim knjigama. I latinsko je svećenstvo bilo prisiljeno da u crkvama govori puku narodnim jezikom. U prvim se svjetovnim spomenicima javlja narodni jezik, na Baščanskoj ploči oko 1100, u Ispravi Kulina bana iz 1189. i u Vinodolskom zakoniku iz 1288. Razvija se bogata glagoljska književnost (životi svetaca pripovijetke, romani), dobrim dijelom prijevodna. Uz glagoljicu vrlo se rano javlja i latinica (Istra, Dalmacija) i ćirilica (Bosna, južna Dalmacija). Sve to nije pisano glatko, tradicija ima svoj udio, ali to je bila osnova na kojoj se razvila bogata umjetnička književnost zemaljskih nadahnuća (ženska ljepota, ljubav, mladost). Pisci su pisali narodnim jezikom, ali svoga rodnoga kraja: Marulić, Zoranić, Hektorović čakavski, Držić, Gundulić, Kačić, Divković, Kanižlić, Relković štokavski, a nešto kasnije se javlja književnost i na kajkavskom narječju (Habdelić, Tito Brezovački). Tako je u hrvatskoj književnosti mjesto stsl. jezika prevladao narodni na samom njezinom početku, ali nije jedinstven, jer se upotrebljavaju sva tri narječja, a u štokavskom još i dva govora: ikavski i ijekavski. K tome ni pravopis nije bio jedinstven; u jadranskim je krajevima pod utjecajem talijanskog, a na sjeveru mađarskog. Tako se npr. glas *ć* pisao na 22 načina: *cch*, *cchi*, *ch*, *cs*, *csi*, *ki*, *ky*, *tchj*, *tj*, *tky*, *ty*..., a ni s drugim glasovima nije bilo mnogo bolje. Već je prije 19. st. bilo pokušaja da se štokavsko narječje uzme za književni jezik svih Hrvata, osobito za vrijeme protureformacije, u radu Bartola Kašića (v.) i J. Mikalje, bilo je i književnika čakavaca koji su nastojali pisati štokavski (A. Vitaljić, J. Kavanjin, P. Ritter Vitezović i dr.), a bilo je i pokušaja da se reformira i pravopis: Š. Budinić upotebljava *č* i *ž*, a i Pavao Ritter Vitezović (1652—1713) pomaže se dijaktritičkim znakovima i provodi načelo da se svaki glas označuje uvijek istim slovom, ali ta nastojanja nisu imala neposrednog uspjeha. U tome je uspio

tek Ljudevit Gaj (1809—1871). 1830. izdaje u Budimu knjižnicu »Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaňa poleg mudrolubneh, narodneh i prigospodarneh temelov i zrokov«, u kojoj po češkom uzoru i slijedeći misao P. Vitezovića predlaže *č*, *ž*, *š*, *ľ*, *ň*, *ď*, *ǧ*, tj. za svaki glas poseban znak jer »jedinice ne treba bez potrebe umnožavati« (mudroljubni, tj. filozofski razlog), time se postiže jedinstvo (narodni razlog), a takvo je pisanje ujedno i kraće, »pri 11 dvojlistih (arkuš.) vu slovotiski više neg jeden celi prigospodari se« (prigospodarni, tj. ekonomski razlog). Prihvaćeno je *č*, *ž*, *š*, a za druga su slova uzeti dvostruki znakovi *lj*, *nj*, *dj* ili *gj*, *dž*; *ć* je preuzeto iz poljskoga, a kasnije je Daničić uveo *đ* (koje se nalazi već u Vitezovićevu rukopisnom rječniku). Gaj je smatrao da štokavsko narječje treba uzeti za književni jezik. 1835. izdaje *Novine Horvatzke* s prilogom *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, novine kajkavski, a Danicu kajkavski i štokavski, uz stari pravopis katkada upotrebljava i novi. U početku 1836. mijenja naslov u *Ilirske narodne novine*, *Danica ilirska* i uvodi novi pravopis i štokavsko narječje. Iako je to za kajkavski Zagreb bio revolucionaran čin, Gaj nije naišao gotovo ni na kakav otpor, jer je postupao vrlo taktično, a s druge strane jer je i prije njega na kajkavskom području bilo shvaćanja da treba uzeti štokavski i pokušaja da se tako piše (Draškovićeva »Disertacija«), kajkavci su smatrali da preuzimaju svoje, a ne nešto tuđe. Zato Gaj zapravo i nije prekinuo tradiciju nego je nastavlja, u prvom redu dubrovačku i slavonsku.

Na gramatičkom području Gaj je prve pomagače našao u Novljaninu Antunu Mažuraniću (1805—1888), bratu pjesnika Ivana Mažuranića, i Požežaninu Vjekoslavu Babukiću (1812—1875) Babukić je kao jedan od rijetkih štokavaca u ilirskom pokretu popravljao jezik u Gajevim izdanjima, 1836. objavio u »Danici ilirskoj« kratku gramatiku hrvatskoga jezika pod naslovom »*Osnova slovnice slavjanske narěčja ilirskoga*« koja iste godine izlazi i kao posebna knjiga, 1854. izdaje »*Ilirsku slovnicu*«. Mažuranić 1839. izdaje gramatiku dvaju jezika »*Temelji ilir-*

skoga i latinskoga jezika« (2. izd. 1842), a 1859. izlazi njegova »*Slovnica hèrvatska za gimnazije i realne škole«*.

Nastojeći da ujedine ijekavce, ikavce i ekavce ilirci na mjestu nekadašnjega glasa jata pišu ě, vokalno *r* pišu s popratnim samoglasnikom *(pèrst, pàrst)*, u gen. mn. nastavak *-h (ženah)*. Pravopis je korijenski *(sladka, žalostno)*. Valja imati na umu da je to bio samo način pisanja, izgovor je bio *prst, žênā, slatka, žalosno*, jedino se *ě* čitao različito: *ije, je, i, e*. I u jeziku ima nekih posebnosti, npr. u deklinaciji (dat. mn. *ženam*, lok. *ženah, mestih*, instr. *ženami, narodi)*. Ilirci su to činili iz ideoloških razloga, jer su težili da ujedine ne samo Hrvate i Srbe nego sve Južne Slavene, zato su i uzeli ilirsko ime, što se kasnije pokazalo neostvarljivim. Težnja da se bar ujedine Hrvati i Srbi očitovala se u književnom dogovoru. 1850. sastaju se u Beču Hrvati: I. Kukuljević, D. Demetar, I. Mažuranić, V. Pacel, S. Pejaković, Srbi Vuk Karadžić, Đ. Daničić, Slovenac F. Miklošič i zaključuju, najviše pod Vukovim utjecajem. da »ne valja miješajući narječja graditi novo..., nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik«, da »nije moguće pisati tako, da bi svak mogao čitati po svojem narječju«. Stoga smatraju »da je najpravije i najbolje primiti južno narječje, da bude književno«, tj. ijekavski govor. Mjesto ě treba pisati *ije, je;* glas *h* gdje mu je po etimologiji mjesto, ali ga ne treba u gen. mn. imenica; samoglasno *r* treba pisati bez popratnih znakova. Gaj je to objavio u Narodnim novinama ali je dogovor ostao bez neposrednog utjecaja.

Od samoga je početka Gajevo nastojanje dalo snažan poticaj i književnosti i tako se književni jezik kao sredstvo umjetničkoga izraza očituje u svom najvećem dostignuću. Gaj je i sam objavljivao stihove i prozu, ali su značajnija ostvarenja dali drugi: Vraz, Demetar, Nemčić, a najvrednija Ivan Mažuranić i Petar Preradović. Dalje se, od Šenoe preko hrvatskih realista do Matoša i od Matoša do naših dana uglavnom proširivalo rječničko blago i usavršavao stil.

Lingvističko oblikovanje književnoga jezika u trećoj četvrtini 19. st. u znaku je tzv. Zagrebačke škole. Začetnici su joj Gaj,

V. Babukić i A. Mažuranić, ali je do najsnažnijeg izraza došla kad joj se na čelu našao gramatičar i književnik Adolf Veber Tkalčević (1825—1895) i leksikograf Bogoslav Šulek (1816—1895). Oni su uglavnom branili dotadašnji način pisanja, a Tkalčević se posebno zalagao za nastavak *-h* u gen. mn. imenica predlažući da se takav oblik i govori. Stoga su on i njegovi sljedbenici nazvani ahavcima. U njihovu je radu značajna i težnja za čistoćom književnoga jezika. Ona se najviše očitovala u zamjenjivanju tuđica našim riječima. Šulek je nastojao da stvori hrvatsku znanstvenu terminologiju, ali zbog otpora prema germanizaciji i suzbijanja prevlasti njemačkoga jezika svjesno je nastojao da termini budu domaće riječi. Ako ih nije bilo, stvarao je nove ili ih je preuzimao iz slavenskih jezika, uglavnom iz češkoga i ruskoga, prilagodivši ih našem. U tome je katkada otišao predaleko, pa kad kasnije nije sve prihvaćeno, nije dovoljno cijenjeno ni ono što je ostalo, premda je toga mnogo. Obojica su, Tkalčević svojim člancima i gramatikama i Šulek svojim rječnicima, učinili toliko da su njihovi suvremenici dobili jezik sposoban za praktičnu upotrebu u školi, upravi i znanost[1], a po tome su svojim zaslugama zadužili i kasnija pokoljenja. Oštar im je protivnik bio Fran Kurelac (1811—1874), vođa Riječke škole, ali bez znatniieg utjecaja, jer je Kurelac pošao svojim putem. Težio je da književni jezik bude sinteza narodnih govora i jezika starih pisanih spomenika, ali je otišao u krajnost stvorivši umjetan jezik.

U to vrijeme razvija se u Hrvatskoj čovjek širokih pogleda, Vatroslav Jagić (1838—1923). Jezične pojave prosuđuje sa strogo znanstvenoga gledišta, piše rasprave, upušta se u polemike (osuđuje pisanje *-h* u gen. mn. imenica), ali brzo odlazi iz Hrvatske pa nije jače utjecao na razvoj književnoga jezika.

Učinilo je to novo pokoljenje, hrvatski vukovci. Oni gramatička istraživanja i jezični razvoj usmjeruju u Vukovu smjeru. U tome su otišli tako daleko da su svoje radove temeljili isključivo na Vukovim i Daničićevim djelima, što je bilo opravdano samo za Hrvatski pravopis (Zgb, 1892) Ivana Broza (1852—1893) jer su tako Hrvati dobili fonetski pravopis i konačno riješili

sva protuslovlja na tom području. Kasnijim kolebanjima uzrok su politički, a ne lingvistički razlozi. Manje je opravdano što je na toj osnovi Tomo Maretić (1854—1938) izradio svoju veliku Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika (Zgb, 1899, 1931, 1963). Najmanje je to bilo opravdano za Broz-Ivekovićev Rječnik hrvatskoga jezika (Zgb, 1901), što ga je započeo Broz, a dovršio Franjo Iveković (1834—1914). Budući da su se uglavnom ograničili na građu Vukovih i Daničićevih diela, u Riečniku nije bilo mnogih običnih riječi. Ipak, iako je osnovica svih tih djela uska, bila je solidna, autori su težili jasno određenom cilju, svoj su posao obavili vrlo pažljivo i savjesno, na znanstvenoj visini, pa su spomenuta djela i pored nedostataka imala velik ugled. Tome je pridonio i uspon evropske lingvistike u radovima njemačkih mladogramatičara (v.). Njihove su radove hrvatski vukovci proučavali i njihove misli primjenjivali u svojem radu. Djelima hrvatskih vukovaca smirena su teoretska i praktična traženja za najboljim gramatičkim i pravopisnim oblikom hrvatskoga književnog jezika. I po tome su zasluge hrvatskih vukovaca nesumnjive. Brozov Pravopis nastavio je dalje izdavati Dragutin Boranić (1870—1955) i izdao 10 izdanja. Boranićev se Pravopis upotrebljavao u Hrvatskoj do 1960. kad je u Zagrebu i Novom Sadu izašao zajednički Pravopis hrvatskosrpskoga jezika.

KNJIŽEVNI JEZIK U SRBA. Srbi su s krštenjem primili stsl. jezik kao književni, ali je on u njih odigrao drugačiju ulogu nego u Hrvata. Kako se ponešto razlikovao od tadašnjega narodnog jezika, srpski su ga prepisivači nešto mijenjali, ali uglavnom na području glasova. Taj je promijenjeni jezik nazvan srpskoslavenski. U pismenost je počeo prodirati i narodni jezik, ali mu je na putu stajalo to što je srpskosl. bio liturgijski jezik, a pismenost je većinom bila prepisivačka jer nije bilo jačega stvaralačkog rada. Istina, i na tom području ima vrijednih dostignuća, ali je prodor Turaka zakočio svaki dalji napredak. Zbog toga se srpskosl. upotrebljavao u Srbiji kao knjiž. jezik, uglavnom za crkvene potrebe, nekoliko stoljeća,

sve do polovine 18. st. Tada je Austrija nastojala da Srbe na svom području, u Vojvodini, pokatoliči, pa se oni okreću Rusiji jer su s Rusima u vjerskoj zajednici. Srpski svećenici nabavljaju u Rusiji crkvene knjige mjesto sve rjeđih srbulja, a iz Rusije dolaze u Srbiju i učitelji, 1724. dolazi Maksim Suvorov s gramatikama i bukvarima (početnicama), 1733. dolazi desetak učitelja na čelu s Emanuilom Kozačinskim. Uz to Srbi odlaze u ruske škole, najviše u kijevsku Duhovnu akademiju. Srpskosl. se naglo rusificira i postaje ruskoslavenski. Ali misao da za narod treba pisati njegovim jezikom bila je uvijek živa. Najdalje je u tom nastojanju otišao Dositej Obradović, ali je nezgoda bila u tome što su Dositejeve težnje došle baš u doba kad je Austrija najviše nastojala da istim sredstvom, uvođenjem u osnovne škole nar. jezika i latinice, pripremi teren za uniju. Srbi se usprotive i za Josipa II uspijevaju. Tada su se stvorile tri struje: Dositej i njegovi sljedbenici traže nar. jezik, ali ga nisu dovoljno poznavali da bi njime mogli pisati, crkvena hijerarhija brani ruskosl., a najbrojnija srednja strana htjela je stvoriti kompromis: treba uvesti nar. jezik, ali prosti »govedarski i svinjarski« treba dotjerivati i ukrašavati dotadašnjim književnim jezikom. I tako je bilo jezika koliko i pisaca. Čak je i jedan pisac pisao sad ovako sad onako, katkada i na istoj stranici. Prilike traže reformatora. Zapravo tražio ga je Slovenac Jernej Kopitar (1780-1844), učen slavist, pun ideja, ali je radije njima druge nadahnjivao nego ih sam ostvarivao. Srpske je kulturne prilike pratio zbog političkih i znanstvenih razloga. Smatrao je: 1. opći jezik treba biti onaj kojim narod govori, 2. pismo treba imati onoliko znakova koliko u jeziku ima glasova, 3. zadatak je gramatičara da bilježe i tumače jezične pojave, a ne da ih izmišljaju, 4. narodni govor treba dati prema pravilima iz narodnih djela: pjesama, pripovijedaka, poslovica. Vuk Stefanović Karadžić (Tršić, 1787— Beč, 1864) prihvaća Kopitarove ideje i u svojim ih djelima ostvaruje. U književnost uvodi čist narodni jezik, fonetski pravopis i reformiranu ćirilicu, tako da svaki glas ima svoj znak. Za osnovu uzima dotadašnju ćirilicu, izbacuje nepotrebne znakove i uvodi nove: ђ po savjetu L.

Mušickoga, *љ* i *њ* stapa u *љ*, *њ*, iz latinice uzima *j*, a *џ* iz starih rumunjsko-slavenskih rukopisa, *ћ* je već upotrebljavao Obradović. Vuk je pisao ijekavski jer je to bio njegov materinski jezik, ali smatra da taj govor treba biti i književni jezik jer tako uz Crnogorce govore i Srbi, jer su njime ispjevane gotovo sve narodne pjesme, on je i jezik dubrovačke književnosti, a tako bismo se najlakše ujedinili s »našom braćom rimskoga zakona«. Vuk je svojim pisanjem, sakupljanjem i izdavanjem narodnih umotvorina, prijevodom Svetoga pisma, a najviše Srpskim rječnikom (Beč, [1]1818, [2]1852) dokazao da je narodni jezik po svim svojim osobinama sposoban da zamijeni tadašnji ruskoslavenski jezik. S njim nije htio nikakva kompromisa, pa je bio oštar protivnik preuzimanju stsl. i ruskoslav. riječi. Prema ostalim tuđicama bio je nešto blaži; smatrao je da njih treba zamijeniti tek kad se za njih nađu dobre narodne riječi ili kad se mogu napraviti nove potpuno u narodnom duhu. Primjenom svoga pravopisa jasno je pokazao prednosti svoje pravopisne reforme. Pa ipak su očite prednosti njegove reforme naišle na odlučan otpor crkvene hijerarhije i tadašnjih pisaca. Vuk se protiv svojih protivnika žestoko borio, ne da ih uvjeri, jer je dobro shvaćao da se na taj način od neprijatelja ne stvaraju pristaše, nego da ih pobijedi, a još više da pripravi mladi naraštaj koji će prekinuti s predrasudama starijih i prihvatiti njegove ideje. I nije se prevario. Na znanstvenom polju radi mladi učenjak Đuro Daničić (1825—1882), najznačajniji Vukov pomagač, branitelj i širitelj njegove reforme i nastavljač njegova rada. Pisao je gramatike, izdao Rječnik iz književnih starina srpskih, u Zagrebu je počeo izdavati veliki povijesni Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, a najvredniji je njegov rad na proučavanju naših akcenata. Prvim svojim većim radom, knjižicom Rat za srpski jezik i pravopis (Budim, 1847), zadao je Vukovim protivnicima posljednji udarac. Iste godine B. Radičević izdaje svoje Pesme pisane narodnim jezikom, a kako te godine izlazi i Vukov prijevod Novoga zavjeta, Njegošev Gorski vijenac, pisan doduše starim pravopisom, ali narodnim jezikom, to se 1847. može smatrati stvarnom pobjedom Vukove

reforme i početkom suvremenog srpskog književnog jezika. Službena pobjeda došla je poslije Vukove smrti, 1868, kad je ukinuta i posljednja zabrana i Vukov pravopis uveden u škole.

Potpunom pobjedom Vukove reforme Srbi su napokon dobili pravo sredstvo za razvoj svoje kulture, što se najbolje očituje u književnosti: do Vuka je životarila, a tek poslije njegove reforme počinje živjeti punim životom.

U lingvistici Vukovi nastavljači nastoje da učvrste njegovu reformu i izgrade književni jezik da bude sposoban za sve narodne potrebe. U njihovu se radu osjećala i Vukova težnja za jezičnom čistoćom, osobito u radovima Đ. Daničića, J. Boškovića i J. Živanovića, ali ostali nisu u tome slijedili Vuka. Odnos prema stranim riječima stvoren još za Suvorova i Kozačinskoga živi i dalje pa u srpskom književnom jeziku pobjeđuju mnogi slavenizmi i rusizmi (opšti, opština, sveštenik, magnovenje, preduprediti, prenebregavati, prevashodan, surevnjiv i sl.). I tuđice iz drugih jezika daju vidljivo obilježje književnom jeziku, pogotovu poslovnom, publicističkom i znanstvenom stilu. Ni u ostalome Srbi nisu potpuno prihvatili Vukovu reformu: nisu prihvatili ijekavski govor i nisu pisali glas *h* svagdje gdje mu je po etimologiji mjesto. Na oblikovanje književnog jezika u 20. st. znatno je utjecao Aleksandar Belić (1876—1960). Pisao je srednjoškolske gramatike, izdao Pravopis hs. jezika, proučavao je i naše dijalekte, a od teoretskih radova najznačajnije mu je djelo »O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku«.

KOINE (od grč. koinē diálektos zajedničko narječje), opći jezik, jezik proširen među različitim jezičnim skupinana jednoga kraja ili zemlje. Nastaje potiskivanjem mjesnih govora ili uklanjanjem razlika među njima. Danas se pod terminom k. obično razumijeva književni jezik (v.).

KOLEKTIVNA IMENICA, v. Imenica.

KOMA, v. Zarez.

KOMPARACIJA PRIDJEVA, promjena pridjeva prema stupnju svojstva koje izriču. Pridjevi mogu označavati da neko

biće ili stvar ima svojstvo koje se izriče pridjevom u većoj ili manjoj mjeri nego drugo. Prema tome razlikujemo tri stupnja:

Pozitiv, osnovni oblik pridjeva kojim se svojstvo izriče kao takvo bez uspoređivanja: *zdrav, bogat, sradačan.*

Komparativ, oblik pridjeva kojim se kazuje da je pripisano svojstvo u većoj mjeri od onoga koje se izriče pozitivom; *zdraviji, bogatiji, srdačniji.*

Superlativ, oblik kojim se kazuje da je pripisano svojstvo u najvećoj mjeri: *najzdraviji, najbogatiji, najsrdačniji.*

Zbog značenja samih pridjeva razumljivo je da komparaciju imaju samo opisni pridjevi, a gradivni i posesivni samo kad imaju preneseno značenje i u drugim posebnim prilikama: *on ima zlatne ruke, a još zlatnije srce; borba podjarmljenih naroda za slobodu i ljudskiji život; »Prodana nevjesta« najčeškija je opera.* Komparativ se tvori ovim nastavcima: 1. *-šī, -šā, -šē,* 2. *-jī, -jā, -jē,* 3. *-ijī, -ijā, -ijē.*

Prve nastavke dobivaju samo tri pridjeva: *lijep, lak, mek,* komparativ: *ljȅpšī, lȁkšī, mȅkšī.* Druge nastavke dobivaju jednosložni pridjevi s dugosilaznim naglaskom, dvosložni ako je u osnovi *-ije-* ili ako odbacuju završetak. Pri tome glas *j* izaziva glasovne promjene (v. Jotovanje): *mlâd-mlȁđī, žût-žȕćī, drâg-drȁžī, jâk-jȁčī, br̂z-bȑžī, sûh-sȕšī, grûb-grȕbljī, skûp-skȕpljī, žîv-žȉvljī; glȁdak-glȁđī, plitak-plȉćī, žèstok-žȅšćī, dùbok-dȕbljī; -ije-* se uvijek krati: *blȉjed-bljȅđī; prijek-prȅčī, rijèdak-rjȅđī.* Rijetko koji drugi pridjevi dobivaju nastavak *-ji* kao što su *dȕg-dȕžī, tȉh-tȉšī* (jednosložni su i imaju kratkosilazni naglasak!). Svi ostali pridjevi dobivaju treće nastavke: *hȉtar-hitrijī, slȁvan-slȁvnijī, krûpan-krȕpnijī, mȑšav-mršȁvijī, čudnòvat-čudnovàtijī, siròmašan-siromȁšnijī.* Ima i nekoliko jednosložnih pridjeva s dugosilaznim naglaskom koji imaju treće nastavke: *pûst-pùstijī, gôl-gòlijī, slân-slànijī, svêt-svètijī* i dva sa *-ije-*: *lȉjen-ljènijī, nijêm-njèmijī.* Po tome su treći nastavci najčešći i zbog toga katkada dolaze i na one pridjeve koji imaju druge nastavke, pa neki pridjevi mogu imati i jedne i druge: *krȅpak-krȅpčī-krèpkijī, tijèsan-tjȅšnjī-tjèsnijī, bijèsan-bjȅšnjī-bjèsnijī, bijel-bjȅljī-bjèlijī, cr̂n-cȓnjī-crnijī,* i dr. Posljednji je slog kom-

parativa uvijek dug, a naglasak je u dvosložnih kratkosilazni (ˋˋ), a u trosložnih i višesložnih kratkouzlazni (ˋ) na trećem slogu od kraja.

Superlativ se tvori tako da se ispred komparativa metne riječica *naj-*: *nàjmlađī, nàjljepšī, nàjrazgovjètnijī*. Pri tome kraći komparativi gube svoj naglasak, a duži ga zadržavaju. Ima nekoliko pridjeva koji nemaju komparativa: *gornji-najgornji, donji-najdonji, prvi-najprvi, posljednji-najposljednji, zadnji-najzadnji*. Nepravilnu komparaciju imaju ovi pridjevi: *dobar-bolji-najbolji, zao-gori-najgori, velik-veći-najveći, malen-manji-najmanji.*

KOMPARACIJA PRILOGA, v. Prilog.

KOMPARATIV, v. Komparacija pridjeva.

KOMPARATIVNA FONETIKA, v. Fonetika.

KOMPARATIVNA GRAMATIKA, v. Gramatika.

KOMPARATIVNA REČENICA, v. Poredbena rečenica.

KONCESIVNA REČENICA, v. Dopusna rečenica.

KONDICIONAL (lat. condicio pogodba, uvjet) ili **potencijal, pogodbeni** ili **moguć(n)i način,** sustav glagolskih oblika koji izriču pogodbu pod kojom se vrši ili ne vrši glagolska radnja. U našem jeziku postoje dva kondicionala: k. I (prvi) i k. II (drugi). Katkada se k. I zove i k. sadašnji, a k. II — k. prošli. Dok taj naziv za k. II može biti opravdan, jer se on upotrebljava samo za prošlost, za k. I nije jer se upotrebljava za svako vrijeme. K. I tvori se od svršenih i nesvršenih glagola vezom glagolskog pridjeva radnog i aorista pomoćnog glagola biti, samo što se u 3. l. mn. uzima *bi,* a ne *biše,* dakle: *išao bih, išao bi, išao bi, išli bismo, išli biste, išli bi,* ž. r. u jd. *išla bih...,* u mn. *išle bismo...* I k. II tvori se od glagolskog pridjeva radnog i kondicionala glagola biti: *bio bih išao...* U razgovornom jeziku aorisni oblik glagola biti znatno se pojednostavnio pa se obično za sva lica upotrebljava samo *bi.* Za književni je to jezik vrlo neprikladno, jer nije obavezna

upotreba ličnih zamjenica, pa bi takav kondicionalni oblik često bio dvoznačan ili troznačan. Npr. rečenica: *Da su nam to prije rekli, ne bi se namučili* u razgovornom jeziku je troznačna: 1. *mi se ne bi namučili*. 2. *vi se bi ne namučili*, 3. *oni se ne bi namučili*. U knjiž. jeziku ima samo jedno, treće značenje jer se prva dva izriču sa *bismo, biste*. Zato treba dobro paziti da za 1. l. jd. upotrebljavamo uvijek *bih*, za 1. l. mn. *bismo*, za 2. l. mn. *biste*.

K. izriče a) pogodbu: *Ako biste došli i sutra, bilo bi nam vrlo drago;* b) mogućnost: *Zavadio bi i dva oka u glavi;* c) namjeru: *On je bacao kamenje u ponore uske, ne bi li preplašio ptice;* d) dopuštanje: *Ne bih ti se junak povratio, da bih znao da bih poginuo;* e) želju: *Kad bih ti bar mogao pomoći;* f) blažu tvrdnju: *Rekao bih da nemate pravo;* g) blažu molbu ili pitanje: *Biste li i vi rekli koju o tome. Kako biste to učinili?* h) radnju koja se u prošlosti ponavljala: *Kad bih ulazio u njegovu sobu, on bi već sjedio u starinskom fotelju i čitao knjigu ili novine. On bi često pao u afekat.*

KONDICIONALNA REČENICA, v. Pogodbena rečenica.

KONGRUENCIJA, v. Sročnost.

KONKLUZIVNA REČENICA, v. Zaključna rečenica.

KONKRETNA IMENICA, v. Imenica.

KONSEKUTIVNA REČENICA, v. Posljedična rečenica.

KONSONANT, v. Suglasnik.

KONSTANTIN, v. Ćiril.

KONTEKST (lat. contextus, od lat. con- *s* i tekst, v.), jezična cjelina (sintagma, rečenica, govor i sl.) ili situacija koja uvjetuje kakvu manju jezičnu jedinicu (riječ, rečenicu, izjavu i sl.). Veza jezične jedinice sa situacijom naziva se **situacijski** ili **stvarni k.** Riječ, kao i druga jezična jedinica, može imati različita značenja, ali u vezi u kojoj je upotrijebljena, u sintagmi, u rečenici, u situaciji, ima samo jedno značenje.

Tako riječ *mišić* može imati različita značenja, ali u određenom kontekstu ima samo jedno: *Jednoga se dana u našoj sobi pojavio mišić* (= mali miš). *Istegnuo je mišić na desnoj nozi* (= tjelesni organ). *Mišiću moj!* (= dragi, draga) već prema tome da li to kaže majka djetetu, djevojka mladiću ili mladić djevojci. U rečenici *Došla mačka i mišić stradao* može *mišić* značiti *jadna mala životinja, glodavac* ili *kradljivac* već prema konkretnoj situaciji u kojoj je ta rečenica upotrijebljena. K. nam pomaže da jednoznačno shvatimo i onu riječ koja bi iz različitih razloga mogla biti dvoznačna, nejasna ili nepoznata, da otkrivamo piščeve i tipkarske pogreške i druge nejasnoće. Uzmimo npr. sintagmu *s kosom preko ramena.* Ona može značiti 1. *s vlasima preko ramênā* 2. *s vlasima prekò ramena,* 3. *s oruđem za košenje prekò ramena,* 4. *s oruđem za košenje preko ramênā.* U Tadijanovićevoj pjesmi »Stihovi o psu« čitamo: *nek me, radije, dočeka smrt / S kosom preko ramena.* Tu je samo treće značenje jer to pokazuje riječ *smrt.* Katkada je kontekstualni signal iza riječi ili oblika kojemu značenje može biti nejasno: *U jednoj maloj kući stanujem sa suprugom* (sa sùprugom ili sùprugōm?) *još od 1945. godine. Vlasnik je sada prodao kuću i kupac hoće da ja preselim u njegov stan, koji je vrlo dobar i komforan. Budući da imam male prihode, ne mogu plaćati visoku stanarinu u novom stanu. Osim toga, kupac hoće da gradi radionicu u dvorištu, te ja zbog bolesti ne bih više mogao* (kontekstualni signal!) *živjeti u svom stanu.*

KONTRAKCIJA, v. Sažimanje.

KONJUGACIJA (lat. conjugatio spajanje) ili sprezanje, promjena glagola po licima, brojevima, a djelomično i po rodovima (pletem, pleteno, pleo sam, plela sam, plelo je...).

KOPITAR, JERNEJ, v. Književni jezik u Srba.

KOPULA, v. Predikat.

KOPULATIVNA REČENICA, v. Sastavna rečenica.

KORIJEN, dio riječi dobiven uklanjanjem svih tvorbenih elemenata. Sastoji se od samoglasnika ili od samoglasnika i

jednoga ili više suglasnika, a samo u onomatopejskim riječima može imati i nekoliko samoglasnika. On je u istom ili promijenjenom liku zajednički srodnim riječima, npr. riječi: *kov*, *kov*ač, *kov*ačev, *kov*ački, *kov*ačnica, *kov*nica, *kov*anica, *kov*ina, *kov*an, *kov*nost, *kov*anje, *kov*inski, is*kov*ati, po*kov*ati... U korijenu je osnovno značenje riječi, a sufiksi i nastavci samo ga modificiraju. K. u svim riječima ne ostaje uvijek isti (v. Prijevoj), a katkada se može i potpuno izgubiti, npr. u aoristu *od-oh*, gdje je *od* prefiks, a *-oh* aorisni nastavak.

KORIJENSKI PRAVOPIS, v. Pravopis.

KOSA CRTA, pravopisni znak koji u pisanju ima nekoliko službi. Upotrebljava se:

a) u oznaci dvaju susjednih razdoblja: *šk. god. 1962/63. bilo je..., u prvom razdoblju (do 12/13 st.) sredili su se odnosi...*

b) u ispisivanju broja kuće i kata, broja časopisa i godine i sl.: *Trg Jože Vlahovića 6/II* (br. 6, drugi kat), *Filologija, 3/1962* (br. 3, godine 1962).

c) između dviju oznaka za mjere u značenju prijedloga *na, u: tlak od 3 kg/cm²* (tri kilograma na kvadratni centimetar), *brzina zvuka je oko 333 m/sek* (333 metra u sekundi, na sekundu), *ili oko 1200 km/sat* (1200 kilometara na sat).

d) u lingvističkim djelima između dvaju elemenata označuje da se oni naizmjenično upotrebljavaju (dublete): *bȅ/èrba, bȍ/órba; puni prefiksi imaju u sebi bar jedan samoglasnik: bez-, do-, iz-, su-/sa-, pa među-, protiv-/protu-;*

e) na kraju stiha kad se stihovi navode u vodoravnom nizu: *Srce je moje umorno / I žudi tihi počinak / U sjeni mirnih stabala / Na ulazu u Beskrajnost.* (D. Tadijanović: Žudnja srca.) To znači da su u izvorniku ti stihovi napisani ovako:

Srce je moje umorno
I žudi tihi počinak
U sjeni mirnih stabala
Na ulazu u Beskrajnost.

KOSI PADEŽ, v. Padež.

KOSOVSKO-RESAVSKI DIJALEKAT, v. Štokavsko narječje.

KOSTUR RIJEČI, v. Riječ.

KOVANICA, v. Neologizam.

KRAČINA, v. Naglasak.

KRAŠOVANSKO-SVINJIČKI DIJALEKAT, v. Torlačko narječje.

KRATICA, v. Skraćenica.

KRATKA MNOŽINA, naziv za množinske oblike imenica m. r. bez umetka *-ov-, -ev-,* za razliku od oblika s tim umetkom (v. Duga množina). Kratku množinu imaju gotovo sve trosložne i višesložne imenice *(zalogaj-i, upravitelj-i),* mnoge dvosložne *(narod-i, orač-i, kosc-i),* i neke jednosložne: *bravi, crvi, čari, dani, đaci, gosti, jadi, konji, mravi, nokti, prsti, psi, psići, ptići, spisi, strvi; Česi, Grci, Prusi, Rusi, Sasi, Vlasi.*

KRATKA OSNOVA HRVATSKO-SLAVENSKOGA PRAVOPISANJA, v. Knjiž. jezik u Hrvata.

KRATKI NAGLASCI, v. Naglasak.

KRATKOSILAZNI NAGLASAK, v. Naglasak.

KRATKOUZLAZNI NAGLASAK, v. Naglasak.

KRIŽEVAČKO-PODRAVSKI DIJALEKAT, v. Kajkavsko narječje.

KRNJA REČENICA, v. Rečenica.

KRNJI INFINITIV, infinitiv bez krajnjega *i (pogledat, doć).* Vrlo je proširen u pojedinim dijalektima i u razgovornom jeziku. Katkad se upotrebljava i u pjesničkom stilu kad su posrijedi posebni razlozi, a normalno u književnom jeziku kad se futur I piše kao složeno glagolsko vrijeme, a enklitike *ću, ćeš...* dolaze odmah poslije njega, i to samo od glagola na -ti: *pogledat ću,* ali se tada *t* ne izgovara: [pȍgledaću].

KURELAC, FRAN, v. Književni jezik u Hrvata.

KVALIFIKATIVNA UPOTREBA, v. Glagolski oblik.

KVALIFIKATIVNI PREZENT, v. Prezent.

KVALITATIVNI GENITIV, v. Genitiv.

KVALITATIVNI PRIDJEV, v. Pridjev.

L, Lj

L, šesnaesto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban poluotvorni glas (v. Tvorba glasova); *l̥* je u znanstvenim djelima znak za samoglasničko l; *l* znak za *lj* (v. Abeceda).

Glas *l* na kraju sloga mijenja se sa *o*, ali ne uvijek. Prema tome kako je ta pojava provedena razlikuje se nekoliko skupina riječi:

Na kraju sloga dolazi samo *o:*

a) u m. r. jd. radnoga glagolskog pridjeva: *bio, čuo, pisao...*, *ubo, probo* (u ž. i sr. r. *bila, bilo...*, u dijalektu u m. r. *bil, čul, pisal, ubol, probol*);

b) u im. m. i ž. r. s nepostojanim a: *orao, posao, smisao...* (gen. *orla, posla, smisla, misli*);

c) u imenica: *pepeo, veo,* a u ek. izgovoru *deo* i *razdeo;* u pridjeva: *veseo, zao, nagao, okrugao, gnjio, mio, debeo, kiseo, pretio,* a u ek. izgovoru i *beo, ceo, smeo.*

U drugoj su skupini riječi koje imaju oba lika: imenice: *anđeo-anđel, dio-dijel, odio-odjel, predio-predjel, predeo-predel* (ek.), *do-dol, so-sol, sto-stol, vo-vol, soko-sokol, krioce-krilce, seoce-selce*; pridjevi: *čio-čil obao-obal, podao-podal, topao-topal, bio-bijel, cio-cijel, smio-smjel* (smion); *anđeoski-anđelski, seoski-selski, vlasteoski-vlastelski.*

U trećoj su skupini riječi koje u nom. jd. završavaju na *-lac.* Jedne od njih u ostalim padežima, osim gen. mn., imaju

o: čitalac-čitaoca, davalac-davaoca, nosilac-nosioca, rukovodilac-rukovodioca..., gen. mn. *čitalaca, davalaca, nosilaca, rukovodilaca* (ne *mnogo čitaoca, rukovodioca...*). Druge zadržavaju *l* u svim padežima: *nevaljalac, nevaljalca, nevaljalcu..., prelac-prelca, tkalac-tkalca...*

U četvrtoj su skupini riječi u kojima glas *l* ostaje premda je na kraju sloga: *bol, glagol, pečal, pomol, spol, val, ždral, kolni...* i gotovo sve tuđice: *general, kanal, metal, konzulski...*

L., skraćenica od *lokativ.*

LABIODENTAL, v. Tvorba glasova.

LAT., običnije *lat.*, skraćenica od *latinski* (jezik).

LATINICA, latinsko pismo, v. Abeceda.

LATINIZAM, riječ ili jezična konstrukcija preuzeta iz latinskoga jezika ili napravljena prema njemu, a ne slaže se sa sustavom jezika u kojem je napravljena. U našem jeziku, kao i u svim evropskim jezicima, ima mnogo latinizama, osobito u znanstvenom stilu.

LATINSKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

LEKSIČKA RIJEČ, v. Tvorba riječi.

LEKSIČKO-SEMANTIČKA NORMA, v. Norme knjiž. jezika.

LEKSIK(A), v. Rječničko blago.

LEKSIKOGRAF, stručnjak koji se bavi pisanjem rječnika ili leksikona.

LESKIEN, AUGUST, v. Mladogramatičarski smjer.

LICE, gramatički termin za oblik koji pokazuje o čemu je riječ. Upućuje li oblik na govorno lice, tada je to prvo l. *(pišem, čitamo)*; ako pokazuje lice kojemu se govori, obraća, tada je oblik u drugom licu *(razgovaraš, crtajte!)*; ako se govori o kome, tada je oblik u trećem licu *(zna, učinili bi, neka počnu).*

LIČNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

LIKVIDA, v. Tvorba glasova.

LINGVIST, stručnjak koji se bavi lingvističkim proučavanjima, jezikoslovac, jezičar.

LINGVISTIČKA GEOGRAFIJA, grana lingvistike koja istražuje geografsku proširenost neke jezične pojave. Na temelju takvih istraživanja izrađuju se lingvistički atlasi. Zajedničke se osobine spajaju crtama koje se zovu posebnim imenima, već prema tome koju pojavu obuhvaćaju:
izoglose (grč. ísos isti, glossa jezik), crte koje spajaju ili obuhvaćaju sva mjesta s istim jezičnim osobinama, ali kad se precizira, onda se upotrebljavaju:
izofone (grč. phōnē glas) crte koje spajaju ili obuhvaćaju sva mjesta s istim glasovnim osobinama;
izotone (grč. tonos napinjanje, dizanje glasa), s istim naglasnim osobinama;
izomorfe (grč. morphē oblik) s istim morfološkim osobinama;
izosintagme (grč. syntagma sređivanje) s istim sintaktičkim osobinama;
izolekse (grč. leksis riječ) s istim leksičkim osobinama, tj. obuhvaćaju područja na kojima se upotrebljava ista riječ ili više istih riječi.

Dakako zbog praktičnih razloga lingvistički se atlasi rade na drugačiji način, a spomenuti termini, koji se u lingvistici često upotrebljavaju (v. Štok. narječje), označuju većinom zamišljene crte. Sada se u našoj dijalektologiji obavljaju sustavna lingvističkogeografska istraživanja pa ćemo uskoro dobiti prvi lingvistički atlas.

LINGVISTIČKA STILISTIKA, v. Stilistika.

LINGVISTIČKI ATLAS, v. Lingvistička geografija.

LINGVISTIKA (od lat. lingua jezik), jezikoznanstvo, nauka o jeziku (v. Jezik, 2). L. u prvom redu proučava jezik u

užem značenju, ali se katkada mora osvrtati i na jezik u širem značenju (v. npr. Gesta, Mimika). Naukom o jeziku počeli su se baviti stari Indijci, kasnije, nezavisno od njih, stari Grci, zatim Rimljani, Arapi i Židovi. Nagao uspon doživjela je početkom 19. st. kad je u jezična istraživanja uvedena poredbena metoda. To se vrijeme smatra početkom moderne lingvistike. U cijelom se 19. st. jezične pojave promatraju uglavnom s poredbenoga i povijesnoga gledišta. To promatranje dolazi do vrhunca u mladogramatičarskom smjeru (v.). Strukturalizam (v.) stavlja težište na proučavanje sustava suvremenoga stanja, premda mu ni povijesno gledište nije strano. Potanji prikaz razvoja lingvistike nalazi se u knjizi Milke Ivić, »Pravci u lingvistici«, Ljubljana, 1963.

LOGIČKA INTERPUNKCIJA, v. Interpunkcija.

LOGIČKA SROČNOST, v. Sročnost.

LOGIČKI SUBJEKAT, v. Subjekat.

LOGIČKO ZNAČENJE, v. Značenje.

LOK., običnije *lok.*, skraćenica od *lokativ.*

LOKALNA REČENICA, v. Mjesna rečenica.

LOKATIV (lat. locativus mjesni, od locus mjesto), zavisni padež koji u suvremenom hs. jeziku zavisi samo od prijedloga *na, o, po, pri, prema, u.* Bez prijedloga se očuvao samo u nekim oblicima koji su danas prilozi (*zimi, ljeti, lani, gore, dolje)* ili prijedlozi *(vrhu, među).* Najčešće označuje mjesto (odatle mu i naziv): *Kretao se užurbano po sobi poput kazaljke za minute. Vozila se u čamcu na tihoj rijeci.* Vrlo često izriče i vrijeme: *Vidje u hipu neke nepoznate oči.* Ali i druge odnose: *I hvala na svemu. A kod nas ti je sve po starom. Plašila se da joj netko ne natuknu o njoj.* U izricanju pasiva ne valja upotrebljavati veznik *po: Lijek odobren po sanitarnoj inspekciji.* Treba: ... *od sanitarne inspekcije.* Ili bolje: *Lijek je odobrila sanitarna inspekcija.* Prijedlog *po* ne

valja upotrebljavati ni u vezi *po pitanju* u ovakvim rečenicama: *Mislim da se po tom pitanju slažemo. Po tom ćemo pitanju još raspravljati.* Treba: *Mislim da se u tom pitanju slažemo. O tom ćemo pitanju još raspravljati.* Često nije potrebna ni riječ pitanje: *Mislim da se u tome slažemo.*

LUŽIČKOSRPSKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

LJ, sedamnaesto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban poluotvorni suglasnik (v. Tvorba glasova).

M

M, osamnaesto slovo hs. abecede, služi kao znak za dvousneno-nosni suglasnik (v. Tvorba glasova); *m.*, skraćenica od *muški* (obično u vezi *m. r.* = muški rod), a u rječnicima i od maskulin.

MAĐARIZAM, riječ ili jezična konstrukcija preuzeta iz mađarskoga jezika ili napravljena prema njemu, a ne slaže se sa sustavom jezika u kojem je napravljena. Tako su u našem jeziku mađarizmi *cipela, čopor, kip, korov, korteš, lopov, astal* (stol), *hasna* (korist), *fela* (vrsta) i dr.

MAĐARSKI JEZIK, v. Genetska srodnost jezika i Tipologija jezika.

MAKEDONSKI JEZIK, južnoslavenski jezik koji se govori u SR Makedoniji, jugozapadnoj Bugarskoj i sjevernoj Grčkoj. U prošlosti je njegovo područje bilo nešto veće. U književnim se tekstovima javlja dosta rano, a prvi pokušaji da makedonski narodni jezik postane književni jezik javljaju se u početku 19. st. Sredinom toga stoljeća nastojanja u tom smjeru jačaju, osobito u radu Konstantina Miladinova. Javlja se i težnja da se izgradi zajednički makedonsko-bugarski književni jezik, tzv. srednji jezik, u koji bi ušle podjednako bugarske i makedonske jezične osobine. Njime piše Partenija Zografski dok pjesnik Rajko Žinzifov taj jezik miješa s mno-

gim osobinama ruskog jezika, a Grigor Prličev smatra da nov književni jezik treba izgraditi na osnovi staroslavenskoga. Uz to se javlja nastojanje da Makedonci jednostavno preuzmu bugarski književni jezik, a kasnije da im se nametne srpski. Za dalji je razvoj značajan rad Krste Misirkova (1874—1926). On je na makedonskom jeziku napisao knjigu *Za makedonckite raboti* (O makedonskom pitanju) u kojoj se zalaže za makedonsku kulturu, a po mogućnosti i političku autonomiju i predlaže da se makedonski književni jezik izgradi na središnjim govorima, a pravopis da bude fonetski. Između dva rata javljaju se vrijedna književna djela, od kojih je najznačajnije *Beli mugri* (Bijela praskozorja, Samobor, 1939) K. Racina, pisana razvijenim i bogatim makedonskim jezikom, ali je njegova upotreba u javnom životu bila zabranjena, Službeno je priznat tek 1944, za stvaranja SR Makedonije, i od tada se za kratko vrijeme tako usavršio da danas zadovoljava sve kulturne potrebe. Po tome je m. j. najmlađi slavenski književni jezik.

Kao što je predlagao Misirkov, za osnovicu današnjem književnom jeziku uzeti su središnji govori zapadnomakedonskoga narječja. Pismo mu je ćirilica, a pravopis fonetski. Ima 31 glas, 28 kao i hs., srednjonepčane ќ i ѓ (na mjestu hs. *ć* i *đ*, npr. куќа, меѓа, hs. kuća, međa), a glas *S* zvučan je parnjak glasa *c* (v. Tvorba glasova). Raspodjela se svih glasova ne podudara posve s hs. Stsl. glas *jor* u makedonskom je zamijenjen sa *o: son, gladok* (ž. r. *glatka*), *ljubov,* hs. san, gladak, ljubav, *jer* sa *e*: *den, pes, starec,* hs. dan, pas, starac; *ǫ* sa *a*: *pat, maž, raka,* hs. put, muž, ruka, a iza grlenih suglasnika sa *u* kao i u hs.: *guska, gust;* samoglasničko *l* sa *ol: poln, volk, volna,* hs. pun, vuk, vuna. Glas *h* se na početku riječi izgubio, u sredini iza stražnjojezičnog samoglasnika zamijenjen je sa *v,* iza prednjojezičnoga sa *j: leb, strav, dojdov, leja,* hs. hljeb, strah, dođoh, lijeha, ali se upotrebljava u apstraktnim riječima *(duh, sluh),* u imenima mjesta *(Ohrid, Pehčevo,* utjecaj mjesnoga govora) i u stranim riječima *(heroj).* M. j. ima dinamičan naglasak ustaljen na trećem slogu od kraja

(učilnica, učilnicata) uz neke izuzetke, uglavnom na tuđicama. Gotovo je potpuno izgubio deklinaciju, ima samo neke ostatke gen. i ak. za živo *(Stojana)*, a sačuvao je i vokativ *(ženo!, Stojane!, kraju!)*. Padežni se odnosi izriču prijedložnim vezama: *četirinaest dena na Republikata vo Kruševo*, hs. *četrnaest dana Republike u Kruševu*. Imenice imaju dvije množine, običnu i zbirnu. Obična pokazuje više predmeta iste vrste i iste kvalitete, a zbirna iste vrste ali različite kvalitete: *pat-patovi-patišta, voda-vodi-vodje, planina-planini-planinje*. Sve promjenljive riječi osim glagola i ličnih zamjenica imaju određeni i neodređeni oblik. Komparativ se tvori sa *po*, a superlativ sa *naj* bez nastavka: *dobar, podobar, najdobar, visok, povisok, najvisok*, a katkad komparaciju mogu imati i druge riječi: *majstor, najmajstor*. Od glagolskih oblika izgubio je infinitiv, ali je m. j. bogat ostalim oblicima: ima dvojaku upotrebu posebno za sigurno znanje, a posebno za nesigurno. Značajna mu je posebnost što ima član, ali ne ispred riječi, nego iza njih (postpozitivni član): *-ot, -ta, -to* (stol*ot*, sestr*ata*, selo*to)*, u mn. za m. i ž. r. *-te*, za sr. r. *-ta* (stolovi*te*, sestri*te*, sela*ta*), a upotrebljava se i *-ov, -va, -vo* za bliske predmete, a *-on, -na, -no* za udaljene. Rječničko je blago izgrađeno na temelju svih narodnih govora, a pojedine su riječi posuđivane i iz drugih jezika, u prvom redu iz hs. i bugarskoga, zatim ruskoga i ostalih evropskih jezika. Zbog mnogostoljetnog života pod Turcima ima veći broj turcizama, ali se nastoji da se turcizmi potisnu.

Primjer makedonskoga književnog jezika:

На автострáдата штó ѝзвива пóкрај голéмата рéка бéа зáпреле двé чéргарски кóли. Цигáните распрéгаа. Понáстрана, на ледѝнката, жéните вéќе пáлеа óган. Во пр̀вата замрáченост на мáјската вéчер сéто тóа внесýваше домáќинско спóкојство, óдамна жедýвано од óва тв̀рдо мéсто.

Зáстанав за мáлку и го глéдав прѝзорот, кáко нéкаков нóв Алéко. Две чергáчиња, мáшко и девóјченце, се

стр̀чнаа бо́си по на́сипот покра́ј мене и се за́преа пред е́дна од дво́јките што́ во то́а вре́ме о́бично ше́таат ту́ка. Па́рот бе́ше со́сем мла́д: си́гурно пр̀ва љу́бов на чи́рак, со мо́дар ка́чкет, и слу́гинче со ба́смена пре́стилка.

Циганчи́њата ги пода́доа ра́цете со о̀ној при́вичен професиона́лен ге́ст, со ко́ј се пи́та ле́б. Но ти́е се́га пи́таа не́што дру́го: гра́нче од јорго́ванот што̀ го но́сеше дево́јката. Та́а за́стана изнена́дено, се погле́даа со мо́мчето, а по́сле им скр̀ши од јорго́ванот и им да́де. Де́цата ликува́јќи се стр̀чнаа на́зад.

Бла́же Ко́нески: Јо́ргован (odlomak)

MALORUSKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

MARETIĆ, TOMO, v. Književni jezik u Hrvata.

MASKULIN (od lat. nomen masculinum), imenica muškoga roda (v. M).

MATERIJALNI PRIDJEV, v. Pridjev.

MATERINSKI JEZIK, jezik koji dijete nesvjesno nauči kao prvi razgovorni jezik. Najčešće je to jezik njegove majke i zato se zove m. j. U posebnim slučajevima m. j. može biti i koji drugi, a ima pojedinaca kojima je zbog životnih prilika gotovo nemoguće odrediti koji im je jezik materinski.

MAŽURANIĆ, ANTUN, v. Književni jezik u Hrvata.

MEKI SUGLASNIK, suglasnik za čiju je artikulaciju karakteristična opuštenost jezičnih mišića, a dodirna je površina između prednjega dijela jezika i nepca proširena. Dijeljenje suglasnika na tvrde i meke nema u našem jeziku potpunog opravdanja, ali se zbog nekih razloga smatra da su meki suglasnici *đ, ć, lj, nj, j.* Iz praktičnih se razloga govori samo o mekom *ć,* za razliku od tvrdoga *č.*

MEKO Ć, v. Meki suglasnik.

MEKO NEPCE, v. Govorni organi.

MELODIOZNI NAGLASAK, v. Naglasak.

METAFORA (grč. metaphora prijenos, preneseno značenje), riječ ili jezični izraz za koji je očito da nije upotrijebljen u svom osnovnom značenju, nego u drugom, tj. značenje je preneseno po nekoj sličnosti na drugi sadržaj, na drugu pojavu. Služi za označavanje novih predmeta ili pojava, a najčešće se prenose nazivi za dijelove biljaka, životinjskog i čovječjega tijela: *zub* na zupčaniku, *uši* u lonca, *noga* u stola, stolice, *glava* u čavla, *jezik* u cipele, *oko* u mreže, *koljeno* na osovini, očna *jabučica; mačak* je trozuba kuka, *jarac* ili *koza* podloga za rezanje drva..., ali se prenose i druge riječi: *bubanj, nakovanj* i *stremen* dijelovi su uha, sat *ide,* električna se mreža *napaja* strujom, neka je tekućina *zasićena* kad više ne može otapati određeni predmet, kiselina *grize* metal, rđa *jede* željezo. M. služi da izražavanje bude snažnije, uzbudljivije, slikovitije: *šepav* izgovor, *zlatno* klasie, *srebrna* rijeka, rana *zinula,* zima *grize, štipa, zabubnjaše* topovi, požar *je progutao.* Često prenesena značenja dobivaju snažnu osjećajnu vrijednost (v. Značenje), pa se zbog toga i zbog slikovitosti m. obilno upotrebljava u pjesničkom stilu: *Gakanje, graktanje, hukanje, — i pregršt ždralova, vrana, divljih pataka, — šta li, mrvi se crnim mrvicama u ljubičasti trag zašlog sunca, iščezava u ljubičastom poljupcu, kojim slavi veseli i bijeli dan sumornu, baršunastu noć* (Matoš: Samotna noć).

METATEZA, v. Premetanje.

METATONIJSKI NAGLASAK, naglasak nastao promjenom intonacije na istom samoglasniku, npr. starije drȁgī (uzlazna intonacija) dalo je novije drȃgī (silazna intonacija).

METOD(IJE) v. Ćiril.

METONIMIJA (grč. metōnymia zamjena imena), način izražavanja u kojem se mjesto uobičajene riječi upotrijebi druga koja je s njom u nekoj zavisnosti ili vezi, npr. kao uzrok i posljedica: *U vinu ih sanak prevario* (tj. u pijanstvu); tvar

i ono što je od nje načinjeno: *Iz teška ga gvožđa izvadio* (tj. okova), *Dobra gvožđa u loša junaka* (tj. oružja); sredstvo i ono za što ono služi: *Platit ćeš mi za ruke deset tisuća* (tj. za posao), tako je i drugo značenje riječi jezik (v.) postalo od jezik 'govorni organ'; mjesto i ono što se u njemu nalazi: *Hotel je spavao mirnim, dubokim, blaženim snom* (tj. ljudi u hotelu); predmet i znak koji ga označuje: *Svijetla kruno!* (tj. kralju); konkretno i apstraktno: *sijeda kosa* mj. starost i sl.

MIKLOŠIČ, FRANZ, v. Mladogramatičarski smjer.

MIMIKA (od grč. mimeomai nasljedujem, oponašam), pokreti ličnih mišića i ličnih crta (mrštenje, namigivanje, dizanje i spuštanje obrva, pokreti nozdrva i usana) kojima se pojačava, slabi ili zamjenjuje jezični izraz. Ako tko kaže: *Pomogni mu,* a pri tome namigne, to može značiti i: *Podvali mu.* M., kao i gesta (v.), sastavni je dio jezika u širem značenju.

MISAONA IMENICA, v. Imenica.

MISIRKOV, KRSTE, v. Makedonski jezik.

MJESNA OZNAKA, v. Priložna oznaka.

MJESNA REČENICA (lokalna), zavisno složena rečenica u kojoj se zavisnom rečenicom kazuje mjesto gdje se vrši radnja glavne: *Gdje drugi plaču, nemoj se smijati.* Zavisna je povezana s glavnom mjesnim prilogom: *gdje, kamo, kud(a), otkud(a) odakle* ili *dokle,* i po tome se mjesne rečenice obično izdvajaju iz odnosnih. Ako je mjesto izrečeno u glavnoj, tada su zavisne s tim prilozima odnosne. *Zaokrenuo je preko dvorišta popločenog ciglom gdje je sve vonjalo na kokoši i golubove.*

MJESNI INSTRUMENTAL, v. Instrumental.

MJESNI PRILOG, v. Prilog.

MLADOGRAMATIČAR, zastupnik mladogramatičarskog smjera u lingvistici.

MLADOGRAMATIČARSKI SMJER, lingvistička škola s kraja 19. st. koju su započeli njemački lingvisti indoevropeisti

nazvani mladogramatičari (Junggrammatiker). Oni su jezik shvaćali kao psihičku i fizičku (psiho-fizičku, psiho-fiziološku) djelatnost. Zbog toga smatraju da u prvom redu treba proučavati žive, govorene jezike jer su oni pristupačniji i daju pouzdanije jezične podatke nego pisani i mrtvi jezici. Zbog toga su visoko cijenili narodni jezik i njegove dijalekte, ali su u praksi često dolazili u sukob sa svojom teorijom, pa su i proučavanju živih jezika prilazili izrazito s povijesnoga gledišta jer su težili da prikažu jezični razvoj, a ne njegovo suvremeno stanje. Povijesno gledište uopćavaju i smatraju ga obaveznim u proučavanju svih jezičnih pojava. Najviše su se bavili glasovnim promjenama nastojeći da uvjerljivo obrazlože svoju osnovnu postavku o bezizuzetnosti glasovnih zakona. Mnogo su se zanimali i analogijom jer ona remeti bezizuzetno djelovanje glasovnih zakona. Znatno su razvili i semantiku. Radi dubljeg i potanjeg proučavanja oni su davali prednost proučavanju pojedinih, često i vrlo sitnih jezičnih pojava odvojeno od cjeline kojoj pripadaju. To je ujedno i njihov najveći nedostatak, tzv. mladogramatičarski atomizam. Ipak su njihova djela zbog preciznosti u radu vrlo vrijedna, a zajedno s novim metodama koje su u njima primijenjene znatno su unaprijedila lingvističku znanost i tako stvorila solidnu osnovu za njezin dalji razvitak.

M. s. vrlo je snažno utjecao na razvoj naše lingvistike; može se reći da je naša lingvistika od kraja 19. st. do danas sva u znaku mladogramatičarskoga učenja. Među imenima najpoznatijih mladogramatičara, K. Brugmann (Brugman), B. Delbrück (Delbrik), H. Paul, nalazimo i ime velikoga slavista Franza Miklošiča (1813—1891) a uz to je istaknuti njemački mladogramatičar August Leskien (Leskin, 1840—1916) napisao jednu od najboljih gramatika našega jezika: *Grammatik der serbokroatischen Sprache*, Heidelberg, 1914, ali je nepotpuna jer nema sintakse.

MN., običnije *mn.*, skraćenica od *množina.*

MNOGOSTRUKO SLOŽENA REČENICA, v. Složena rečenica.

MNOGOZNAČNOST, v. Značenje.

MNOŽINA ili **plural** (lat. pluralis od plures mnogi), oblik neke promjenjive riječi koji ili označava mnoštvo pojedinih pojmova: *stolovi, spužve, djevojkama, mi, vi, njih,* dakle oblik imenice i zamjenice, ili drugi koji se s njima slaže: *veliki* (stolovi), *mekih* (spužava), *dragim* (djevojkama), *škripe* (pera), *brišu* (spužve), *pjevajte* (djevojke), *napisali smo* (mi), *razgovarat ćete* (vi), dakle oblik pridjeva ili glagola. Neke imenice imaju samo množinu (v. Plurale tantum).

MNOŽNI BROJ, v. Broj.

MODALNA REČENICA, v. Načinska rečenica.

MODALNA UPOTREBA, v. Glagolski oblik.

MOGUĆ(N)A REČENICA, v. Pogodbena rečenica.

MOGUĆ(N)I NAČIN, v. Kondicional.

MOMENTANI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

MONOLOG (od grč. monos sam, jedini i logos riječ, govor), govor sa samim sobom, za razliku od dijaloga (v.). M. se najčešće nalazi u dramskim djelima.

MORFEM (od grč. morphēma oblik), funkcionalno najmanja jezična jedinica koja ima neko značenje, npr. riječi *kúma, gròzda* sastoje se od dva morfema, prvi, *kum-, grozd-,* označuju osnovnu semantičku jedinicu, drugi, *-a,* označuje u prvom primjeru da je to osoba ž. r. i ujedno nom. jd., a u drugom samo padež: gen. jd. Razlika između fonema *a* i morfema *-a* jest u tome što *a* kao fonem sam nema nikakvo značenje, nego služi za razlikovanje značenja *(râk-rȍk),* a kao morfem i sam može imati neko značenje, gramatičko ili semantičko, kao što se vidi iz navedenih primjera.

MORFOLOGIJA (grč. morphē oblik i logos riječ, govor, nauka), u gramatici nauka o oblicima, tj. o promjenama pojedinih vrsta riječi. M. opisuje kako se tvore i kakve sve oblike

može imati jedna riječ. Oblicima jedne riječi smatraju se samo takve promjene kod kojih je promijenjeni oblik i dalje oblik iste riječi npr. *pišem, pišeš, piši, pisah, pišući, pisao, pisan,* — sve su to oblici jedne riječi, glagola *pisati.* Riječi *pisac, pisar, pisarnica, pisarski, pisaći, pisanka, pismo, pisanje, piskarati, piskaralo, napisati, ispisati, prepisati...* nisu oblici riječi pisati jer one označuju druge pojmove. Te druge promjene proučava dio lingvistike koji se zove tvorba riječi. Ima lingvističkih djela u kojima je i tvorba riječi uključena u morfologiju, ali je tada istaknuto da je m. uzeta u širem značenju te riječi. U našim se gramatikama m. shvaća u užem značenju i podijeljena je na dvije velike skupine: na deklinaciju (sklanjanje) i konjugaciju (sprezanje). U drugu skupinu idu samo glagoli, a prva se dijeli na više podskupina, najprije prema vrstama riječi: deklinacija imenica, zamjenica, pridjeva, brojeva, a zatim prema posebnim tipovima deklinacije svake od tih skupina. Imenice imaju tzv. imensku ili nominalnu deklinaciju, zamjenice zamjeničku ili pronominalnu deklinaciju, a pridjevi se i brojevi mijenjaju i po jednoj i po drugoj. Za svaki se tip promjene navodi potreban broj paradigmi ili obrazaca, tj. za svaki se tip daju svi oblici jedne riječi koja služi kao primjer za promjenu ostalih riječi istoga tipa (v. npr. Pridjevi). U morfologiji se obično ništa ne govori o službi tih oblika, o njihovu značenju jer taj dio gramatike ide u sintaksu. M. je zapravo zbog praktičnih i znanstvenih razloga izdvojeni dio sintakse.

MORFOLOŠKA NORMA, v. Norme knjiž. jezika.

MOTIVIRANA RIJEČ, v. Tvorba r. i Etimološka jasnoća.

MRTVI JEZICI, v. Tipologija jezika.

MRTVI NASTAVAK, v. Mrtvi sufiks.

MRTVI SUFIKS, v. Sufiks.

MUKLI GLAS, glas koji se obilježava u pismu, ali se ne izgovara, npr. u franc. se piše *h,* ali se nikada ne izgovara, zatim u nekim slučajevima glas *e, buste* (č. büst).

MUŠKI ROD, v. Rod.

MUZIKALNI NAGLASAK, v. Naglasak.

N, Nj

N, devetnaesto slovo hs. abecede, služi kao znak za zubno-nosni suglasnik (v. Tvorba glasova); *n.* skraćenica od neutrum, srednji rod; ń, v. Abeceda, η, v. Tvorba glasova.

N., skraćenica od *nominativ.*

NACIONALNI JEZIK, v. Narodni jezik.

NAČINSKA OZNAKA, v. Priložna oznaka.

NAČINSKA REČENICA (modalna r.), zavisno složena rečenica u kojoj zavisna rečenica izriče način na koji se vrši radnja glavne: *Kako prostreš, onako ćeš i ležati.* Veznici su: *kao, kako, kao da, kao i, kao što, kako god, koliko, nego, nego i, što, što ono, gdje, kanda.* Poseban način izriče poredbena rečenica (v.).

NAČINSKA UPOTREBA, v. Glagolski oblik.

NAČINSKI INSTRUMENTAL, v. Instrumental.

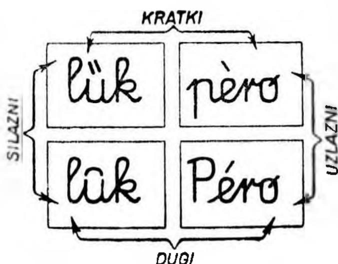
NAČINSKI PRILOG, v. Prilog.

NAČINSKI VEZNIK, veznik koji povezuje načinsku rečenicu (v.).

NAGLASAK ili **akcen(a)t,** isticanje pojedinih samoglasnika silinom (intenzitetom) ili visinom (tonom) ili jednim i drugim. N. je dinamičan (silinski) ili ekspiratoran ako se

slog ističe silinom (npr. u rus., njem., engl., fr. jeziku), melodiozan ili muzikalan ako se slog ističe podizanjem ili spuštanjem tona. Od slavenskih jezika melodiozni n. ima samo naš i slovenski jezik. Prema mjestu u riječi n. je slobodan kad može doći na svaki slog u riječi (npr. u tal.), ustaljen (stabiliziran) ako dolazi samo na određeni slog (npr. u češkom, slovačkom. i mađ. na prvom slogu, u fr. i turskom na posljednjem, u polj. na drugom, mak. na trećem od kraja) i pomičan ako u raznim oblicima jedne riječi mijenja slog (npr. u našem planina, ak. plȁninu).

Prema dužini trajanja, jačini i promjeni tona u hs. književnom jeziku razlikujemo četiri naglaska:

Prema tim se osobinama nazivaju: *kratkosilazni* (ˮ), *kratkouzlazni* (ˋ), *dugosilazni* (ˆ),*dugouzlazni* (ˊ), ili kraće: *brzi* (ˮ), *spori* (ˋ), *silazni* (ˆ) ,*uzlazni*(ˊ). U dijalektima ima i drugačijih naglasaka, a osobito je značajan ~ nazvan općehrvatskosrpski akut. Za uzlazne se naglaske kaže da imaju uzlaznu intonaciju, za silazne — silaznu. Nenaglašeni samoglasnici mogu biti dugi i kratki. Znak je dužine —, kračine ˘ npr.:

ȕčī, ȕčīmŏ, ùčītĕ (prezent),
ȕčī!, ȕčīmŏ!, ȕčītĕ! (imperativ),

ali se kračina obilježava samo izuzetno, jer se inače samo po sebi razumije da su u obilježenom primjeru ili tekstu neobilježeni samoglasnici kratki.

Jedna riječ u promjeni može imati sva četiri naglaska: *nòvac-nóvca-nȍvci, nȍvācā.* Ako dobro izgovaramo književnim naglaskom, zapažamo da se ton u izgovaranju samoglasnika *o* prvi put kratko uzdigao, drugi se put uzdizao znatno duže,

treći je put visoko počeo, a zatim se polako spuštao, četvrti put ton je kratak i naglo se spušta, a oba su *a* duga.

Prema novoštokavskim govorima za književni su jezik postavljene opće norme koje vrijede za sve riječi i posebne koje određuju n. za manje skupove riječi ili za pojedinu riječ.

Opće norme:

1. Jedna riječ ima samo jedan n. *(knjȉga, živahan, pȁmtiti, opamétiti)*, osim enklitika (v.), proklitika (v.) koje nemaju svoga naglaska i nekih dužih složenica koje mogu imati dva naglaska *(pȑvobrȁtučed)*. Polusloženice imaju uvijek dva naglaska *(rȃdio-stȁnica)*.
2. Jednosložne riječi imaju samo silazne naglaske *(grȃd, ȏn, tȍp, nȃš)*.
3. Dvosložne riječi na prvom slogu mogu imati sva četiri naglaska, a na drugom ni jedan *(slȁma, sèlo, prȃvda, víno)*.
4. Trosložne i višesložne mogu na prvom slogu imati sva četiri, na srednjim slogovima samo uzlazne, a na posljednjim ni jedan *(ȕtjeha, dvòrīšte, Kȃrlōvčanin, závidjeti; dobròta, obítelj, zapovjȅdnīk, krvoprolíće)*.
5. Ako riječ ima na prvom slogu silazni n., a ispred nje dolazi proklitika, n. prelazi na proklitiku (v. Prenošenje naglasaka).
6. Dugi slogovi mogu biti samo iza naglaska *(zȋmskī, kȍnācā, rèzānācā)*. Ili, drugačije rečeno: u književnom jeziku ispred naglaska nema dužina (dijal. *rūkȁ, pītȁti* u književ. je *rúka, pítati)*. Ta pojava objašnjava promjenu *ije* u *je* u ovakvim primjerima: *slȉjep-sljepòća, lȉjep-ljepòta, bȉjel-bjelìna, ocijèniti-ocjenjívati, rijèšiti-rješénje.*

Te norme ne vrijede za uzvike jer oni zbog upotrebe u uzbuđenju imaju drugačije naglaske, npr. *ahȁ, ohò, alà, ijù, ijujȕ.* I svaka druga riječ upotrijebljena u uzbuđenju može promijeniti n., ali to ne obezvređuje opće norme.

Posebne norme mogu biti paradigmatske, tvorbene i leksičke. Paradigmatske određuju n. u pojedinim paradigmama

(primjer v. u članku Pridjevi). Tvorbene vrijede za riječi izvedene istim načinom, npr. svi pridjevi na *-iv* i *-ljiv* izvedeni od glagola imaju` n. na slogu ispred sufiksa bez obzira na n. osnovne riječi (gràbiti-gràbljiv, nàsrtati — nasr̀tljiv, ishlápiti — ishlàpljiv). Leksičke norme vrijede za osnovni oblik svake riječi, a posebno za nepromjenljive riječi.

Naglasci i dužine u našem su jeziku vrlo važni jer imaju razlikovnu službu.

Razlikuj:

Nè pušite ù kolima. (Nemojte pušiti...)
Ne pȕšite ù kolima. („ puhati...)
Smàtrat će te ròbom. (On će smatrati da si rob.)
Smàtrat ćē te ròbom. (Oni „ „ „ „ „)
Smàtrat će te rȍbōm. (On „ „ „ „ roba.)
Smàtrat ćē te rȍbōm. (Oni „ „ „ „ „)

On je ràdio i napravio rȁdio. Smìjē se kad se smȉjē. Rúža ne treba pomoć rȕža. Evo Lûkē iz lúkē. Ne vúci se kad dolaze vûci. Naša mláda nije baš mlȁda. Jéla bi nešto jȅla. U svakoj se búni netko bȗnī. Rádi kao što se rȁdī. Vídi da li tko vȉdī. Izrađuje sapùnjače, a ne sapunjáče. Oni se često upòznājū, ali se nikad ne upòznajū. On rijetko slȁžē, ali rado slȁžē. Žène ga žènē, a on ipak nema žènē. Ne stràžārē stràžare stražáre. Bio je s kûmom i kúmōm. Za nedjelju dana ispostrijeljao je sve mȁčke i máčke.

NAMJERNA REČENICA (finalna r.), zavisno složena rečenica u kojoj zavisna kazuje namjeru, svrhu ili cilj radnje glavne: *Pošao je prema vratima da ih otvori.* Veznici su: *da, kako, li, neka, eda.*

NAMJERNI VEZNIK, veznik koji povezuje namjernu rečenicu (v.).

NAMJEŠTANJE ENKLITIKE, v. Enklitika.

NARATIVNA REČENICA, v. Izjavna rečenica.

NARATIVNI AORIST, v. Aorist.

NARJEČJE, v. Dijalekat.

NARODNA ETIMOLOGIJA, v. Pučka etimologija.

NARODNI JEZIK, 1. jezik kojim govori jedan narod kao cjelina (nacionalni jezik), za razliku od kojeg drugoga jezika kojim se jedan narod ili pojedini slojevi toga naroda mogu služiti u različitim prilikama, npr. latinski ili njemački jezik uz naš do 20. st.; 2. jezik kojim govore široki, neobrazovani slojevi jednoga naroda, dakle pučki jezik, za razliku od književnoga jezika.

NASLONJENICA, v. Enklitika.

NASTAVAK, glas ili glasovni skup kojim se produžuje jedna riječ ili njezina osnova u morfologiji ili u tvorbi riječi: krov-*a* krov-*om,* krov-*ovi,* krov-*ovima*; krov-*ina,* krov-*injara,* krov-*ište,* krov-*ni*. Prema tome se razlikuju dvije vrste nastavaka:

oblični n. služi za tvorbu pojedinih oblika iste riječi; to je n. u deklinaciji, konjugaciji i komparaciji;

tvorbeni n. služi za tvorbu novih riječi. Zbog jasnoće u izlaganju i praktičnih razloga bolje je oblične nastavke zvati samo nastavcima, a tvorbene — sufiksima. Tako se u ovom leksikonu n. upotrebljava samo u značenju oblični n.

NATUKNICA ili odrednica, riječ ili skup riječi u rječniku, enciklopediji i sl. pod kojom se objašnjava koji pojam. N. je obično napisana posebnom vrstom slova (u ovim leksikonima velikim slovima). Pod jednom se natuknicom može objasniti i više pojmova pa se njihove natuknice na abecednom mjestu upućuju na onu gdje su ti pojmovi spomenuti.

NAUČNI STIL, v. Stil.

NAUKA O GLASOVIMA, v. Fonetika i Fonologija.

NAUKA O JEZIKU, v. Lingvistika.

NAUKA O OBLICIMA, v. Morfologija.

NAUKA O REČENICI, v. Sintaksa.

NAUKA O ZNAČENJU, v. Semantika.

NAVEZAK, v. Pokretni samoglasnik.

NAVODNICI („ ”, u tisku obično » «), pravopisni znakovi. Upotrebljavaju se kad se što navodi upravo onako kako je izgovoreno ili napisano: *»Doći ću«, reče. M. Marijanović piše: »Matoš je veliki virtuoz, pun energije i snage, ali ta snaga ne može da se sabere, da se usredotoči ma na čemu«.* Kad se riječi navode u razgovoru, obično se piše crta (v.). Navodnicima se obilježavaju i pojedine tuđe riječi koje pisac uzima u svoj tekst: *On je sada »na rođenoj grudi«,* kako bi rekao Đalski. Njima se isto tako označuju barbarizmi koje pisac želi odvojiti od svoga teksta ili riječi u porugljivom značenju kad to bez navodnika ne bi bilo vidljivo: *...spremi u usta »kraml-pogačl«. — Bijaše to treći dan »bune«.* (Time je rečeno da to nije bila prava buna.) U navodnike se stavljaju i pojedini nazivi, u prvom redu kad su to preuzeta imena: *»Rade Končar«* (tvornica), *»Zagreb«* (hotel), *»Balkan«* (kino). Kad je dovoljno veliko slovo, n. nisu potrebni: *Tako piše u Službenom listu br. 4/64.*

Polunavodnici. Kad bi n. došli u druge navodnike, tada se mjesto njih upotrebljavaju polunavodnici: *»Matoš nije bez razloga nazvao svoju knjigu ‚Pečalba' mjesto ‚Nadnica'« piše Antun Barac.*

NAVODNI ZNACI, v. Navodnici.

NAZALNI GLAS, v. Tvorba glasova.

NEKOLIKO TAČAKA (......), interpunkcijski znak koji se stavlja na mjesto gdje je izostavljen dio teksta. Ako se želi posebno istaći da je izostavljen duži tekst, stavlja se 6, 9, 12 ili više, pa i cijeli red, a izuzetno i nekoliko redova. Inače se stavljaju samo tri tačke. Najčešće se to čini na mjestu neispisanoga dijela koji je poznat te se lako dopuni ili pisac prepušta da to čitalac učini po svojoj volji: *Nastavnik je tumačio aorist*

i uzeo primjer: Kad je pođoh na Bembašu..., ja povedoh... Ako je nadopuna nemoguća, bolje je staviti crtu (v.). Tri tačke stavljaju se kad u navodu (citatu) izostavimo riječi koje nisu potrebne za ono zbog čega se navod navodi, a njihovo izostavljanje ne utječe na smisao ispisanoga dijela. Kad pisac neće odsječno da završi misao jer želi da se čitalac zamisli, stavlja tri tačke: *I nju i njega zakopaše krišom, — krišom, dragi čitaoče, krišom...* (Završetak Matoševa »Kipa domovine leta 188*«.) Kao i crta, i tri se tačke stavljaju za pojačanje stanke: — *A ti nisi vidio!... Je li?*

NEMOTIVIRANA RIJEČ, v. Tvorba riječi.

NEOBRAZLOŽENA RIJEČ, v. Tvorba riječi.

NEODREĐENA DEKLINACIJA, v. Pridjev.

NEODREĐENA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

NEODREĐENI GLAGOLSKI OBLIK, v. Infinitiv.

NEODREĐENI NAČIN, v. Infinitiv.

NEODREĐENI OBLIK, v. Pridjev.

NEODREĐENI PRIDJEV, v. Pridjev.

NEODREĐENI PRIDJEVSKI VID, v. Neodređeni oblik pridjeva.

NEOLOGIZAM (od grč. neos nov i logos riječ, govor), nova riječ i, rjeđe, nov izraz, novotvorina u jeziku u kojem je prvi put upotrijebljena, za razliku od tuđice, riječi preuzete iz drugoga jezika. Ako je nova riječ u skladu s tvorbom riječi jezika u kojem se upotrebljava, obično se ne naziva neologizmom, nego samo takva koja se u čemu razlikuje od obične tvorbe pa se zbog svoje posebnosti jače ističe, npr.: *pogrebar* (pogrebnik), *promilaš* (prometni termin za osobu koja ima u krvi prevelik postotak alkohola), *zagrebaš* (navijač nogometnog kluba »Zagreb«), *predsobljaš* (lobist u američkom kongresu), *krajputaš* (spomenik kraj puta), *šetator* (šetač), *životinjizam,*

slijevak (izlivnik, školjka u kuhinji za otjecanje vode), *razglupljivanje, lovočuvar, tropotez* (u šahu), *sastančiti, udirektoriti se, dečarapizirati* i sl.

NEOSLABLJENO PRENOŠENJE NAGLASAKA, v. Prenošenje naglasaka.

NEPCE, v. Govorni organi.

NEPČANI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

NEPČANO-NOSNI GLAS, v. Tvorba glasova.

NEPLODNI NASTAVAK, v. Neplodni sufiks.

NEPLODNI SUFIKS, v. Sufiks.

NEPOSREDNI GOVOR, v. Upravni govor.

NEPOSTOJANI NAGLASAK, v. Postojani naglasak.

NEPOSTOJANO A, *a* koje se nalazi u jednim oblicima iste riječi, a u drugima ga nema. Dolazi u nom. jd. i gen. mn. nekih imenica m. r.: *pas, psa, psu, psi, pasa, psima, momak, momka, momci, momaka, novac, novca, novaca, dolazak, dolaska, dolazaka;* u gen. mn. nekih imenica sr. i ž. r.: *veslo, vesala, stablo, stabala, puška, pušaka, guska, gusaka;* u nom. jd. m. r. neodređenih pridjeva i nekih zamjenica: *gladan, gladna, sladak, slatka, radostan, radosna, sav, sva, takav, takva.* Nepostojanim se *a* smatra i ono *a* koje se navezuje na neke prijedloge kad se nađu u određenim položajima. Tako se *a* navezuje na prijedlog *s* kad se nađe ispred riječi s početnim *s, š, z, ž: sa sestrom, sa šurjakom, sa zetom, sa ženom;* ispred suglasničke skupine s kojom bi *s* otežao izgovor: *sa Ksenijom, sa psihologom;* ispred *mnom: sa mnom,* a katkad i ispred riječi koje se ne mijenjaju: *Kokoši se istjeruju sa »iš!, iš!«. To zamijeni sa da.* Mjesto *k* dolazi *ka* ispred riječi s početnim *k, g: ka kuglani, ka gradu* (v. Dativ). N. se *a* navezuje i na neke druge prijedloge da se izbjegne dodir istovrsnih suglasnika: *uza zid, iza sna* (zbog *uz zid, iz sna [isna]*). Ispred enklitičkih

oblika ličnih zamjenica i povratne zamjenice to je *a* dugo: *ūzā me, pōdā nj, prēdā se.* A dolazi i kao pokretni samoglasnik (v.).

NEPOTPUNA REČENICA, v. Rečenica.

NEPRAVA SADAŠNJOST, prezent, aorist, perfekat i futur I upotrijebljeni za izricanje radnje koja se događa ili može dogoditi u svako vrijeme (v. i Glagolski oblik).

NEPRAVA UPOTREBA, v. Glagolski oblik.

NEPRAVI OBJEK(A)T, v. Objekat.

NEPRAVI POVRATNI GLAGOL, v. Povratni glagol.

NEPRELAZNI GLAGOL (intranzitivni g.), glagol od kojega ne može neposredno zavisiti riječ u akuzativu, ali može s prijedlogom ili u kojem drugom padežu (dalji objekat). Takvi su npr. ovi glagoli: *ići, letjeti, mirovati, sjedjeti, skakati: Skočiše na zemlju.* Ne može se reći: *skočiše zemlju. Ide livadom,* a ne *ide livadu.* U rečenici *Ide livadu kositi* akuzativ *livadu* ne zavisi od glagola *ide,* nego od *kositi,* a *kositi* je prelazan glagol (v.).

NEPRODUKTIVNA RIJEČ, v. Tvorba riječi.

NEPRODUKTIVNI NASTAVAK, v. Neproduktivni sufiks.

NEPRODUKTIVNI SUFIKS, v. Sufiks.

NEPROMJENLJIVE RIJEČI, v. Riječ.

NEPROŠIRENA REČENICA, v. Prosta rečenica.

NERAŠČLANJENA REČENICA, v. Rečenica.

NESTVARNA IMENICA, v. Imenica.

NESTVARNA REČENICA, v. Pogodbena rečenica.

NESVRŠENI GLAGOL, v. Glagolski vid.

NEUPRAVNI GOVOR ili posredni (indirektni) govor, prenošenje upravnoga govora (v.) u obliku zavisnih rečenica

promijenivši pri tome neke dijelove da budu u skladu s novim oblikom: *Ona reče da je divno. Rekao je da ostavi to jer će ga boljeti glava. Pomislio je u sebi da je tri dana uzalud radio.*

NEUPRAVNO PITANJE, u nekim djelima naziv za zavisno upitnu rečenicu nastalu od upravnoga pitanja: *Svakoga je zapitkivao da li su vidjeli njegovu kravu.*

NEUTRUM, v. N.

NEZAVISNA REČENICA, v. Rečenica.

NEZAVISNI PADEŽ, v. Padež.

NEZAVISNI VEZNIK, v. Veznik.

NEZAVISNO SLOŽENA REČENICA, rečenica u kojoj je sporedna rečenica povezana s glavnom jačim ili slabijim odnosom, ali nikada tako da bi njihov smisao potpuno zavisio od glavne kao što je to u zavisno složenih rečenica (v.). Po značenju se nezavisno složene rečenice dijele na pet vrsta: sastavne (v.), suprotne (v.), rastavne (v.), isključne (v.) i zaključne (v.).

NIJEČNA REČENICA, v. Odrična rečenica.

NIVO, v. Strukturalizam.

NJ, v. Jezični časopis.

NOM., običnije *nom.*, skraćenica od *nominativ.*

NOMEN, v. Ime.

NOMINATIV, nezavisni padež (v.), odgovara na pitanje *tko?* (za živo) ili *što?* (za neživo). U rečenici je najčešće subjekat ili dio predikata. Tako ima dvije osnovne službe:

Subjekatni n. ima službu subjekta u rečenici: *Muk. Prolazi noć. Ja lutam sam.*

Predikatni n. dio je imenskoga predikata u rečenici. Dolazi uz glagol *biti* i druge glagole nepotpuna značenja *(postati, činiti se, zvati...): Pero je brkajlija. Svi su ti tvoji*

rodoljupci hvalisavi. Obojica bijahu trutovi. Mirko postade kapetan. On se zove izumitelj.

N. s veznikom *kao* ima službu adverbne oznake načina: *Zdrav je kao riba. Radi kao crv. Vlada se kao Napoleon.* To je zapravo stegnuti subjekatni ili predikatni n.: *Radi kao što radi crv. Vlada se kao da je Napoleon.*

N. dolazi u nazivima kad su iza svojih oznaka: *Taj je stih iz Ujevićeve pjesme »Svakidašnja jadikovka«. I sve to na njihov račun, na račun kuće Junašević — Grahovac.* S prijedlozima n. ne dolazi.

NORMATIVNA GRAMATIKA, v. Gramatika.

NORME KNJIŽEVNOG JEZIKA (lat. norma mjera, pravilo), cjelokupnost pravila kojima je određen jedan književni jezik. Za razliku od narječja, razgovornog jezika i žargona, književnoga jezika nema bez određenih normi. Njegova je posebnost upravo u tome što je normiran i u rječničkom blagu i u gramatičkoj strukturi. Normi ima više, a razlikujemo ih prema tome što obuhvaćaju.

Pravopisna norma određuje način na koji književni jezik treba pisati.

Ortoepska norma određuje način na koji treba izgovarati pojedine glasove, skupove glasova i njihov naglasak (v.).

Morfološka norma utvrđuje oblike književnog jezika.

Leksičko-semantička norma odabire riječi koje ulaze u književni jezik i s kojim značenjima.

Tvorbena norma utvrđuje kako se u književnom jeziku tvore nove riječi.

Sintaktička norma prikazuje način na koji se riječi povezuju u rečenicu.

Stilistička norma procjenjuje upotrebnu vrijednost jezičnih pojava, njihovu izražajnost i afektivnost, a posebno njihov udio u tvorbi umjetničkoga djela.

Tek tako normiran jezik sposoban je da bude pouzdana veza među ljudima. Radi toga ne može svaki pojedinac u književnom jeziku upotrebljavati glasove, oblike, riječi i veze među ri-

ječima po svojoj volji, jer tada nema sporazumijevanja, bar nema pouzdanog i jednostavnog sporazumijevanja. Da bismo uklonili nesporazume i nepotreban napor u sporazumijevanju, moramo govoriti pravilnim književnim jezikom. Odmah se postavlja pitanje što je u njemu pravilno, a što nije, u čemu su kriteriji jezičnih normi. Ako mjesto *č* izgovorimo *c*, odmah ćete reći da je pogrešno, npr. *celo*, *poceli*, *pricali*, *vice*. Jednako je i obratno, ako mjesto *c* izgovorimo *č*, npr. *črn*, *črven*. Zašto su ti likovi pogrešni? Nisu zato što su te riječi namjerno iskrivljene ili jednostavno izmišljene. Na Braču se mjesto *č* kaže *c*, a u kajkavskom i čakavskom narječju i danas se skupina *cr* izgovara *čr*. Znači nije zato što nitko tako ne govori ili što nikada nije govorio, nego što ti govori nisu uzeti kao osnovica književnom jeziku. Izborom štokavskoga narječja ono postaje norma. Ali ne sa svim svojim osobinama. Ikavski je govor isključen. Ali i neke druge pojave ne ulaze u nj. U Božićevim Kurlanima čitamo: »*Pa kako zdravlje Šaliveštre, kako intrada, nema tebe u meneka, ka da češ snagu od Kamešničkog propuva steć*...« U književni jezik ne ulaze likovi *Šaliveštar*, *intrada*, *meneka*, *ka*, *propuv*, *steć*, a tako i druge osobine koje se govore samo u jednom kraju, koje se govore na ograničenu području. U književni jezik ulazi ono što je proširenije, što je zajedničko većini pripadnika određene jezične zajednice, dakle ono što je općenitije. Prema tome se u sastav književnoga jezika ne uzima sve ono što se nalazi u rječniku i gramatičkoj strukturi narodnog jezika, nego se uzimaju samo najizražajnija, životna i tipična izrazna sredstva. Njih kasnije izgrađuju i obogaćuju pisci u zajednici s jezičnim stručnjacima. Kad je jedanput osnova određena, tada se gleda na sustav te osnove. Teži se da se sve pojave izgrade u skladu sa sustavom jer jedino to osigurava jednoznačnost i tako se unaprijed uklanjaju nesporazumi i teškoće do kojih bi inače moglo doći. Pogledajmo dva primjera. Jezični sustav pokazuje da pridjevi na *-ast* označuju sličnost s osnovnom imenicom *(vunast*, *trubičast*, *zvonast)*, a pridjevi na *-av* da to imaju *(dlakav*, *krastav*, *bodljikav)*, ali se u jezičnoj praksi ti sufiksi katkada zamjenjuju,

pa se npr. *pepeljast* i *pepeljav* upotrebljavaju u istom značenju. U vezi *pepeljasta kosa* ne zna se, ako nije kontekstom određeno, da li je kosa posuta pepelom ili je siva. Nije li dakle ovdje na mjestu norma da *pepeljast* znači *siv*, a *pepeljav* — *posut pepelom.* U primorskim se krajevima za 7.15, 7.30, 7.45 sati kaže *sedam i kvarat, sedam i po, sedam i tri kvarta,* a u drugim krajevima obično *frtalj osam, pola osam, tri frtalja osam.* Sporazumijevanje je gotovo nemoguće. Kad jedni i drugi ostave dijalekatske riječi i stanu upotrebljavati književnu *četvrt,* još će uvijek razumijevanje među nosiocima tih dvaju sustava izazivati napor i teškoće jer shvaćanje i pamćenje traži da svatko prevodi u svoj sustav. Tek kad svi stanu upotrebljavati način koji traži književna norma (*sedam i četvrt, sedam i po, sedam i tri četvrt,* ili *sedam i petnaest...*), sporazumijevanje će biti pouzdano i jednostavno. Dakle n. k. j. uklanjaju nesporazume, olakšavaju sporazumijevanje i učenje jezika, čine obavijest pristupačnijima u vremenskom i prostornom kontinuitetu i time snažno učvršćuju narodno jedinstvo. Zbog toga je opravdano što društvo traži da se n.k.j. poštuju sve dok su na snazi. Jedino dovoljno snažni razlozi dopuštaju da se od njih odstupa, ali je i tada bolje tražiti da se norme mijenjaju nego ih narušavati. U odnosu prema normama književnoga jezika ogleda se kultura svakoga pojedinca i cijeloga naroda.

NOSNA DUPLJA, v. Govorni organi.

NOSNA ŠUPLJINA, v. Govorni organi.

NOSNI GLAS, v. Tvorba glasova.

NOVI AKUT, v. Općehrvatskosrpski akut.

NOVINARSKI STIL, v. Stil.

NOVOSADSKI DOGOVOR, dogovor hrvatskih, srpskih i crnogorskih književnika i filologa o hs. jeziku i pravopisu na sastanku u Novom Sadu od 8. do 10. prosinca 1954. Otkako su Srbi polovinom 19. st. uzeli štokavsko narječje kao osnovicu svom književnom jeziku (v. Knjiž. jezik u Srba), a Hrvati

potkraj 19. st. prihvatili fonetski pravopis (v. Knjiž. jezik u Hrvata), jezične i pravopisne razlike među dva tipa književnog jezika bile su neznatne. Zbog kasnijih su se političkih prilika pravopisna pravila često mijenjala, a javljaju se i težnje da se i pravopisne i jezične razlike povećaju. Zato se u novoj Jugoslaviji osjetila potreba da se tome stane na put i razlike smanje. Uredništvo Letopisa Matice srpske raspisalo je anketu o jezičnim i pravopisnim pitanjima i od rujna 1953. Letopis je objavio odgovore četrdesetak učesnika. Poslije završene ankete održan je sastanak na kojem je zaključeno: da je jezik Hrvata, Srba i Crnogoraca jedan jezik, pa je i književni koji se razvio oko dva sjedišta, Zagreba i Beograda, jedinstven, sa dva izgovora: ijekavskim i ekavskim, da je u nazivu jezika u službenoj upotrebi nužno istaći oba njegova dijela (i hrvatski i srpski), da su ravnopravna oba pisma (ćirilica i latinica), i oba izgovora (ijekavski i ekavski), da je potrebno izraditi priručni rječnik hs. književnog jezika, zajedničku terminologiju i zajednički pravopis. Treba uklanjati umjetne prepreke normalnom razvoju hs. književnog jezika, a izradu pravopisa i terminologije treba povjeriti komisijama stručnjaka. Ovi se zaključci provode u život, a zajednički je pravopis već ostvaren. 1960. Matica hrvatska i Matica srpska izdale su Pravopis hrvatskosrpskoga književnoga jezika, izrađuje se rječnik, a započete su i pripreme oko izrade terminoloških rječnika.

NOVOŠTOKAVSKI AKCENATSKI SUSTAV, sustav od četiri naglaska (" ˆ ` ´) u novoštokavskim dijalektima štokavskoga narječja; uglavnom se podudara s naglasnim sustavom književnoga jezika (v. Naglasak).

NOVOTVORINA, v. Neologizam.

NJ, dvadeseto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban poluotvorni glas (v. Tvorba glasova).

NJEM., običnije *njem.,* skraćenica od *njemački* (jezik).

NJEMAČKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

O

O, dvadeset prvo slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban stražnjojezični samoglasnik (v. Tvorba glasova); *ǫ*, znak za nosni samoglasnik (v. Stsl. jezik i Povijest hs. jezika u članku Hs. jezik); *ọ*, znak za zatvoreno o.

OBAVJEŠTAJNA REČENICA, v. Izjavna rečenica.

OBIČNI RED RIJEČI, v. Red riječi.

OBJASNIDBENA REČENICA (eksplikativna r.), zavisno složena rečenica u kojoj zavisna objašnjava glavnu ili neku riječ u njoj: *Svaka igra ima težnju da se nastavi i produži.* Veznici su: *da, kako, gdje.*

OBJASNIDBENI GENITIV, v. Genitiv.

OBJASNIDBENI VEZNIK, veznik koji povezuje objasnidbenu rečenicu (v.).

OBJEK(A)T (lat. objectum predmet), dio rečenice neposredno zavisan od predikata u kojem imenska riječ označuje da se na njoj vrši glagolska radnja ili da je cilj glagolske radnje.: *Zapovijeda se p r o t u Zuani da sutra u zoru zajaše k o n j a i povede V e l o g J o ž u u grad Kopar k providuru Barbabjanki.* Prema padežu u kojem je o. razlikuje se:

Bliži, pravi o. (direktni o.) o. je u akuzativu bez prijedloga: *Podeštat ih slušaše i mrštijaše č e l o. Jože prihvati r u č i c e, uroni*

lemeš u ledinu. Bliži o. može biti izvanjski ili unutrašnji, tautološki (v. Akuzativ).

Dalji, nepravi o. (indirektni o.) o. je u kojem drugom padežu: *Pruži ruke da se dočepa lađe. Naučio se svakoj vještini. Pohitješe da je odmah suzbiju svojom prijetnjom pa se latiše oružja. Jože je zadrmao motovunskim tornjem.*

Prijedložni o. posebna je vrsta nepravog objekta. To je o. u bilo kojem padežu s prijedlogom: *Postolar se Škarpa grčio od smijeha. Pripovijedao je Ilija o svome rodnome kraju, o borbama s Mlečanima tamo dolje na ušću Neretve. Sputan je sa sedmero lanaca. Čeznuo je za slobodom.*

OBJEKATNA REČENICA, zavisno složena rečenica u kojoj zavisna ima službu objekta: *Ivan tek tada opazi da se kamen kotrlja.* Rečenica je zapravo izrična, ali zavisna kao cjelina ima ovdje službu objekta. Dolazi kao odgovor na pitanje: *Što je Ivan opazio?* Da ima službu objekta, vidi se i kad se zamijeni riječima s približno istim značenjem: *Ivan tek tada opazi kotrljanje kamena.*

OBJEKATNI GENITIV, v. Genitiv.

OBLA GLAGOLJICA, v. Glagoljica.

OBLIČNI NASTAVAK, v. Nastavak.

OBRAZAC, v. Morfologija.

OBRAZLOŽENA RIJEČ, v. Tvorba riječi.

OBRNUTI RED RIJEČI, v. Red riječi.

ODNOSNA REČENICA (relativna r.), zavisno složena rečenica u kojoj se zavisna odnosi na rečenicu ispred sebe ili na jednu riječ u njoj da ih objasni, da im nešto pripiše i sl. *Ja se posve pouzdajem u njezin razbor koji je sigurno ni sada ostaviti neće.* Veže se odnosnim zamjenicama: *tko, što, koji, čiji, kakav* ili *koliki,* a često i mjesnim prilozima (v. Mjesna rečenica).

ODNOSNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

ODNOSNI PRIDJEV, v. Pridjev.

ODREDNICA, v. Natuknica.

ODREĐENA DEKLINACIJA, v. Pridjev.

ODREĐENI OBLIK PRIDJEVA, v. Pridjev.

ODREĐENI PRIDJEV, v. Pridjev.

ODREĐENI PRIDJEVSKI VID, v. Određeni oblik pridjeva.

ODRIČNA REČENICA (niječna r.), rečenica koja kazuje da nešto ne postoji ili da nije ono što se govori (za razliku od potvrdne, v., kojom se kazuje da što jest): *To tako ne ide. Ne, ništa se neće dogoditi. Ali u svemu tome nije bilo prave ljutnje. Pavao Petrović nije išao u Celje.*

OKLUZIVNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

ONOMASTIKA (od grč. onomastikos imenski), nauka o imenima. Proučava porijeklo, promjenu oblika i značenja vlastitih imena i druga pitanja u vezi s njima. Dijeli se na dvije grane, antroponimiju i toponomastiku.

Antroponimija (od grč. anthropos čovjek i onoma ime) proučava osobna imena i prezimena. Prezime nastalo po imenu oca naziva se patronim(ik) (od grč. patēr otac), npr. *Marković* od *Marko*, *Petrović* od *Petar*. Najveći rad o našim imenima i prezimenima napisao je T. Maretić u Radu Jugosl. akademije, br. 81 i 82.

Toponomastika ili toponimija (od grč. topos mjesto, kraj) bavi se geografskim imenima. Proučava imena mjesta (toponime), gora, planina, dolina (oronime, od grč. oros gora), zemalja (horonime, od grč. chōros kraj, pokrajina), voda i vodenih tokova (hidronime, od grč. hydōr voda). U toponomastiku se ubraja i proučavanje etnika (od grč. ethnikos narodni), imena stanovnika naseljenih mjesta, krajeva i zemalja, i ktetika (od grč. ktētikos posvojni), pridjeva od tih riječi. Naše je toponime dosad najviše proučavao prof. Petar Skok (1881—1956).

Napisao je više toponomastičkih rasprava, a najznačajnije mu je djelo s toga područja »Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima«, Zagreb, 1950.

ONOMATOPEJA, v. Onomatopejska riječ.

ONOMATOPEJSKA RIJEČ, riječ s glasovnim kosturom koji je jednim dijelom nasljedovanje prirodnoga zvuka: *cvrčak, kokoš, kukavica, kukati, mukati, blejati, hrkati, srkati, pljeskati, kukurijekati, treskati, pisnuti, zviznuti, klepetati, cvokotati, glogotati.* Veza je između zvuka u prirodi i njegova jezičnoga znaka očita, tj. lako je tim riječima uočiti podrijetlo. Nekad je onomatopejskih riječi u jeziku bilo više, ali su mnoge u jezičnom razvoju tako promijenile svoj glasovni lik da je njihovo onomatopejsko postanje poznato samo stručnjacima. Tako je npr. prema onomatopejskom glagolu *bučati* (praviti buku) postala i *pčela* (od bъčela) i *bik* (od bykъ). Onomatopejskim riječima ne smatraju se samo riječi koje nasljeduju prirodni zvuk nego i one koje zvukom nasljeduju pokret: *lelijati se, lelujati se, ljuljati, teturati, gegati, vrvjeti.*

OPĆA IMENICA, v. Imenica.

OPĆEHRVATSKORSPSKI AKUT, naglasak mlađega praslavenskoga podrijetla (novi akut). U najstarije vrijeme zajednički je svima hrvatsko-srpskim narječjima, a danas se sačuvao u nekim štokavskim govorima, pretežno u posavskim, u mnogim kajkavskim i u većini čakavskih pa se još zove i čakavski akut. Samoglasnik izgovoren s tim naglaskom relativno je dug, ton je uzlazan, ali se ne diže ravnomjerno, a idući je slog tonski nizak i ekspiratorno slab. Bilježi se znakom ~.

OPISNA FONETIKA, v. Fonetika.

OPISNA GRAMATIKA, v. Gramatika.

OPISNI PRIDJEV, v. Pridjev.

OPOZICIJA, v. Opreka.

OPREKA, v. Dvojčana opreka.

OPTATIVNI, v. Željni.

ORTOEPIJA, lingvistički termin sa tri značenja: 1. pravilan izgovor kojega jezika; 2. skup pravila za uzoran izgovor kojega jezika; 3. nauka koja proučava i određuje pravilan izgovor kojega jezika. Ona određuje pravilan izgovor glasova, riječi, naglasaka i elemenata rečeničnih cjelina (v. Rečenična fonetika).

ORTOEPSKA NORMA, v. Norma knjiž. jezika.

ORTOGRAFIJA, v. Pravopis.

OSJEĆAJNO ZNAČENJE, v. Značenje.

OSLABLJENO PRENOŠENJE NAGLASAKA, v. Prenošenje naglasaka.

OSNOVA, nepromjenljivi dio promjenljivih riječi. Dobivamo je tako da odbacimo oblične nastavke. Imenička se osnova dobiva tako da se u gen. jd. odbaci nastavak *-a*, *-e*, ili *-i*, *badem-a*, *svekr*-a, *imen*-a, *dendij*-a, *dlak*-e, *mast*-i, ili u nom. mn. ako je imenica plurale tantum, npr. *kliješt*-a, *žval*-e, *grud*-i. Glagoli imaju dvije osnove: infinitivnu (v.) i prezentsku (v.). Katkada se o. podudara s korijenom riječi, ali je većinom različita od njega.

OSNOVNO ZNAČENJE, v. Značenje.

OTPADANJE SUGLASNIKA, v. Gubljenje suglasnika.

OTVORENI SAMOGLASNIK, samoglasnik izgovoren opuštenim i niže spuštenim jezikom i donjom čeljusti nego pri normalnom izgovoru toga glasa.

OTVORENI SLOG, v. Slog.

OTVORNI GLAS, v. Tvorba glasova.

P, Q

P, dvadeset drugo slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban zatvorni suglasnik (v. Tvorba glasova); P služi i kao skraćenica od *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika.*

PADEŽ, svaki oblik riječi koja se sklanja. Naš jezik ima sedam padeža: 1. nominativ, 2. genitiv, 3. dativ, 4. akuzativ, 5. vokativ, 6. lokativ, 7. instrumental. U gramatikama srpskih autora obično je instrumental 6. padež, a lokativ 7. Padeži se dijele u nezavisne i zavisne ili kose.

Nezavisni su **padeži** nominativ i vokativ. Nom. ima u rečenici samostalnu službu: on je subjekat prema kojemu se sve upravlja ili je dio imenskoga predikata koji se sa subjektom izjednačuje. Ipak, njegova je nezavisnot relativna, pogotovu u drugim, rjeđim službama. Potpuno je nezavisan vokativ. On nije usko povezan s drugim dijelovima rečenice pa ga zato u pisanju uvijek odjeljujemo zarezom ili uzvičnikom.

Zavisni (kosi) padeži (ostali) označuju različite odnose među riječima i uvijek zavise od neke druge riječi koju određuju ili dopunjuju. Ako p. zavisi od imena (nomena, v.), onda kažemo da je u adnominalnoj upotrebi *(miris ruže, pun veselja).* Ako zavisi od glagola (verbuma), onda je u adverbalnoj upotrebi *(prodajem jabuke, krškaju se mladim rozima).* Osim toga mogu zavisiti od prijedlogâ, prilogâ i uzvikâ. Od kojih riječi zavisi pojedini p., spomenuto je kod svakoga padeža.

PALATAL, v. Tvorba glasova.

PALATALIZACIJA, mijenjanje *k*, *g*, *h* i *c*, *z*, *s* s palatalnim (nepčanim) *č*, *ž*, *š*. Suglasnici *k*, *g*, *h* mijenjaju se sa *č*, *ž*, *š*: a) ispred *e* u vokativu: *junače*, *druže*, *duše* (nom.: *junak*, *drug*, *duh*) i prezentu: *pečem* : *peku*, *strižem* : *strigu*; b) ispred *i* u tvorbi riječi: *skočiti* : *skok*, *blažiti* : *blag*, *sušiti* : *suh*, *veličina* : *velik*, *množina* : *mnogi*, *prašina* : *prah*, *junačić* : *junak*, *kružić* : *krug*, *ručica* : *ruka*, *nožica* : *noga*, ali kad je posrijedi umanjena riječ *k*, *g*, *h* mogu ostati nepromijenjeni iz težnje da se sačuva glas osnove: *rukica*, *nogica*, *muhica*. Samoglasnik *c* mijenja se sa *č* u vokativu m. r. ispred *e* i u tvorbi riječi ispred *e* i *i*: *striče*: *stric*, *starčev* : *starac*, *ptičica* : *ptica*, *mjesečina* : *mjesec*, *graničiti* : *granica*. Suglasnik *z* u riječima *knez* i *vitez* u istim tvorbama mijenja se sa *ž*: *kneže*, *viteže*, *knežina*. Ostale primjere za palatalizaciju vidi u članku Jotovanje.

PALATALNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

PARADIGMA, v. Morfologija.

PARNJAK, suglasnik koji je s drugim suglasnikom u paru po tome što se tvori na istom mjestu i na isti način, a razlika je samo u tome što pri tvorbi jednoga glasnice titraju, a pri tvorbi drugoga ne titraju, tj. jedan je zvučan, a drugi bezvučan (v. Tvorba glasova).

PARONIM, riječ istoga glasovnoga sastava s drugom riječi, ali različitog naglaska, npr. *bȍca* 'flaša', *bóca* 'čičak' (v. i Naglasak).

PARTICIP AKTIVNI, v. Glag. pridjev radni.

PARTICIP PASIVNI, v. Glag. pridjev trpni.

PARTICIP PERFEKTA, v. Glag. prilog prošli.

PARTICIP PREZENTA, v. Glag. prilog sadašnji.

PARTIKULA, v. Riječ.

PARTITIVNI GENITIV, v. Genitiv.

PASIV (lat. passivus koji trpi) ili *trpni glagolski lik*, sustav glagolskih oblika koji kao predikati označuju da se radnja vrši na subjektu, da je subjekat podnosi, »trpi«, slično kao što se u aktivu vrši na objektu: *Vojnici su osvojili grad* (aktiv). *Grad je osvojen od vojnika* (pasiv). U prvoj je rečenici subjekat *vojnici*, oni su svojim djelovanjem osvojili grad; u drugoj je rečenici gramatički subjekat *grad*, ali on je u samom osvajanju sudjelovao kao predmet osvajanja.

U našem se jeziku p. tvori od glagolskoga pridjeva trpnoga i aktivnih oblika glagola *biti* ili *bivati*:

infinitiv:	*bȉti hvȃljen, pòhvāljen*
prezent:	*bȋvām hvȃljen, pòhvāljen*
imperfekat:	*bȋvāh hvȃljen, pòhvāljen*
	bȉjāh ili bjȇh hvȃljen
aorist:	*jȃ bȉh pòhvāljen*
perfekat:	*hvȃljen, pòhvāljen sam*
	bívao sam hvȃljen, pòhvāljen
plprf.:	*bȉo sam pòhvāljen*
futur I:	*bȉt ću hvȃljen, pòhvāljen*
futur II:	*bȕdem hvȃljen, pòhvāljen*
imperativ:	*bȕdī hvȃljen, pòhvāljen*
kondicional:	*bȉo bih hvȃljen, pòhvāljen*

Značenja tih oblika nisu uvijek onakva kako bismo zaključili po samim nazivima, nego su različita, kao i u aktivnih oblika, ali se ni s njima potpuno ne slažu. Npr. *hvaljen sam* može značiti i prezent i perfekat, a *bio sam pohvaljen* perfekat i pluskvamperfekat i sl. Posebnost je i u tome što glag. pridjev trpni može biti shvaćen kao obični pridjev. *Tvoja je ruka nepokretna. Tvoja je ruka ukočena.*

Obično se kaže da naš jezik ne voli takav p., ali bolje je reći da p. u njemu nije tako običan, čest kao u nekim drugim jezicima (romanskim i germanskim npr.). A nije zato što ga ne treba tako često, a ne treba ga sa dva razloga. Prvo, slobodan red riječi (v.) dopušta da se na prvo mjesto može staviti svaka riječ koju želimo istaći. Drugo, hs. jezik izriče p. još na jedan

način: izriče ga aktivnim oblikom s riječcom *se: Jelo se meso. Razlijeva se vino. Pit će se crna kava.*

Zato je u našem jeziku aktivna rečenica češća i normalnija. Običnije je: *Mnoge su ga nevolje uplašile. Uplašio se mnogih nevolja. Mnogih se nevolja uplašio.* Manje je obično: *Uplašen je od mnogih nevolja.* Evo dviju rečenica koje su očito nastale pod utjecajem stranih jezika: *Stup je srušen od strane komunara. Ugovor je potpisan od strane ministara vanjskih poslova.* Normalnije bi bilo: *Stup su srušili komunari. Ugovor su potpisali ministri vanjskih poslova.* Dobro bi bilo: *Ugovor je potpisan od strane ministarstva vanjskih poslova* kad nije izričito rečeno tko ga je potpisao, kad je mogao biti i tko drugi, a ne baš ministar vanjskih poslova. Zato prave pasivne oblike ne treba izbjegavati kad postoje opravdani razlozi za njihovu upotrebu. Kad tih razloga nema, prednost treba dati aktivnim oblicima.

Kad se p. izriče riječcom se, tada imenska riječ treba doći u nominativ, a ne u akuzativ, ili je akuzativ nepotreban:

Dobro:	Ne valja:
Čovjek se veže za jezik, a vol za rogove.	*Čovjeka se veže za jezik, a vola za rogove*
Budalasti se mladić mogao na sve nagovoriti.	*Budalastog se mladića moglo na sve nagovoriti.*
Zalihe su sagnjile mjesto da su se podijelile.	*Zalihe su sagnjile mjesto da ih se podijelilo.*

Posebnost je nominativa sa *se* u tome što takve rečenice mogu biti troznačne, npr. *Djevojke se pitaju.* Ta rečenica može značiti:

1. povratnost: *svaka sebe pita,* 2. uzajamnost: *jedna drugu pita;* 3. pasivnost: *drugi ih pitaju.* (Ako je imenska riječ u jednini, nema 2. značenja.) Ali to ne može biti dovoljan razlog da uz se upotrebljavamo ak. jer u svom kontekstu takve su rečenice obično jednoznačne, npr. spomenuta rečenica u Simićevu romanu »Braća i kumiri«: — *»Moram pitati kćer«. »Drž, drž«, začudio se gazda Jovan, »nema tu šta pitati, kako ti rekneš onako je, gdje su se još djevojke pitale, kakve to švap-*

čarluke uvodiš u modu« (str. 13). Slično: *Zaključi, da će Jara i ovaj puta naći način, kako da se oni unište* (153). *Tko god bi pred njom dvaput spomenuo Joycea, ubuduće bi bio izopćen. Kao kad se pred generalom hvali drugi general. Naravno, uvijek se pred jednim generalom može govoriti o drugom generalu, ali pod uvjetom da ga je prvi pobijedio* (Vj. 20.5.64.I). Ako ni kontekst nije dovoljan, može se uzeti pravi p. ili 1. l. jed., 1. ili 2. l. mn., npr. *Da se i mesara može prevariti, dokazano je ovih dana.* Zbog povratnog značenja ne ide: *Da se i mesar može prevariti...* Može se reći: *Da i mesara možemo prevariti...*

PATRONIM(IK), v. Onomastika.

PAUZA, v. Rečenična intonacija.

PEJORATIV (od lat. peior gori), pogrdna, porugljiva riječ. Upotrebljava se da bi se pojam prikazao u pogrdnom, porugljivom svjetlu. Takve su npr. ove riječi: *bljezgarija, brbljarija, svinjarija, petljanija, pisanija, gadura, pijandura, brkonja, ćelonja, žderonja, gladuš, baguš, gnjavator* i druge, a najčešće su to augmentativi (v.).

PERFEK(A)T (lat. perfectus svršen) ili *prošlo vrijeme,* sustav glagolskih oblika koji se tvore od svih glagola vezom glagolskog pridjeva radnog i enklitičnih prezentskih oblika glagola biti *(sam, si, je, smo, ste, su)*:

		m. r.	ž. r.	sr. r.
jd.	1. l.	*rádio sam,*	*rádila sam*	
	2. l.	„ *si,*	„ *si*	
	3. l.	„ *je,*	„ *je,*	*rádilo je*
mn.	1. l.	*rádili smo,*	*radile smo*	
	2. l.	„ *ste,*	„ *ste*	
	3. l.	„ *su,*	„ *su,*	*rádila su*

Ili s ličnim zamjenicama: *jȁ sam rádio, ȍna je rádila, ȍno je rádilo.* U perfektu povratnih glagola *je* obično nestaje iza se: *Ivo se stidio.* Naglašeni oblici glagola biti upotrebljavaju se u

pitanjima ispred veznika: *Jèsi li rådio?* Ali u 3. l. jd. dolazi naglašeno *je: Jē li rådio?*

P. izriče sve prošle radnje bez obzira na dužinu njihova trajanja i zato je opće prošlo vrijeme. Najčešće dolazi u pravoj upotrebi: *Svitalo je kad je Filip stigao na kaptolski kolodvor. Kiša je padala prije dva dana. U ono su vrijeme cvali zumbuli. Ljeti se tu nizao duhan, a zimi, kod udara jugovine, slagao u snopiće i vezao.*

Prezentski p. izriče prošlu radnju kojoj posljedica traje u sadašnjosti: *Velebit se pružio duž jadranske obale.* (I sada tako leži.) *Vidrić je objavio tridesetak pjesama. A puste one ravnice onamo pukle kao more.*

Futurski p. izriče radnju za koju govornik smatra da će se sigurno dogoditi, ako se ne učini ništa da se spriječi: *Jaši vranca, bježi u kotare, oboje smo izgubili glave. Bježi dok se nijesam ubio.*

Zapovjedni ili **imperativni p.** izriče oštriju zapovijed ili zabranu nego imperativ: *Da si to do sutra učinio. Da se nisi makao odatle.*

Željni ili **optativni p.** s veznikom *da* izriče neispunjivu želju: *Da sam te bar poslušao.*

Poslovični ili **gnomski p.** upotrebljava se u nekim poslovicama i mudrim izrekama, obično bez pomoćnoga glagola: *Brada narasla, a pameti ne donijela.*

PERFEKTIVNI GLAGOL, v. Glagolski vid.

PERSONALNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

PETI PADEŽ, v. Vokativ.

PIKTOGRAFSKO PISMO, v. Pismo.

PISKAVI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

PISMENI ZNAK, znak koji se upotrebljava u pisanju jednoga jezika. Prema namjeni svi se pismeni znakovi dijele u četiri skupine: slova, interpunkcijski, pravopisni i posebni znakovi.

PISMENOST, sposobnost označavanja jezika materijalnim znakovima — pismom. P. u posebnom značenju sposobnost je pravilnog i lijepog izražavanja pomoću pisma.

PISMO, sustav znakova kojima se bilježi jezik. Taj sustav može biti različit:

Slikovno ili **piktografsko p.** prikazuju predmet ili događaj slikama.

Ideografsko (pojmovno) p. ima za svaki pojam uvjetni znak, ideogram. Ideografsko je p. usko povezano sa slikovnim jer se postepenim prijelazom razvija od njega: slike se sve više pojednostavnjuju i postaju simboli pojedinih riječi. Slikovnim su se pismom služili stari Egipćani, a ideografskim se i danas služe Kinezi.

Slogovno (silabičko) p. sastoji se od znakova za pojedine slogove. Razvilo se od ideografskog pisma, ali je prijelaz bio upravo revolucionaran čin.

Glasovno (fonografsko) p. sastoji se od znakova kojima se označuju pojedini glasovi (v. Abeceda, Alfabet, Azbuka, Glagoljica). Razvilo se od slogovnog pisma tako da znak nije više služio kao oznaka sloga nego samo karakterističnoga glasa u njemu.

PJESNIČKI STIL, v. Stil.

PLEONAZAM (grč. pleonasmos izobilje), riječ, izraz ili rečenica kojima se kazuje isto što je već sadržano u drugoj riječi, izrazu ili rečenici i samo se po sebi razumije i bez te riječi, npr. p. je *šupalj* u vezi *šuplja cijev*, *strašljiv* u *strašljiva kukavica*, *dolje* u *sići dolje*, *gore* u *popeti se gore* (jer se ne može »sići gore«), *natrag* u *vratiti se natrag* (jer se ne kaže »vratiti se naprijed«), *vremenski* u *vremenski period* (jer sam period znači razdoblje, vremenski odsjek), *uslužni servis* (jer servis znači *usluga*, *usluživanje*, *posluživanje*). Treba imati na umu da nije svaki p. pogrešan. U pjesničkom stilu, npr., p. obično služi da pojača osnovni dojam. Ako je, dakle, p. funkcionalan, nije suvišan ni pogrešan. Tako je već nekoliko puta kao p. osuđen pridjev *mali*, *malen* u vezama kao *mala kućica*, *mali potočić*,

maleno scoce jer da već sam deminutiv označuje nešto maleno i da je pridjev *mali, malen* suvišan. U takvim je izrazima suvišan s logičkoga gledišta, ali nije s jezičnoga, ili preciznije: sa stilističkoga. Istina je da *mala kućica* znači isto što i *kućica* ili *mala kuća,* samo u izrazu *mala kućica* to je dva puta rečeno, a dva puta reći nije isto što i jedanput. Dva puta je jače, naglašenije. Da *mala kućica* nije pogrešno, vidi se i po tome što se može reći i *mala, mala kućica* ili *mala, majušna kućica.* Slično je i s pridjevima *velik, golem* uz augmentative. Ako takvim izrazima već prigovaramo, tada ne smijemo općenito, nego treba reći da je pridjev *mali, malen* suvišan uz deminutiv, a *velik, golem* uz augmentativ kad su upotrijebljeni bez stilskoga razloga jer bi zaista bilo suvišno uz svaki deminutiv stavljati *mali, malen,* a uz svaki augmentativ *velik, golem.* Obično će takve veze biti suvišne u znanstvenom ili poslovnom stilu. U humorističkom se stilu mogu naći i pleonazmi kao *muški mačak* i *ženska kobila.* (V. i Tautologija.)

PLODNI NASTAVAK, v. Plodni sufiks.

PLODNI SUFIKS, v. Sufiks.

PLUĆA, v. Govorni organi.

PLURAL, v. Množina.

PLURALE TANTUM (lat. pluralis množinski, tantum samo, mn. pluralia tantum), naziv za imenicu koja ima oblik množine, premda označuje samo jedan predmet. Razlog je tomu što je predmet koji označuje sastavljen od dva ili više djelova: *ospice, grudi, prsa, hlače, gaće, vile, kliješta, vrata, kola...* Kod drugih to nije vidljivo jer su razlozi povijesni: *Vinkovci, jasle, naćve, vješala.* Suprotno je singulare tantum (v.).

PLUSKVAMPERFEK(A)T (od lat. plus više, quam nego, perfectus svršen) ili **pretprošlo svršeno vrijeme,** sustav glagolskih oblika koji se tvori od imperfekta ili perfekta pomoćnoga glagola *biti* i glagolskog pridjeva radnoga: *bijah izradio,*

bjeh izradio, bio sam izradio. Zbog značenja tvori se obično od svršenih glagola, ali se može tvoriti i od nesvršenih.

P. izriče obično radnju koja se dogodila prije neke druge radnje: *Probudio sam se kao obično dosta kasno i sunce je već bilo palo na moj krevet. Kiša je padala prije dva dana, i kukuruz koji se dotle bio zapreo od suše, živnuo i lišće mu dobilo opet zdravu boju.*

Rjeđe se njime izriču i druge prošle radnje. *Što god Ture pjano govorilo, to trijezno bješe učinilo. Malo za ovog nesretnog rata bijaše naopako pošlo.*

PODMET, v. Subjekat.

PODREĐEN, v. Zavisan.

POGODBENA REČENICA (uslovna, kondicionalna, hipotetska r.), zavisno složena rečenica u kojoj zavisna pokazuje pogodbu, uvjet, pod kojom se vrši radnja glavne. S obzirom na vršenje radnje zavisne, a prema tome i glavne, razlikujemo tri vrste pogodbenih rečenica:

a) **stvarna** (realna) izriče da se radnja glavne rečenice vrši ili može vršiti kad se vrši ili izvrši radnja zavisne: *Bit ćemo vam zahvalni ako tu divljač utamanite.*

b) **moguć(n)a** (potencijalna) izriče da bi se radnja glavne rečenice mogla (iz)vršiti kad bi se (iz)vršila radnja zavisne: *Bilo bi načelo krivo kad bi čovjek mislio da Zagorci ne filozofiraju o svemu tome.* Razlika je između stvarne i moguće samo u tome što je u mogućoj izrečena sumnja u vršenje radnje zavisne rečenice, a prema tome i radnje glavne. Rečenica pod a) kao moguća: *Bili bismo vam zahvalni ako biste tu divljač utamanili.* (Ili: *Bit ćemo vam zahvalni ako biste...*)

c) **nestvarna** (irealna) izriče pogodbu koja se ne može izvršiti: *Da nijesi tako učinio, ja te ne bih sinom zvao.* Veznici pogodbenih rečenica: *ako, da, kad, li, što, budi.*

POGODBENI NAČIN, v. Kondicional.

POGODBENI VEZNIK, veznik koji povezuje pogodbenu rečenicu (v.).

POJMOVNO ZNAČENJE, v. Značenje.

POKAZNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

POKRETNI SAMOGLASNIK, samoglasnik koji dolazi na kraju nekih riječi koje mogu biti i bez njega. To su samoglasnici *a*, *e*, *u* u nastavcima pronominalne deklinacije; u primjerima za deklinaciju pridjeva (v.) i zamjeničkim nastavcima (v. Zamjenica), pokretni se samoglasnici nalaze u zagradi. Takvi su i samoglasnici koji dolaze uz neke priloge *kad(a)*, *sad(a)*, *tad(a)*, *protiv(u)*. Samoglasnik *a* u istom položaju iza prijedloga naziva se nepostojano a (v.).

POLAPSKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

POLISEMIJA, v. Značenje.

POLISINTETSKI JEZICI, v. Tipologija jezika.

POLITIČKI STIL, v. Stil.

POLUGLAS, naziv stsl. glasova jer i jor (ь, ъ), v. Staroslavenski jezik i Povijest hs. jezika (u članku Hs. jezik).

POLUNAVODNICI, v. Navodnici.

POLUOTVORNI GLAS, v. Tvorba glasova.

POLUSLOŽENICA, riječ složena od dviju riječi od kojih svaka zadržava svoj naglasak, a u većini i svoje značenje: *răk-rȃna*, *ùzor-màjka*, *rȁdio-stȁnica*.

POLJSKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

POMICANJE NAGLASAKA, v. Prenošenje naglasaka.

POMIČNI NAGLASAK, v. Naglasak.

POMOĆNI GLAGOL, glagol koji služi za tvorbu složenih glagolskih oblika. U našem su to jeziku glagoli *biti* i *htjeti*.

POMORANSKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

POREDBENA FONETIKA, v. Fonetika.

POREDBENA GRAMATIKA, v. Gramatika.

POREDBENA REČENICA (komparativna r.), zavisno složena rečenica u kojoj zavisna poredbom kazuje način na koji se vrši radnja glavne: *Filipu je bilo hladno kao da hoda po mračnoj pivnici.* Po tome je p. r. samo podvrsta načinske rečenice. Veznici poredbenih rečenica isti su kao i načinskih.

POREDBENI GENITIV, v. Genitiv.

POREDBENI VEZNIK, veznik koji povezuje poredbenu rečenicu (v.).

POREĐENJE PRIDJEVA, v. Komparacija pridjeva.

POSEBNI ZNAK, znak koji se upotrebljava u pisanju, a nije interpunkcijski ni pravopisni, veliko ni malo slovo, npr. % (posto, odsto), & (znak srednjovjekovne gotice za lat. et, hs. i, koje se obično upotrebljava u nazivima tvrtki), § (paragraf), ⌀ (promjer) i dr. Ima ih veliko mnoštvo, služe za različite svrhe u znanstvenom i poslovnom stilu, a obično su protumačeni u priručnicima pojedinih struka. Ovdje ćemo prikazati nekoliko posebnih znakova koji su općenitiji u lingvističkim djelima pa se u njima obično i ne tumače.

Znak jednakosti (=) izjednačuje dva jezična oblika koji su ravnopravni ili u čemu isti: *svečarev = svečarov, dotaći = dotaknuti.*

Znak nejednakosti (≠) pokazuje da se dva oblika u čemu razlikuju, da nisu jednaka (v. Dvojčana opreka).

Znak porijekla (> ili <) označuje da se oblik do šiljka razvio od oblika koji stoji do otvora cělъ > cijel > cio, dan < dьnь.

Zvjezdica se stavlja ispred riječi koja nije potvrđena, ali se uzima, s većom ili manjom vjerojatnošću, da je postojala: krava (rus. коро́ва), od prasl. *kőrva. (Iza riječi koje se objašnjavaju ispod teksta obično se stavljaju brojevi, ali katkad i zvjezdica.)

POSESIVNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

POSESIVNI DATIV, v. Dativ.

POSESIVNI GENITIV, v. Genitiv.

POSESIVNI PRIDJEV, v. Pridjev.

POSLIJEVREMENOST, v. Vremenska rečenica.

POSLOVIČNA UPOTREBA, v. Glagolski oblik.

POSLOVIČNI AORIST, v. Aorist.

POSLOVIČNI FUTUR, v. Futur I.

POSLOVIČNI IMPERATIV, v. Imperativ.

POSLOVIČNI PERFEKAT, v. Perfekat.

POSLOVIČNI PREZENT, v. Prezent.

POSLOVNI STIL, v. Stil.

POSLJEDIČNA REČENICA (konsekutivna r.), zavisno složena rečenica u kojoj zavisna izriče posljedicu radnje glavne: *Taj odlazak bio je tako nagao i odsječen da se načelnik jedva snašao.* Ta rečenica postoje uzročna, ako uzrok stavimo u zavisnu: *Načelnik se jedva snašao jer je odlazak bio tako nagao i odsječen.* Prema tome i u uzročnoj i u posljedičnoj imamo odnos uzrok-posljedica samo je razlika što je u zavisnoj. Posljedične rečenice veže veznik *da,* a rijetko i *te, pa* (posljednja su dva pretežno sastavni).

POSLJEDIČNI VEZNIK, veznik koji povezuje posljedičnu rečenicu (v.).

POSREDNI GOVOR, v. Neupravni govor.

POSTANAK JEZIKA, v. Glotogonija.

POSTOJANI NAGLASAK, u pravopisu naziv za naglasak koji je u gen. jd. i u većini ostalih padeža jednak kao i u nom. jd., npr. *cvȉjet, cvȉjeta, cvȉjetom, cvjȅtovi,* za razliku od nepostojanoga naglaska koji je samo u nom. jd., npr. *lȉjek, lijèka.*

POSTPOZITIVNI ČLAN, v. Makedonski jezik.

POSUĐENICA, v. Tuđica.

POSVOJNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

POSVOJNI DATIV, v. Dativ.

POSVOJNI GENITIV, v. Genitiv.

POSVOJNI PRIDJEV, v. Pridjev.

POTENCIJAL, v. Kondicional.

POTENCIJALNA REČENICA, v. Pogodbena rečenica.

POTVRDNA REČENICA (jesna r.), rečenica kojom se izriče da je što bilo, da jest ili da može biti (za razliku od odrične, v., kojom se radnja niječe): *Djed je otišao! Pada sumrak. Da, on će paziti na Helenu.*

POVIJESNA RIJEČ, v. Arhaizam.

POVIJESNA FONETIKA, v. Fonetika.

POVIJESNA GRAMATIKA, v. Gramatika.

POVIJESNI PRAVOPIS, v. Pravopis.

POVRATNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

POVRATNI GLAGOL (refleksivni g.), glagol od kojega neposredno zavisi *se*, enklitični oblik povratne zamjenice u akuzativu. Značenje svima takvim glagolima nije jednako pa se dijele u tri skupine:

pravi p. g. označuje da subjekat vrši radnju na sebi: *umivati se, češljati se, spremati se;* u takvih se glagola *se* može zamijeniti sa *sebe: umivati sebe.*

uzajamno p. g. (recipročni g.) označuje da dva ili više subjekata vrše radnju jedan na drugome ili jedan prema drugome: *rvati se, tući se, dogovarati se, sporazumjeti se, svađati se;*

nepravi p. g. svaki je od ostalih glagola s riječcom *se: dosjetiti se, crvenjeti se, smijati se.* Posebno treba upozoriti da *se* uz glagole označava i pasivne radnje (v. Pasiv).

POVRATNO-POSVOJNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

POZAJMLJENA RIJEČ, v. Tuđica.

POZAJMLJENICA, v. Tuđica.

POZITIV, v. Komparacija pridjeva.

PRASKAVI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

PRASLAVENSKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

PRAVA SADAŠNJOST, v. Prezent.

PRAVA UPOTREBA, v. Glagolski oblik.

PRAVILO, propis kojim se određuje koja od normi književnoga jezika.

PRAVI OBJEKAT, v. Objekat.

PRAVI POVRATNI GLAGOL, v. Glagol.

PRAVI ROD, v. Rod.

PRAVOPIS (ortografija, od grč. orthos pravo, graphein pisati), način na koji primjenjujemo pismene znakove u pisanju kojega jezika. Prema tome načinu razlikujemo uglavnom dva pravopisa.

Fonetski p. takav je način po kojemu se govor bilježi tako da svakom glasu u govoru odgovora poseban znak u pismu, prema načelu »piši kao što govoriš, a čitaj kao što je napisano«, što ga je još u 18. st. postavio njemački lingvist Adelung. Kako se taj idealni zahtjev teško može ostvariti, obično fonetskim pravopisom nazivamo takav način u kojem je spomenuto načelo ostvareno u velikom stupnju.

Korijenski ili **etimološki p.** takav je način po kojem se pazi da se sačuva korijen riječi: *otac-otca, gladak-gladka, bezznačajan, izčupati, izšarati...* Budući da se ne može tako pisati da bi se uvijek vidio korijen, pravoga korijenskoga pravopisa i nema, nego se takvim pravopisom naziva onaj koji je nastao tradicijom. U početku se obično piše prema izgovoru,

pa kad se kasnije izgovor promijeni, p. ne prati te promjene, nego se piše kao i prije. Zbog toga se takav p. zove i tradicionalni p. Ali kako tradicionalan znači *običajan*, *uobičajen*, a uobičajen može biti i fonetski p., to se tradicionalni p. zove i *historijski (povijesni) p.* što je zapravo najopravdaniji naziv.

Historijski p. ima većina evropskih jezika (engl., fr., njem. i gotovo svi slavenski jezici). Hrvati su do Gajeve reforme pisali različito, prema uzoru na lat., tal., njem. ili madž. pravopis. Gaj zadržava neke elemente korijenskoga pravopisa. Taj se p. upotrebljavao do 1892. kad je u Hrvatskoj prihvaćen fonetski p. koji je u Srbiji uveo V. S. Karadžić, a službeno je pobijedio 1868.

Naš je p. fonetski samo u okviru jedne riječi, tj. pismom se označuju samo one glasovne promjene koje nastaju u jednoj riječi: *otac-oca*, *gladak-glatka*, *beznačajan*, *iščupati*, *išarati...*, ali i to ne uvijek jer govorimo *bracki*, *hrvacki*, *gracki*, *precjednik*, *nacestar*, *pozdiplomski...*, a pišemo *bratski*, *hrvatski*, *gradski*, *predsjednik*, *natcestar*, *postdiplomski...* Promjene koje nastaju među riječima ne odražavaju se u pismu; govorimo: *kotkuće*, *precmrt*, *zglave*, *bespuške*, *niskrov*, a pišemo: *kod kuće*, *pred smrt*, *s glave*, *bez puške*, *niz krov*. Prema tome je naš p. umjereno fonetski. Ipak, pretežno pišemo onako kao što govorimo, a čitamo kao što je napisano. Evo primjera.

Pođe nekav car sa svojom ženom i sa kćeri da se šeta po moru na lađi. Kad malo odmaknu od brijega, onda dune vjetar pa ga baci čak u nekakvu zemlju gdje se o njegovu carstvu ništa i ne čuje (kao ni on o ovome što dosad ništa nije čuo ni znao). Kad izađu na suho, on nije smio ni kazati da je car, a novaca nijesu imali sa sobom ništa, a ne znajući nikakva zanata, nijesu se mogli drukčije hraniti nego se on najmi da čuva seoska goveda...

(Narodna priča: »Sve, sve, ali zanat«)

Katkada se zbog toga pretjeruje jer se kaže da je naš p. najbolji na svijetu, najsavršeniji od svih pravopisa što ih ima. To nije opravdano jer ne poznajemo sve pravopise, a i drugi poznatiji imaju odlika kojih naš nema. Npr. nedostatak je na-

šega pravopisa što ne obilježavamo naglaske i dužine pa se često riječi u pismu ne razlikuju (v. Naglasak), češće nego nam se u prvi mah čini. Njemački je p. takav da se gotovo uvijek zna kako treba čitati, a u tome ima i savršenijih pravopisa od njemačkoga.

Radi jedinstvenog načina pisanja p. pobliže određuje koji će se znakovi upotrebljavati i kako će se upotrebljavati (v. Abeceda, Azbuka, Č, Ć, DŽ, Đ, Ekavski izgovor, Gubljenje suglasnika, H, I, Ijekavski izgovor, Interpunkcija, J, Jednačenje suglasnika, L, Pravopisni znaci, Rastavljanje riječi, Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi, Skraćenica, Tuđica, Veliko slovo), ali pri tome, zbog prirode same stvari, zadire katkada u izgovor, a i druga jezična područja.

PRAVOPISNA NORMA, v. Norme knjiž. jezika.

PRAVOPISNI ZNAKOVI, posebni pismeni znakovi u općoj upotrebi pa se zbog toga obično u pravopisu daju pravila kako se upotrebljavaju. Odatle im i taj, ne baš najbolji naziv. P. z. jesu: tačka, dvije tačke, navodnici, crta, kosa crta, crtica, zagrada, apostrof, akcenatski znakovi, genitivni znak. Većina od njih ujedno su i interpunkcijski znakovi (v. Interpunkcija).

PREDBUDUĆE VRIJEME, v. Futur II.

PREDIKAT (lat. praedicatum oglašeno, objavljeno) ili **prirok,** dio rečenice koji nešto kazuje o subjektu. P. je sam glagol ili koje ime s nesamostalnim glagolom.

Glagolski p. sastoji se samo od prostoga ili složenoga glagolskog oblika: *Rominja kišica tihana. Vjetar je odnio lišće jesenje. Opet će doći proljeće.*

Imenski p. sastoji se od nesamostalnoga glagola i imena (imenice, zamjenice, pridjeva ili broja): *Ja sam ban, banice moja. Ja sam tvoj. Od naše ljubavi i sreće, /Gle, zvijezde su večeras veće. Vi niste prvi.*

Spona ili **kopula** zove se nesamostalni glagol u imenskom predikatu. Najobičnije su spone enklitični oblici glagola *biti,*

ali spone mogu biti i oblici glagola *postati*, *ostati*, *činiti se*, *zvati*, *pokazivati se* i dr. *I tako on postade bogataš. Sestra ostade gladna.*

P. je katkad izostavljen, uglavnom zbog stilskih razloga. Najčešće se izostavljaju oblici glagola *biti*, ali i drugi predikati: *Kakva sjetva, takva žetva. Ja tamo* (dođoh), *a on ni riječi* (ne reče).

PREDIKATNA REČENICA, v. Zavisno složena rečenica.

PREDIKATNI AKUZATIV, v. Akuzativ.

PREDIKATNI ATRIBUT, v. Atribut.

PREDIKATNI INSTRUMENTAL, v. Instrumental.

PREDIKATNI NOMINATIV, v. Nominativ.

PREDNJE NEPCE, v. Govorni organi.

PREDNJI DIO JEZIKA, v. Govorni organi.

PREDNJOJEZIČNI SAMOGLASNIK, v. Tvorba glasova.

PREDNJONEPČANI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

PREFIKS (od lat. praefigere sprijeda pričvrstiti) ili predmetak, elemenat kojim se tvori nova riječ dodavanjem ispred druge riječi (v. Tvorba riječi).

PREFIKSACIJA, v. Tvorba riječi.

PREFIKSALNA TVORBA, v. Tvorba riječi.

PREFIKSALNO-SUFIKSALNA TVORBA, v. Tvorba riječi.

PRELAZNI GLAGOL (tranzitivni g.), glagol od kojega može neposredno zavisiti riječ u akuzativu (bliži objekat) na koju kao da prelazi glagolska radnja: *I kmetovi počeše krčiti strmine, orati doce. Kopao Jurić dva dana jamu. Nešto im blažilo srdžbu.* Glagoli su u pretežnoj većini prelazni. Ostalih, neprelaznih (v.) i povratnih (v.), ima znatno manje.

PRELAŽENJE NAGLASAKA, v. Prenošenje naglasaka.

PRELAŽENJE GLASA L u O, v. L.

PREMETANJE, v. Inverzija.

PRENESENO ZNAČENJE, v. Značenje.

PRENOŠENJE NAGLASAKA, prenošenje silaznih naglasaka za slog naprijed. U nekim štokavskim govorima silazni naglasci koji nisu bili na prvom slogu prešli su za slog naprijed, i to na kratak slog kao kratkouzlazni, na dug kao dugouzlazni, a slog na kojem je stajao dugosilazni ostaje dug. Tako je od starijega *ženȁ, glāvȁ, djevȍjka* postalo *žèna, gláva, djèvōjka* (v. Štokavsko narječje). Ta je pojava za književni jezik norma, pa u njemu silazni naglasci mogu stajati samo na prvom slogu (v. Naglasak). Ako se ispred riječi sa silaznim naglascima nađe proklitika, onda oni prelaze na nju, jer proklitika s riječju iza sebe čini jednu naglasnu cjelinu. Ali p. n. nije u potpunosti kao u navedenim primjerima, nego sad kao kratkouzlazni, sad kao kratkosilazni, npr. *brȁta, kȕću, vȉdīm, bȍja, grȃd, ljȗbīm, glȃvu, vȍdu* s proklitikom: *bèz brata, ù kuću, nè vidīm, ȉz boja, ȕ grad, nè ljūbīm, ȕ glāvu, pȍ vodu.* Ako je proklitika dvosložna, onda kratkouzlazni dolazi na drugi slog, a kratkosilazni na prvi: isprèd kuće, izà sna, nȉza strānu, ȉza glāsa. Imenice i pridjevi s tri sloga i više mogu zadržati svoj naglasak: *nȁ jezeru, prèd Kȃrlōvcima, ù lȃđicama* i *na jȅzeru, pred Kȃrlōvcima, u lȃđicama,* ali se s glagola uvijek prenosi: *nè pāmtīm, nè lakomīm se.* P. n. kao ` naziva se oslabljeno, a kao ̏ neoslabljeno. Razlozi toj razlici povijesne su prirode. Za praktične potrebe mogu se dati pravila za pojedine tipove prema vrstama riječi.

Imenice m. r. prenose silazne naglaske neoslabljeno ako su ovih tipova: 1. *grȃd, grȃda,* 2. *bȍj, bȍja,* 3. *kȃmēn, kȃmena,* 4. *mjȅsēc, mjȅsēca* (samo za neživo!), 5. *vȍsak, vȍska,* 6. *bȕbanj, bȕbnja,* 7. *nȍž, nȍža,* i posebno *Dȕnav, Dȕnava, ȕ Dunav, đȃvo, đȃvola, dȍ đavola, ljȗdi, ljȗde, nȁ ljūde.* Tako i s imenica ijekavskog izgovora koje u ekavskom ili ikavskom izgovoru idu u jedan od spomenutih tipova, npr. *plȉjen, plȉjena, brȉjeg*

brȉjega zapravo su prvi tip, ek. *plên, plêna, brêg, brêga,* pa je prenošenje neoslabljeno: *ȉ plijen, ȕz brijeg.* Sve ostale imenice m. r. prenose silazne naglaske oslabljeno: ù plač, ò psu, zà palac, kòd Srbā.

U ž. r. prenošenje je neoslabljeno u onih imenica koje u deklinaciji jednine mijenaju naglasak: *vòda, vȍdu, pȍ vodu, dúša, dȗšu, zȃ dušu, stvȃr, o stvári, zȃ stvar, kôst, kȍsti, u kòsti, dȍ kosti.* Ostale prenose oslabljeno: *kȕća, kȕćē, ù kuću, smȓt, smȓti, ù smrt, prȁvda, prȁvdē, zà prȁvdu, strȃža, strȃžē nà strȃžu.*

U sr. r. prenošenje je neoslabljeno samo s dvije skupine dvosložnih imenica koje u nom. i gen. jd. imaju isti broj slogova i isti naglasak: a) ako u prvom slogu imaju *o* ili *r* i na njima kratkosilazni naglasak: *ȍko, pȍlje, kȍlo, bȑdo, gȑlo, sȑce: zȁ oko, nȁ polje, ȕ kolo, pȍd brdo, zȁ grlo, ȕ srcu;* samo *kȍla* (vozilo) ima *ù kola, ù kolima;* b) ako na prvom slogu imaju dugosilazni naglasak, a između samoglasnika jedan suglasnik: *mȇso, pȋvo, zlȃto: pȍ mȇso, zȁ pȋvo, ȍd zlȃta.* Ovamo idu i *sijeno, tȉjelo,* (ek. sêno, têlo): *ȕ sijeno, zȁ tijelo.* Osim njih i ove imenice: *ȗho, ljȇto, nȇbo, jȗtro, jȇdro: zȁ uho, nȁ ljeto, ȕ nebo, prȇd jutro, ȕ jedro.* S ostalih prelazi oslabljeno: *zlȍ, ù zlo, blȃto, ù blato, jȇlo, zà jelo, sȗnce, nà sȗnce, lȋšće, bèz lȋšća, grȍblje, nà grȍblje, rèbro, rȅbra, ù rebra.*

Zamjenice prenose neoslabljeno samo sa instr. jd. od *ja, ti, sebe*: *sȁ mnȍm, prȇda mnȍm, nȁd tobȍm, zȁ sobȍm.* Ostale prenose oslabljeno: *kòd mene, zà njega, prèd vama, između nas, izà njih...* Jednosložni prijedlozi ispred zamjeničkih enklitika dobivaju dugouzlazni naglasak, ispred enklitike *nj* dugosilazni, a dvosložni kratkosilazni i dužinu: *zá me, zá te, ná se, ú se, pȏ nj, zȃ nj, prȅdā nj, krȍzā nj, prȅdā me, ȕzā te, pȍdā se.*

Pridjevi prenose uvijek oslabljeno: nà *Novū gȍdinu, ù tihōj nòći, iz ptičjē perspektívē, zà mladu sèstru.*

Brojevi. S glavnih brojeva i brȍjnīh imenica i brȍjnīh pridjeva prenosi se neoslabljeno: *ȉ dva, pȍ pêt, ȕ šȇst, ȕ devēt, zȁ stō; ȕ dvoje, nȁ troje, nȁ četvoro, nȁ oba, zȁ obje.* S rednih brojeva oslabljeno: *òd prvōg, nà treći, ì pētī, ù ōsmī...*

Glagoli. S glagola se uvijek prenose oslabljeno, osim 2. i 3. l. jd. aorista s kojih se prenosi neoslabljeno: *nè znā, dà vidīm, nè gledāj; nē pohvālī, nē poglēdā, nē pridržā...*

Nepromjenjive vrste riječi kad postoje uvjeti, prenose oslabljeno: *ù mnogo kūćā, ì tamo, nì prije, ì više,* osim nekih priloga pridjevskog postanja: *ī često, nī brzo.*

Na kraju treba napomenuti da u tvorbi riječi i oblika postupak nije tako jednostavan jer djeluju razni uzroci, iako opća norma, uz neznatne izuzetke, vrijedi. Uz normalno *vȍđa, vojskòvođa, glȁsan, jednòglasan, trȁjan, dugòtrājan, nà krīvo mjesto, brȁtimiti, pȍbratimiti, hvȁlīm, pòhvālīm* imamo *kȍlovođa, pȍslovođa, dȕgotrājan, nȁkrivo, nèću, nèćeš,* pa čak i *čòvjek-nēčovjek, pȍšten-nēpošten, pùšāč-nepùšāč-nēpušāč* i sl.

PREOBRAZBA, v. Tvorba riječi.

PREPOZICIJA, v. Prijedlog.

PRESKAKIVANJE NAGLASAKA, v. Prenošenje naglasaka.

PRETPROŠLO SVRŠENO VRIJEME, v. Pluskvamperfekat.

PREZENT (lat. praesens prisutan, sadašnji) ili **sadašnje vrijeme,** sustav glagolskih oblika kojima se izriče radnja istovremena s trenutkom govora ili s kojom drugom radnjom. Tvori se od svršenih i nesvršenih glagola ovih prezentskih nastavaka:

		1.	2.	3.	4.
jd.	1. l.	très-*ēm*	čȕ-*jēm*	mȍl-*īm*	glèd-*ām*
	2. l.	„ -*ēš*	„ -*jēš*	„ -*īš*	„ -*āš*
	3. l.	„ -*ē*	„ -*jē*	„ -*ī*	„ -*ā*
mn.	1. l.	„ -*ēmo*	„ -*jēmo*	„ -*īmo*	„ -*āmo*
	2. l.	„ -*ēte*	„ -*jēte*	„ -*īte*	„ -*āte*
	3. l.	„ -*ū*	„ -*jū*	„ -*ē*	„ -*ajū*

Kad se upotrebljava koji od tih nastavaka v. Glagolska vrsta. Treba samo upozoriti da 2. nastavci nisu uvijek vidljivi (v. Prezentska osnova).

P. izražava pravu sadašnjost u radnji koja se događa u vrijeme kad se o njoj govori. *Ja volim onu tamo što slatko spava, što je boli glava, što sniva o leptiru... Pozdravljam te, zelena šumo, velika. Pozdravljam te u ovo jutro mirisno...* Prava se sadašnjost izriče samo prezentom nesvršenih glagola, a od svršenih samo kad su zanijekani: *Zašto radije ne pregorite štetu.* Ali to već nije prava sadašnjost. U ostalim upotrebama, u tzv. nepravoj sadašnjosti, dolazi p. od jednih i drugih glagola: *Zrela voćka sama pada. Zrela voćka sama padne.*

Futurski p. izriče radnju koja će se dogoditi u budućnosti. Budućnost je označena ili leksički: *Sutra putujemo,* ili kontekstom: *Vraćam se u subotu* (ako je rečeno prije subote), ili time što je radnja određena budućom radnjom. *Ako me lupeški napadnu, branit ću se ovim nožem. Ona će, kad izide odavde, zablistati kao zvijezda.*

Historijski ili **pripovjedački p.** upotrebljava se u pripovijedanju prošlih događaja: *Nije mu ono valjalo da prolijeva vino. Razvezao mu se jezik, pa najprije počeo o lovu, a onda prelazi na ono drugo. I koliko god se trudio da ne misli na nju, iskrsavao mu pred očima njezin stas. Rod Šubića radi neumorno da dođu na hrvatsko prijestolje Anžuvinci, rodom Francuzi.*

Poslovični ili **gnomski p.** upotrebljava se u poslovicama i mudrim izrekama: *Kome zakon leži u topuzu, tragovi mu smrde nečovještvom. U sreći dani lete kao misli.* Tu je p. u tzv. svevremenskoj upotrebi, označava radnju koja vrijedi za sva vremena. P. označava i druge svevremenske radnje: *Mi se u kršu rađamo, i kad mremo, pod krš liježemo. Sultan je bio daleko... daleko, gdje se ljube dva mora i priželjkuju dva kopna.*

Željni ili **optativni p.** izriče želju s veznikom da: *Da gucnemo po jednu.*

Zapovjedni ili **imperativni p.** izriče zapovijed: *Čim se počne prozirati da ste na njivama!*

Kvalifikativni p. izriče osobinu ili sposobnost jedne osobe za vršenje neke radnje: *Ivo Andrić piše vrlo smireno. Ana sjajno pleše.*

PREZENTSKA OSNOVA, glagolska osnova koja se dobiva tako da se u 3. l. mn. odbace nastavci *-u, -ju, -aju, -e*: *tres*-u, *ču*-ju, *gled*-aju *vod*-e. P. o. u drugom primjeru svršava na samoglasnik, ali osnova s nastavkom *-ju* može završavati i na suglasnik koji se spaja s prvim glasom nastavaka i zajedno daju drugi glas: *glođu* od **glod-ju, skaču* od **skak-ju, meću* od **met-ju* (v. Jotovanje). P. o. glagola I vrste gotovo je uvijek jednaka s infinitivnom (v. Glagolska vrsta).

PREZENTSKI FUTUR, v. Futur I.

PREZENTSKI PERFEKAT, v. Perfekat.

PRIDJEV (adjektiv), nesamostalna riječ koja se sintaktički dodaje (pridijeva) imenici da bi izričito istakla neko njezino svojstvo ili pripadnost. P. se može dodati imenici neposredno *(Zeleni skakavci skakali su mu na koljena)* ili kao dio imenskoga predikata *(Riba je svježa)*. Prema značenju se u našim gramatikama razlikuju tri vrste pridjeva:

1. **opisni** ili **kvalitativni p.** označuje kakvo je što: *dobar* posao, *brižna* majka, *kratko* obrazloženje;

2. **gradivni** ili **materijalni p.** označuje od čega je što: *drven* stol, *srebrna* kopča, *kukuruzno* brašno;

3. **posvojni, prisvojni** ili **posesivni p.** kazuje čije je što: *očev* kaput, *bratova* knjiga, *Anđelijino* polje. Posesivni pridjevi izriču pripadanje u vrlo širokom smislu: *narodni* zastupnik, *večernja* haljina, *autobusna* stanica, *konjska* potkovica, i zbog toga je pridjeve bolje zvati odnosnim pridjevima.

Pridjevi hs. jezika i morfološki su karakteristične riječi: imaju tri roda *(zelen, zelena, zeleno)*, dva oblika, neodređen i određen, a prema tome i dvije deklinacije, neodređenu (nominalnu) i određenu (pronominalnu), a jedan dio i komparaciju (v.).

Neodređeni oblik svršava u nom. jd. u m. r. na suglasnik ili na *-o* (od -l): zèlen, dȍbar, brȉžan, vrȗć, mȉo; u ž. r. na *-a*: *zelèna, dòbra, brȉžna, vrúća, mȉla;* u sr. r. na *-o*, a iza nepčanog suglasnika na *-e: zelèno, dòbro,* brȉžno, *mȉlo, vrúće.*

Određeni oblik svršava u nom. jd. u m. r. na *-ī: zèlenī, dȍbrī, brȉžnī, vrȗćī, mȉlī,* u ž. r. na *-ā: zèlenā, dȍbrā, brȉžnā, mȉlā, vrȗćā;* u sr. r. na *-ō* ili *-ē: zèlenō, dȍbrō, brȉžnō, mȉlō, vrȗćē.* Kao što se iz primjera vidi, katkada je između neodređenog i određenog oblika razlika i u naglasku.

Obrazac za deklinaciju neodređenih pridjeva

1. osnove na nenepčani suglasnik:

	jednina			množina		
	m. r.	ž. r.	sr. r.	m. r.	ž. r.	sr. r.
N.	sȋv	sív-a	sív-o	sí-vi	sív-e	sív-a
G.	sív-a	sív-ē	sív-a	sív-īh	sív-īh	sív-īh
D.	sív-u	sív-ōj	sív-u	sív-īm	sív-īm	sív-īm
A.	sȋv, síva	sív-u	sív-o	sív-e	sív-e	sív-a
V.	sȋv	sív-a	sív-o	sív-i	sív-e	sív-a
L.	sív-u	sív-ōj	sív-u	sív-īm	sív-īm	sív-īm
I.	sív-īm	sív-ōm	sív-īm	sív-īm	sív-īm	sív-īm

2. osnove na nepčani suglasnik

N.	tȗđ	túđ-a	túđ-e	túđ-i	túđ-e	túđ-a
G.	túđ-a	túđ-ē	túđ-a	túđ-īh	túđ-īh	túđ-īh
D.	túđ-u	túđ-ōj	túđ-u	túđ-īm	túđ-īm	túđ-īm
A.	tȗđ túđ-a	túđ-u	túđ-e	túđ-e	túđ-e	túđ-a
V.	tȗđ	túđ-a	túđ-e	túđ-i	túđ-e	túđ-a
L.	túđ-u	túđ-ōj	túđ-u	túđ-īm	túđ-īm	túđ-īm
I.	túđ-īm	túđ-ōm	túđ-īm	túđ-īm	túđ-īm	túđ-īm

2. Obrazac za deklinaciju određenih pridjeva:

1. osnove na nenepčani suglasnik

N.	sȋv-ī	sȋv-ā	sȋv-ō	sȋv-ī	sȋv-ē	sȋv-ā
G.	sȋv-ōg(a)	sȋv-ē	sȋv-ōg(a)	sȋv-īh	sȋv-īh	sȋv-īh

D.	sîv-ōm(u) sîv-ōm(e)	sîv-ōj	sîv-ōm(u) sîv-ōm(e)	sîv-īm(a)	sîv-īm(a)	sîv-īm(a)
A.	sîv-ī sîvōg(a)	sîv-ū	sîv-ō	sîv-ē	sîv-ē	sîv-ā
V.	sîv-ī	sîv-ā	sîv-ō	sîv-ī	sîv-ē	sîv-ā
L.	sîv-ōm(e)	sîv-ōj	sîv-ōm(e)	sîv-īm(a)	sîv-īm(a)	sîv-īm(a)
I.	sîv-īm	sîv-ōm	sîv-īm	sîv-īm(a)	sîv-īm(a)	sîv-īm(a)

2. Osnove na nepčani suglasnik:

N.	tûđ-ī	tûđ-ā	tûđ-ē	tûđ-ī	tûđ-ē	tûđ-ā
G.	tûđ-ēg(a)	tûđ-ē	tûđ-ēg(a)	tûđ-īh	tûđ-īh	tûđ-īh
D.	tûđ-ēm(u)	tûđ-ōj	tûđ-ēm(u)	tûđ-īm(a)	tûđ-īm(a)	tûđ-īm(a)
A.	tûđ-ī tûđ-ēg(a)	tûđ-ū	tûđ-ē	tûđ-ē	tûđ-ē	tûđ-ā
V.	tûđ-ī	tûđ-ā	tûđ-ē	tûđ-ī	tûđ-ē	tûđ-ā
L.	tûđ-ēm	tûđ-ōj	tûđ-ēm	tûđ-īm(a)	tûđ-īm(a)	tûđ-īm(a)
I.	tûđ-īm	tûđ-ōm	tûđ-īm	tûđ-īm(a)	tûđ-īm(a)	tûđ-īm(a).

Ak. jd. m. r. ima dva oblika, prvi uz imenice za neživo, a drugi za živo (ljude ili životinje): *Vidim sivi grad. Vidim sivog(a) vuka.*

Neodređena ili određena deklinacija razlikuju se u m. r. nekim nastavcima, a u sva tri roda dužinama, a katkada i naglaskom. Oblici neodređene deklinacije, osim nominativnih, sve su rjeđi u suvremenom književnom jeziku, a vokativni se gotovo i ne upotrebljavaju, možemo ih naći jedino još u narodnim pjesmama. Semantička je razlika među njima slaba ili nikakva, ali je stilska izražajnost neodređenih oblika vrlo velika, pa ih pisci često upotrebljavaju, pogotovu što ima krajeva u kojima su u živoj upotrebi.

Duži ili kraći oblici, označeni *(a), (u), (e),* upotrebljavaju se već prema glasovnim prilikama, npr. da se izbjegne dodir istih glasova: *drugoga glagola* (dulji oblik zbog *-g g-*), *crnog i dlakavog kukčića* (kraći oblik zbog izbjegavanja zijeva), *gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (dulji i kraći oblik zbog izbjegavanja ponavljanja *-og, -og* ili *-oga, -oga*),

ali je sasvim obično i *od blagog, toplog vjetrića,* jer utječu i drugi razlozi, npr. ritam, dužina stiha i sl.

PRIDJEVNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

PRIDJEVNI ATRIBUT, v. Atribut.

PRIGODNI RED RIJEČI, v. Red riječi.

PRIGORSKI DIJALEKAT, v. Kajkavsko narječje.

PRIJEDLOG, nepromjenljiva riječ koji pokazuje odnose među riječima u rečenici *(otišao na livadu, na sastanak, na ručak, odvedoše ga na silu, sudi na brzu ruku, vjeruje na riječ, na svoju nesreću).* Gotovo svi prijedlozi stoje ispred svojih padeža pa im odatle i ime (lat. praepositio, od prea pred, naprijed, i positio položaj). U našem jeziku samo izuzetno dolaze poslije svoga padeža, uglavnom p. *radi, nasuprot, unatoč, usprkos,* i to samo zbog stilskih razloga. Radi blagozvučnosti neki prijedlozi dobivaju ispred pojedinih riječi nepostojano a (v.) Jedni su prijedlozi prosti *(bez, iz, od, s, za...),* a drugi složeni *(između, iznad, nadomak, podno, pokraj, umjesto, uoči, nasuprot, usprkos...),* treći su postali od drugih riječi prijedložnom službom, npr. *čelo, kraj, mjesto, put, vrh* i dr. od imenica, *okolo, poslije, prije* od priloga. Neki se prijedlozi slažu samo s jednim padežom, a drugi s dva ili tri.

1. Prijedlozi s jednim padežom

s genitivom
bez, blízu, čȅlo, do, dȕž, iz, iza, između, iznad, ȉzvan, kod, kraj, mjȇsto, nàdno, nadòmak, nàmjesto, nȁokolo, nàsred, nàvrh nȉže, od, oko, ȍkolo, ȍsim, pòdno, pokraj, pòput, pȍrādi, pored, posred, poviše, pòvrh, preko, pȗt, rádi ili *rȁdi, sred, ùdno, ȕmjesto, uoči, ùsred, van, više, vȓh, zȁrādi, zbog* i dr. složeni.

s dativom	s akuzativom	s lokativom
k	*kroz, niz, uz*	*pri, prema*

2. Prijedlozi s dva padeža

s G. i D.	s G. i A.	s G. i I.	s A. i L.	s A. i I.
protiv	*nȁkon*	*s*	*na*	*među*
(na)sùprot	*pȍslije*		*o*	*nad*
usprkos	*prije*		*po*	*pod*
unatoč	*mimo*			*pred*

3. Prijedlozi s tri padeža

s G., A. i L.	s G., A. i I.
u	*za*

Značenje im je u većini višestruko, ali je razlika u kontekstu obično jasna, npr. *Dječačić vrapčić popeo se na krušku, skakutao na krušci, kad najednom tres! Pade s kruške! S kruškom nije imao sreće.* Ima prijedloga koji se upotrebljavaju u istom značenju s različitim padežima, razlika je samo stilska, a katkad nije nikakva. Napomene o nekim posebnostima dane su kod pojedinih padeža. S obzirom na naglasak p. su u većini proklitike (svi neobilježeni naglaskom), a u tvorbi riječi gotovo svi dolaze kao prefiksi.

PRIJEDLOŽNI OBJEKAT, v. Objekat.

PRIJEGLAS, promjena samoglasnika nastala zbog utjecaja susjednog suglasnika. Tako se prijeglasom naziva promjena samoglasnika *o* u *e* iza nepčanih suglasnika i iza *c,* a često i iza *r: bratom, junakom, zetom,* ali *konjem, kraljem, mužem, lovcem, morem.* Ipak s gledišta suvremenoga jezika ta se pojava može i drugačije prikazati: im. m. r. na suglasnik imaju iza nenepčanih suglasnika u instr. jd. nastavak *-om,* a iza nepčanih i suglasnika *c* nastavak *-em.*

PRIJEVOJ, promjena samoglasnika u korijenu srodnih riječi. Tako je prijevojem od *plesti, liti* nastao *plot, loj.* Nekada je ta pojava bila vrlo česta jer je p. bio živ način u tvorbi novih riječi i oblika, danas potpuno pripada povijesti jezika. Malo je vjerojatno da bismo bez poznavanja povijesti jezika rekli za spomenute parove da imaju isti korijen. To je već vidljivije u riječima *hrom-hramati, brisati-ubrus, dahnuti-dihati-duh, kovati-kujem,* ali bismo s gledišta suvremenog jezika prije rekli da su to dvije osnove negoli isti korijen.

PRIJEVREMENOST, v. Vremenska rečenica.

PRILOG (adverb), nepromjenljiva riječ koja pobliže označuje glagol, pridjev ili drugi p. radi preciziranja izraza (*brzo* ide, *vrlo* drag, *veoma* mnogo), a kao priložna oznaka i skup riječi ili rečenicu. Najčešće izriče mjesto, vrijeme, uzrok i način.

Mjesni p. označuje mjesto: *tu, ovdje, ondje, tamo, ovamo, kamo, kuda, gore, dolje, sprijeda, unutar, napolje, blizu, odozdo...*

Vremenski p. označuje vrijeme: *kad(a), sad(a), jučer, danas, jutros, zimus, ljetos, lani, danju, noću, odmah, davno, često, rano, prije, poslije, kadgod, ikad, igda, nekad, već, istom, tek, taman...*

Uzročni p. označuje uzrok: *zato.*

Načinski p. označuje način: *kako, ovako, tako, svakako, ikako, nekako, nikako, nipošto, inače, dobro, bolje, malo, nimalo, odviše, gotovo, zaista, hȑvātski, gȍspodski...* (prilog: *živi gȍspodski,* pridjev: *gȍspodskī život,* prvi put *gospodski* označuje glagol i stoji na pitanje *kako živi?,* a drugi put imenicu i odgovara na pitanje *kakav život?,* a razlika je i u dužini posljednjega samoglasnika). Među načinske priloge ubraja se i riječica *ne.*

P. *bar, baš, evo, eto, eno, jedva, još, možda, tobože, upravo, bolje,* ističu druge riječi. Neke riječi mogu biti i p. i prijedlozi, npr. *blizu: Došao je sasvim blizu* (p.). *Došao je sasvim blizu mene* (prijedlog).

Prilozi postali od pridjeva mogu imati i komparaciju: *slȁbo-slȁbijē-nȁjslabijē, mírno-mìrnijē-nȁjmirnijē, dubòko-dȕbljē--nȃjdubljē...* Krajnje *e* može biti i kratko.

PRILOŽNA OZNAKA (adverbna oznaka), riječ ili skup riječi kao dio rečenice koji obično pobliže određuje vrijeme, mjesto, uzrok i način. P. o. mogu biti prilozi (adverbi) ili imenice u različitim padežima s prijedlogom ili bez prijedloga.

Vremenska oznaka dolazi na pitanje *kada? otkad? dokad? koliko dugo? Svake nedjelje idemo na izlet. Od jučer ga nema. Čekat ćemo ga do osam sati. U svibnju dođoh u Vučedol.*

Mjesna oznaka dolazi na pitanje: *gdje? odakle? kamo? otkuda? kuda? dokle? U aleji pod kestenima sjedim. Djeca puštaju lađice po vodi.*

Uzročna oznaka stoji na pitanje *zašto? čemu? u koju svrhu? uz koji uvjet? Zbog nereda veliki umovi propadoše. Stradao je svojom krivicom.*

Načinska oznaka stoji na pitanje *kako? čime? s kime? sa čim? koliko? koliko puta? kao tko? kao što? Mnogi Slavonci starinom su Bošnjaci. Vatra se slamom ne gasi. S radošću se rastao.*

P. o. može izricati i namjeru, posljedicu, dopuštanje i sl.

PRILOŽNA REČENICA (adverbna r.), zavisno složena rečenica u kojoj zavisna ima službu priložne oznake: *Smrkavalo se kada ih pozva starac u kuću.* Rečenica je zapravo vremenska: zavisna izriče istovremenost s radnjom glavne, ali je kao cjelina priložna oznaka vremena. To se vidi kad se zamijeni riječima s približno istim značenjem: *Smrkavalo se za starčeva poziva u kuću.*

PRILOŽNI BROJ, v. Broj.

PRIMIJENJENA FONETIKA, v. Fonetika.

PRIPOVJEDAČKI AORIST, v. Aorist.

PRIPOVJEDAČKI FUTUR, v. Futur.

PRIPOVJEDAČKI IMPERATIV, v. Imperativ.

PRIPOVJEDAČKI PREZENT, v. Prezent.

PRIRODNI JEZICI, v. Tipologija jezika.

PRIRODNI ROD, v. Rod.

PRIROK, v. Predikat.

PRISLONJENICA, v. Proklitika.

PRISVOJNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

PRISVOJNI DATIV, v. Dativ.

PRISVOJNI GENITIV, v. Genitiv.

PRISVOJNI PRIDJEV, v. Pridjev.

PRIZRENSKO-JUŽNOMORAVSKI DIJALEKAT, v. Torlačko narječje.

PRODUKTIVNA RIJEČ, v. Tvorba riječi.

PRODUKTIVNI NASTAVAK, v. Produktivni sufiks.

PRODUKTIVNI SUFIKS, v. Sufiks.

PROKLITIKA (grč. proklisis, od pro pred, naprijed i klisis naginjanje, naslanjanje) ili **prislonjenica**, nepromjenljiva riječ koja nema svoga naglaska, nego se prislanja na riječ iza sebe i čini s njom jednu izgovornu cjelinu: *Ne sjedi u hladu, nego hoda po gradu* [nesjѐdī uhládu, nēgo hȍdā pográdu]. Ako riječ iza proklitike ima silazni naglasak, on prelazi na proklitiku: *Ne sjedaj u hlad, nego idi u grad po knjigu* [nѐsjedāj ȕhlād, nēgo ìdi ȕgrād pȍknjigu]. (Pobliže u članku Prenošenje naglasaka.) Proklitike su nenaglašeni prijedlozi (v.), neki veznici *(a, i, ni, te)* i priložna riječca *ne*. Veznici *kad* i *da* proklitike su kad stoje ispred naglašene riječi, a kad stoje ispred enklitike, tada mogu biti i proklitike i naglašene riječi: *Voljela bih da i on zna* [vȍljelabih daìōn znȃ]. Ovdje je *da* proklitika. *Rekao je da će saznati* [rēkaoje dȃće sȁznati]. *Nisam*

čula kad je došao [nísam čũla kȁdje dȍšao]. Ovdje *da* i *kad* imaju svoje naglaske i nisu p. Ali u takvu se položaju *da* i *kad* mogu zajedno s enklitikom prisloniti na riječ iza sebe pa ostaju p.: *Nije ga čak ni čuo kad je otvorio vrata i ušao* [nìjega čȃk nìčuo kadjeotvȍrio vrȁta iùšao].

PROMJENA RIJEČI, v. Deklinacija i Konjugacija.

PROMJENA SUGLASNIKA L u O, v. L.

PROMJENA ZNAČENJA, v. Značenje.

PROMJENLJIVE RIJEČI, v. Riječ.

PRONOMINALNA DEKLINACIJA, v. Deklinacija.

PROSTA REČENICA, rečenica koja ima samo jedan predikat, za razliku od složene (v.) koja ima dva ili više. Prema sastavnim dijelovima razlikujemo dvije vrste prostih rečenica:

Neproširena rečenica (čisto prosta) nema osim subjekta i predikata drugih dijelova: *Sniježi. Guske gaču. Selo se budi.*

Proširena rečenica ima uz subjekat i predikat i druge dijelove: *Osjećao sam umor u svim udovima. Kasno u noći rodila se u njemu nova misao. I onog istog dana on uđe prvi put u kućicu svoga susjeda.*

PROŠIRENA REČENICA, v. Prosta rečenica.

PROŠLO NESVRŠENO VRIJEME, v. Imperfekat.

PROŠLO SVRŠENO VRIJEME, v. Aorist.

PROŠLO TRAJNO VRIJEME, v. Imperfekat.

PROŠLO VRIJEME, v. Perfekat.

PROVINCIJALIZAM, riječ, oblik ili jezična konstrukcija svojstvena govoru koje pokrajine, a upotrijebljena u književnom jeziku, npr. *piknja* (točka), *iće* (jelo) u pjesmama T. Ujevića, *tavno* (tamno) u D. Tadijanovića, *bukara* (vrč, krčag), *slaviti* (ritmički tući u zvona), *zabiti* (zaboraviti) u djelima P. Šege-

dina, *curikati* (ustuknuti, povlačiti se, ići natrag), *fajda* (korist) *kvasina* (ocat), *mišaja* (velika žlica za miješanje, kutlača), *raca* (rasa), *kočak* (kokošinjac, svinjac) u M. Božića, *blazina* (perina), *duriti se* (srditi se, prenemagati se) u I. Dončevića, *ispred* u značenju *u ime (ispred udruženja je govorio...*, knjiž. *u ime udruženja...)* i dr. Kakvu ulogu p. ima u književnom jeziku predmet je stilistike. P. je vrlo blizak dijalektizmu (v.) pa se zato u praksi obično među njima ne pravi razlika.

PRVA PALATALIZACIJA, v. Palatalizacija.

PRVI PADEŽ, v. Nominativ.

PRVI STUPANJ, v. Komparacija pridjeva.

PRVO LICE, v. Lice.

PUBLICISTIČKI STIL, v. Stil.

PUČKA ETIMOLOGIJA, pojava u kojoj se etimološki nejasna riječ povezuje s poznatom radi razjašnjenja. Tako se npr. za *rujan* kaže da je dobio naziv od pridjeva *rujan (rujno vino)*, a zapravo ga je dobio od stare riječi *rjuj* 'rika' jer je u to doba rika jelena, pojava dobra poznata lovcima, a nekada starim Slavenima koji su po njoj dali tom mjesecu naziv. Riječ *kredit* potječe od lat. *creditum* 'zajam, dug', a ima krajeva gdje je seljaci povezuju s riječju *kreda* jer su seoski trgovci i gostioničari često dug bilježili kredom. Riječi *moral, moralan, moralno* izvedene od lat. *mos, moris* 'običaj', povezuju neuki ljudi s našim glagolom *morati. (»I pluća su mi tam požrli, ali se je ono moralo! Ono je bilo moralno!«* M. Krleža: Hrvatski bog Mars.) Pri tome se povezivanju etimološki nejasna riječ katkada glasovno mijenja samo da bi se dovela u vezu s poznatom. *Madež,* riječ nejasna podrijetla, mijenja se u nekim krajevima u *mladež* i tako povezuje s *mlad,* jer taj znak dolazi s rođenjem. *Daždevnjak,* životinja s crnim i žutim pjegama slična gušteru javlja se za kiše i tako je dobila ime (od *dažd* 'kiša'), ali je prošireniji lik *duždevnjak* jer je zbog boje dovedena u vezu s odjećom mletačkoga dužda. Ime *Banja Luka*

znači *banova livada*, ali je to za današnju jezičnu svijest nejasno, pa se u narodnim pjesmama okreće u *Bajna Luka*, dakle *čarobna luka*.

PUČKI JEZIK. v. Narodni jezik.

PURIST ili čistunac, zastupnik, pristaša purizma (v.).

PURIZAM (od lat. purus čist), nastojanje da se iz književnog jezika ukloni sve što narušava njegovu čistoću. To su u prvom redu nepotrebne tuđice, zatim barbarizmi, dijalektizmi, provincijalizmi, pogrešni oblici i sl. Zbog prerevnih jezičnih čistunaca koji su pod svaku cijenu nastojali da iz jezika uklone sve tuđice, p. je katkada odveden u krajnost i zbog toga se često smatra negativnom pojavom. Težnja za potpunim uklanjanjem svih tuđica i neumjesna je i nemoguća, ali normalan p. ima svoje puno opravdanje jer je nastojanje za jezičnom čistoćom potrebno svakom književnom jeziku. Ona književni jezik čini jedinstvenijim, što mu daje ljepotu i omogućava da lakše i bolje vrši svoju osnovnu službu: sporazumijevanje.

Q, v. Abeceda.

R

R, dvadeset treće slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban poluotvorni glas (v. Tvorba glasova); r. skraćenica od *rod;* **r̥,** znak za samoglasničko *r* kad je to potrebno u lingvističkim djelima. Po sadašnjem se pravopisu u običnoj upotrebi samoglasničko *r* piše jednako kao i suglasničko jer se po položaju gotovo uvijek zna kad je samoglasnik. Nekad se samoglasničko *r* obilježavalo posebnim znakovima *(smèrt, smȁrt, umřo, gr'oce).*

RADNJA, v. Glagol.

RADNO STANJE, v. Aktiv.

RASTAVLJANJE RIJEČI, pojava kad se jedna riječ ne izgovori ili ne napiše kao cjelina, nego u dijelovima. U govoru se to događa u uzbuđenju, u zapovijedima, obično vojničkim, u gramatičkim tumačenjima i sl., u pismu kad pisac želi označiti isprekidan govor, zatim u tekstu ispod nota, a najčešće na kraju retka kad se riječ ne može ispisati cijela. R. r. na kraju retka vrlo je jednostavno:

Ako se između dva samoglasnika nalazi jedan suglasnik, on pripada drugom samoglasniku i prenosi se s njim u nov redak:

bo-rac, slo-ga, ku-povati, kupo-vati, kupova-ti.

Ako se u skupini nađu dva ili više suglasnika, oni se rastavljaju tako da se u novi redak prenose suglasnici koji se sa samoglasnikom iza sebe dadu lako izgovarati, npr.
dru-štven, druš-tven, društ-ven,
se-stra, ses-tra, sest-ra.

Složenice se rastavljaju na sastavu ako je vidljiv:
raz-otkriti, nad-metati, pret-posljednji, crno-glav, ako nije, tada kao i ostale riječi:
ra-zum, ra-širiti, i-šibati.

Na drugim se mjestima složenice rastavljaju kao i proste riječi: *dobrotvo-ran, dopi-sati.*

Kad se polusloženice rastavljaju na sastavu, rastavni se znak mora ponoviti i na početku retka:

radio-	*rak-*	*Dilj-*
-stanica	*-rana*	*-gora*

Tuđe se riječi u izgovornom pisanju rastavljaju kao i naše, u izvornom prema glasovima, a ne prema slovima:
Ali-ghieri, Lie-big, Leip-zig, Wa-shington,
ali se rastavljaju udvojeni suglasnici:
Boc-cacio, Rit-ter, Schil-ler.

Nije preporučljivo prenijeti u novi redak:
a) jedno slovo: *zna-o, vidi-o;*
b) suglasničke skupove teške za izgovore:
tvo-rba, sta-mbeni, stra-ncima.

Praktično pravilo:
U novi se redak mogu prenositi svi oni suglasnički skupovi kojima počinje bilo koja riječ.

Nije dopušteno:
a) prenositi u novi redak samo suglasnike: *rado-st, plaš-t*
b) niti ih ostaviti na kraju retka: *br-at, st-rašan,*
c) rastavljati *dž, lj, nj* (tj. *џ, љ, њ*), ne *svjedod-žba, bil-je, znan-je,* nego *svjedo-džba, bi-lje, zna-nje,* ali se može rastaviti *dž* u složenicama: *nad-živjeti, pod-želudnjača.*

RASTAVNA REČENICA (disjunktivna r.), nezavisno složena rečenica u kojoj radnja jedne rečenice isključuje rad-

nju druge, tj. ostvaruje se radnja samo jedne: *Pošalji nam jaku pomoć ili ćemo svi izginuti.* Veznici su: *ili, bilo.*

RASTAVNI VEZNIK, veznik koji povezuje rastavnu rečenicu (v.) ili dvije riječi.

RAT ZA SRPSKI JEZIK I PRAVOPIS, v. Književni jezik u Srba.

RAZGODAK, v. Interpunkcija.

RAZGOVORNI JEZIK, jezik kojim se služimo za neposredno sporazumijevanje u svakidašnjim životnim prilikama: kod kuće, na ulici, na tržnici, u razgovoru s članovima obitelji, s rođacima, prijateljima i znancima. Po stilu je jednostavan, ali vrlo živ, izražajan i neposredan, npr. u njemu nisu neobični ovakvi izrazi: *Ti si lud!,* što bi se književnim jezikom reklo otprilike ovako: *Tvoj prijedlog nije prihvatljiv.* Osjećajna strana znatno je naglašena, a očituje se u izrazima ovakve vrste: ako nas tko ne posluša od prve, drugi put dodajemo: »Sto sam ti puta već rekao«, dosađuje li nam tko, kažemo: »popeo mi se na glavu«, ili jače: »krv mi je popio«; hladno nam je, a mi odmah vičemo »smrznut ćemo se«, a čim je malo toplije »skuhat ćemo se«, dođu li dva-tri posla u isto vrijeme »ne znam gdje mi je glava«, a ne idu li poslovi od ruke »ubit ću se«, »objesit ću se«, srditi smo malo, a izričemo to ovako: »ljut sam, otrovnicu da ugrizem, crkla bi«. Dakako, ta pretjerivanja služe u prvom redu za izražavanje osjećaja pa ih doslovce ne shvaća ni govornik ni slušalac. R. j. obiluje svježim, snažnim i slikovitim izrazima, pravim pjesničkim poredbama, npr. »To je istina, čista kao suza«, »lijep, tri ga se boga nagledala ne bi«, »snage u njemu za tri Muse Kesedžije«. Ali se vrlo često preuzimaju izrazi iz pojedinih stilova književnog jezika i pojedinih struka: »on je *kao takav* vrijedan«, »to je *samo po sebi* dobra stvar«, »ja sam to *lično* vidio«, »ja sam *lično* bio«, »uspostavili smo kontakt«, »ušaltali smo se«, »doživio je bankrot«, »posjedovali smo«, »bez daljega« i sl. Često pojedine riječi služe kao poštapalice, da se ispune stanke:

»onda-onda«, »znaš-znaš«. Pun je tuđica: avlija, kapija, ćuprija, ekser, šnajder, šuster, šrafnciger, veš, špajza, putar, šercl, plehnat, fotelj, kvarat, pijat, bičerin, botun, kužina..., već prema pojedinim krajevima. Rado preuzima tuđe i apstraktne riječi iz viših stilova, katkada im se pri tome mijenja oblik ili značenje, ili jedno i drugo. npr. *konstantirati, percepirati,* mjesto pravilnoga: *konstatirati, percipirati.*

Rečenica je jednostavna, kratka, izgovara se samo najnužnije, a osnovni je oblik dijalog. Sporazumijevanje je često svedeno na najnužnije riječi. Uzmimo da dva čovjeka vješaju sliku. Jedan stoji na podu, drugi na stolici. Čuju se samo zapovijedi: *Čekić! Drž! Jači ekser!* Ili pitanja: *Dobro?* Odgovori: *Malo niže. Desno. Dobro.*

Zbog udobnosti riječi se ne oblikuju pažljivo: *ko, otišo, spavo, četr, kolko, ić, otplatiti, smjeh, bjel, promjenio* (književno: *kao, otišao, spavao, četiri, koliko, ići, otplatiti, smijeh, bijel, promijenio*). U situacijama koje se često ponavljaju zajedno s riječima koje se u njima upotrebljavaju glasovni je kostur obično sveden na najnužnije, kao npr. ujutro kod brijanja ili umivanja: *Ssobrjo? Ssumjo?* Ili na tržnici: *Škupt? Moždobt kolkoš, akoš šeset. Oš-neš.* U književnom se jeziku to izgovara mnogo duže: *Jesi li se obrijao? Jesi li se umio? Hoćeš li kupiti? Možeš dobiti koliko hoćeš, ako ćeš šezdeset. Hoćeš li ili nećeš?* Izgovor je često zbog uzbuđenja nejasan, ton ide od jedne krajnosti do druge, od oštrih krikova do mukloga mrmljanja, bez obzira na blagozvučnost. Osim toga u razgovornom jeziku mnogo sudjeluju izvanjezična sredstva.

Zbog toga i zbog udobnosti u razgovornom je jeziku izrazita težnja za minimalizacijom razlikovnih jedinica: pojedini se glasovi ne oblikuju pažljivo, dva glasa svode na jedan (č-ć, dž-đ), ispušta se *i* u skupu *-ije-*, zanemaruju akcenatske razlike i dužine, ne upotrebljavaju se pojedina vremena (aorist, imperfekat) i dr., jer stvarni kontekst, mimika i geste lako nadoknađuju spomenute gubitke. Ako do nesporazuma ipak dođe, lako se otklanja jer je sugovornik prisutan. U tome je bitna razlika od književnoga jezika koji teži da sačuva što

više izraznih sredstava jer djeluje u drugačijim prilikama i jer mu je i namjena drugačija.

R. j. sastavni je dio jezika svakoga naroda pa je uzaludan bilo kakav pokušaj da se nadomjesti književnim jezikom. Oba imaju pravo na život, ali, razumljivo, svaki na svom području. Upotrebljavaju se naizmjenično prema životnim situacijama u kojima se nalazimo. Kao što bi bilo nepriličnoda se u školi, u uredu, u kazalištu, na radiju, na javnim skupovima i slično govori razgovornim jezikom, isto bi tako neprilično bilo kad bi se u svim prilikama upotrebljavao književni jezik. Ima trenutaka u životu u kojima književnom jeziku nikako nije mjesto. Bilo bi na primjer vrlo smiješno kad bi tko zamjerao što se na kućnoj zabavi ne govori književnim jezikom, a još bi smješnije bilo kad bi tko u toj prilici pokušao da sugovornike upozorava na jezične greške.

Bez svijesti o ta dva jezika razvijanje kulture književnoga jezika nailazi katkada na prilične teškoće. Zahtjev da u književnom jeziku treba upotrebljavati riječ ili oblik koji nije dovoljno običan, dovoljno proširen ili dovoljno poznat, ne može se odbaciti prigovorom da tako nitko ne govori, ako je oblik opravdan. To ne znači da neobičan oblik moramo upotrebljavati i u razgovornom jeziku. S druge opet strane ne može se za sve što se razvija u razgovornom jeziku tražiti odmah da uđe i u književni jezik. To su dva jezika koji će se s razvojem jezične kulture jedan drugom približavati, ali istovetni neće postati nikad.

RAZINA, v. Strukturalizam.

RAZJEDNAČIVANJE GLASOVA, glasovna pojava u kojoj se jedan glas u istoj riječi zamjenjuje drugim srodnim glasom ili se gubi da bi se izbjeglo ponavljanje. To se događa kad se u susjednim slogovima nalazi ili bi se trebalo naći isti ili vrlo srodan glas. Tako iza nepčanih suglasnika i suglasnika *c* u instr. m. r. dolazi nastavak *-em (nožem, stricem)*, ali imenice *Beč, Senj, jež, mjesec, zec* imaju *Bečom, Senjom,*

ježom, mjesecom, zecom, zbog *e* u osnovi. U riječima *sjediti, sjedilac* (uz *sjedjeti, sjedjelac*) razjednačio se drugi slog, a u riječi *usidjelica* (ek. *usedelica*) prvi. Prema ek. *letnji* u ijek. je obično samo *ljetni* zbog razjednačivanja nepčanih suglasnika. Oblici *molenje, odelenje, palenje* koji se razjednačivanjem javljaju u ek. izgovoru nisu književni, treba *moljenje, odeljenje, paljenje.* Gubljenje suglasnika zbog razjednačivanja imamo u primjerima *bukov, breskov* od *bukva, breskva* (mjesto *bukvov, breskvov*). R. g. koji stoje neposredno jedan uz drugi znatno je rjeđe, npr. u nekim narodnim govorima *mlogo, guvno* mjesto književnoga *mnogo, gumno.*

RAZLIKOVNA OSOBINA, osobina po kojoj se jedan glas razlikuje od drugoga, npr. glasovi *t, d* razlikuju se samo po zvučnosti pa je ovdje zvučnost r. o.

REALNA REČENICA, v. Pogodbena rečenica.

RECENZIJA, v. Redakcija.

RECIPROČNI GLAGOL, v. Povratni glagol.

REČENICA, sintaktička jedinica kojom se prenosi potpuna obavijest. Npr. *Sunce granjuje. Daleko je gora kao oltar s plamenim cvjetovima na vrhu. Oblak zlatna praška prosipa se s visoka na površinu morsku.* U određenim uvjetima potpunu obavijest prenose i gramatički oblici koji sami za sebe nemaju normalno rečenične službe. Dođemo li prijatelju u stan i nađemo li sobu u velikom neredu, dovoljna je jedna riječ da saznamo uzrok: *Krađa.* U običnom životu najčešće su to odgovori: — *Tko je s tobom?* — *upita me. Nitko. Zar iz sela?* — *Ne! Iz luke. Začas.* A tako i u drugim prilikama: — *Hobotnica! Zbilja! A onda? Hitro, Ivane! Na lađu!* Normalnom se rečenicom smatra takva sintaktička jedinica koja se sastoji najmanje od predikata. Subjekat nije tako bitan za normalnu rečenicu jer on može biti sadržan u glagolu (skriveni subjekat, v.) ili je rečenica bez subjekta. Prema tome da li su izrečeni pojedini dijelovi ili nisu razlikujemo dvije vrste rečenica, potpune i nepotpune.

R. je potpuna kad ima oba glavna dijela, subjekat i predikat, ili kad je subjekat sadržan u predikatu, tj. kad je sakriven. Sporedne dijelove, objekat i priložne oznake, može imati, ali ne mora. *Trgnusmo se. Gledali smo prema istoku, gdje je vjetar hukao, kiša padala. Klesaru se promijeni izraz lica. Zanos ga odmah minu.*

R. je nepotpuna ako nema oba glavna dijela ili samo kojega od njih. Prema stupnju nepotpunosti razlikujemo tri vrste nepotpunih rečenica:

Besubjekatna r. takva je nepotpuna r. u kojoj ne možemo otkriti subjekat. Njom se samo kazuje radnja, a ne kazuje se tko je vrši. *Grmi. Sviće. Jede se. Govori se.* Takve se rečenice zovu i bezlične rečenice, ali kako je lice jasno označeno (3. l. jd.), bolji je naziv besubjekatna rečenica.

Eliptična r. takva je nepotpuna r. kojoj nedostaje jedan od glavnih dijelova, ali koja se može iz onoga što je prije rečeno ili iz situacije u kojoj se upotrebljava gotovo jednoznačno pretvoriti u potpunu rečenicu. Drugim riječima, dijelovi takvih rečenica mogu se lako dovesti u sintaktički odnos: *Kakva sjetva, takva žetva. Ja tamo, a on ni riječi. Oluja će. Luka dakako o tome svemu ni pojma!* Takve se rečenice zovu i krnje.

Neraščlanjena r. takva je nepotpuna rečenica u kojoj ne možemo sa sigurnošću tvrditi kakvu sintaktičku službu ima dio od kojega se sastoji: *Vatra! Avioni! Ivane! Da. Ne. Ako.* Te rečenice nisu sintaktički dovoljno određene, sintaktička shema nije jasna. Ako bismo ih i mogli pretvoriti u potpune rečenice, ne bismo ih mogli jednoznačno. Sintaktički je neraščlanjiva. Stoga je neki gramatičari i ne smatraju rečenicom, nego je nazivaju iskazom. Drugi drže da je intonacija onaj elemenat koji ih dovodi u sintaktički odnos i da su po tome rečenice. Ipak, ako takvi iskazi i nisu oblikom rečenice, rečenice su po smislu. Od toga treba izuzeti jedino uzvike, jer oni ako i imaju smisao, on je toliko širok, neodređen da misao nije jasno izrečena, pa se i ne može govoriti o pravoj rečenici.

Prema smislu dijelimo ih na izjavne (v.), upitne (v.) i uzvične (v.). R. može biti potvrdna (v.) ili odrična (v.), a po obliku prosta (v.) ili složena (v.).

REČENIČNA FONETIKA, dio fonetike koji proučava akustičke elemente glasovnoga niza u rečenici, a to su: fonetski blok, stanka (pauza), intenzitet, melodija, intonacija, tempo i ritam.

Fonetski blok niz je glasova omeđen s obje strane dužim ili kraćim stankama. U govoru se riječi ne izgovaraju svaka za se, nego se po smislu povezuju u izgovorne cjeline i te se cjeline izgovaraju u jednom dahu. Npr. rečenica / *U zimnje doba / dođe cvrčak mravima, / moleći ih / da mu uzajme / koje zrno žita, / da se prehrani / i da od gladi ne ugine /* ima sedam fonetskih blokova.

Stanka je kraći ili duži prekid govornog niza, prema tome i odsutnost govora, a ipak je ona njegov sastavni dio jer bitno utječe na smisao (v. neke primjere u članku Zarez). U pismu se obilježava interpunkcijskim znakovima, ali mnoge stanke nisu obilježene kao što se vidi iz primjera za fonetski blok.

Intenzitet je jačina kojom se izgovara pojedina riječ ili cijela rečenica. Kad se njime ističe pojedina riječ u rečenici, tada je u službi rečeničnog naglaska (v.).

Rečenična melodija promjena je tonske visine u rečenici. U izjavnim rečenicama melodija se na kraju spušta, a u upitnim se obično uzdiže. Umetnute rečenice često se izgovaraju višom ili nižom melodijom od ostaloga dijela. Isti glasovni niz izgovoren istom intonacijom, ali na različitoj visini može imati različit smisao, npr. ako jedan sugovornik kaže: *Učinio sam sve što sam mogao,* a drugi to ponovi istom melodijom, ali na drugoj visini, znači da mu ne vjeruje, da mu se ruga i sl.

Rečenična intonacija promjena je intenziteta i rečenične melodije.

Rečenični tempo brzina je kojom se govori. U normalnom govoru svaki jezik ima karakterističan tempo, ali on u istom

jeziku može imati i posebne službe. Tako se ubrzanim ili usporenim tempom često izriče umetnuti dio.

Ritam je izmjena ritmotvornih elemenata u govoru, a to su svi dosad spomenuti elementi rečenične fonetike, zatim naglasak, dužina sloga, riječi, srok i dr. Ritam ima značajnu ulogu u poeziji (v. ŠL Književnost)

Svi ti rečenični elementi vrlo su važni jer sami ili više njih zajedno mogu istom glasovnom nizu dati različit smisao. Tako npr. glasovni niz *Još ćemo se mi vidjeti* može značiti radost zbog nade u ponovan susret, a može značiti i tešku prijetnju već prema tome kako je izgovoren. Tako i glasovni niz *Ti ideš kući* može imati različit smisao:

1. *Ti ideš kući.*

2. *Ti ideš kući?*

3. *Ti ideš kući!*

4. *Ti ideš kući?!*

Prva je rečenica izjavna. Njome se izriče činjenica. Melodija je ravna s malim padom na kraju. Druga je rečenica upitna. Melodija se na kraju diže. Treća je rečenica zapovjedna. Melodija je kao u prvoj, ali s većim intenzitetom. Četvrta izriče čuđenje zbog odlaska kući. Melodija je kao u drugoj, ali s većim intenzitetom. U pismu se ti elementi označuju interpunkcijskim i pravopisnim znakovima, ali za svaki smisao ti znakovi nisu dovoljni pa se pisci katkada služe opisivanjem da ga prikažu, npr. Mirko Božić u »Kurlanima«: — *U redu... u redu! — završi Mrkoglava, a posljednje... »u redu« — naglasi kao da kaže: vidjet će se, polako....*

REČENIČNA INTONACIJA, v. Rečenična fonetika.

REČENIČNA MELODIJA, v. Rečenična fonetika.

REČENIČNI NAGLASAK, isticanje riječi koja se govorniku čini u rečenici osobito važna. Najčešće se kao signal za r. n. upotrebljava intenzitet. Isti glasovni niz može imati različito značenje već prema tome na kojoj je riječi r. n. Tako glasovni niz *Ivan tebi poklanja knjigu* može imati četiri značenja:

1. *Ivan* tebi poklanja knjigu.
2. Ivan *tebi* poklanja knjigu.
3. Ivan tebi *poklanja* knjigu.
4. Ivan tebi poklanja *knjigu.*

Prvi put je rečeno da knjigu poklanja Ivan, a ne Petar, Marko, Marija, otac, trgovac... ili tkogod drugi tko bi je mogao pokloniti. Drugi put je rečeno da knjigu poklanja tebi, a ne meni, njemu, njoj; treći put da knjigu poklanja, a ne da je prodaje, posuđuje; četvrti put da poklanja knjigu, a ne torbu, olovku, kapu ili štogod drugo što bi mogao pokloniti.

REČENIČNI TEMPO, v. Rečenična fonetika.

REDAKCIJA (lat. redactio popravak, popravljanje) ili recenzija (lat. recensio pregledanje), u filologiji naziv za promjene nastale u prepisivanju stsl. tekstova, u širem smislu tip stsl. jezika prilagođen živom govoru pojedinoga kraja. Prvi stsl. tekstovi sačuvali su se samo u kasnijim prijepisima i zbog toga izvorni jezik prijevoda slavenskih prosvjetitelja nije nigdje sačuvan. Prepisivači su unosili u tekst, nehotice ili svjesno, jezične osobine svoga kraja. Tako su se pojedini prijepisi počeli međusobno razlikovati pa je r. pobliže određenje pojedinoga teksta. Prema jezicima čije se osobine unose u tekst, u slavistici se razlikuje pet osnovnih redakcija: 1. *češka,* 2. *slovenska,* 3. *hrvatska i srpska,* 4. *bugarsko-makedonska,* 5. *ruska.* Mijenjaju se uglavnom glasovi, a manje oblici, npr. u hs. jeziku mjesto nosnih *ę* i *ǫ* prepisivači pišu *e* i *u,* glas jery često zamjenjuju običnim *i,* mjesto *ъ* i *ь* pišu samo jedan znak i sl. Zbog prijelaznih područja ne može se govoriti o

hrvatskoj i srpskoj redakciji kao o dvije potpuno različite redakcije premda se glavnina spomenika jedne i druge po mnogim obilježjima jasno razlikuje. Najstariji hrvatski spomenici pisani su pretežno glagoljicom i na čakavskom području, a srpski samo ćirilicom i na štokavskom području. Izjednačeni se poluglas u glagoljici pisao sa *jor*, u ćirilici obično sa *jer*; na čak. području u određenim položajima dolazi *j* i *šć*, a na štok. *đ* i *št*, u čak. katkada na mjestu *ě* i *ę* dolazi *a*. Tako je određivanje područja za većinu rukopisa vrlo lako. Ima mišljenja da se r. razlikuje od recenzije, ali nema jedinstvenoga tumačenja u čemu bi ta razlika bila.

REDNI BROJ, v. Broj.

REDOVNI RED RIJEČI, v. Red riječi.

RED RIJEČI, raspored po kojemu se smještaju riječi u rečenici. R. r. može biti:

slobodan ako riječi u rečenici mogu doći na svako mjesto, bez obzira na službu koju imaju;

vezan ako riječi te slobode nemaju, nego je njihovo mjesto određeno službom koju imaju u rečenici.

Naš jezik ima slobodan r. r. Sedam naših padeža i različiti glagolski oblici omogućuju da riječi u rečenici budu slobodno raspoređene, a da se opet znade što se na što odnosi i što se željelo reći, npr. *Majka ljubi Mariju. Majka Mariju ljubi. Ljubi majka Mariju. Ljubi Mariju majka. Mariju ljubi majka. Mariju majka ljubi.* Padež na *-u* u svakom položaju pokazuje što je objekat. U jezicima s vezanim redom riječi te slobode nema, npr. prva rečenica glasi u njem. *Die Mutter liebt Marie,* u franc. *La mère aime Marie,* u engl. *Mother loves Mary.* Ako u tim jezicima riječ *Marija* dođe na prvo mjesto, a *majka* na posljednje, kao u našoj šestoj rečenici, tada to znači drugo: *Marija ljubi majku.* Da pokaže tu veliku slobodu u našem jeziku, A. Veber Tkalčević ističe kako rečenicu *Vidjeh jednu hrabru ženu* možemo reći različitim poretkom riječi. Postoje 24 matematske mogućnosti da rasporedimo četiri riječi, a u

našem jeziku postoje 24 praktične mogućnosti da to ostvarimo. Ipak, ni u našem jeziku nemaju sve riječi potpunu slobodu (v. Enklitike, Proklitike). Ako kažemo *Majka ne ljubi Mariju*, imamo četiri riječi, ali nemamo stvarno 24 moguća rasporeda. Nije ni svejedno gdje stoje riječi koje se mogu slobodno razmještati. Ako i nema razlike u značenju, postoji razlika u izražajnosti, u stilskoj vrijednosti. Prema djelovanju koje nastaje zbog rasporeda riječi u rečenici razlikujemo dva reda riječi:

običan (redovan) ili **gramatički r. r.** takav je način u kojemu riječi namještamo onako kako po sintaktičkom sklopu najčešće dolaze, a to u našem jeziku znači subjekat — predikat — objekat, atribut ispred svoje imenice i dr.;

obrnut ili **govornički** (retorički, prigodni) **r. r.** takav je način u kojemu riječi tako raspoređujemo da se važnije jače istaknu, da jače djeluju. Zato se u govorničkom redu riječi pojedine riječi stavljaju na ona mjesta koja se u rečenici posebno ističu, a to su početak ili svršetak rečenice, sredina je slabije istaknuta, ili se u samoj rečenici namještaju onim redom koji nije uobičajen (pridjev iza svoje imenice, enklitika daleko iza riječi na koju se odnosi i sl.). U razgovornom se jeziku obrnut r. r. upotrebljava u uzbuđenju; u književnom govornom jeziku u govorništvu (odatle mu i naziv *govornički*), a u pisanom najčešće u pjesničkom stilu, npr. *Na tornju gugutahu golubovi, a jedan jedini, mekani i mramorasti oblak putovaše prema gorama samoborskim* (A. G. Matoš).— *Dobro je ovim ježevima bataljonskim!* (...) *Zašto ne bi i oni primirisali kako kugle cvrče* (M. Krleža).— *Dok ih poodmakla ne prekrije šutnja* (D. Tadijanović). Valja imati na umu da obrnut red može postati običajan, i obratno. To zavisi od čestote kojom se jedan način upotrebljava. Npr. u 19. stoljeću pridjevi koji znače pripadanje mogli su stajati ispred svoje imenice i iza nje, pa je *dužd mletački, zakon Mojsijev, otac vjereničin, po smrti ženinoj* bio običajan red, a danas je obrnut, osim ako nisu posrijedi ustaljene veze gdje zbog česte upo-

trebe nema posebnoga djelovanja kao što je npr. *Matica hrvatska, Matica srpska.*

REFLEKS (od lat. reflectere okrenuti, odraziti), zamjena glasa iz starijega jezičnog razdoblja drugim glasom ili glasovima u mlađem jezičnom razdoblju. U našem se jeziku najčešće govori o refleksu glasa jat (ĕ) koji je u štok. narječju zamijenjen sa *ije, je, e, i,* a i drugim glasovima.

REFLEKSIVNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

REFLEKSIVNI GLAGOL, v. Povratni glagol.

REGRESIVNA ASIMILACIJA, v. Jednačenje.

REKCIJA (lat. rectio upravljanje) ili upravljenost, svojstvo riječi da traže dopunu u određenom obliku. R. je najočitija u glagola pa se obično govori o glagolskoj rekciji, npr. glagol *bojati se* traži dopunu u genitivu *(boji se sramote), radovati se* u dativu *(raduje se svakoj sitnici)* i sl.

RELATIVNA REČENICA, v. Odnosna rečenica.

RELATIVNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

RESICA, v. Govorni organi.

REŠETAR, MILAN, v. Štokavski dijalekat.

RETORIČKI RED RIJEČI, v. Red riječi.

RIJEČ, skup glasova koji ima neko značenje, ili nešto određenije: r. je najmanji dio govora koji ima neko značenje, a nije čvrsto vezan za druge glasovne skupove. Ali ni ta definicija nije dovoljno precizna. Zato se u lingvistici još uvijek živo traži definicija koja bi r. jednoznačno odredila. Ipak u praksi nije teško odrediti pojedine riječi, sporne su samo neke specifične pojave, npr. naš futur I od glagola na *-ti* koji se izgovara kao jedna r. *platiću, radiću, moliću,* premda jedinstven izgovor nije mjerilo da li je skup glasova riječ jer bi po tome *vidiosamga* ili *kotkuće* bila jedna riječ. Prema spomenutoj definiciji r. ima dvije strane: 1. glasove koji tvore

r. (glasovni kostur, kostur riječi), 2. značenje, tj. ono što taj glasovni kostur znači. Glasovi *s, t, r, i, c* izgovoreni zajedno, *stric*, znače 'brat moga oca'. Te iste glasove možemo poredati malo drugačije pa imamo *strci, trsci*, imenice *strka, trska* u dativnom ili lokativnom obliku, a u skupu *iscrt* imamo dosad nezabilježenu, ali u našem jeziku moguću r. sa značenjem 'ono što je iscrtano' (kao *nacrt* 'ono što je nacrtano'). Ostali skupovi: *srtic, trisc, ritsc, crits, ictrs*... (ukupno 116 skupova) isto su tako glasovni kosturi, ali nisu r. jer nemaju nikakvo značenje. Dakle, da bi skup glasova bio r., mora imati neko značenje.

Prema oblicima, značenju, službi u sintagmi i rečenici sve se riječi dijele obično u devet vrsta: 1. imenice, 2. zamjenice, 3. pridjevi, 4. brojevi, 5. glagoli, 6. prilozi, 7. prijedlozi, 8. veznici, 9. uzvici.

U pojedinim se gramatikama razlikuje i deseta vrsta riječi, tzv. **riječce, čestice** ili **partikule.** To su u prvom redu veznici (v.) koji nemaju vezničku službu, zatim uzvici koji služe za pokazivanje: *evo, eto, eno*, prilog *ne*, dakle riječi koje nisu tipične za svoju kategoriju u koju se obično ubrajaju.

S obzirom na promjenu oblika razlikujemo promjenljive riječi i nepromjenljive riječi.

Promjenljive riječi (1—5 vrsta) mijenjaju svoje završetke, ali ne sve na isti način. Jedne se mijenjaju po padežima, rodovima i brojevima (1—4) i takva se promjena zove sklanjanje ili deklinacija, druge (5. vrsta) po licima, rodovima i brojevima. Takva se promjena zove sprezanje ili konjugacija.

Nepromjenljive riječi (6—9. vrsta) zadržavaju isti oblik u svakoj upotrebi jedino što neki prijedlozi dobivaju nepostojano a.

Riječi se dijele s obzirom na tvorbu na nemotivirane, izvedene i složene (v. Tvorba riječi).

RIJEČCA, v. Riječ.

RIJEČKA ŠKOLA, v. Književni jezik u Hrvata.

RIJEČ ODMILA, v. Hipokoristik.

RIJEČ OD MILJA, v. Hipokoristik.

RITAM, v. Rečenična fonetika.

RITTER VITEZOVIĆ, PAVAO, v. Književni jezik u Hrvata.

RJEČNIČKO BLAGO, cjelokupnost riječi kojega jezika promatrane kao jedinice značenja, ili cjelokupnost riječi karakterističnih za kojega pojedinca, skupinu ljudi, kraj, razdoblje i sl. Kao sinonim upotrebljava se *jezično blago* i *rječnik* (drugo značenje).

RJEČNIK, knjiga u kojoj su popisane i protumačene riječi jednoga ili više jezika. Prema namjeni i načinu obrade postoji više vrsta rječnika. R. je jednojezičan ako su riječi protumačene istim jezikom, dvojezičan ako su kojim drugim, a višejezičan ili mnogojezičan ako se daju paralele na više jezika. Prvi je naš r. napisao Šibenčanin Faust Vrančić (1551—1617). To je višejezični r. tiskan 1595. u Mlecima pod naslovom: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* (R. pet najplemenitijih evropskih jezika: latinskoga, talijanskoga, njemačkoga, dalmatinskog i mađarskog). Od tada je objavljeno više značajnijih rječnika, ali ćemo ovdje spomenuti samo veliki povijesni r. što ga izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu od 1880. pod naslovom: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (skraćenica ARj.). Dosad je izašlo 17 velikih svezaka (oko 16 000 strana). Kad izađe do kraja, sadržavat će oko 250 000 riječi.

Od rječnika suvremenog jezika spominjemo: Vukov rječnik (VRj., v. Knjiž. jezik u Srba), Broz-Iveković rječnik (BIRj., v. Knjiž. jezik u Hrvata), Ristić-Kangrga: *Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika,* I deo: *Nemačko-srpskohrvatski,* II deo: *Srpskohrvatsko-nemački* (RK), Beograd, 1928, 1963,

J. Benešić: *Hrvatsko-poljski rječnik* (B), Zagreb, 1949, Deanović-Jernej: *Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik* (DJ), Zagreb, 1956. Taj je r. osnova *Hrvatskosrpsko-francuskog rječnika* što su ga izradili J. Dayre (Der), M. Deanović i R. Maixner (Majksner) (DDM), Zagreb, 1956. Srpska akademija nauka počela je 1959. izdavati veliki *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Dosad su izašle dvije knjige. Svi ti rječnici ne mogu u potpunosti zadovoljiti potrebe književnog jezika pa Matica hrvatska i Matica srpska izrađuju r. suvremenoga hs. književnog jezika u četiri sveska. Prvi izlazi ove godine.

Termin r. upotrebljava se i u značenju broja ili izbora riječi koje upotrebljava pojedinac, neka skupina, epoha *(njegov je r. vrlo bogat, u rječniku 18. stoljeća).*

RK, v. Rječnik.

ROD, gramatička kategorija po kojoj se razvrstavaju riječi u nekim jezicima. U stvarnom svijetu postoji samo spol živih bića i predmeti bez spola, a riječ u jezicima koji ima kategoriju roda ulazi po nekim svojim obilježjima u jedan rod pa makar se i ne podudarao sa spolom u stvarnom svijetu.

Stvarni svijet spol (pojmovno)	Hs. jezik rod (gramatički)
1. muški spol	1. muški rod
2. ženski spol	2. ženski rod
3. bespolni predmeti	3. srednji rod

Spol se ne podudara u svemu s gramatičkim rodom:

čovjek — muški spol — muški rod
žena — ženski spol — ženski rod
momče — muški spol — srednji rod
djevojče — ženski spol — srednji rod
vrabac — oba spola — muški rod
roda, lastavica — oba spola — ženski rod
tele, prase — oba spola — srednji rod

zid, stol — bez spola — muški rod
mast, knjiga — bez spola — ženski rod
selo, pismo — bez spola — srednji rod.

Neke imenice mogu imati i dva roda (dvorodne imenice)
m. r. *bȍl, bȍla,* mn. *bȍlovi; glȁd, glȁda*
ž. r. *bȍl, bȍli,* mn. *bȍli; glȁd, glȁdi.*

Imenica *veče* u jednini je sva tri roda: *dobar veče, dobra veče, lijepo veče;* sa *r* je pretežno ž. r. *(prava večer),* ali može biti i muškoga. U množini je ž. r.

ROMANIST, stručnjak za romanistiku.

ROMANISTIKA ili romanska filologija, grana filologije koja se bavi proučavanjem romanskih jezika i njihovih književnosti.

ROMANSKA FILOLOGIJA, v. Romanistika.

ROMANSKI JEZICI, v. Indoevropski jezici.

RUMUNJSKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

RUSIZAM, riječ ili jezična konstrukcija preuzeta iz ruskoga jezika ili napravljena prema njemu, a ne slaže se sa sustavom jezika u kojem je napravljena. Tako su npr. u našem jeziku rusizmi: *bjekstvo* (hs. bijeg), *dozvoliti* (hs. dopustiti), *izviniti* (u značenju oprostiti, ispričati, opravdati), *vinovnik* (krivac), *ubijediti* (uvjeriti), *upražnjavati* (obavljati, vršiti, baviti se), *po tom pitanju* (po etomu voprosu), mjesto *o tom pitanju* i sl.

RUSKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

RUSKOSLAVENSKI JEZIK, v. Književ. jezik u Srba.

S

S, dvadeset četvrto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban tjesnačni suglasnik, v. Tvorba glasova. U istom je članku objašnjen i glas koji se u lingvističkim djelima obilježava znakom ś.

SADAŠNJE VRIJEME, v. Prezent.

SAKRIVENI SUBJEKAT, v. Subjekat.

SAMOGLASNIČKO R, v. Tvorba glasova.

SAMOGLASNIK, v. Tvorba glasova.

SAMOGLASNIK PREDNJEG REDA, v. Tvorba glasova.

SAMOGLASNIK ZADNJEG REDA, v. Tvorba glasova.

SAMOGLASNO R, v. Tvorba glasova.

SANSKRT, v. Indoevropski jezici.

SASTAVLJENO I RASTAVLJENO PISANJE RIJEČI, skup pravopisnih pravila koja određuju kad se dvije ili više riječi pišu kao složenica (kao jedna riječ), kad kao polusloženica, a kada svaka za se. Budući da to nije samo pravopisno pitanje nego i leksikološko (Što je zapravo jedna riječ? Što tvori jednu riječ?) i tvorbeno (Kako nastaje složenica?), a ta pitanja nisu još u potpunosti riješena ni teoretski u općoj lin-

gvistici, ni praktički u našem jeziku, pravila obično ne daju jasne i jedinstvene kriterije pa katkada za pojedine riječi treba gledati u pravopisni rječnik. Ipak, za većinu tipičnih primjera dovoljno je poznavati pravila. Ona se dijele na opća i posebna.

Opća pravila određuju načelno kad se dvije ili više riječi ili njihove osnove pišu zajedno. To se čini:

1. kad se koja od njih samostalno ne upotrebljava: *možda, uzastopce, njojzi, trista;*
2. kad se ne upotrebljavaju u onom obliku koji ima u složenici: *dovijek, pokraj, odmah* (prema rastavljenom *do vijeka, po kraju, od maha);*
3. kad izmjene pravo značenje: *ispičutura* ne znači *ispi čuturu* nego *pijanac; uoči praznika* znači *neposredno pred praznik,* prema: *Pogledaj ga u oči;*
4. kad su sastavljene spojnim samoglasnikom *o: zemljopis, glavobolja, jugoslavenski, jugoistočni...*

Posebna pravila preciziraju prema vrstama riječi kad se neke pišu sastavljeno, a kad rastavljeno jer opća pravila nisu sveobuhvatna niti jednako primjenljiva na sve vrste. Zato su za svaku potrebna i posebna pravila.

Imenice se pišu odvojeno ako dvije imenice imaju dva naglaska i dvije deklinacije: *Cȑna Gòra, Cȑnē Gòrē, Bȁnja Lúka, Bȁnjē Lúkē, kȁmēn temèljac, kȁmena temèljca...* Slično pravilo vrijedi i za tri riječi: *Jòsip Brȍz Tȉto, Jòsipa Brôza Tȉta, Àndrija Kȁčić Mȉošić, Àndrijē Kȁčića Mȉošića...* Ako dvije riječi imaju dva naglaska, a jednu deklinaciju, pišu se kao polusloženica: *Mȑkonjić-Grâd, Mȑkonjić-Grada, àuto-pût, àuto-púta, spȍmēn-plȍča, spȍmēn-plȍčē, rȁdio-stànica, rȁdio-stànicē.* Kao polusloženica se pišu i dvostruka ženska prezimena: *Ivana Bȑlić-Mažùranić, Ivane Bȑlić-Mažùranić.* Ako dvije riječi imaju jedan naglasak i jednu deklinaciju, postaju složenica: *Crnògorac, Crnògōrca, Banjalúka, Banjalúkē, Jugòslāvija, pàzikuća, polùbrat, brȁtučed, bezosjećàjnōst, nèprijatelj, nȅčovjek...* Rijetke su složenice sa dva naglaska (v.), a enklitike i proklitike pišu se odvojeno iako nemaju svoga naglaska nego se izgovaraju zajedno s drugim riječima.

Pridjevi se pišu kao složenica ako jedan dio određuje drugi: *crnook, tvrdoglav, novorođeni, sveslavenski, općenarodni, takozvani, vanjskotrgovački, bezglasan, nagluh, prosjed, sulud, nemio, neveseo, nesretan, nevješt.* Tako se pišu i negirani glagolski pridjevi: *nenapisan, nečuven, neizdan.* Kao polusloženica pišu se pridjevi, ako su oba dijela ravnopravna, a sklanja se samo drugi: *poljoprivredno-šumarski fakultet* (fakultet je i poljoprivredni i šumarski), *latinsko-njemački rječnik* (rj. je i lat. i njem. jezika), *Broz-Ivekovićev rječnik* (rj. su napisali i Broz i Iveković), *crno-smeđ lonac* (lonac je šaren, na njemu su dvije boje: i crna i smeđa), *crnosmeđ lonac* (lonac je jedne boje, jedan preljev između crne i smeđe).

Glagoli. Rastavljeno se pišu složeni glagolski oblici: *čuo sam, rekao bih, bio bih otišao, peći ću, on će kazati.* Kad *ću, ćeš...* dolazi neposredno iza glagola na *-ti*, može se pisati rastavljeno i sastavljeno (v. Futur I). Rastavljeno se piše i negacija *ne: ne znam, ne dam, ne pušim, ne pišem, ne bih...* Sastavljeno se piše *neću, nećeš...*, zatim po općim pravilima i *nemoj, nemati, nemam, nestati* (iščeznuti), *nedostajati,* i negirani glagolski pridjevi. Kao polusloženica se pišu glagolski oblici koji neku radnju ističu: *rekla-kazala, povuci-potegni, stao-ne stao.* Glagoli složeni s prijedlogom pišu se sastavljeno: *dodati, izbaciti, nabosti, nadjačati, odgristi...*

Zamjenice se sastavljeno pišu po općim pravilima: *kojekakav, svakoji, svašta, štošta, gdjetko, njojzi;* složene s prefiksima *ne, ni, i, po: netko, nekakav, nitko, ništa, itko, išta, pokoji...*, ali se rastavljeno pišu u isticanju, negaciji i kad *po* ima distributivno značenje: *Znamo i tko je on, i što zna. Ne zna se ni tko pije ni tko plaća. Daj mu po koji put.* Zamjenice s riječcom *god* u neodređenom značenju pišu se sastavljeno: *Može tkogod doći* (= netko). *Daj mi štogod* (= nešto). U općem, neograničenom značenju *god* je naglašeno i piše se rastavljeno: *Tko gȍd* (= svatko) *dođe, dobro je došao.* Zbog toga u tom značenju može između njih doći i enklitika: *Što mi god dadeš, bit ću zadovoljan.* Razlikuj: *Dođi s kimgod* (s nekim, glavno da nisi sam). *Dođi s kim god hoćeš* (= sa svakim).

Brojevi se pišu rastavljeno: *dvadeset (i) pet, sedam tisuća pet stotina osamdeset (i) deveti.* Približne se vrijednosti pišu s crticom: *tri-četiri, troje-četvero, sat-dva.* Rastavljeno se pišu s riječju *put* kad ona zadržava svoj naglasak i ima oblik koji zahtijeva broj: *dvâ pûta, prvî pût, drügī pūt,* ali sastavljeno jedȁnpūt, dvápūt, trípūt.

Prilozi se pišu sastavljeno po općim pravilima: *dovle, dokle, odavde, odozgo, odjednom, zaista, preksinoć, prekosutra,* a najčešće po trećem pravilu: *Sasvim se izgubio* (= potpuno, prema: *Izgubio se sa svim svojim idejama*). *Govori napamet* (naizust, prema: *Palo mu je to na pamet*). *Stol stoji nakrivo jer je postavljen na krivo mjesto. Međutim, nije među tim stvarima ništa našao.* Tako se mogu napraviti primjeri i s ostalim prilozima: *zamalo, zauvijek, najbolje, nalijevo, ulijevo, izdaleka, uopće, uglavnom...* Sastavljeno se pišu i složeni prilozi sa *ne, ni, i, da: negdje, nigdje, ikamo, dakako.*

Prijedlozi se pišu sastavljeno kad su složeni od dva prijedloga: *ispred, iznad, između...,* a rastavljeno ako čuvaju svaki svoje značenje kao u primjeru: *do pod zid.* Sastavljeno se pišu i složeni od prijedloga i imenica: *nakraj, nadomak, namjesto, navrh...* Treba razlikovati takav složeni prijedlog od veze prijedloga i imenice: *Stoji navrh brda. Popeo se na vrh brda.*

Veznici sa *da* pišu se sastavljeno i rastavljeno. Sastavljeno se pišu: *mada, premda, valjda,* rastavljeno: *budući da, kao da, makar da, samo da.* Veznik *li* piše se rastavljeno u upitnom, namjernom i pogodbenom značenju: *Hoćeš li doći? Je li daleko? Da li zna?* Bolje: *Zna li? Pođe u lov ne bi li braću našao. Ako li saznaš, javi mi.* Inače se piše sastavljeno: *Javi prije negoli dođe. Neće izdržati ni dan, a kamoli sedmicu.* Razlikuj: *Kad li je to bilo? Sjedimo mi tako, kadli tres!* Kad se piše *i ako,* a kad *iako,* v. Dopusna rečenica.

SASTAVNA REČENICA (kopulativna r.), nezavisno složena rečenica u kojoj se radnja sporedne rečenice povezuje s radnjom glavne po nekom odnosu koji može biti vrlo širok:

Od kašljanja ponestade mi zraka i hoću da se ugušim. Vidi se dugačka ognjena zmija i razliježe se paklenski lavež. Žene se baciše na vreće pa stale sabirati šećerne i brašnene istresine na papir. Veznici su: *i, pa, te, ni, niti.*

SASTAVNI VEZNIK, veznik koji povezuje sastavnu rečenicu (v.) ili dvije riječi koje se dovode u užu vezu.

SAŽIMANJE SAMOGLASNIKA, pojava je kad se dva samoglasnika sažimaju (stežu) u jedan, npr. *ùbō* od *uboo, a to od *ubol, sȏl-sō, vȏl-vô;* tako je od *zajec, pojas* nastao *zec pās.*

SEDMI PADEŽ, v. Padež.

SEMANTIKA (od grč. sēmantikos značenjski, smisleni), dio lingvistike koji se bavi proučavanjem značenja (v.) pojedinih riječi jednoga jezika u suvremenom prijesjeku i promjenom značenja riječi u jezičnom razvoju. Katkada se ta nauka naziva i semasiologijom (grč. sémasia označivanje i logos riječ, govor, nauka).

SEMASIOLOGIJA, v. Semantika.

SERBOKROATISTIKA, grana filologije koja se bavi hs. jezikom i književnostima pisanima tim jezikom.

SH, v. HS.

SIBILANT, v. Tvorba glasova.

SIBILARIZACIJA (od lat. sibilare piskati, pištati), mijenjanje grlenih suglasnika *k, g, h* s piskavim *c, z, s.* Ta se pojava događa ispred *i* u imperativu: *peci, strizi*: 3. l. mn. *peku, strigu*), u nom. dat., lok. i instr. mn. im. m. r. *junaci, druzi, dusi, junacima, druzima, dusima*: nom. jd. *junak, drug, duh*; *izdaci, dodaci, dobici, gubici, izdacima, dodacima, dobicima, gubicima: izdatak, dodatak, dobitak, gubitak*; u dat. i lok. im. ž. r. *majci, knjizi, snasi*: *majka, knjiga, snaha; Rijeci, Banjaluci (Banjoj Luci), Americi, Africi* : *Rijeka, Banjaluka (Banja*

Luka), Amerika, Afrika. Ali u posljednoj kategoriji u suvremenom jeziku postoji znatno kolebanje. Uzrok je tom kolebanju dvojak: u nekim se imenicama *k* u im. ž. r. uopće ne mijenja jer je karakterističan glas, kao u dativu i lokativu imenica od milja: *baki, seki, koki,* ili jer bi njegova promjena taj oblik previše udaljila od osnove, npr. *mazgi* bi dalo **mazi, tetki* > **teci,* a drugo, u nekim dijalektima *k, g, h* u tom položaju ostaju nepromijenjeni, u kajkavskom npr. Tako nema te promjene u imenicama *patka, motka, kocka, tezga, kuka, Đuka, Draga,* u mnogim stranim kao *psiha, freska, frizerka, Volga, Meka,* vrlo je rijetka u imenicama *muha, buha, juha, lijeha, streha,* u imenicama na *čk, ćk: mačka, tačka, praćka;* u stranim: *epoha, maska,* u imenicama kao *Bosanka, Ličanka, Slavonka, Srbijanka, Belgijanka,* u imenicama kao *Anka, Danka, Milka, Lenka, Zorka,* i geografskim nazivima kao *Krka, Gradiška, Požega.* Od mnogih drugih imenica upotrebljavaju se i jedni i drugi oblici: *snasi-snahi, bici-bitki, pripovijeci-pripovijetki, zagoneci-zagonetki, Lici-Liki, Boci-Boki* i dr.

SILABIČKO PISMO, v. Pismo.

SILAZNA INTONACIJA, v. Naglasak.

SILAZNI NAGLASAK, v. Naglasak.

SILINA, v. Naglasak.

SINDETSKA REČENICA, v. Veznička rečenica.

SINEGDOHA (grč. synekdochē zamjena), način izražavanja u kojem se jednoj riječi daje šire ili uže značenje od onoga koje ta riječ ima u normalnoj, običnoj upotrebi. Tako se zamjenjuje dio i cjelina: *Da im nije na ognjištu kavga* (tj. u kući). *Zadovoljan sam, imam krov nad glavom* (stan, kuću). *Ima deset grla* (desetero stoke). *Dojurio red osvjetljenih prozora* (tj. vlak); određen broj i neodređen: *Sto sam ti puta rekao* (mj. mnogo puta ili često); jednina i množina: *Navalio Švabo sa svih strana* i sl.

SINGULAR, v. Jednina.

SINGULARE TANTUM (lat. singularis pojedinačan, tantum samo, mn. singularia tantum), naziv za imenicu koja se upotrebljava samo u jednini. To su uglavnom vlastite imenice: *Australija, Karlovac, Sutla, Dunav, Mosor...* Neke opće imenice, u prvom redu nestvarne, normalno se upotrebljavaju samo u jednini *(žito, vino, nebo, svećenstvo, glad, žeđa, zamišljenost, veselost, opskrbljenost...)*, ali se u posebnim prilikama mogu upotrebljavati i u množini pa zapravo nisu s. t. Suprotno je Plurale tantum (v.).

SINKRONIJA (od grč. syn sa, zajedno sa i chronos vrijeme), u lingvistici promatranje jezičnih sustava u određenom stadiju. Promatraju se sustavi koji u jeziku postoje istovremeno, nezavisno od njihove evolucije u vremenu, za razliku od dijakronije (v.) koja ih promatra u razvoju. Spoznaja o sinkroniji i dijakroniji pomogla je suvremenoj lingvistici da bolje uočava jezične pojave i da ih preciznije opiše.

SINONIM (grč. synōnimos istoga imena, od syn s, isti, onoma ime), riječ koja ima isto, blisko ili vrlo slično značenje s drugom riječju, a različit glasovni sastav. Prema tome imamo dvije vrste sinonima. Jedni imaju isto značenje kao npr. *tisuća* i *hiljada*, istoznačni sinonimi, istoznačnice, a drugi blisko ili vrlo slično kao *ponosan* i *ohol*, bliskoznačni ili sličnoznačni sinonimi, bliskoznačnice ili sličnoznačnice. Sinonimima se nazivaju i dvije riječi koje imaju sasvim različita značenja kad se upotrijebe u istom značenju kao što se vidi iz ovoga primjera: *On često u svojim pismima i bilješkama apostrofira božanstvo, ali mnogo je to puta jasan sinonim za sudbinu.* U širem značenju sinonimom se smatra i skupina riječi koja ima značenje kao i jedna riječ, npr. *podbrusiti pete* u značenju *odjuriti.* Istoznačnice se obično nazivaju i pravi sinonimi, ali pravih je sinonima u književnom jeziku malo i oni su obično samo prolazno stanje. »Čovjek koji osjeća svoj jezik ne pozna sinonima«, rekao je A. Barac, a ta je tvrdnja potpuno oprav-

dana ako je shvatimo tako da nema dviju riječi čija bi vrijednost bila ista, između kojih bismo s punim pravom mogli staviti znak jednakosti. Prvo, već iz definicije sinonima proizlazi da imaju različit glasovni sastav, a to znači da im je zvučna strana različita i da im u govornom jeziku vrijednost ne može biti ista, npr. *grmečak, grmičak (grmićak), grmić, grmčić, grmak, grmeljak, grmuljak* znače 'mali grm', ali po glasovnoj vrijednosti to nisu nipošto iste riječi. Koliko to znači za pjesnički stil, nije potrebno posebno isticati. Drugo, sinonimi se razlikuju podrijetlom. Tako *tisuća* i *hiljada* znače '1000', ali je prva podrijetlom naša, slavenska riječ, druga je iz grčkog jezika pa to u poznavaoca utječe na njihovu vrijednost. Isto je tako s glagolima *dopustiti* i *dozvoliti* jer je prva naša riječ, a druga rusizam. Treće, istoznačnice se ne upotrebljavaju jednako često, pa ona koja je rjeđa, stilski je jača, izražajnija. Pridjevi *uzoran* i *uzorit* imaju isto značenje, ali je drugi rjeđi pa je stoga snažniji. Ali ta je vrijednost vrlo promjenljiva. Što se snažniji s. češće upotrebljava, to njegova vrijednost slabi, i obratno. Četvrto, obično je razlika između dviju istoznačnica u tome što se ne upotrebljavaju jednako u svim krajevima, u svim vremenima, u svim društvenim slojevima ni u svim jezičnim stilovima i odatle njihova različita vrijednost. Tako su istoznačnice riječi *kiša* i *dažd*, ali je druga danas u književnom jeziku samo pjesnička riječ. Slično je i s riječima *poljubac, poljubiti, cjelov, cjelivati*. Riječi *žganci, pura, palenta* i *kačamak* označuju isto jelo, ali se upotrebljavaju u različitim krajevima. Peto, na svemu se tome temelji osjećajna razlika. Ako je za samu spoznaju i svejedno koja se riječ upotrijebi, nije svejedno za naše osjećaje. Prema tome ako se sinonimi podudaraju u spoznajnom značenju, obično se ne podudaraju u osjećajnom. A ta je razlika u jeziku vrlo važna. Istoznačni se sinonimi održavaju u jeziku samo tako što se upotrebljavaju u različitim krajevima, u različitim slojevima i različitim stilovima, ili se upotrebljavaju vrlo rijetko, kao npr. *ćilibar-jantar*. Ako u književnom jeziku imaju opću upotrebu, tada ostaju samo onda ako

imaju različitu osjećajnu vrijednost. Ako im je i osjećajna strana jednaka, tada je zapravo jedna od njih književnom jeziku nepotrebna, jezični je balast. Lingvistika je utvrdila da se tada događa dvoje: ili se jedna izgubi iz jezika ili se stanu razlikovati po značenju pa od istoznačnih sinonima postaju bliskoznačni.

Tako se iz našega jezika gube mnogi turcizmi kao *pendžer, odžak, konak, kirija,* a *sevdah,* iako izvorno znači *ljubav,* u našem jeziku označuje posebnu vrstu ljubavi. Riječ *čislo* značila je nekada isto što i *broj,* ali danas znači samo 'molitveni predmet', ali je i u tom značenju potiskuju riječi *brojanice, krunica.* Kad je tako s istoznačnim sinonimima, nije potrebno posebno isticati da bliskoznačni sinonimi zapravo i nisu sinonimi. Oni su s. samo s obzirom na osnovno značenje uzeto u najopćenitijem smislu. Tako su u tom smislu sinonimi i ove riječi:

1. *gledati, vidjeti, zuriti, zurkati, žmirkati, viriti, provirivati, izgledati, pogledati, zavirivati, škiljiti, piljiti, buljiti, blejati, virkati, zirkati, privirivati, kibiti, očijukati...*
2. *tužan, žalostan, nujan, sjetan, neveseo, turoban, melankoličan...*
3. *pobjeći, uteći, umaći, odjuriti, otrčati, otkasati, razbježati se, klisnuti, kidnuti, zbrisati, nestati, otperjati, otpraštti, strugnuti, odmikljati, odmagliti...*
4. *lijep, ljepuškast, pristao, zgodan, ubav, krasan, divan, čaroban, bajan...*

Tko poznaje tananosti svakog izraza i jezika kao cjeline, znat će razliku i neće mu biti svejedno koju od tih riječi upotrebljava jer je razlika u nijansi značenja. Možemo to pokazati na sinonimima *radost* i *veselje.* Značenje im je vrlo blisko, ali nipošto nije isto. Radost je tiho unutrašnje zadovoljstvo, a veselje u sebi sadržava i vanjske znakove sreće: mahanje, pjevanje, poskakivanje, skakanje, pucanje i sl. Zato je veselje i moglo dobiti značenje svadbe, zabave: *čuju viku i vide da je veselje: žene se ona dva brata.* U kajk. je poznata i riječ *veselica.* Radost je uvijek tiha, mirna, intimna, samo mali osmijeh, svjetlucanje očiju. Tako je shvaća i pjesnik:

Radost može biti pogled u nedogled,
pogled dragog oka u tuzi,
dar djeteta, dječjih ruku, dječjeg srca;
i čekanje može biti radost,
sasvim malo čekanje na riječ »da« ili »ne«
i dugo čekanje na vijest, koju nikada dočekati nećeš;
radost može biti osmijeh prepoznavanja...

Zlatko Gorjan: *Radost*

SINTAGMA (grč. syntagma sastav, ono što je sastavljeno), lingvistički termin s nekoliko značenja: 1. s. je stapanje ili sjedinjenje dvaju ili više znakova u jednu cjelinu, bilo u riječi *(kljun-ast, preko-sutra)*, u izrazu *(čovjek od pera)*, u rečeničnom dijelu ili u rečenici kao cjelini; 2. s. je jedinica sintaksne službe u rečenici. To znači: jedinica u službi subjekta, predikata, objekta ili priložne oznake. Budući da svaka od tih jedinica može biti jednostavna ili složena, jedni drugo značenje preciziraju ovako: s. je jedinica sintaksne službe u rečenici bez obzira bila jedna riječ ili skup riječi; drugi, polazeći od prvoga značenja sintagme, ovako: s. je skup riječi vezan međusobno istom službom u rečenici. Drugim riječima rečeno, to je skup riječi koji u rečenici ima službu subjekta, predikata, objekta ili priložne oznake. Ako kažemo: *Vjetar nosi lišće jesenje,* tada objekat nije samo *lišće,* nego upravo *lišće jesenje.* Sintagme najlakše određujemo pitanjima. Kao primjer uzmimo ovu rečenicu: *Prije dva dana u toj maloj gostionici pričao je nepoznat čovjek svoje čudnovate zgode.* S pitanjima je najbolje početi od glagola: Tko je pričao? *Nepoznat čovjek.* Što je pričao? *Svoje čudnovate zgode.* Kad je pričao? *Prije dva dana.* Gdje je pričao? *U toj maloj gostionici.* Što je radio nepoznat čovjek? *Pričao je.* Ako u rečenici označimo pojedine dijelove sadržane u odgovorima, dobivamo ove skupove: *Prije dva dana / u toj maloj gostionici / pričao je / nepoznat čovjek / svoje čudnovate zgode.* Za djelomično provjeravanje možemo se poslužiti premještanjem i zamjenjivanjem. Naime, sintagme mogu mijenjati svoja mjesta, a

da rečenica zadrži isti smisao, npr. *U toj maloj gostionici pričao je prije dva dana svoje čudnovate zgode nepoznat čovjek. Svoje čudnovate zgode u toj maloj gostionici nepoznat čovjek pričao je prije dva dana.* Tako možemo napraviti stotinjak kombinacija. Ako razmjestimo dijelove jedne sintagme, tada dobivamo rečenicu s drugim smislom, npr.: *Prije je u toj maloj gostionici nepoznat čovjek pričao dva dana svoje čudnovate zgode.* Ali pri tome valja imati na umu da se u našem jeziku dijelovi nekih sintagmi mogu razmjestiti i drugačije, a da rečenica sačuva isti smisao, npr.: *Nepoznat je čovjek pričao...* (V. i Tadijanovićev primjer u članku Red riječi.) Zamjenom možemo nadomjestiti samo neke jedinice, r vdje *prije dva dana* sa *prekjučer, pričao je* sa *pričaše, nepoznat čovjek* sa *neznanac.* Možemo zamijeniti i *čudnovate zgode* sa *dogodovštine,* ali smo tada dobili novu sintagmu *(svoje dogodovštine),* jer nam je jedan dio sintagme, određene kao funkcionalna jedinica rečenične cjeline, ostao nezamijenjen. Zato neki lingvisti smatraju da je s. skup riječi koji ima jedno značenje, npr. *Slavonski Brod* ime mjesta, *Pod zidom* ulice, *Gorski vijenac* knjiga, *zimski kaput* (zimnjak u zagrebačkom žargonu) i sl. To je izvangramatičko, leksikološko određivanje značenja riječi s. U tom leksikološkom značenju riječ s. susreće se u svakidašnjoj upotrebi.

SINTAKSA (grč. syntaksis sređivanje, uređivanje, ustrojenje), dio gramatike koji proučava kako se dijelovi jedne rečenice slažu među sobom da bi izrazili odnose među pojmovima, ili kraće: s. je nauka o rečenici. Proučava koje sve dijelove rečenica ima (v. subjekat, predikat, objekat, priložne oznake, atribut, apozicija) i njihovu službu u rečenici, službu vrsta riječi, upotrebu imenskih i glagolskih oblika, red riječi, sročnost i dr.

SINTAKTIČKA NORMA, v. Norme knjiž. jezika.

SINTETIČKI JEZICI, v. Tipologija jezika.

SISTEM, v. Sustav.

SKLANJANJE, v. Deklinacija.

SKOK, PETAR, v. Onomastika.

SKRAĆENICA ili kratica, skraćena riječ u pismu izostavljanjem slova. U tekstovima namijenjenim užoj ili posebnoj upotrebi pojedine riječi koje se često ponavljaju ne ispisuju se u cjelini nego samo djelomično. Neke su skraćenice prešle u opću upotrebu pa se upotrebljavaju gotovo uvijek u poslovnom i znanstvenom stilu, a u pjesničkom samo izuzetno. Riječi se u pisanju skraćuju tako da se uzme jedno ili više početnih slova, a mjesto izostavljenoga dijela stavlja se tačka:

v.	— vidi	*m. r.*	— muški rod
č.	— čitaj	*n. d.*	— navedeno djelo
l.	— lice	*o. g.*	— ove godine
br.	— broj	*v. r.*	— vlastitom rukom
st.	— stoljeće	*v. d.*	— vršilac dužnosti
str.	— strana	*šk. g.*	— školska godina
usp.	— usporedi	*o. mj.*	— ovoga mjeseca
stud.	— student	*u z.*	— u zamjeni
prof.	— profesor	*i dr.*	— i drugo
gimn.	— gimnazija	*i sl.*	— i slično.

Neke su skraćenice sastavljene od suglasnika s početka i sredine riječi: *rkt.* — rimokatolik, *stsl.* —staroslavenski, *tzv.* — takozvani. Izuzetno se pišu ove skraćenice: *itd.* — i tako dalje, *tj.* — to jest, *npr.* — na primjer.

Kad se riječi krate tako da se uzima i posljednje slovo ili posljednji slog, ne stavlja se tačka:

dr	— doktor	*dca*	— drugarica
Bgd	— Beograd	*gđa*	— gospođa
Zgb	— Zagreb	*gđica*	— gospođica.

Tačka se ne stavlja ni iza skraćenica mjernih i novčanih jedinica i znanstvenih veličina:

m	— metar	*l*	— litra (litar)
cm	— centimetar	*hl*	— hektolitar

dm	— decimetar	*dcl*	— decilitar
km	— kilometar	*dkl*	— dekalitar
t	— tona	*d*	— dinar
g	— gram	*s*	— sila
kg	— kilogram	*min*	— minuta
dkg	— dekagram	*kWh*	— kilovat-sat.

Izuzetno se bez tačke pišu don, dum, fra.

Od naziva šahovskih figura, časopisa, ustanova, organizacija, država i sl. u običaju je drugačiji način skraćivanja: uzima se prvo slovo svake riječi i piše se velikim slovima bez razmaka i tačke:

K	— kralj	*J*	— Jezik
D	— dama (kraljica)	*NJ*	— Naš jezik
L	— lovac	*MH*	— Matica hrvatska
S	— skakač (konj)	*MS*	— Matica srpska

JAZU — Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
NOV — Narodnooslobodilačka vojska
NOB — narodnooslobodilačka borba
SFRJ — Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

Neke se takve skraćenice izgovaraju i sklanjaju kao obične riječi pa se tako i pišu samo velikim početnim slovima:

Skoj — Savez komunističke omladine Jugoslavije

Avnoj — Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

Zavnoh — Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

Uluh — Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske

Tanjug — Telegrafska agencija nove Jugoslavije

Unesko — UNESCO — engl. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacija Ujedinjenih naroda za odgoj, nauku i kulturu).

genitiv: *Skoja, Avnoja, Zavnoha, Uluha, Tanjuga, Uneska,* pridjevi: *Uluhov, Tanjugov, Uneskov.* Takve se skraćenice mogu pisati i velikim slovima i tada se padežni nastavci vezuju crticom: *u SKOJ-u, iz ULUH-a.* Ali padežne nastavke obično nije potrebno pisati, pogotovu kad se slova izgovaraju s prizvukom: *Sudjelovao je u NOB* [nobu] ili [enobeu]. *Došao je iz SSSR* [esesesera], osim kad je to potrebno zbog jasnoće: *ZET-ov autobus. Bio je u GNO-u* (= u gradskom narodnom odboru), *u GNO-ima* (= u gradskim narodnim odborima) pa bi samo *GNO* bilo nejasno.

Rijetko se neke druge skraćenice pišu velikim slovom, ali se tada pišu s razmakom i iza svakoga se slova stavlja tačka:

N. — nominativ
M.P. — mjesto pečata
P.S. — post scriptum (poslije napisanoga)
N.N. — netko nepoznat (lat. nomen nescio *ne znam ime*)
S.F. — *S.N.!* ili *S. f.* — *S. n.!* (Smrt fašizmu — sloboda narodu!)

Skraćenice lingvističkih pojmova upotrijebljene u tekstu ovoga leksikona objašnjene su na mjestu koje im pripada po abecednom redu.

SKRIVENI SUBJEKAT, v. Subjekat.

SKUP RIJEČI, v. Sintagma.

SLABI POLOŽAJ POLUGLASA, v. Povijest hs. jezika (u članku Hs. jezik).

SLAGANJE, 1. v. Tvorba riječi, 2. v. Sročnost.

SLANG, v. Žargon.

SLAVENOSRPSKI JEZIK, v. Književni jezik u Srba.

SLAVENSKA FILOLOGIJA, v. Slavistika.

SLAVENSKI APOSTOLI, v. Ćiril i Metod.

SLAVENSKI GENITIV, v. Genitiv.

SLAVENSKI JEZICI, skupina indoevropskih jezika koji pokazuju veću međusobnu srodnost od ostalih. Najveća je i najočitija u rječničkom blagu, npr.:

stsl.	брат(р)ъ	сестра	зима	вода	рыба
hs.	brȁt	sèstra	zíma	vòda	rȉba
slov.	brat	sêstra	zíma	vôda	ríba
mak.	брат	сéстра	зѝма	вóда	рѝба
bug.	брат	сестрá	зѝма	водá	рѝба
rus.	брат	сестрá	зимá	водá	рыба
bjelorus.	брат	сестрá	зiмá	вадá	рыба
ukr.	брат	сястрá	зимá	водá	рѝба
češ.	bratr	sestra	zima	voda	ryba
slovač.	brat	sestra	zima	voda	ryba
polj.	brat	siostra	zima	voda	ryba

Vidljiva je i u morfologiji:

	D. mn.	I. mn.	2. l. jd.	2. l. mn.
stsl.	кравамъ	кравами	плетеши	плетете
hs.	krȁvama	krȁvama	plètēš	plètēte
slov.	krávam	krávami	plêteš	plêtete
mak.	—	—	плетеш	плетете
bug.	—	—	плетéш	плетéте
rus.	корóвам	корóвами	плетёшь	плетёте
bjelorus.	карóвам	карóвамі	пляцеш	пляцеце
ukr.	корóвам	корóвами	плетéш	плетéте
češ.	kravám	kravami	pleteš	pletete
slovač.	kravám	kravami	pletieš	pletiete
polj.	krowom	krowami	pleciesz	pleciecie.

Dubljim zalaženjem u strukturu slavenskih jezika, kao što se to čini u poredbeno-povijesnim gramatikama, otkrivaju se i druge srodnosti koje nisu vidljive na prvi pogled. Ta velika srodnost slavenskih jezika dolazi odatle što su svi potekli iz jedinstvene jezične cjeline u nauci nazvane:

slavenski prajezik ili **praslavenski jezik.** To je jezik kojim su Slaveni govorili za vrijeme praslavenske jezične

zajednice, a trajala je otprilike do 3. st. n. e. Nije se sačuvao ni u jednom pisanom spomeniku, nego se utvrđuje na temelju poredbeno-povijesnog proučavanja. Potvrđeni s. j. dijele se prema užoj srodnosti pojedinih jezika u tri skupine: istočnoslavensku, zapadnoslavensku i južnoslavensku.

Istočnoslavenski su **jezici** ruski, bjeloruski i ukrajinski. *Ruski jezik,* koji se katkada zove i *velikoruski* za razliku od maloruskoga (ukrajinskog), govori najveći dio današnjih Slavena, oko 114 milijuna, a granica mu se podudara s granicom RSFSR, ali i izvan nje Rusi žive u jedinstvenim cjelinama. Kako je on ujedno opće sredstvo sporazumijevanja u Sovjetskom Savezu, postao je drugim općim jezikom za mnogobrojne narode SSSR. *Ukrajinski (maloruski) jezik* govori oko 37 milijuna ljudi u Ukrajinskoj SSR, u nekim područjima na Donu i Kubanu, Sibiru, Kazahstanu i Altaju. *Bjeloruskim jezikom* govori oko 8 milijuna ljudi u Bjeloruskoj SSR. Njegovo se oblikovanje kao književnoga jezika temelji na stoljetnoj tradiciji središnjeg bjeloruskog dijalekta u području oko Minska koji je ekonomsko i kulturno središte bjeloruskog naroda.

Zapadnoslavenski su **jezici** češki, slovački, poljski, kašupski, srpskolužički i polapski. *Češkim jezikom* govori oko 8,5 milijuna Čeha u zapadnom dijelu Čehoslovačke, a *slovačkim* oko 3,5 milijuna Slovaka u istočnom dijelu. Izvan granica Čehoslovačke živi oko milijun Čeha i Slovaka, a jedan dio i u Jugoslaviji. *Poljskim jezikom* govori oko 30 milijuna Poljaka u Poljskoj i oko 2 milijuna izvan njezinih granica. *Kašupskim (pomoranskim)* govori oko 200 tisuća ljudi koji žive u Poljskoj u baltičkom primorju zapadno od donjega toka rijeke Visle. Ima više dijalekata, ali nema književnoga jezika. *Lužičkosrpskim* govore Lužički Srbi u Istočnoj Njemačkoj u gornjem toku rijeke Spreve (Spree). Ima ih oko 150 000. Govore dva prilično različita dijalekta, *gornjolužički* u Saksoniji, glavno mjesto Budyšin (njem. Bautzen), i *donjolužički* u Brandenburgu, glavno mjesto Cottbus. Jezične razlike i vjerski sukobi između Gornjolužičana katolika i Donjolužičana protestanata

uvjetovali su i dva književna jezika. *Polapski jezik* govorili su zapadni Slaveni koji su živjeli između Odre i Labe, ali su od 12. do 16. st. ponijemčeni. Posljednji nosioci umrli su u 18. st. Sačuvan je u toponimima i zapisima pojedinih riječi u latinskim i njemačkim spisima, manjim zapisima živoga govora 17. i 18. st. i u nekim većim rječnicima. Dijele se u tri podskupine: veletsku, obodritsku i drevljansku, ali je pobliže poznat samo drevljanski.

Južnoslavenski su **jezici** slovenski (v.), hrvatskosrpski (v.), makedonski (v.), bugarski i staroslavenski (v.). Bugarski je, kao i makedonski, gotovo potpuno izgubio deklinaciju i ima postpozitivni član pa su se ta dva jezika time najviše udaljila od strukture ostalih slavenskih jezika. Oni su analitički jezici prema ostalima koji su sintetski.

SLAVENSKI PRAJEZIK, v. Slavenski jezici.

SLAVIST, stručnjak za slavistiku (v.).

SLAVISTIKA ili slavenska filologija grana filologije koja se bavi proučavanjem slavenskih jezika i njihovih književnosti.

SLAVONSKI DIJALEKAT, v. Štokavsko narječje.

SLIČNOZNAČNICA, v. Sinonim.

SLIKOVNO PISMO, v. Pismo.

SLIVENI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

SLOBODNA INTERPUNKCIJA, v. Interpunkcija.

SLOBODNI NAGLASAK, v. Naglasak.

SLOBODNI RED RIJEČI, v. Red riječi.

SLOG, dio riječi koji se izgovara kao cjelina. Čini ga samoglasnik sam ili s jednim ili više suglasnika: *o-sla-di-ti, op-skrb-lji-va-ti, stra-ho-po-što-va-nje.* Ako završava samoglasnikom, naziva se otvoreni s.: *ku-ća, ku-po-va-ti, o-bje-lo-*

-da-ni-ti; ako završava suglasnikom, zatvoreni s.: *sit, panj-čić, ban-kar.*

SLOGOTVORNO R, v. Samoglasno r

SLOGOVNO PISMO, v. Pismo.

SLOVAČKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

SLOVENSKI (SLOVENAČKI) JEZIK, južnoslavenski jezik koji se govori u SR Sloveniji, a izvan njezinih granica u južnoj Koruškoj, oko Trsta i u Beneškoj Sloveniji. S. j. vrlo je bogat dijalektima. Tome su uzrok geografska razvedenost i mnogovjekovna politička i upravna rascjepkanost. Prvi je pisani tekst Brižinski (Freisinški) spomenici iz 10. st., ali se s. j. ne upotrebljava u književnosti do sredine 16. st., jer zbog društveno-političkih prilika prevladava latinski i njemački. S. j. za to je vrijeme jezik samo jednoga sloja, seljaka. Začetnik je slovenskoga književnoga jezika Primož Trubar (1508—1586). Njegova je djelatnost vezana za reformacijski pokret. Trubar za osnovu uzima svoj dolenjski govor, prevodi, piše i tiska vjerske knjige za slovenski narod. Od protestantskih je knjiga najznačajniji Dalmatinov prijevod Sv. pisma (1584). Jezik je te knjige dugo ostao uzorak slovenskoga književnoga jezika, ali su traženja drugih rješenja bila česta jer je sve do potkraj 19. st. bilo znatnih kolebanja u prihvaćanju jedinstvenoga tipa govora, pisma i pravopisa, a najviše glasovne i gramatičke strukture i rječničkoga sastava. Pisci su, zbog velike dijalekatske raznolikosti i različitih shvaćanja književne norme, unosili jezične osobine svojih krajeva: tako je čak u 19. st. Levstik pokušao književni jezik oblikovati prema gramatičkoj strukturi stsl. jezika. U tom je stoljeću postojala i težnja da Slovenci uzmu jezik hrvatskih iliraca kao književni (S. Vraz i dr.). U djelima F. Prešerna slovenski je književni jezik doživio snažan uspon, a njegovu jedinstvu mnogo je pridonijela i revolucionarna 1848. godina kad je težnja za političkim ujedinjenjem Slovenije istakla i potrebu jedinstvenoga književnoga jezika. Današnji je književni jezik osnovan na

središnjim dijalektima: dolenjskom, gorenjskom i elementima štajerskoga. Pismo je Gajeva latinica (gajica), a pravopis historijski (npr. u pismu se ne provodi jednačenje po zvučnosti: *izpod, redko, malokdaj*). Ima melodiozan naglasak kao i hs., ali intonacije razlikuje samo na dugim slogovima pa ima tri naglaska, jedan kratki (") i dva duga (dugosilazni ˆ i dugouzlazni '). Prema hs. jeziku često se razlikuje u mjestu naglaska: *okô, srcệ, svetôst, sušíti, kupújem, kosíte,* hs. òko, sȑce, svétōst, sùšiti, kùpujēm, kòsite. Drugi je tip književnoga naglašivanja samo ekspiratornim naglaskom. Zato se u priručnicima nalaze različiti načini obilježavanja: ili naglascima " ˆ ' ili oznakom dužine i kvalitete naglašenog samoglasnika: 'kratak; 'dug' a *e, o* zatvoreno, ˆdugo, široko i otvoreno *e, o*. Samoglasnici pod naglaskom mogu biti i dugi i kratki, izvan naglaska samo kratki. Prema stsl. *jer* i *jor* u slabom položaju nema nikakva glasa kao ni u hs., u jakom je položaju samoglasnik ə koji se pravopisno obilježava slovom *e*: *pes, sen, starec,* hs. pas, san, starac, rjeđe je a: *dan*. Prema stsl. *ǫ* stoji *o*: *pot, mož, roka, goska,* hs. put, muž, ruka, guska. Kad glas *l* zatvara slog, u pismu ostaje isti znak, ali je izgovor različit, najčešće se izgovara dvousneno v (u̯): *delal, volk, molčati* (delau̯, vou̯k, mou̯čati]. Glas *j* dolazi i na mjestu štokavskog *đ*: *meja, rja, tuj,* hs. međa, rđa, tuđ; ima samo jedno č: *moč, noč, sveča, čast, človek, rečica,* hs. moć, noć, svijeća, čast, čovjek, rječica. Sačuvao je starije skupine *čr-* i *vs-*: *črn, črta, črv, vsak, vsemogoč, vseznalec,* hs. crn, crta, crv, svaki, svemoguć, sveznalica. Od glagolskih oblika nema više aorista, imperfekta i futura II, a futur I tvori pomoćnim glagolom biti (u hs. htjeti): *bom delal,* hs. radit ću. Deklinacija nema posebnog oblika za vokativ, ali je inače bogatija oblicima nego hs.: dat. lok. i instr. mn. imaju posebne oblike: *rakom, rakih, raki* (nom. jd. m. r. *rak*), *lipam, lipah, lipami, nitim, nitih, nitmi* (nom. jd. ž. r. *lipa, nit*); u gen. mn. m. r. mnoge imenice imaju nastavak -ov, imenice i-deklinacije *-i*, a mnoge nemaju nikakva nastavka: *rakov, niti, lip, mož*. U deklinaciji sačuvao je dvojinu: *ˆmi dva sva si stara prijatelja.*

Primjer slovenskoga književnog jezika:

Napotíli smo se, sámi mládi ljudjé, preko Svéte Trojíce v Tíčnico. Vròč dán je bil: nebó čísto, visôko razpéto, mírno v svôjem sónčnem sijáju. Stópali smo počási v zlóžni klánec. Svetló in sládko se mi je meglílo pred očmí. Vídel sem Heléno poleg sêbe, nè da bi se bil ozŕl nánjo. Vsà láhka in néžna — bél metúlj, kríla se leskéčejo v sóncu. Na zláto pšeníčnih laséh se je pozibával širòk bél slámnik. In bilò mi je, kàkor da je vsè êna sáma, nèrazdeljíva, prečúdežna lepôta: rôdna pokrájina in bleščéče polétno nebó nad njó, cérkev Svéte Trojíce, Heléna, mladóst in ljubézen, in tíste otrôške pláhe pŕve pésmi, ki so bilè takràt v mêni.

Ivan Cankar: *Tičnica* (odlomak).

SLOVO, pismeni znak kojim se u pismu obilježava glas. S. može biti prosto *(t, d, č, ž)* ili složeno *(lj, nj, dž)*.

SLOŽENA REČENICA, rečenica koja se sastoji od dvije ili više rečenica, tj. takva rečenica koja ima dva ili više predikata, za razliku od proste (v.) koja ima samo jedan. Prema broju rečenica razlikuju se dvije vrste složenih rečenica:

Jednostruko s. r. sastoji se od dvije rečenice. *Nestade je niza strminu u kiši, što je sitno padala. I ljudi u selu trpe, ali ne očajavaju. Dok se to zbivalo u vijećnici, građani su stražarili na zidini.*

Mnogostruko s. r. sastoji se od triju ili više rečenica: *On samo maknu lišće ispred sebe, a crn kukac s roščićima izađe preda nj i dođe mu na nogu. Grančica se zanjiše, i on vidje na njoj malenu pticu s crvenim grlom i sa žutim pjegama na repu, kako drži nahereno glavu i gleda u nj.*

Složene rečenice mogu stajati jedna uz drugu bez veznika i zovu se bezvezničke ili asindetske rečenice (od grč. a *bez, ne* i syndesmos *vez, veznik*): *Zefir zazviždi, Šimun pucne bičem, konji sa nabreklim trbusima potrče. U selu zagakale guske, uskokodakale kokoši, zakreštale kvočke, zavrištala djeca.*

Ako su povezane veznicima, odnosnim zamjenicama ili prilozima, tada prema stupnju povezanosti razlikujemo nezavisno i zavisno složene rečenice (v.). Jedna je od njih glavna, a druge su (u)sporedne (ako su nezavisne) ili su zavisne. *Kad ih izvukoše* (zavisna), *htjede Vasić govoriti* (glavna), *a odgovaraše tek glasnim, modrim, nemoćnim cvokotanjem* (sporedna). U mnogostruko složenoj rečenici može biti i više glavnih, a svaka zavisna može biti glavna drugoj zavisnoj rečenici. Složena r. dobiva naziv prema sporednoj ili zavisnoj.

SLOŽENA RIJEČ, v. Složenica.

SLOŽENICA, riječ nastala slaganjem (v. Tvorba riječi).

SLOŽENI GLAGOLSKI OBLIK, v. Glagolski oblik.

SLOŽENI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

SONANT, v. Tvorba glasova.

SONORNI GLAS, v. Tvorba glasova.

SPIRANT, v. Tvorba glasova.

SPONA, v. Predikat.

SPOREDNA REČENICA, v. Složena rečenica.

SPORI NAGLASAK, v. Naglasak.

SPOZNAJNO ZNAČENJE, v. Značenje.

SPREZANJE, v. Konjugacija.

SR., tj. *sr.,* skraćenica od *srednji,* obično u vezi *sr. r.* (srednji rod).

SREDNJI ROD, v. Rod.

SREDNJI DIO JEZIKA, v. Govorni organi.

SROČNOST (kongruencija), slaganje riječi u rečenici prema licu, broju, rodu i padežu. U većini je s. sasvim jednostavna, pridjev se slaže u rodu, broju i padežu sa svojom

imenicom, glagolski predikat u licu i broju sa subjektom: *Golem, crn parobrod baš je zviždao; dizao mostić s obale. Omče su konopa bile već povučene s kameno^r stupića. Elisa je lupkala. Gorostas je odmicao natrag.* Teškoće nastaju kad oblik jedne riječi nije u skladu s njezinim značenjem, kad dvije riječi koje se slažu nisu istoga roda ili broja, npr. subjekat različit u tome od imenskog predikata, više različitih subjekata i sl. Prema načinu slaganja s. može biti različita:

S. po obliku ili **gramatička s.** zove se slaganje u kojem je oblik jedne riječi određen gramatičkim oblikom druge, npr. *Čelična je užad škripala.* Riječ *užad* gramatički je imenica ž. r. u jednini i zbog toga je spona u jednini.

S. po smislu ili **logička s.** takvo je slaganje u kojem oblik jedne riječi nije određen gramatičkim oblikom druge, nego njezinim smislom: *Čelična su užad škripala.* Enklitika *su* upotrijebljena je zbog toga što imenica *užad* po smislu označuje množinu. Od većeg broja pravila o sročnosti ovdje se mogu iznijeti samo neka.

Uz zbirne imenice *braća, djeca, gospoda, momčad, čobančad* i dr. spona stoji obično u množini (s. po smislu), a pridjevna riječ u jednini ž. r. (s. po obliku): *Djeca su zaspala. Ciganćad su pružala ruke za milostinjom.*

Uz brojeve *5, 6, 7..., 100, 200..., 1 000* i priloge *koliko, toliko, nekoliko, malo, mnogo, manje, više* itd. glagolski predikat stoji obično u jednini, a predikatni pridjev u jd. sr. r.: *Sedam paša udari na kneza. Na pismu je potpisano mnogo svjedoka.*

Ako u rečenici ima više od jednoga subjekta, a svi su u jednini, glagolski predikat može stajati u jednini i množini: *Pravda i istina mora nadvladati. Siromaštvo i kašalj ne dadu se sakriti.*

Ako su svi subjekti u jd. sr. roda, predikatni pridjev stoji u jd. sr. r. ili u mn. muškoga: *Tu je raslo smilje i kovilje. Nebo i more bjehu mirni.*

Ako su svi subjekti u jednini, a različita roda, predikatni pridjev stoji u jednini onoga roda kojega je najbliža imenica ili u mn. m. r. pa ne bio ni jedan subjekat m. r.: *Uzrujalo se polje i ravnica, zadrhtala gora i planina. Bila je velika kiša i vjetar, a i pomrčina. Čovjek i žena bili su za večerom. Umrli mu žena i dijete.*

Ako su svi subjekti u množini, a različita su roda, predikatni pridjev stoji u množini onoga roda kojega je najbliža imenica: *Tim pismima potvrđivana su prava i slobode naroda.*

Ako su svi subjekti različita i broja i roda, predikat se obično slaže po najbližem subjektu: *U radnju doleprša magličast mračak, sitne mušice i večernji šumovi.*

Kad su subjekti različita lica, predikat stoji u 1. l. mn., ako je jedan subjekat u 1. licu, a u 2. l. mn. ako su subjekti u 2. i 3. licu: *On i ja smo prijatelji. Vi i mi učinit ćemo mnogo. Ti i otac tvoj nećete tako postupati.* Ali katkad se predikat slaže u licu i broju s prvim subjektom ako stoji tik do njega: *Onu si kuću ti vidio i ja.*

SRPSKA REDAKCIJA, v. Redakcija.

SRPSKOHRVATSKI JEZIK, v. Hrvatskosrpski jezik.

SRPSKOLUŽIČKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

SRPSKOSLAVENSKI JEZIK, v. Knjiž. jezik u Srba.

STANDARDNI JEZIK, v. Književni jezik.

STANKA, v. Rečenična fonetika.

STANJE, v. Glagol.

STAROCRKVENOSLAVENSKI, v. Staroslavenski jezik.

STAROSLAVENSKI (STAROSLOVENSKI) JEZIK, jezik najstarijih zapisanih spomenika slavenskih iz 10. i 11. st., a to su prijevodi evanđelja i druge crkvene knjige pa se zbog toga taj jezik često zove i starocrkvenoslavenski. Zapravo je

to jezik kojim su govorili Slaveni u okolici Soluna u drugoj polovini 9. st., dakle jedno južnoslavensko narječje srodno nekim makedonskim govorima. On se vrlo malo razlikovao od tadašnjih slavenskih jezika pa je bio razumljiv svim Slavenima. Na nj su Ćiril i Metod u 9. st. preveli liturgijske knjige prije odlaska u Moravsku i Panoniju. No najstariji spomenici ne potječu iz toga vremena, nego iz 10. i 11. st. Oni su mlađi prijepisi prvih prijevoda. Ipak se iz njih može upoznati kakav je bio jezik za Ćirila i Metoda, jer su prepisivači nastojali da prijepis bude vjeran, a koliko su u nj i unosili promjene (v. Redakcija), to se uspoređivanjem pojedinih mjesta u istom prijepisu ili uspoređivanjem različitih prijepisa istoga teksta može ustanoviti kako je bilo u izvorniku. Prema tome se zaključuje da je s. j. imao ove samoglasnike: *a, e, i, o, u, ě* (v. Jat) ѧ i ѫ (latinicom ę i ǫ, nosno e i o, tj. e^n, o^n), ы (*jery*, latinicom y, tvrdo i, glas po izgovoru blizak ruskom ы), ь i ъ (*jer* i *jor*, zajedničkim imenom obično *poluglasovi*, ь meki, ъ tvrdi, prvi prednjojezični glas, a drugi zaobljeni stražnjojezični) i samoglasničko *r* i *l*. Suglasnici su: *b, c, č, d, g, h, j, k, l, l', m, n, p, r, r'* (palatalno r), *s*, (*ś*), *š, t, p, z, ž*, ʒ (dz). U stranim je riječima dolazilo i *f*. Glas ʒ već je u stsl. prelazio u z. Za stsl. je karakteristična i skupina *št, žd* na mjestima gdje je hs. *ć* i *đ*: *noštь*, hs. *noć*; *mežda*, hs. *međa*. Pisao se glagoljicom i ćirilicom (v.), a pravopis je bio fonetski (v. Povijest hs. jezika). Vrlo je značajna crta toga jezika: zakon otvorenih slogova, tj. u njemu se riječ nije nikada svršavala na suglasnik, nego samo na samoglasnik. Imao je razgranatu deklinaciju i velik broj glagolskih oblika, imao je npr. tri tipa aorista. Dvojina je bila živa jezična kategorija. Značenje stsl. nije samo u ulozi koju je on imao u razvoju slavenske pismenosti i slavenskih književnih jezika, književnosti pa prema tome i u razvoju slavenske kulture uopće, nego i u tome što je to najstariji potvrđen (zapisan) slavenski jezik, po glasovnim i morfološkim osobinama najbliži praslavenskom jeziku. Zato proučavanje stsl. jezika ima za Slavene veliko značenje. Njegovo poznavanje olakšava učenje ostalih

slavenskih jezika i pridonosi boljem razumijevanju svoga. Primjer stsl. jezika u latiničkom prijepisu:

> Prěžde ubo Slověne ne iměhǫ knigъ, nǫ črъtami i rězami čьtěhǫ i gatahǫ, pogani sǫšte. kъrstivše že sę, rimskami i grъčьskymi pismeny nǫždaahǫsę (pisati) slověnsku rěčь bezъ ustroenia. nǫ kako možetь sę pisati dobrē grъčьskymi pismeny b(og)ъ, ili životъ, ili ʒělo, ili crkovь, ili čaanie, ili širota, ili jadь, ili ǫdu, ili junstь, ili ǫzykъ i inaa podobnaa simь? (Odlomak traktata Crnorisca Hrabra.)

STATIČKA FONETIKA, v. Fonetika.

STEZANJE SAMOGLASNIKA, v. Sažimanje samoglasnika.

STIL (od grč. stylos držak, pisaljka, način pisanja), način iskazivanja u pojedinim područjima jezične prakse koji proizlazi iz izbora jezičnih sredstava: riječi, oblika i konstrukcija općega jezika. Govornik ili pisac može svoje misli, želje ili osjećaje izraziti na veoma različite načine jer na raspolaganju ima različita izrazna sredstva (v. npr. Sinonim), ali on ne uzima bilo koja, nego među njima bira, svjesno ili nesvjesno, prema određenoj svrsi, svoj iskaz uobličava prema cilju koji želi postići. U užem značenju stilom se nazivaju posebni načini u kojima se ostvaruje književni jezik. Suprostavljen razgovornom jeziku, pojedinim narječjima i sl. književni se jezik smatra cjelinom, ali se u stvarnosti sastoji od nekoliko stilova (koji se katkad nazivaju i jezicima) oblikovanih prema svrsi, službi u kojoj se književni jezik upotrebljava. Stilovi se međusobno razlikuju, jedni više, drugi manje, ali nisu potpuno odvojeni, glavnina im je zajednička (v. crtež uz članak Hs. jezik), a katkada se prepleću i u nekim pojedinostima. Izdvajamo ih samo po nekim obilježjima. Razlikovanjem stilova potpunije shvaćamo prirodu književnog jezika što nam pomaže da jezične činjenice bolje uočavamo i stvarnije prosuđujemo. Jedna te ista jezična pojava u jednom stilu može djelovati uzvišeno, u drugom neutralno, u trećem

smiješno, u jednom snažno, u drugom slabo; što je u jednom stilu opravdano, u drugom može biti pogrešno, premda je sve, promatrano s gledišta književnoga jezika kao cjeline, dobro. Npr. izraz *u ime naroda,* normalan u sudskom postupku, djeluje afektivno u »Deložaciji« Slobodana Novaka: *Milicioner je u lijevoj ruci držao naše legitimacije, desnom rukom pisao, a u ime naroda pitao — Adresa?* Pisac tim izrazom izriče neposredno, bez posebnog opisivanja, s lakim podsmijehom da milicioner jače naglašava svoj službeni položaj, svoju važnost. Ili drugi primjer: 1933. rečeno je za rečenicu *Naš je jezik vrlo lagahan* da je pogrešna s ovim obrazloženjem: »Oblik *lagahan* je provincijalizam (i arhaizam) i ne ide u naš književni jezik; mesto njega treba uzimati oblik lagan. Prema tome u gornjoj rečenici mesto: ,Naš je jezik vrlo *lagahan* trebalo je reći: Naš je jezik vrlo *lagan.*« (NJ, III, 219.) Prigovor nije potpuno opravdan jer prigovarač ne razlikuje stilove književnog jezika. Možemo se složiti s ispravkom rečenice, ali ne i s obrazloženjem. *Lagahan* nije arhaizam i ide u naš književni jezik, samo ne ide u svaki s., ne ide u znanstveni, odakle je vjerojatno uzeta spomenuta rečenica, nego ide u pjesnički: *Ako sam malen premalen, / Mome sam konju lagahan.* (Nar. pj.) — *... lagahnim brzacem-udarcem odvrati kuglu natrag... — Spužvu iscijediš stiskom ruke i ona uzlebdi opet lagahna, suha i zračna* (M. Božić: Neisplakani).

Književni jezik ima tri osnovna stila: *poslovni, znanstveni* (naučni) i *pjesnički.* Zajednička je osobina znanstvenom i poslovnom stilu što za razumijevanje malo računaju na pomoć situacije, uglavnom su upućeni na vlastita izražajna sredstva. Ne odaju prelijeve osjećaja nego nastoje da predmet jednoznačno i jasno prikažu, osim publicističkoga stila koji se svojom specifičnošću djelomično odvaja. Oba stila, znanstveni i poslovni, izražavaju činjenična stanja koja postoje izvan jezika i čine dio stvarnosti oko nas, stvarnosti konkretne, opipljive i stvarnosti apstraktne, idejne.

Poslovni s. upotrebljavamo u vršenju praktičnih poslova svoga zanimanja u politici, upravi, prosvjeti, zdravstvu, indus-

triji, trgovini, vojsci, novinarstvu i sl. Obiluje najrazličitijim rječničkim blagom, često vrlo specijalnim. Zbog veza s drugim jezicima osjeća se njihov utjecaj, pogotovo u upotrebi tuđica, osim ako se zbog njegovana ukusa ne nastoji da se upotrebljavaju domaće riječi. Rečenica mu je kratka i puna preciznih podataka, ali i jezičnih klišeja i fraza. To je posljedica težnje za brzim i lakim sporazumijevanjem, ali je ujedno zbog toga s. jednoličan. Prema prilikama u kojima se upotrebljava razlikujemo tri skupine poslovnoga stila: uredski (kancelarijski), stručni i publicistički.

Uredski se upotrebljava u dopisima između ustanova i pojedinaca ili između samih ustanova, a prema užoj podjeli možemo razlikovati trgovački, upravni i diplomatski.

Stručni se upotrebljava u praktičnoj primjeni pojedinih struka u prosvjeti, zdravstvu, industriji, prometu, vojsci i sl., a prema tome bismo mogli razlikovati i podstilove koji su pod snažnim utjecajem znanstvenoga jezika svoje struke.

Publicistički je namijenjen najširoj javnosti. Prema namjeni možemo razlikovati tri podstila: znanstvenopublicistički, novinarski i politički. *Znanstvenopublicističkim stilom* prikazuju se pojedina područja neke struke širokom krugu čitalaca. Radi težnje za što većom razumljivošću uskostručni se termini tumače ili zamjenjuju drugim, općenitijima i poznatijima, a radi veće privlačnosti poseže se za postupcima pjesničkog stila. *Novinarski s.* uz opće značajke poslovnoga stila, u većoj je ili manjoj mjeri smjesa svih stilova, već prema tome piše li se vijest, reportaža, feljton ili što drugo. Uz to je pun pomodnih izraza i fraza, kao i *politički s.* koji mu je vrlo blizak.

Primjere poslovnoga stila v. na str. 253. i 254.

Znanstvenim se **stilom** služi znanost: tehnika, medicina, društvene znanosti... Intelektualni su elementi ovdje u prvom planu, tj. afektivna, osjećajna strana gotovo je potpuno odsutna. Osnovne su mu osobine: logičnost u izrazu i pre-

Marija Ivanić
Zagreb I
Križanićeva 17

Zagreb, 8. 12. 1964.

"Merkantile"
inozemna zastupstva
Z a g r e b
Praška 2

Molba za namještenje

U vezi s vašim natječajem u "Vjesniku" od 6. prosinca 1964. molim da me primite na mjesto pripravnika za službu vanjske trgovine.

Rođena sam 1942. u Ivanić-Gradu, SR Hrvatska, gdje sam završila srednju ekonomsku školu s vrlo dobrim uspjehom. Nakon toga radila sam godinu dana kao financijski knjigovođa u "Naftaplinu" u Zagrebu. U rujnu 1963. upisala sam se na Višu ekonomsku školu vanjskotrgovačkog smjera, ali zbog materijalnih razloga ne mogu nastaviti redovito školovanje.

Od stranih jezika dobro poznajem njemački, a uz pomoć rječnika uspješno se mogu služiti i engleskim. Prošle školske godine završila sam jednogodišnji daktilografski tečaj Hrvatskog stenografskog društva i postižem u prosjeku 230 čistih udaraca u minuti. Poznajem tehniku hrvatske i njemačke korespondencije.

Nadam se da ćete moju molbu povoljno riješiti, a ja ću nastojati da svojim radom opravdam vaše povjerenje.

Drugarski vas pozdravljam.

Marija Ivanić

Prilozi:

1. Izvadak iz matične knjige rođenih
2. Svjedodžba srednje ekonomske škole
3. Uvjerenje Hrvatskog stenografskog društva

panorama novinsko izdavačko poduzeće

komercijalni odjel

MLADOST
izdavačko poduzeće

Z a g r e b
Petrinjska 2

Vaš znak	Naš znak	Zagreb
III-Ba	Kom-MP	18. 7. 1964.

Narudžba K 370

Primili smo vašu narudžbu od 16. o. mj., ali je, na žalost, možemo samo djelomično izvršiti.

Šaljemo vam:

Dr Zlatko Kekić "Kibernetika", 20 kom.

Ferd Neuheim "Poslovna pisma", 30 "

Knjiga Normana Maiera "Industrijska psihologija" rasprodana je, a knjiga Franklina G. Moorea "Planiranje i kontrola proizvodnje" izaći će do kraja ove godine.

Upravo je izašla iz štampe knjiga Rogera Bartona "Uspješna ekonomska propaganda" pa vam je preporučujemo s obzirom na velik interes.

Očekujemo vaše daljnje narudžbe koje ćemo izvršiti na vaše zadovoljstvo.

Drugarski vas pozdravljamo.

R e f e r e n t :
(M. Pavlinić)

DOSTAVCM

Prilog: Račun br. 782

ciznost u upotrebi termina. Rječnik je bogat, za svaki pojam ima pravu riječ, uvijek s preciznim terminološkim odredenjem iz težnje da usavrši jezični izraz za specijalne potrebe znanstvenoga razlikovanja nekih pojava. Obično je pun tuđica zbog posebnih svojstava tih riječi, zbog međunarodnoga karaktera znanosti, zbog preuzimanja pojmova, a s njima i riječi, a i zbog toga što njegovi nosioci obično poznaju više stranih jezika pa su navikli na strane riječi. Rečenica je u tom stilu vrlo složena i apstraktna. Razlikuje se prema granama znanosti uglavnom terminološki.

Primjer znanstvenoga stila:

Prema tome je latinska riječ palatium u zapadnim jadranskim krajevima doživjela isti sematički razvitak koji i talijanska *palazzo* u južnoj Italiji, gdje znači »kuću uopće«. Ovaj identitet u razvitku opazio je već Bartoli.[33] To značenje imala je riječ i u Vrbniku. Tako čitamo 1487. ovdje: *Jošč pušćam momu bratu Marku polaču i vse pohištvo,*[34] gdje polača znači »kuću za stanovanje«. Velika raširenost riječi polača kao toponima na Krku, gdje ima barem 20 čestica koje se zovu *Polača, Polačina, Polačišće,*[35] kaže da je riječ polača ovdje izgubila vezu sa onim značenjem koje mi danas dajemo riječi palača i koje je nekada imala lat. palatium.

[33]Bartoli I. 293—4. Na Velom otoku polača je »ebenerdiges Haus«, Vorläuf. Ber. der Balkank. III 67.

[34]Monumenta hist. Sl. mer. VI str. 326. Navedeno značenje može se rekonstruirati iz dodatka *vse pohištvo* »sve pokućstvo«, koji se može da odnosi samo na kuću u kojoj se stanuje.

[35]Ispor. moje Studi toponomastici sull'isola di Veglia Aglit XXV (1933) str. 130. § 115. I u Francuskoj je palatium i deminutiv palatiolum čest toponim i odnosi se na mervinške i karolinške palače, ispor. A. Vincent, Toponymie de la France, § 750.

Zbog toga se na ovom teritoriju još jednom ponovno morala posuditi strana riječ za pojam »odlične, raskošne, luksuzne zgrade zidane i presvođene«. Ta nova posuđenica jeste italijanizam *palâc* m., koja se upotrebljava u Hrvatskom primorju, cijeloj Dalmaciji i u Istri.[8]

[8] ARj IX 581. U literaturi je riječ palac potvrđena od XVII st. Prof. Hraste saopćuje mi da na Hvaru najstariji ljudi govore polâča pored palôc »gospodska kuća na više katova, s pȅrgulama«. Između obiju riječi nema razlike u značenju. Prof. Deanović mi kaže da se danas u Dubrovniku govori samo *palac-aca* za »veliku zgradu« mjesto starije riječi polača.

Petar Skok: *Prilog metodu proučavanja romanizama u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1951, str. 452 (odlomak).

Pjesnički s. nije samo s. pjesme, nego isto tako i drame romana i pripovijetke..., drugim riječima: jezik umjetničkoga djela ili književnoumjetnički s. Pjesnički je s. intenziviran jezik, jezik dan u svom najvećem napregnuću jer pjesnik je čovjek koji je sam obuzet osjećajima, uzbuđenjem, vatrom i nastoji da to jezikom prenese na čitaoce. Zato pjesnik u velikoj mjeri upotrebljava osjećajno obojene riječi, a obične dovodi u nove veze jer mu nije stalo samo da nam preda svoju poruku, nego nastoji da s porukom prenese i svoje osjećaje. Ujedno nastoji da to učini što zornije, što slikovitije i zbog toga se obično služi poredbama i prenesenim značenjima. Tuđice su svedene na najmanju moguću mjeru, u lirskim ih djelima gotovo i nema. Češće su tek u humoristički ili satirički obojenom stilu, ali uglavnom zbog svojega osjećajnog značenja. Od izvornih riječi neke se upotrebljavaju samo u tom stilu i zovu se pjesničke riječi, npr.: *hvoja* (grana), *krok* (korak), *lahor* (povjetarac), *plam* (plamen), *pramaljeće* (proljeće) i dr. Osim svega toga posebnost je pjesničkoga stila i

u tome što se ne odnosi ni na kakvu stvarnost izvan sebe, nego sam sebi stvara svoju stvarnost, a zbog toga često odstupa od običnoga jezika, ali u granicama mogućega. Posebnost pjesničkoga stila lijepo se može vidjeti iz ovoga odlomka Božićevih Kurlana:

> To je visoravan, jednolični, nepregledni i pusti sivobijeli kamenjar izlokan i sapran kišom, vjetrom i suncem, povezan tek kao mesnatim žilicama glinenom žutosmeđom zemljom u plitkim udubinama među stijenjem. Ljeti *kržljavo ogrmati* ljeskovinom i grabovinom ispod kojih *šaraju* pokoji rijetki stručci jaglaca i zelenkade, ali *stidljivo* i skriveno, a zimi posivi sve i svaka se boja *utopi* u *ogledalu planine*. Oštri visinski zrak *pošmrče* miris vrijesa i kadulje, snijeg *nalegne* i ne napušta lako tu svoju zimsku *postelju*. S proljeća *kljuju* zemlju kratkotrajni *hiroviti* potočići — nekorisne vode *poplaze* zemljom kao zmijice, pa *zarone* u bezbrojna zjala krasa, ili *oživjele* grude leda *progrgoću* stotinjak metara dok ih ne *progutaju žedne* stijene. Svakovrsne bubice mile zemljom, prozuje rojevi divljih pčela, *zuzukaju* bumbari i plove mali opnokrilci jednostavnih šara ili jednobojni. *Duša* je planine ipak u skromnijoj jednoličnosti prirode, koja je *podašna* tek toliko, da joj *lice* ne *ogolobradi*, da joj se-jao! ne utisne beživotni žig.

Svaki s. književnoga jezika može biti govoren i pisan pa razlikujemo govorni (govoreni, ne razgovorni!) i pisani oblik. Karakteristično je za govorni oblik svih stilova književnoga jezika da se glasovi brižljivo izgovaraju jer govornik nastoji da bude potpuno razumljiv, jer govor tako ljepše zvuči i jer govornik vlada osjećajima i ne dopušta da ga govor izdaje. Ton je umjeren i dobro odmjeren, normalno se ne upotrebljavaju krajnje tonske visine i jačine.

STILISTIČKA NORMA, v. Norme knjiž. jezika.

STILISTIKA, nauka o stilu. S. proučava način odabiranja jezičnih sredstava u zavisnosti od karaktera i cilja iska-

za i uvjeta u kojima iskaz nastaje, procjenjuje svrhovitost izgovorenoga i napisanoga. Pri tome su joj oslonac i polazište gramatičke i rječničke kategorije: glasovi, oblici, sintaktičke konstrukcije, riječi, ali se od gramatike razlikuje time što jezične pojave promatra i s funkcionalne i s izražajne strane, dok gramatika proučava iste pojave bez obzira na njihov odnos prema različitim područjima primjene i ne obazire se na njihovu izražajnost. Ta se razlika može lijepo prikazati na jednom primjeru iz Krležine pripovjetke »Bitka kod Bistrice Lesne«:

Pognute glave i tužan vraćao se Loborec Štef natrag od magazina, svjestan već da će sada morati otputovati u galicijsko blato s poderanim starim cipelama i da će od prve kiše dalje imati mokre noge, kada je tako u mislima, baš nasred bataljonskoga dvorišta, nabasao na debeloga narednika Šmita, glavara sviju skladišta, pak se odlučio da još jedanput pokuša sreću i da se kod vrhovnoga zapovjednika sviju magazinskih cipela i čavlova pritužì, kako je to s njime i kako su ga srezali nepošteno i svinjski.

U odlomku je, među ostalim, karakteristična veza *kod vrhovnoga zapovjednika sviju magazinskih cipela i čavlova.* Gramatika bi rekla da su sve tri imenice sa svojim atributima u genitivu, da je *kod vrhovnoga zapovjednika* prijedložni genitiv s pridjevskim atributom, a *sviju magazinskih cipela i čavlova* genitiv pripadanja sastavljen od dvije imenice povezane veznikom *i*, sa dva atributa, prvim zamjeničkim, a drugim pridjevskim. S. bi upozorila da je ta veza u jeziku neobična, dosad neupotrijebljena, i da se pisac njome vrhovnom zapovjedniku ruga, da njome potcjenjuje i prezire važnost koju on sam o sebi ima, a time i samoj hijerarhiji, da je ta poruga, potcjenjivanje i prezir veći zbog atributa *vrhovni.* Posebnu pažnju u toj vezi traži oblik *čavlova.* Pogledamo li u gramatike, naći ćemo nabrojene imenice m. r. koje imaju dugu, a koje kratku množinu. K tome se samo kao napomena dodaje da pjesnici radi stiha upotrebljavaju i drukčije oblike, ali bez ikakva tumačenja jer to ne ide u gramatiku. Posebno se spo-

minje da imenice na *-(a)l* imaju *-ovi,* ali *čȁvao* samo *čavli.* Oblik *čavlova* gramatike nisu zabilježile, a i da jesu, dodale bi samo *zastarjelo, rijetko, pjesnički,* otprilike kao što stoji u ARj.: *čȁvao, čȁvla,* gen. mn. *čȁvālā* s napomenom: » *u množini nalazi se* -ov- *samo u gen., i to veoma rijetko*«. Gramatike i rječnici rekli su dakle sve što o tom obliku imaju reći, ali je očito da time nije sve rečeno. Ȍstālō je područje stilistike. Ona će, polazeći od rječnika i gramatike, reći da je oblik *čavlova* rijedak, neobičan, pa možda čak i nepravilan, ali da ovdje očito nije greškom. On pojačava, snažnije ističe opreku između *vrhovnoga zapovjednika* i njegova genitiva pripadanja. To nije sve što se ovdje može reći, ali je dovoljno da se uoči razlika između gramatike i rječnika s jedne strane i stilistike s druge. Iz prirode pojedinih stilova proizlazi da s. nema mnogo posla sa znanstvenim i poslovnim stilom jer ta područja gotovo potpuno obuhvaća pravopis, gramatika i rječnik pa za stilistiku malo što ostaje. Do punine izražaja ona dolazi upravo u pjesničkom stilu koji je bogat misaono-osjećajnim vrijednostima. Zato mnogi smatraju da je to i jedino područje stilistike, što je, dakako, neopravdano. S. uzima u obzir jezik u cjelini, obuhvaća svaki jezični iskaz, bez obzira u kojoj on mjeri bio misaon ili osjećajan, dobar ili loš, bio u prozi ili u poeziji, dakle bez obzira na oblik toga iskaza. Prema težištu koje obuhvaća razlikujemo dvije stilistike: lingvističku i književnu stilistiku. Lingvistička s. proučava izraz i izrazna sredstva, nabraja mogućnosti koje dolaze u obzir za izbor, ocjenjuje njihovu jezičnu vrijednost. Književna se s. upušta u estetsko vrednovanje samoga djela i zapravo je dio književn kritike. Ipak, u praksi nema oštre granice između jedne i druge, niti jasnih teoretskih shvaćanja što je zapravo područje jedne, a što druge. Ta je neodređenost razumljiva jer je s. nauka na granici između ligvistike i nauke o književnosti, ona povezuje dvije srodne znanstvene grane. Jezični stručnjak treba da zna kako jezik djeluje i u književnom djelu, a književni teoretičar mora imati razumijevanje za građu književnoga djela.

STRANA RIJEČ, v. Tuđica.

STRAŽNJI DIO JEZIKA, v. Govorni organi

STRAŽNJOJEZIČNI SAMOGLASNIK, v. Tvorba glasova.

STRAŽNJONEPČANI GLAS, v. Tvorba glasova.

STRAŽNJONEPČANO N, v. Tvorba glasova.

STROJNO PREVOĐENJE, postupak kojim se tekstovi s jednog jezika automatski, mehanički, pomoću elektronskih strojeva prevode na drugi jezik. O strojnom prevođenju objavljen je na našem jeziku zbornik »Strojno prevođenje i statistika u jeziku«, izašao u časopisu Naše teme, 6/1959.

STRUČNI STIL, v. Stil.

STRUJNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

STRUKTURA, v. Jezična struktura.

STRUKTURALIST, lingvist koji u jezičnim istraživanjima primjenjuje strukturalističke metode.

STRUKTURALIZAM (od struktura, v.), suvremeni lingvistički smjer koji u proučavanjima stavlja težište na istraživanje jezične strukture. Osnovno mu je načelo da jezične pojave ne valja promatrati izolirano, nego u njihovoj uzajamnoj vezi i uzajamnom djelovanju jer svaka jezična činjenica postaje pravom činjenicom samo kad su istraženi svi njezini odnosi sa sličnim činjenicama istoga reda i određenoga sloja jezične strukture. Zato u proučavanjima pazi kojem sloju jezična pojava pripada, pa je razina (ravnina, nivo, sloj) jedan od osnovnih strukturalističkih termina, npr. s glasovnog je gledišta *i* fonem (v.), određen postojanjem drugih glasova, s morfološkoga gledišta morfem *(žućkast-i konj-i)* određen funkcijama koje vrši i postojanjem drugih morfoloških jedinica, sa sintaktičkoga je gledišta veznik, s leksičkoga riječ. S. u svakom istraživanju asnoj razlikuje vremensko određenje

kojemu jezična pojava pripada (v. dijakronija, sinkronija). U središtu je istraživačkog postupka izlučivanje funkcionalno bitnih (relevantnih) elemenata, tj. elemenata koji u određenom sustavu imaju važnu službu, za razliku od elemenata koji su prisutni, ali samo kao zalihosni (redundantni). Dvojačana opreka (binarna opozicija) najznačajniji je strukturalistički postupak, a zbog egzaktnog opisa s. upotrebljava i matematičkologičke i statističke metode. Kao i svi smjerovi, tako je i s. najviše uspjeha postigao na području glasova, zatim u morfologiji, ali uspješno radi na sintaktičkim i drugim područjima. Začetnik je strukturalizma švicarski lingvist Ferdinand de Saussure (de Sosir, 1857—1913). Između dva rata s. se snažno razvija u Pragu, Kopenhagu i Americi, poslije svjetskog rata i u ostalim zemljama, a od 1956. i u SSSR. Kao cjelina jedinstven je samo u osnovnom načinu proučavanja jezičnih činjenica; u pojedinostima ima znatnih razlika među pojedinim smjerovima. Dosad su se razvila tri značajnija: fonološki smjer Praškoga lingvističkoga kruga, američki distribucionalizam ili deskriptivizam i kopenhaški glosematizam.

STSL., obično *stsl.*, skraćenica od *staroslavenski* (jezik).

STUPNJEVANJE PRIDJEVA, v. Komparacija pridjeva.

STVARNA IMENICA, v. Imenica.

STVARNA REČENICA, v. Pogodbena rečenica.

SUBJEK(A)T (lat. subiectum podmetnuto) ili **podmet,** riječ ili sintagma koja je u osnovi čitave rečenice (odatle *podmet*), o kojoj se govori ili koja označava da tko što radi. Ona je u rečenici samostalni dio, prema njoj se sve upravlja. U prvom je redu imenska riječ: *Vatrica puckara. Ja lomim ruke umorne. Sit gladnu ne vjeruje. Jedan nije dosta.* U posebnim prilikama s. može biti i glagol, prilog, prijedlog, veznik, uzvik ili kakav poseban oblik, ali tada te riječi dolaze u službi imenice, smatraju se imenicom, poimeničenom riječju (u

jezicima koji imaju član uz takve oblike dolazi član): *Čuva je treće lice jednine. Ali djevojci sreću kvari. m je kratica za metar* S. može biti i čitava rečenica: *Prokleto sutra jači je izraz nego »Što možeš uraditi danas...« Dođite sutra otrcana je birokratska fraza.*

Gramatički s. Kad je s. u nominativu zove se gramatički s. Nalazimo ga tako da polazimo od glagola i pitamo *tko* ili *što (radi). Tko puckara? Vatrica. Tko djevojci sreću kvari? Ali. Što je otrcana birokratska fraza? Dođite sutra.*

Logički s. Ako rečenica nema subjekta u nominativu, nema gramatičkoga subjekta, ali po smislu ulogu subjekta može imati koji drugi padež i tada kažemo da je on s. po smislu ili logički s. On može biti:

1. u genitivu:
   a) uz glagole *imati, nemati, ostati, nastati, (ne) biti* i dr.: *Oca nema kod kuće.* (To je po smislu kao da se reklo: *Otac nije kod kuće.) Bit će kiše. Takvih ljudi narodu treba.*
   b) uz glagole u pasivu: *Nakupilo se prašine. Nit se vidi neba ni oblačka.*
2. u dativu: *Tebi se spava* (smisao: *Ti bi htio spavati,* v. dativ htijenja, mogućnosti i moranja).
3. u akuzativu: *Stid me je* (smisao: *Ja se stidim*). *Strah nas je. (Mi se bojimo).*

I vokativ (v.) dolazi u službi subjekta, ali se ne smatra logičkim subjektom, jer on dolazi samo zbog pjesničkih razloga.

Sakriveni s. Kad iz situacije jasno proizlazi tko vrši radnju, s. se obično izostavlja. Za takav se s. kaže da je sakriven. Otkriti ga možemo vrlo lako ili iz glagolskoga oblika ili iz konteksta: *Sad mislim ozbiljno. (Ja sad mislim ozbiljno.) Lupnuše vrata, i eno tete Antonije. Žutim čistim prutićem tapa nečujno, crno, sablasno usred veselog lišća i sočnog cvijeća prema grabrovoj sjenici.* (Tko tapa? Teta Antonija.) Ako ga ne možemo otkriti, kažemo da je rečenica besubjekatna (v. Rečenica).

SUBJEKATNA REČENICA, zavisno složena rečenica u kojoj zavisna ima službu subjekta: *Koji momak nije za to, ne trči alku.* Rečenica je zapravo odnosna: zavisna se odnosi na neizrečeni *onaj* ili *on* u glavnoj rečenici, ali je kao cjelina u složenoj rečenici subjekat. Dolazi kao odgovor na pitanje: *Tko ne trči alku?* Da ima službu subjekta, vidi se i kad se zamijeni riječima s približno istim značenjem: *Nesposoban momak (slab momak, slabić, nesposobnjaković) ne trči alku.*

SUBJEKATNI GENITIV, v. Genitiv.

SUBJEKATNI NOMINATIV, v. Nominativ.

SUFIKS, dometak ili tvorbeni nastavak (v.), elemenat kojim se tvori nova riječ dodavanjem iza korijena ili osnove druge riječi, a sam nije riječ (v. Tvorba riječi). Sufiksa ima dvije vrste:

produktivni, živi ili **plodni** zove se s. kojim se i danas mogu tvoriti nove riječi;

neproduktivni, mrtvi, neplodni ili **jalovi** zove se s. kojim se više ne mogu tvoriti nove riječi (npr. *-ok* u *dubok, širok, visok, žestok).*

SUFIKSACIJA, v. Tvorba riječi.

SUFIKSALNA TVORBA, v. Tvorba riječi.

SUGLASNIČKI PAR, v. Parnjak.

SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

SUPERLATIV, v. Komparacija pridjeva.

SUPIN, poseban glagolski oblik u nekim jezicima. U suvr. hs. jeziku nema supina, ali je postojao u stsl., a i danas postoji u pojedinim dijalektima (v. npr. Kajkavsko narječje).

SUPROTNA REČENICA (adverzativna r.), nezavisno složena rečenica u kojoj se radnja sporedne suprostavlja radnji glavne. Suprotnost je to jača, što je manje očekujemo: *Gleda, a ne vidi. Zora je, a neba nema. On stade osupnut, ali ne reče*

ništa. Suprotnost može biti i u tome što se radnja sporedne ne događa u isto vrijeme, na istom mjestu, na isti način: *On čita, a sestra sluša. Rokću svinje iza plota, a mala Anica plače.*
Veznici su: *a, ali, nego, već, dok, kad, kadli, no, a ono, a to, i, ipak, pa, pak, opet.*

SUPROTNI VEZNIK, veznik koji povezuje suprotnu rečenicu (v.) i dvije riječi koje se suprostavljaju.

SUPSTANTIV, v. Imenica.

SUPSTRAT (od lat. substernere odozdo graditi, podložiti), naziv za jezik potisnut drugim jezikom, ali s utjecajem na pobjednički jezik.

SUSTAV, v. Jezični sustav.

SUVREMENI HRVATSKOSRPSKI KNJIŽEVNI JEZIK, v. Hrvatskosrpski jezik.

S. V., obično *s. v.*, skraćenica od *sub voce* (lat. sub pod-vox, vocis glas, riječ), što znači *pod riječju.* Skraćenica je česta u lingvističkim djelima kad se navodi primjer iz rječnika, npr. *s. v. kralj* znači da se nešto nalazi u spomenutom rječniku u tekstu kod riječi *kralj.*

SVEVREMENSKA UPOTREBA, v. Glagolski oblik.

SVEZICA, v. Veznik.

SVRLJIŠKO-ZAPLANJSKI DIJALEKAT, v. Torlačko narječje.

SVRŠENI GLAGOL, v. Glagolski vid.

Š

Š, dvadeset peto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban tjesnačni suglasnik (v. Tvorba glasova).

ŠATROVAČKI, v. Žargon.

ŠESTI PADEŽ, v. Padež.

ŠIPTARSKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

ŠPANJOLSKI JEZIK, v. Indoevropski jezici.

ŠTOKAVAC, čovjek koji se štokavskim narječjem služi kao razgovornim jezikom.

ŠTOKAVSKI DIJALEKAT, v. Štokavsko narječje.

ŠTOKAVSKO NARJEČJE, jedno od narječja hs. jezika. Naziv dolazi od upitne zamjenice *što.* Kako se *što* upotrebljava i u torlačkom narječju, štokavskom se narječju tradicionalno dodaje i torlačko, ali to narječje moramo razmatrati posebno jer se po ostalim svojim osobinama torlački dijalekti znatno razlikuju od štokavskih. Na štok. području ima manjih kajkavskih (u Banatu) i čakavskih oaza, a također i štok. oaza na području kajkavštine i čakavštine. Manja štok. naselja nalaze se i izvan granica naših četiriju socijalističkih republika u kojima se govori hs. jezikom. Uzeta u cjelini, štok. grupa dijalekata obuhvaća osjetno veće područje nego kajkavski, čakavski i torlački dijalekti zajedno.

U povijesti štok. narječja razlikujemo, kao i u hs. jeziku uopće, tri glavna razvojna razdoblja. U prvom razdoblju (do 12. st.) sredili su se odnosi između naših narječja i iz raznih vremenskih odsjeka tog razdoblja potječu glavna razlikovanja među njima, ali sama podjela po zamjenci *kaj-ča-što* potječe iz još starijeg vremena, prije nego što se hs. jezik odvojio od slovenskoga kao samostalan slavenski jezik. Iz istog tog doba potječu i neke sitne, ali vrlo važne glasovne i akcentske razlike na području hs. jezika, kao i neka rječnička neslaganja. Sve te razlike, koje bismo s gledišta povijesti hs. jezika mogli zvati prethrvatskosrpskima, dale su, zajedno s onima što su se razvile u prvom razdoblju, osnovnu dijalekatsku podjelu hs. jezika. Imamo tada pet jedinica: kajkavštinu, čakavštinu, zapadnu i istočnu štokavštinu i govore iz kojih će se razviti torlačko narječje. U okviru tih jedinica mjesne su razlike bile neznatne i proizlazile su prvenstveno iz nepodudaranja prethrvatskosrpskih izoglasa s izoglosama što su nastale u I razdoblju. Granica između zapadne štokavštine i kajkavštine tekla je od ušća Une više-manje u pravom kutu na Dravu i izbijala na nju blizu današnje Virovitice, a zapadnoštokavsko-čakavska granica tekla je na kopnu Unom, bilom Dinare i Cetinom. Istočnoštokavsko-torlačka granica išla je od današnje albanske granice do spajanja Južne i Zapadne Morave otprilike kuda i danas, a otud u više-manje ravnoj liniji na Dunav u blizini današnjeg Donjeg Milanovca. Između zapadne i istočne štokavštine granica nije bila oštra jer su postojali prelazni govori, ali u glavnim je crtama tekla Dunavom do ušća Drave, otud na ušće Drine, onda Drinom ili malo zapadno od nje sve do današnje Foče, otud na Neretvu, onda malo istočno od Neretve do blizine mora i otud gorskim bilima južno od Trebišnjice sve do blizine bokokotorskog zaljeva. Zapadnu je štokavštinu dijelio od istočne niz osobina po kojima se približavala kajkavskim ili čakavskim govorima ili obojima. Tako je na zapadu (izuzev krajnje jugoistočne govore) vladao šćakavizam (*gušćer, šćeta, zviždati, moždani)*, na istoku štakavizam *(gušter, šteta, zviždati, moždani)*, na

zapadu *j (meja)*, ili *j* i *đ* u raznim riječima i oblicima, a na istoku samo *đ (međa)*, čemu se onda pridružuju i druge razlike, osobito akcenatske i rječničke. Područje budućeg torlačkog narječja tada se još malo razlikuje od istočne štokavštine, uglavnom sitnijim glasovnim osobinama. Mjesni govori istočne i zapadne štokavštine nisu još izgrađeni u I razdoblju, a pojedini dijalekti nisu još oblikovani. Na granicama ima prelaznih oblika, osobito prema čakavštini i predtorlačkim govorima.

U drugom razdoblju (od 14/15. st.) formiraju se u zapadnoj i istočnoj štokavštini veće jedinice, u kojima se već mogu prepoznati današnji dijalekti. Bilo ih je tada i više nego danas jer su neki nestali zbog seoba u III razdoblju. I razlike među mjesnim govorima sada su veće nego u I razdoblju, produbljuju se i razlike prema kajkavskim, čakavskim i torlačkim dijalektima, ali ne toliko i razlike između zapadnih i istočnih štokavskih dijalekata kao dviju cjelina. Ima i mnogo procesa koji zahvaćaju cio hs. jezik, samo što je tempo razvoja u pojedinim krajevima nejednak, a i rezultati tih procesa često su vrlo različiti. Tako se u štokavštini glas jat izgovarao u cijelom prvom razdoblju kao poseban samoglasnik, jako zatvoreno *e*, a u toku II razdoblja taj se glas pretvara u dvoglasnik *i̯e* ili se izjednačuje sa samoglasnikom *e*, rjeđe sa *i*. Te se promjene provode različitim tempom pa se u nekim krajevima jat sačuvao do III razdoblja, izuzetno i do danas, a dvoglasnik *i̯e* razvijao se također u različitim pravcima tako da od njega potječu svi ijekavski izgovori, većina ikavskih pa i neki ekavski, a također i svi tzv. miješani izgovori.

Treće je razdoblje donijelo najveće promjene. U njem je u gotovo cijeloj štokavštini dovršena zamjena jata ikavskim, ijekavskim ili ekavskim izgovorom: *dite-diteta, dijete-djeteta (đeteta), dete-deteta.* U nekim manjim govorima dobili smo različit izgovor dugog i kratkog jata, tzv. miješani izgovor: *dite-djeteta (đeteta), dijete-diteta, dijete-deteta, dete-djeteta (đeteta), dite-deteta.* U ijekavskim govorima nastala je razlika u izgovoru dugog jata, u jednima se sačuvao dvoglasnik *(di̯ete)*,

u drugima su se razvila iz njega dva sloga *(dijete)*, s time da *e* u drugom slogu može biti kratko ili dugo. U tom je razdoblju izvršeno u većini štok. govora prenošenje naglaska prema početku riječi — od *rūkȁ, nogȁ, rūkȇ, nogȇ* dobili smo *rúka, nòga, rúkē, nògē*, ili *lòpata, djèvōjka, národnī* od *lopȁta, djevȍjka, nārȍdnī*. Takva nova akcentuacija od četiri naglaska zove se novoštokavski akcentski sustav, a nalazi se i u standardnom (književnom) hs. jeziku. Mnogi govori nisu dosljedno razvili novoštokavskog sustava, npr. *rúka*, ali *rūkȇ*, ili *rúka*, ali *nȍga* (ili *nóga*), ili *nòga*, ali *lopȁta*, i sl., a samo neznatan dio štokavštine zadržao je u cjelini staru akcentuaciju. Osim toga, neki su govori očuvali do danas stari općehrvatskosrpski akut, koji je bio uzlazan, tj. u njima *krãļ, junãk, vodẽ, dũšẽ, devẽtī* nije dalo *krȃļ, junȃk, vodȇ, dūšȇ, devȇtī* (novoštokavski i književno: *jùnāk, vòdē, dúšē, dèvētī*). Izgovor jata i vrsta akcentuacije osnovni su kriteriji za podjelu štok. dijalekata: njihovo je podrijetlo u II razdoblju, a sadanji su oblik dobili u III. Kao treći osnovni kriterij uzima se odnos *šć* : *št*, naslijeđen iz dublje prošlosti.

U početku i u sredini III razdoblja izvršene su mnoge masovne seobe (tzv. migracije) u vezi s turskim ratovima, s osnovnim smjerom prema zapadu, sjeverozapadu i sjeveru, a velik je dio pučanstva raznih narječja zauvijek napustio područje hs. jezika i iselio se u Sloveniju, Austriju, Češku, Slovačku, Ukrajinu, Madžarsku, Rumunjsku, Italiju, pa čak i u Tursku. Opustjele i opustošene krajeve naselili su iseljenici s dinarskog područja, koji su nosili novoštokavsku akcentuaciju i druge novije jezične osobine. Govori izbjeglica, ukoliko su se uspjeli održati u tuđim zemljama, zadržali su mnogo starine jer su izgubili dodir s razvojem na hs. području. Tako se u nekim malim štokavskim iseljeničkim oazama sačuvao jat kao poseban samoglasnik (zatvoreno *e* ili dvoglasnik *eį*). Za štokavštinu su seobe dvojako važne: novoštokavske osobine proširile su se daleko od svog izvora oko gornjeg toka Drine i srednjeg toka Neretve, u velikoj se mjeri smanjila stara razlika između istočne i zapadne štokavštine tako da

danas možemo štok. dijalekte razmatrati u okviru jednog štok. narječja, i konačno, granice štokavštine u cjelini proširile su se na račun kajkavštine i čakavštine, djelomično i na račun torlačkih dijalekata (na liniji između spoja dviju Morava i okuke Dunava kod D. Milanovca).

Svim su štok. govorima (ili praktički gotovo svima) zajedničke ove osobine: zamjenica *što* (odnosno novije *šta*), glas *u* za nosno *ǫ* (*muž* od *mǫžь*) i za samoglasničko *l* (*vuk* od *vl̥kъ*), *o* (ili rjeđe *a*) od *l* na koncu riječi i sloga (*seoba, nosio* ili *nosija*), premetanje *sve* od *vьśe, u* od *v* na početku riječi pred suglasnikom (*unuk, udovica*), *cr* od *čr* (*crn*), nastavak *-u* u lokativu jednine m. i sr. roda (*u gradu, u selu*), glas *m* (ili *n* u govorima bliže Jadranu) u instr. imenica ž. r. na *-a* (*rukom*, odn. *rukon* ili čak *rukun* u govorima u kojima svako *o* uz nosni suglasnik prelazi u *u*), poseban oblik uz brojeve 2—4 u m. i sr. rodu (*dva, tri, četiri oštra noža, velika sela*), bolje ili slabije čuvanje aorista itd. Velika većina štok. govora ima glas *a* umjesto poluglasa, glas *ć* od *jt* (*doći*) i od *tьj* (*treći*), dosljedno *đ* (*međa*), prenesen ˵ akcenat s posljednjeg sloga, sačuvane nenaglašene dužine, nastavak *ā* u gen. množine, umetak *ov* u množini (*grad-ov-i*) itd. U najvećem broju govora izgubljen je glas *h* (očuvan samo u dubrovačkom poddijalektu, dijelu Crne Gore i u musl. govorima). Ostale važnije značajke zahvaćaju samo veći ili manji dio štokavštine, a tzv. novoštokavske osobine, više od polovice štok. područja. Od njih su glavne nova akcentuacija i izjednačavanje padeža u množini (obično dat.-instr.-lok., rjeđe gen.-lok. i dat.-instr., kao što je i u mnogim nenovoštokavskim govorima).

Prema jatu, akcentu i izoglosi skupa *šć* dijelimo š. n. na sedam dijalekata (u zagradama se donose nazivi što se također nalaze u udžbenicima i znanstvenim raspravama):

1. **Zapadni bosansko-hercegovački dijalekt** (bosanskodalmatinski, mlađi ikavski): ikavski izgovor, novoštokavska akcentuacija, *šć* u jednim govorima, *št* u drugima. U zapadnoj Bosni i u Dalmaciji između Neretve i Cetine dolazi skup *šć*, u zapadnoj Hercegovini, Dalmaciji zapadno od Cetine, u

Lici i Bačkoj *št*. Bosanski, sjeverni zapadnohercegovački i bački govori razvili su *o* od *-l (vidio)*, dalmatinski, južni zapadnohercegovački i lički imaju *a (vidija)*. U mnogim govorima (izuzev Bačku) imamo *j* u primjerima kao *meja*.

2. **Slavonski dijalekt** (arhaični šćakavski): ikavski, ekavski i razni miješani izgovori, stara akcentuacija s relativno malo novoštokavskih utjecaja i sa sačuvanim ˜ naglaskom u svim govorima, dosljedno ili pretežno *šć*. Izgovor jata raspoređen je ovako: ikavski u zapadnoj i istočnoj Posavini, Baranji, Bačkoj i oko Dervente, ekavski u Podravini i u jednom dijelu sjeveroisočne Posavine, miješani po uzorku *dite-djeteta* u srednjoj Posavini i u dijelu Bosanske Posavine koji pripada ovom dijalektu. Govori pojedinih sela stoje izolirano, npr. ikavski na ekavskom području ili obratno i sl. Osim ta tri glavna izgovora nalazimo i miješani po uzroku *dite-deteta* (St. Mikanovci i mali dio Baranje) ili s očuvanim jatom (dio sela Gradišta, Baćin i Dušnok istočno od Dunava u Madžarskoj). Govori se međusobno jako razlikuju po stupnju novoštokavskih akcenatskih utjecaja, po naglasku u primjerima kao *stȁrac-stȁrca* : *stȁrac-stȃrca*, po tipu deklinacije itd. U posavskim selima Siče i Magića Mala sačuvano je *l* i u glagolskim pridjevima, što je jedini takav izuzetak u štokavštini *(nosil)*, a u jednom neznatnom dijelu Podravine očuvalo se i *čr (Črnkovci)*. Primjeri kao *meja* nalaze se rijetko i samo u nekim govorima.

3. **Istočnobosanski dijalekt** (ijekavski šćakavski): ijekavski izgovor u velikoj većini govora, prenesen ˜ naglasak i obično neprenesen ˜, dosljedno ili pretežno *šć*. Slog se ne duži u primjerima kao *stȁrac-stȁrca* (umjesto *stȃrca*), u instr. imenica ž. r. na suglasnik nastavak je *-im*, a za izražavanje uobičajenih radnja upotrebljava se poseban glagolski oblik složen od *bi* + 2. lica imperativa za sva lica jednine i množine: *ja bi doji, mi bi doji* (umjesto *dođi*), tj. *ja bih došao, mi bismo došli* (znali doći, običavali doći). Primjeri kao *meja* obični su u jugozapadnim i zapadnim govorima, a u sjevernim se ˜ djelomično čuva. Uz osnovni ijekavski izgovor nalazimo mi-

iešani po uzorku *dete-djeteta* u Tešnju i Maglaju i po uzorku *dijete-diteta* oko Žepča i Jablanice, s time da Jablanica predstavlja prijelaz prema zapadnom bosansko-hercegovačkom dijalektu. U središtu istočnobosanskog dijalekta dolazi dvoglasnik *uo* u nekoliko riječi na mjestu starog samoglasničkog *l* (*stuop, žuoč* = stup, žuč).

4. **Istočnohercegovački dijalekt** (istočnohercegovačko-krajiški, mlađi ijekavski): ijekavski izgovor, novoštokavska akcentuacija, dosljedno *št*. To je najveći i štok. i uopće hs. dijalekt, a ujedno je i glavna osnovica standardnog (književnog) jezika. Jedni govori imaju pretežno dvoglasnik na mjestu dugog jata, u drugima preteže dvosložni izgovor. Jugoistočni govori čuvaju imperfekt, a *h* se ne samo izostavlja ili nadomješćuje sa *j* i *v* nego i zamjenjuje s *k* ili *g* (npr. imperfekt *bijak, bijagu*). Posebno se izdvaja žumberačka oaza s nešto starijom akcentuacijom i dubrovački poddijalekt, koji mnoge osobine vežu s istočnobosanskim i zapadnim bosansko-hercegovačkim dijalektom kao i s čakavštinom. U njemu ima osobitosti i ostataka starine u akcentu i u deklinaciji, a kao u istočnobosanskom dijalektu, ne razvija se *ć* i *đ* u primjerima kao *djeca, tjerati*.

5. **Zetski dijalekt** (zetsko-lovćenski, z.-novopazarski, z.-vasojevićki, istočnocrnogorski, stariji ijekavski, katkad i z.-sjenički, što nije dobro jer se Sjenica nalazi na istočnohercegovačkom području): većinom ijekavski izgovor, stara akcentuacija bez ˉ i s većim ili manjim utjecajem novoštokavske, dosljedno *št*. Uz pretežni ijekavski izgovor imamo i miješani po uzorku *dijete-deteta* (prilično veliko područje na sjeveroistoku oko Bijelog Polja i Novog Pazara), *dite-deteta* (titogradski, plavski i gusinjski muslimani), *dete-deteta* (Mrkovići na krajnjem jugu; tu ima i nekoliko osebujnih osobina, npr. uz mali dio Podravine još jedino Mrkovići čuvaju ostatke *čr* u štokavštini). Mnogi govori ovog dijalekta imaju, jedini u štokavštini, poseban vokal na mjestu starog poluglasa, tj. vrlo otvoreno *e*: *sän, dän* (= san, dan). U zetskom se dijalektu jotuju ne samo primjeri kao *đeca, ćerati* nego, kao na

istočnohercegovačkom jugoistoku, i primjeri kao *sekira, iżesti* (= sjekira, izjesti), *pļesma, vļera, mļera*. Među pojedinim govorima postoje znatne razlike u stupnju novoštokavskih akcenatskih utjecaja. Zetskom dijalektu pripada i selo Peroj u Istri.

6. **Šumadijsko-vojvođanski dijalekt** (vojvođansko-kolubarski, mlađi ekavski): ekavski izgovor, novoštokavska akcentuacija, dosljedno *št*. Blizak je ekavskoj varijanti književnog jezika. Na cijelom području jat u nastavcima i ispred *o* i *j* prelazi u *i* (u sob**i**, živ**i**o, živ**i**la, s**i**jati, star**i**ji, n**i**sam), kratki *e* i *o* izgovaraju se otvoreno *(žena, voda)*, a od istoka na zapad skraćuje se sve više nenaglašenih dužina. U Vojvodini ima i ostataka starije deklinacije.

7. **Kosovsko-resavski dijalekt** (metohijsko-res., pećkovelikomoravski, stariji ekavski): ekavski izgovor, starija akcentuacija bez ˆ i s većim ili manjim novoštokavskim utjecajem, dosljedno *št*. Izgovor je dosljedno ekavski (u sob**e**, živ**e**o, živ**e**la, s**e**jati, star**e**ji, n**e**sam), u smederevsko-vršačkom poddijalektu imamo pak i ikavske oblike slične šumadijsko-vojvođanskim. Oaza Pehčevo u Makedoniji (preseljeni iz Turske nakon balkanskih ratova) i Rekaš i Banatska Crna Gora u Rumunjskoj čuvaju samoglasnik jat. Akcentuacija je u prosjeku mlađa nego u slavonskom i zetskom dijalektu, a starija nego u istočnobosanskome, s tim da su prilične razlike među govorima. U gubljenju nenaglašenih dužina i u izgovoru *e* i *o* znatne su sličnosti sa šumadijsko-vojvođanskim dijalektom. Ima i ostataka starije deklinacije.

Svi govori u pojedinim štokavskim dijalektima nisu ni izdaleka jedinstveni, razlikuju se po mnogim glasovnim i akcenatskim osobinama (npr. gubitak ili čuvanje razlike između *č* i *ć*, ili između akcenata ˊ i ˋ), po pojedinim nastavcima, po očuvanosti ili gubljenju imperfekta, po tvorbi, sintaksi i rječniku. U govorima raznih dijalekata javljaju se u blizini Jadrana tzv. dalmatinizmi, osobito prijelaz *ļ* u *j (jubav)* i dočetnog *m* u *n (sedan, osan)*. Od 7 dijalekata 3 su novošto-

KARTA ŠTOKAVSKOG NARJEČJA

D. BROZOVIĆ

LEGENDA

- ZAPADNI DIJALEKT
- SLAVONSKI DIJALEKT
- ISTOČNOBOSANSKI DIJALEKT
- ISTOČNOHERCEGOVAČKI DIJALEKT
- ZETSKI DIJALEKT
- ŠUMADIJSKO-VOJVOĐANSKI DIJALEKT
- KOSOVSKO-RESAVSKI DIJALEKT

KRAPINA
ZLATAR
BJELOVAR
ZAGREB
SISAK
PECS
BAJA
SUBOTICA
VRBAS
ZRENJANIN
NOVI SAD
VINKOVCI
GLINA
SLUNJ
PRIJEDOR
BANJA LUKA
BIHAĆ
GOSPIĆ
KLJUČ
DRVAR
JAJCE
TUZLA
BEOGRAD
SMEDEREVO
D. MILANOVAC
KNIN
TRAVNIK
VAREŠ
SREBRENICA
SARAJEVO
FOJNICA
TITOVO UŽICE
ČAČAK
KRAGUJEVAC
PARAĆIN
ZAJEČAR
LIVNO
PROZOR
SINJ
IMOTSKI
MOSTAR
PLJEVLJA
NIŠ
PIROT
MAKARSKA
GACKO
NOVI PAZAR
PROKUPLJE
LESKOVAC
STON
BIJELO POLJE
KOSOV. MITROVICA
NIKŠIĆ
PEĆ
PRIŠTINA
VRANJE
DUBROVNIK
KOTOR
TITOGRAD
ĐAKOVICA
PRIZREN
BAR

kavska (zapadni bosansko-hercegovački, istočnohercegovački i šumadijsko-vojvođanski), ostali su nenovoštokavski.

Istraživanje štokavštine počeo je Vuk Karadžić, koji je zapazio različit izgovor jata. Poslije su najveće zasluge stekli Milan Rešetar (Der štokavische Dialekt, Beč, 1907), Aleksandar Belić (O srpskim ili hrvatskim dijalektima, Beograd, 1908) i Stjepan Ivšić (Današńi posavski govor, Zagreb, 1913). Rad te trojice predstavlja temelj proučavanju štokavštine, a u novije su doba najzaslužniji Gojko Ružičić, Mate Hraste, Jovan Vuković, Pavle Ivić uz mnoge druge. Bibliografiju radova o štokavskom narječju napisao je M. Hraste u Hrvatskom dijalektološkom zborniku, knj. I, Zagreb, 1956.

ŠULEK, BOGOSLAV, v. Književni jezik u Hrvata.

ŠUMADIJSKO-VOJVOĐANSKI DIJALEKAT, v. Štokavsko narječje.

ŠUMNI GLAS, v. Tvorba glasova.

ŠUŠTAVI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

T

T, dvadeset šesto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban zatvorni suglasnik, v. Tvorba glasova. U istom je članku objašnjen i glas koji se u znanstvenim djelima obilježava znakom t'.

TAČKA (.), interpunkcijski i pravopisni znak. Piše se na kraju potvrdne i odrične rečenice: *Noć. Psi zalajaše. Ne vidim nikoga.* T. se piše i iza rednih brojeva napisanih arapskim brojkama: *5. 6. 1867. otvorena je Jugoslavenska akademija, 19. stoljeće,* 2. *četa, 7. član.* Piše se i iza rimskih brojaka kad su u istom redu s naslovom.

XXIX. PAD POD VENECIJU

T. se ne piše iza naslova i potpisa, iza rednih brojeva napisanih rimskim brojkama: *II razr. gimnazije, X divizija, VIII kongres.* Ne piše se ni iza rednog broja napisanog arapskom brojkom kad iza nje dođe koji drugi interpunkcijski ili pravopisni znak: *na str. 7, 9, 14.* i *17, u* 5—8. *poglavlju, A. Šenoa (1838—1881).* Iza jednih skraćenica (v.) t. se ne piše, a iza drugih piše.

TAČKA I ZAREZ (;) interpunkcijski znak koji se piše među rečenicama ili rečeničnim dijelovima jedne rečenice gdje bi tačka preoštro odsjekla jedan dio, a zarez ne bi uočljivo odijelio istovrsne ili srodne dijelove: *Umrlim ni traga;*

ni pas da lane, ni zelenog mačijeg oka, ni mekanog šuma ćukovog krila; nema ni noćnih netopira ni lepirica...

— — — — — — — — — —

Leže znaci svake sile:

— — — — — — — — — —

Topi, puške, koplja, sablje,
Dlijeta, pile i šestari,
Vesla, sidra i kormila;
Kisti, pera, kolobari;
Stijezi, grbi, žezla, krune;
Mitre, štapi, čisla, krsti;
Javor-gusle još bez strune;

— — — — — — — — — —

Tačka i zarez odjeljuju prvu polovinu rečeničnoga sklopa od druge: *Onda se to dijete zvalo Gorazda; sad se zove Jože. Onda je ono bilo kao hrastić što ga sunce obasjava, i dažd mije, i zemlja hrani usred šume; sad je nalik na stablo što ostade samo na sažganoj čistini, te ga grom bije, sjekira siječe, i biljke mu nametnice sišu sokove.*

TALIJANIZAM, riječ ili jezična konstrukcija preuzeta iz talijanskoga jezika ili napravljena prema njemu, a ne slaže se sa sustavom jezika u kojem je napravljena. Tako su u našem jeziku talijanizmi: *manjkati* (nedostajati), *intrada* (prihod, ljetina), *timun* (kormilo) i dr.

TALIJANSKI JEZIK, v. Indoevronski jezici.

TANKI POLUGLAS, v. Jer.

TAUTOLOGIJA (grč. tautologia govorenje uvijek istoga), rečenica kojom se kazuje nešto što je rečeno u drugoj rečenici ili se samo po sebi razumije, npr. *išli su oni koji su mogli, a nisu išli koji nisu mogli; ja se bojim i strah me je ljuto; drugome dopušta da me grde i ruže.* T. je zapravo samo podvrsta pleonazma pa za nju vrijedi sve ono što je tamo rečeno. U praksi se rijetko pravi razlika između pleonazma i tautologije pa se te riječi obično upotrebljavaju kao sinonimi. U našim se

gramatikama tautološkim oblicima nazivaju oni padeži u kojima je imenica istoga korijena kao i glagol, a upotrijebljena je samo zbog stilskih razloga (v. Instrumental i Akuzativ).

TAUTOLOŠKI INSTRUMENTAL, v. Instrumental.

TAUTOLOŠKI OBJEKAT, v. Akuzativ.

TEKST (lat. textum satkano, tkanje), fizički ostvarene rečenice ili dijelovi rečenica kojega jezika. Najčešće se kao t. označuju rečenice ostvarene pismom.

TEKUĆI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

TEMELJNO ZNAČENJE RIJEČI, v. Osnovno značenje.

TEMPO, v. Rečenična fonetika.

TEMPORALNA REČENICA, v. Vremenska rečenica.

TIMOČKO-LUŽNIČKI DIJALEKAT, v. Torlačko narječje.

TIPOLOGIJA JEZIKA, svrstavanje jezika u skupine po svojstvima njihove organizacije bez obzira na postanje i povijest. Danas se na svijetu govori oko 3 000 jezika s mnogo dijalekata (precizan se broj ne može utvrditi), a kriteriji njihova tipološkog razvrstavanja mogu biti različiti. Ako se jezična značenja podijele na leksička koja se odnose na dijelove stvarnosti i gramatička koja se odnose na odnose među jedinicama s leksičkim značenjem, jezici se mogu podijeliti na izolacijske (od tal. isolare odvojiti, osamiti), aglutinativne (od lat. agglutinare prilijepiti) i flektivne (od lat. flectere savijati, previjati, prignuti).

Izolacijski jezici gramatička značenja izražavaju samo poretkom jedinica s leksičkim značenjem. Takav je klasični kineski jezik, npr. *ṅiuo*$_1$ *ñžien*$_1$ *žiem*$_3$ *i*$_3$ *či*$_1$ (broj označava razne intonacije), doslovno prevedeno: *riba čovjek vrlo čudno ovo,* a normalno: *ribaru se to činilo vrlo čudnim.*

U **aglutinativnih jezika** jedinicama s leksičkim značenjem dodaje se unutar granice riječi po jedna jedinica s uvijek

istim izrazom za svako gramatičko značenje. Takvi su jezici mađarski, finski, turski, mongolski i dr., npr. u mađarskom *ház = kuća + jd.* i *nom.* (jednina i nominativ izražavaju se time što se osnovnom dijelu riječi ne dodaje ništa); *háznak = = kuća + jd.* i *dat.*; *házak = kuća + mn.* i *nom.*; *házaknak = = kuća + mn.* i *dat.*

Flektivni jezici gramatička značenja izražavaju promjenama u izrazu s leksičkim značenjem i dodavanjem jedinica s gramatičkim značenjem pri čemu se u jednoj jedinici može spojiti više gramatičkih značenja i isti skup gramatičkih značenja može imati razne izraze u vezi s raznim razredima jedinica s leksičkim značenjem. Takvi su arapski, latinski, hrvatskosrpski i dr., npr. u hs. *skočim* : *skačem* trajnost je označena promjenom izraza u jedinici s leksičkim značenjem *skoč*: *skač*, a skup gramatičkih značenja: 1. lice, jednina i prezent imaju kao jedna jedinica koja se dodaje uz jedinicu *skoč* izraz *im*, a uz jedinicu *skač* izraz *em*.

Po tom da li riječi obuhvaćaju više jedinica s leksičkim i gramatičkim značenjem ili je svaka jedinica nezavisna riječ, dijele se jezici na analitičke i sintetičke.

U **analitičkim** postoji tendencija da svaka jedinica bude i posebna riječ.

U **sintetičkim** postoji tendencija da se više jedinica ujedini u jednu riječ. Hrvatskosrpski i latinski sintetički su jezici prema talijanskom i makedonskom koji su prema njima analitički, npr. hs. *značenje priloga*, mak. *značenje na prilozite*.

U **polisintetskim (inkorporirajućim)** jezicima ne može se uvijek jasno razlučiti riječ od rečenice. Polisintetičan je eskimski i većina indijanskih jezika.

Osim po svojstvima svoje organizacije jezici se razvrstavaju po postanju (v. Genetska klasifikacija jezika), po načinu postanka i po tom da li se upotrebljavaju. Jezici koji su nastali spontanom govornom djelatnošću zovu se **prirodni**, a svjesno konstruirani **umjetni** (npr. esperanto). Jezici koji se upotrebljavaju zovu se **živi**, a koji se ne upotrebljavaju **mrtvi**. Taj kriterij nije jednoznačan jer upotreba jezika može

biti ograničena na neka područja društvenoga života (npr. latinski kao sudski i upravni jezik u banskoj Hrvatskoj i danas u Rimokatoličkoj crkvi). Stoga se moraju razlikovati stupnjevi u kojima su jezici živi odn. mrtvi. Mrtvi jezici mogu »oživjeti« ako se opet počnu upotrebljavati (npr. danas hebrejski u Izraelu). Ti su biološki termini nepogodni i sve se više napuštaju. Uopće je teorija tipološke i sociološke klasifikacije jezika još u začecima, pa i osnovni pojmovi nisu kako treba raščišćeni.

TJESNAC, v. Tvorba glasova.

TJESNAČNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

TKALČEVIĆ, ADOLF VEBER, v. Knjiž. jezik u Hrvata.

TOČKA, v. Tačka.

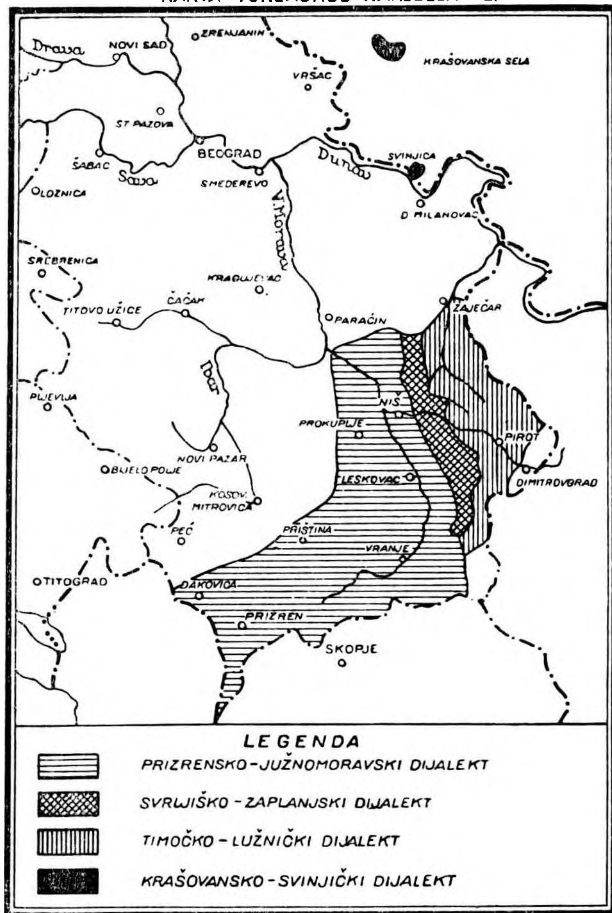
TON, v. Naglasak.

TOPONIM, v. Onomastika.

TOPONOMASTIKA, v. Onomastika.

TORLAČKO NARJEČJE, jedno od narječja hs. jezika. Naziv mu je dao T. Maretić po Vuku, a upotrebljava se i naziv prizrensko-timočko n. Govori se u jugoist. Srbiji i u dvjema oazama u Rumunjskoj. T. n. smatralo se neko vrijeme dijelom štokavštine, ali u novije mu se doba opet daje položaj samostalne grupe dijalekata, ravnopravne kaj., čak. i štok. grupi, kao za Maretića i Rešetara. Od XII/XIV st. torl. govori razvijaju se uglavnom nezavisno od ostalog hs. područja.

Torlački dijalekti imaju ove osobine: poluglas se čuva *(dъž, dъn* = dažd, dan; nenaglašen često daje *a)*, samoglasno *l* ne daje redovno ili uopće ne daje *u*, na koncu sloga *-l* se čuva *(dal)* izuzev jugozapadne govore, dobiveno je *i* u *jedináese* (= 11), *g* u *sъg, tъg*, rijetko *kъg* (sada, tada, kada) i glas ʒ (v. Tvorba glasova) u nekim riječima *(ʒadńi, naʒrem* i sl.), izgubljeno je gotovo svuda *h*, nema novog jotovanja labijala i skupa *jd (grobje, dojde,* oboje izuzev jugozapad);

KARTA TORLAČKOG NARJEČJA D. BROZOVIĆ
Drava
NOVI SAD
ZRENJANIN
KRAŠOVANSKA SELA
VRŠAC
ST. PAZOVA
ŠABAC
BEOGRAD
Sava
SMEDEREVO
Dunav
SVINJICA
LOZNICA
D. MILANOVAC
V. Morava
SREBRENICA
KRAGUJEVAC
ČAČAK
TITOVO UŽICE
PARAĆIN
ZAJEČAR
Ibar
PLJEVLJA
NIŠ
PROKUPLJE
PIROT
NOVI PAZAR
BIJELO POLJE
LESKOVAC
DIMITROVGRAD
KOSOV. MITROVICA
PEĆ
PRIŠTINA
VRANJE
TITOGRAD
ĐAKOVICA
PRIZREN
SKOPJE
LEGENDA
PRIZRENSKO-JUŽNOMORAVSKI DIJALEKT
SVRLJIŠKO-ZAPLANJSKI DIJALEKT
TIMOČKO-LUŽNIČKI DIJALEKT
KRAŠOVANSKO-SVINJIČKI DIJALEKT

naglasak je ekspiratoran (v. Naglasak; ovdje se bilježi') i slobodan *(rukà, nogà, rúče, nòde)*, samo se u Rumunjskoj i na jugozap. prenosi s krajnjeg sloga; oblik uz 2—4 proširen je na više brojeve *(pet starca)*, ne jotuje se trpni pridjev *(kupen, ispraten)*, radni pridjev ima prezentsku osnovu u primjerima kao *kupuval*, imperativna je osnova na *-e (nosete)* izuzev jugozapad; upotrebljava se sufiks *-ička (vodička)*. T. n. dijelimo na 4 dijalekta:

1. **Timočko-lužnički dijalekt.** Glasovi *ć* i *đ* prešli su u *č*, *ǧ* (= dž), a razvilo se novo *ć* i *đ* od *k* i *g* uz *i, e, j (noč, meǧa* : *majća, druđi)*. Samoglasno *l* ostaje u timočkom poddijalektu *(vḷk, dḷg)*, u lužničkom često prelazi u *lъ (dlъg, klъnè)*, a iza labijalâ u *u (pun, vuk, muzèm)*. Čuva se nastavak *-ove: sínove.*

2. **Prizrensko-južnomoravski dijalekt.** Samoglasno *l* daje *u*, a iza dentalâ *lu (dlùg, slunce)*. Značajan je zamjenički oblik *ńuma* (= nju) : *sъs ńuma* (s njom). U jugozap. govorima prizr. - južnom. dijalekta *-l* na koncu sloga prelazi u *-ja (daja, uzeja)*, a spomenuto je već da izostaju i neke općetorl. osobine.

3. **Svrljiško-zaplanjski dijalekt.** Samoglasno *l* kao u lužn. poddijalektu. Čuvaju se općetorl. osobine, a izostaju one karakteristične samo za tim.-lužn. ili samo za prizr.-južnom. dijalekt.

4. **Krašovansko-svinjički dijalekt.** Samoglasno *l* izgovara se usporedno *ḷ* i *ъl (pḷn, pъln)*, očuvano je *č* u skupu *čr (črn*, čerẹvọ), a glasovi *ć, đ* meki su kao čak. *ć (kut'a, med'a* i *dọd'e* < dojde*)*. Čuva se *-ove* u nom. mn., a nastavak instr. m. i sr. r. jd. glasi *-ъm, -am (čọvẹkam, stọlъm)*. Izgubljen je imperfekt, a gotovo i aorist. U krašovanskoj oazi, jedinoj među inače dosljedno ekavskim torl. govorima (uključiv i svinj. oazu), očuvao se jat pod akcentom, a nenaglašen prelazi u *i (pọpẹva, pọpivàl)*.

Torlački su dijalekti zahvaćeni tzv. balkanizmima, osobinama što su nastale u raznim jezicima zbog zajedničkog života na Balkanu: infinitiv je izgubljen (i u futuru: *će dojdeš, će naprajimo)*, lične se zamjenice udvajaju *(mene mi reče,*

vas ve iskam), komparacija se tvori bez nastavka *(brg, pobrg, najbrg* = brz, brži, najbrži), deklinacija imenica svedena je na nom. i tzv. opći padež (podrijetlom akuzativ), koji dolazi uz sve prijedloge (npr. *sъs majku* = instr.) i služi i kao bliži objekt i kao partitivni genitiv *(čaša vodu)*. Obično se još čuva dativ za osobe, a vok. je potpuno živ jer sintatički i nije padež. Samo je kraš.-svinj. dijalekt sačuvao osobitu vrlo arhaičnu deklinaciju. Tim.-lužn. dijalekt ima i trojni postpozitivni član: čovekъt, čovekъv, čovekъn.

Primjeri torl. govora nalaze se u dijalozima S. Sremca (Niš) i B. Stankovića (Vranje). Za istraživanje t. n. najzaslužniji je A. Belić (Dijalekti istočne i južne Srbije, Beograd, 1905), a bibliografiju radova o t. n. (zajedno sa štok.) dao je M. Hraste u Hrv. dijalektološkom zborniku, Zagreb, 1956.

Primjer torl. govora: Bilí dva bráta, jedъn bil pópametan, drugíti póšašav Na lúdotoga dosadílo da živi sas pámetnotoga pa rešíl da se déli. Ovaká se dogovoríli: sve živó će zbéru i će pómame, pa kojé po kogá pójde, tová će si je za nég. Teká i naprajíli. Pomamíl pámetniti, po nég pošló sve, i nájubav koń pošъl, a šašáviti úzne sъg da kļné. (Iz okolice Pirota.)

TRADICIONALNI PRAVOPIS, v. Pravopis.

TRAJNI GLAGOL, v. Glagolski vid.

TRAJNO PROŠLO VRIJEME, v. Imperfekat.

TRANSKRIPCIJA (od lat. trans preko i scribere pisati), prenošenje riječi ili tekstova iz jednoga pisma ili pravopisa u drugi sredstvima pisma u koje se prenosi, npr. iz ćirilice u latinicu ili obratno. Zbog ograničenja na sredstva pisma u koje se prenosi u tom se postupku više ili manje uzima u obzir izgovor jezika izvornog pisma.

Fonetskom transkripcijom prenosi se riječ ili tekst u posebne znakove kojima se jednoznačno označuje izgovor izvornih riječi ili teksta. To se čini uglavnom u lingvističkim djelima, u priručnicima i rječnicima stranih jezika. Po našem pravopisu u ćirilici, a katkad i u latinici, uglavnom

u tekstovima namijenjenim širokim slojevima čitalaca, upotrebljava se približna fonetska t. (v. Tuđica). Transkripciji je vrlo srodna transliteracija (v.).

TRANSLITERACIJA (od lat. trans preko i littera slovo), doslovno prenošenje neke riječi iz jednoga pisma u drugo, tj. za svaki se znak u jednom pismu uzima poseban znak u drugom. T. se upotrebljava u znanstvenim djelima, u knjižničarstvu (u katalozima) i sl. Zbog posebnosti pojedinih pisama i jezika katkada se odstupa od stroge primjene spomenutoga načela i zato se u praksi obično i ne pravi razlika između transliteracija i transkripcije (v.).

TRANZITIVNI GLAGOL, v. Prelazni glagol.

TREĆE LICE, v. Lice.

TREĆI PADEŽ, v. Dativ.

TREĆI STUPANJ, v. Komparacija pridjeva.

TRENUTNI GLAGOL, v. Glagolski vid.

TRENUTNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

TRI TAČKE, v. Nekoliko tačaka.

TROP (grč. tropos okret), preneseno značenje riječi, v. Metafora, Metonimija, Sinegdoha, Eufemizam. Tropom se nazivaju i druge vrste prenesenih značenja pa t. u teoriji književnosti ima još šire značenje.

TRPNI GLAGOLSKI LIK, v. Pasiv.

TRPNO STANJE, v. Pasiv.

TRUBAR, PRIMOŽ, v. Slovenski jezik.

TUĐA RIJEČ, v. Tuđica.

TUĐICA, riječ preuzeta iz drugoga jezika. Tuđice se preuzimaju uhom (fonetski) ili okom (pismeno, grafički). Za jezik koji ih preuzima dvojak su problem: kako ih treba pisati i kada ih treba upotrebljavati.

Pisanje tuđica. U pisanju tuđica valja razlikovati dvije skupine: vlastite i opće imenice, jer je postupak različit.

Vlastite imenice. Posebnost je vlastitih imenica u tome što one zapravo i nisu sastavni dio našega rječničkog blaga. Pišu se na dva načina: izvorno, tj. onako kako se pišu u jeziku iz kojega potječu, ili po izgovoru. U praksi se ta dva načina zovu etimološki i fonetski, ali ti nazivi nisu potpuno opravdani. Izvorno se pišu pretežno u latinici, a po izgovoru u ćirilici. Preporučljivo je da se uz manje poznato ime kad se prvi put spominje u zagradi navede i drugi način, tj. onaj kojim se pisac inače ne služi, npr. *Samuel Richardson (Semjuel Ričardson)*; *Томс Четертон (Thomas Chatterton)*. Izvorno pisanje ne zadaje nikakvih teškoća kad riječ potječe iz jezika koji se služe latinicom. U pitanju je jedino njihova deklinacija i pridjevi od njih izvedeni. U većini se padežni nastavci dodaju na nominativni oblik, uvijek bez crtice: *Dante-Dantea, Molière-Molièrea, Rousseau-Rousseaua, Cambridge-Cambridgea, Peru-Perua.* Na krajnje *-i, -y* dodaje se *-ja, -ju...*: *Verdi-Verdija, Kennedy-Kenedyja,* osim kad je *-y* samo slovni znak ili kad su *-i* i *-y* zapravo *j*: *Nagy-Nagya* [Nađ-Nađa], *Kalay-Kalaya* [Kalaj-Kalaja]. Imenice na nenaglašeno *-a* i *-o* sklanjaju se kao da je to *-a, -o* nominativni nastavak: *Spinoza-Spinoze, Tasso-Tassa, Borneo-Bornea, Makao-Makaa, Guardia-Guardije, Tokio-Tokija.* Romanska imena na *-ca* imaju u ostalim padežima *k*: *Petrarca-Petrarke-Petrarki.* Ženska imena na *-o* mijenjaju se kao ona na *-a*: *Sapfo-Sapfe,* a francuska na muklo *-e* obično dobivaju u nom. mjesto njega. *-a*: fr. *Jannette* u hs. *Jannetta,* gen. *Jannette,* dat. *Jannetti.* Pridjevi na *-ov, -ev, -in* tvore se tako da se u gen. odbaci *-a* ili *-e*: *Danteov, Verdijev, Petrarkin, Sapfin.* Pridjevi na *-ski* tvore se kao i od naših osnova: *Leipzig-leipziški.* Zbog tradicije neka imena i u izvornom načinu pisanja imaju posebne oblike: *Beč, Rim, Napulj, Pariz, Temza, Prag, Varšava,* a tako i većina latinskih imena: *Cezar, Horacije, Ovidije, Plaut, Ciceron, Junona* (lat. Caesar, Horatius, Ovidius, Plautus, Cicero, gen. Ciceronis, Juno, Junonis). Ako ime potječe iz jezika koji se služe dru-

gim pismima, tada se može primijeniti transliteracija, ali tako se piše samo u enciklopedijama, književnim katalozima i sl. Inače grčka imena imaju zbog tradicije posebne oblike: *Homer, Aristotel, Odisej, Patroklo, Dioniz, Leonida, Demetra, Atika, Ilijada* (grč. Homēros, Aristotelēs, Odysseus, Patroklos, Dionysos, Leonidas, Dēmētēr, Attikē, Ilias, gen. Iliados). Imena iz ćirilskih azbuka pišu se uglavnom po izgovoru, a iz ostalih jezika po izgovoru ili kao u jeziku posredniku. Pisanje po izgovoru ima tu prednost što nikakvih teškoća ne zadaje čitanje pa je takav način pristupačniji manje obrazovanima, ali je primjena toga načina vrlo složena. Zbog različitih glasova kojih nema u našem jeziku ne samo da se ne može pisati kako se izgovara u jeziku iz kojega riječ potječe, nego se često odstupa i tamo gdje bi pisanje moglo biti bliže izvornom izgovoru, npr. *Džejms, Stivns, Šekspir, Bejkon* (engl. James, Stevens, Shakespeare, Bacon, č. Džejmz, Sti:vnz, Šejkspiə, Bejk'n), *Salcburg, Sarbriken, Simens* (njem. Salzburg, Saarbrücken, Siemens, č. Zalcburg, Za:rbrük'n, Zi:mens). Katkad takvo pisanje previše udaljuje izgovorni oblik od izgovornoga ili stvara druge teškoće, npr. *Itjem, Promenad dez-Angle (dezangle),* palača *Bo zar* (fr. Huitième, Promenade des Anglais, Beaux Arts). U pisanju rjeđih imena ili onih koja se prvi put javljaju taj način mogu primijeniti samo oni koji poznaju izgovor jezika iz kojeg ime potječe.

Opće imenice pišu se prema izgovoru, uglavnom prema izgovoru iz jezika iz kojega potječu, ali uz znatna ograničenja jer glasovi u drugim jezicima često nisu jednaki našima i jer riječi uvijek ne preuzimamo neposredno iz jezika iz kojega potječu. Glasovi različiti od naših pišu se slovima naših glasova koji su im po izgovoru najbliži, npr. franc. ɛ̃, ɑ̃, ɔ̃ kao naše *en, an, on:* crétin [kretɛ̃]-*kreten,* genre [žɑ̃:r] -*žanr,* coupon [kupɔ̃] -*kupon.* Zbog posebnosti našega glasovnog i deklinacijskog sustava često nominativu dodajemo koji glas ili zadržavamo izvorni premda se ne izgovara, ali se piše: *kapsla,* njem. Kapsel [kapsl], *kuplet, klišej, komunikej, ekspozej,* franc. couplet [kuplɛ], cliché [kliše], communiqué

[komünike] 'saopćenje, službeni izvještaj', exposé [ɛkspoze] 'izlaganje, izvještaj'. Zbog toga što naše riječi završavaju na jedan suglasnik, a od dva mogu biti samo *-st, -št, -zd* i *-žd* *(radost, plašt, grozd, dažd)*, često druge skupine iz stranih jezika rastavljamo u nominativu nepostojanim *a: akcenat, fakat, objekat, talenat, psalam,* lat. *accentus, fact*um, *object*um, *talent*um, grč. *psalm*os. Kao što se vidi, latinske i grčke imenice odbacuju svoje završetke, a tako je u golemoj većini i drugih imenica iz tih jezika. Utječe i jednačenje po zvučnosti. npr. *fudbal,* engl. football [futbɔl]. Budući da sve tuđice ne preuzimamo neposredno, nego i posredstvom drugih jezika pa i to utječe na njihov oblik u našem jeziku: grč. charakter u nas je prema lat. izgovoru *karakter,* franc. bassin (basɛ̃] preko njem. dijalekatskog izgovora *bazen,* ali je bolje *basen* kao *desen, desert,* franc. dessin [desɛ̃] 'crtež, nacrt, uzorak', dessert [desɛ:r] 'poslastica zaslada'. Na oblik utječe i vrijeme u koje je riječ primljena. Nekad je tuđe dugo *o* u skupu *on* u našem jeziku mijenjano u *un:* lat. Antōnius, hs. *Àntūn,* tal. cordone [kordóne] 'vojno područje', hs. *Kòrdūn,* tal. limone [limóne], hs. *lìmūn,* tal. spione [spióne], njem. Spion [špiōn], hs. *špìjūn,* ali u novijima ostaje *ōn: telèfōn, vàgōn, žàrgōn;* franc. feuilleton [fōjtɔ̃], guillotine [gijotin], marseillaise [marsɛjɛ:z] u nas je prema starijem francuskom izgovoru *feljton, giljotina, marseljeza,* ali novija *buljon* i *bujon,* franc. bouillon [*buj*ɔ̃]. Pojedini se uzroci mogu i ukrštavati. Prema izvornom Magyar imamo *Mađar,* ali je zbog turskoga izgovora proširenije *Madžar.* Od lat. actualis normalno je *aktualan,* ali se pod utjecajem franc. actuel upotrebljava i *aktuelan.* Tako je i *ofenziva, ofenzivan, defenziva, defenzivan* (napad, navala, napadni, navalni, obrana, obrambeni) prema lat. offendere, deffendere, ali je opet zbog kasnijeg franc. utjecaja offensif [ɔfɑ̃sif] počelo širiti i *ofanziva, ofanzivan, defanziva, defanzivan.* Kao *Antun, Kordun, limun, špijun* dobili smo i *milijūn,* tal. milione [mil-jóne], ali dalju normalnu upotrebu toga lika remeti ponovno preuzimanje već jednom preuzete riječi pa odatle dubleta miliōn.

Opće se imenice pišu izvorno kad je preuzet cijeli izraz, npr. *à la mode* (po modi), *coram publico* (javno), *contradictio in adjecto* (protuslovlje u samom pojmu, »okrugli četverokut«). I pojedine se riječi mogu pisati izvorno kad pisac želi stranim likom istaći da riječ još nije putpuno usvojena, da je on ne usvaja ili zbog drugih stilskih razloga pa se piše *spleen* (sjeta, sumornost), *Weltanschauung* (pogled, nazor na svijet), *intermezzo* (umetak), *cicerone* (vodič). Tako se mogu pisati i riječi u posebnoj, užoj upotrebi, npr. u pojedinim strukama: *adagio, solfeggio* u glazbi, *carbonicum acidum* u ljekarništvu, *copyright* u knjižarstvu i sl.

Upotreba tuđica zbog neprestanih dodira među jezicima i najraznovrsnijih utjecaja jednih na druge uvijek je živ problem, a i vrlo složen te ga je gotovo nemoguće srediti čvrstim pravilima, pogotovu što to nije samo jezični problem nego je i narodni, društveni, kulturni i estetski. Za neke pojmove i nemamo svojih riječi, nego smo s preuzimanjem pojma preuzeli i tuđicu. Obično se takva tuđica naziva **posuđenica** (pozajmljenica, pozajmljena riječ, usvojenica). Neke su posuđenice davno usvojene, i u jezičnom su razvoju djelomično promijenile svoj oblik pa i ne znamo da su tuđice, npr. *car* (od lat. Caesar), *kralj* (vjerojatno od Karlo V preko njem. Karl), *breskva* (od tal. persicus, perzijski), *kesten* (od Castanaea, imena starogrčkog grada u Tesaliji u čijoj je okolini bilo mnoštvo pitomih kestena), *trešnja* (od Cerasus, imena crnomorskog grada gdje su se uzgajale prve trešnje), *vino* (lat. vinum)... Druge su novije ili najnovije posuđenice: *kava, čokolada, kokos, benzin, bilanca, štrajk, ataše, esej, sonet, tenor, bariton, balet, tenis, najlon, orlon, perlon, diolen, magnetofon, helikopter*... Posebna je vrsta posuđenica koje upotrebljavamo samo kad govorimo o pojmovima što postoje u drugih naroda kao što su *rubalj, samovar, votka, stepa, dolar, farma, kauboj, inč, milja, tomahavk, savana, sauna*... Veliko je mnoštvo tuđica preuzeto i danas se preuzimaju u naš jezik bez prave potrebe jer je postojala, postoji ili se može lako načiniti naša riječ, npr. iz tur. *adet* (običaj), *bašča* (vrt), *ćuprija*

(most), *kašika* (žlica), *komšija* (susjed)..., iz njem. *braun* (smeđ), *frajla* (gospođica), *fruštuk* (doručak), *luft* (zrak), *lojtre* (ljestve), *šnajder* (krojač)..., iz tal. *kantun* (kut, ugao), *kužina* (kuhinja), *pasavati* (prolaziti), *ponistra* (prozor)..., iz rus. *bjekstvo* (bijeg), *izviniti* (ispričati, oprostiti), *podozrenje* (sumnja), *prenebregavati* (zanemarivati), *upražnjavati* (vježbati), *vinovnik* (krivac)..., lat. *atrakcija* (privlačenje), *atraktivan* (privlačan), *devastacija* (pustošenje), *emporij* (trgovište), *presija* (pritisak), *penetritati* (prodirati), *trakcija* (vuča)..., iz franc. *efikasan* (uspješan, djelotvoran), *elan* (polet), *maltretirati* (zlostavljati), *šampion* (prvak, pobjednik), iz engl. *lider* (vođa, prvak), *miting* (zbor, sastanak), *pedigri* (rodovnik, rodoslov)... Kad su već jedanput u jeziku, tada ih upotrebljavaju pojedini društveni slojevi, ili svi u razgovornom jeziku, a često i u književnom, katkad bez ikakva opravdanja, a katkada u posebnom značenju, npr.: naša riječ *hrom* izriče činjenicu *(On je hrom)*, ali *šantav* (od mađ. sánta), *ba(n)gav* (vjerojatno iz tur.) ili *cotav* (od tal. ciotto) znači porugu ili uvredu. Danas je riječ *juha* u Hrvatskoj gotovo potpuno potisnula riječi *čorba*, *supa*, ali ne može čorbu u izrazu *čorbine čorbe čorba*. Isto tako riječi *groždica, nabujak* ne mogu zamijeniti *cvebu* i *kuglof* u ovakvoj rečenici: »*Cveba* iz našega literarnog *kuglofa*.« Takva je upotreba tuđica česta i u pjesničkom stilu: Izdiktiraj *frajli* u *mašinu* nekoliko redaka, to nije bogzna kakav posao« (M. Begović). — »Sjedi tako Filip na *federzicu* Jože Podravca i gubi se u mislima« (M. Krleža). — »Preuzvišeni gospodin ban pokazao se začudo *kuražan* prema Madžarima (tko da u njemu prepozna starog madžarona*?!...*)« (S. Kolar). Tu su tuđice upotrijebljene u svom osjećajnom značenju (v.) i zato ih ne mogu zamijeniti domaće riječi. Ali time su one ujedno odvojene od normalne upotrebe. Isto je tako s tuđicama koje pisci upotrebljavaju zbog određenijeg prikaza kraja, sredine, kao što su mnogi turcizmi u Ive Andrića. I u običnoj, neosjećajnoj upotrebi tuđice imaju jednu osobinu koju većina domaćih riječi nema: one su etimološki nejasne (v. Etimološka jasnoća) pa se zbog toga lako preuzimaju i brzo šire. Zato

je krajnji purizam i štetan i nemoguć, ali se ipak u književnom jeziku ne može dopustiti slobodna upotreba tuđica jer tada preuzimanju neće biti kraja, svatko će ih preuzimati iz jezika koji poznaje ili koji je u modi, kao što to rade frajeri, snobovi, poluobrazovani i polukulturni ljudi. Kultura jednog naroda traži da se upotrebljavaju samo prijeko potrebne tuđice, jer se ona ne može graditi na tuđim jezicima ili na brojnom elementima tuđih jezika. Razlozi koji se često navode za što širu upotrebu tuđica kao što su lakše sporazumijevanje s drugim narodima, veće bogatstvo jezika, izbjegavanje čestog ponavljanja i sl. lingvistički su neopravdani. Ako u tim razlozima i ima neke istine, prednost je neznatna prema nedostacima koji odatle proizlaze. Zbog etimološke nejasnoće, tuđicama se često iskrivljuje oblik i značenje pa ih katkada i obrazovani upotrebljavaju pogrešno, npr. pointe [pwẽ : t] u nas je *poenta,* ali je taj oblik ponovno »pofrancužen« i tako je nastala *poanta.* Pogrešan je i oblik *eksponat,* treba *ekspozit* (lat. expositus izložen), još bolje *izložak. Kontroverziju* (lat. controversio raspra, spor, preprika, svađa, parnica) mnogi okreću u *kontraverziju* pa često pišu besmislicu (protuverziju!). Rusizam *magnovenje* znači *čas, tren,* a mnogi to ne razumiju pa misle da znači nešto kao *maglovenje* i upotrebljavaju je u značenju *snatrenje, snoviđenje, polusan, polusvijest, (polu)bunilo, vrtoglavica, besvjestica, nesvjestica, opijenost, zbunjenost.* Slično je i *uslužni servis, vremenski period* (v. Pleonazam), *tri alternative* i dr. Zbog etimološke nejasnoće tuđice lako i često šire svoja značenja što izaziva nerazumljivost i dvoznačnost. Tako npr. *nivo* znači: *razina, površina, visina, stupanj, prosjek, prosječnost, broj, vrijednost, znanje,* a često ne znači ništa; *momenat: tren, trenutak, čas, časak, vrijeme, prigoda, prilika, okolnost, podatak, razlog, motiv, sud, mjesto, činilac (faktor), jedinica (elemenat), osobina* i druga nejasna značenja; *tretirati: raspravljati, pretresati, pregovarati, postupati, vladati se, ponašati se, odnositi se, obrađivati, liječiti, njegovati, smatrati, uzimati, častiti, gostiti* i dr. Zbog svega toga

se za upotrebu tuđica postavljaju razna pravila koja se mogu ovako sažeto prikazati:

U osjećajno neutralnoj upotrebi prednost treba dati našoj riječi, npr. riječi u zagradama navedene uz nepotrebno preuzete tuđice.

Ako naša riječ ima samo dio značenja tuđice, ipak joj treba dati prednost kad nam nije potrebno cijelo značenje tuđice, npr. kad je dovoljan jedan od ovih pridjeva: suvremen, sadašnji, današnji, hitan, prijek, neodgodiv, gorući, stvaran, zbiljski, živ, važan, značajan, nije potreban aktualan.

Davno usvojene i potpuno prihvaćene tuđice ne treba zamjenjivati našima, ali ako taj razvoj sam krene, ne valja ga zaustavljati, npr. pokušaj da se *automobil* zamijeni sa *samovoz* bio je smiješan, ali danas *kola* potiskuju *auto*. Nove posuđenice možemo upotrebljavati ako se ne može lako pronaći dobra zamjena. Ipak valja težiti da se zamjena pronađe, pogotovu ako posuđenica odudara od našega jezičnog sustava kao što odudara *rajsnegl, rajsfeder, rajsbret*. Zamjene *risaći, crtaći čavlić, pero, daska; pero za crtanje, daska za crtanje* nisu najbolje jer jednu (premda i prividno jednu) zamjenjuju dvije ili tri riječi, ali se ipak upotrebljavaju dok se ne nađe bolja zamjena. Za prvu je već upotrijebljena *pribodnica*, a možda će se naći još i bolja. Tako *pribor za jelo* zamjenjuje *beštek, escajg, gumena cijev — šlauf*, dok je za *šlauf* nogometne lopte nađena dobra riječ *dušica*, a za *šlauf* (unutrašnju gumu) u točkova bicikla i motornih vozila još bolja: *zračnica*. Traženje zamjene za *ciferšlus, rajsferšlus* prešlo je ovaj put: *zaponka, smicač, zupčani zatvarač, zatvarač na poteg, brzosponka, zatvarač, potezač, potegač, patentni zatvarač, smičak*. Tako su za mnoge na prvi pogled nezamjenljive tuđice nađene uspjele zamjene: abažur —*sjenilo*, fudbal —*nogomet*, handbal —*rukomet*, harnadla—*ukosnica*, rern—*pećnica*, šperploča—*uprečka*, šplentna—*rascjepka*, šrafcvenga—*stezaljka*, žaluzije, žaluzine —*rebrenice*, a tako su zamjenu našle i mnoge druge. Karakteristično je da su malo zamjena napravili lingvisti, više je to

uspjeh običnih ljudi, dokaz da je njihova stvaralačka sposobnost vrlo velika.

TURCIZAM, riječ ili jezična konstrukcija preuzeta iz turskoga jezika ili napravljena prema njemu, a ne slaže se sa sustavom jezika u kojem je napravljena. U našem jeziku ima veliko mnoštvo turcizama. Jedni su usvojeni: *čamac, čarapa, ćelav, div, duhan, kalup, top, torba, zulum*..., a drugi kao *kapija, avlija, pendžer* (vrata, dvorište, prozor) nisu, premda ih katkada zbog stilskih razloga pojedini pisci upotrebljavaju (Ivo Andrić na primjer).

TUROPOLJSKO-POSAVSKI DIJALEKAT, v. Kajkavsko narječje.

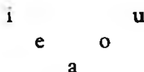
TURSKI JEZIK, v. Genetska srodnost jezika i Tipologija jezika.

TVORBA GLASOVA, dio fonetike koji proučava kako se tvore glasovi pojedinih jezika. Glasovi se tvore pomoću govornih organa (v.). Pri tvorbi zračna struja ide iz pluća i kroz glasnice, usnu ili nosnu šupljinu izlazi van. Kakav će glas nastati, zavisi od titranja glasnica i položaja govornih organa.

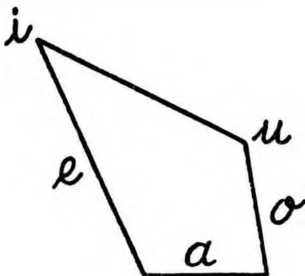
Zvonki ili **sonorni glas** (od lat. sonare zvečati) nastaje tako da zračna struja slobodno izlazi ili prolazi kroz otvor ili poluotvor, a glasnice pri tome titraju. Prema tome razlikujemo dvije vrste zvonkih glasova.

Otvorni glas nastaje kad zračna struja slobodno prolazi između govornih organa kroz manje ili više suženi otvor, a glasnice pri tome titraju. Otvorni glas tvori slog, može sam za sebe stajati i zove se samoglasnik ili vokal (lat. vocalis glasan, zvučan), za razliku od suglasnika, konsonanta (lat. consonans suzvučan) koji ne može tvoriti sloga nego dolazi s drugim glasovima (su-glasnik). Otvorni su glasovi u našem jeziku *a, e, i, o, u*. Pri tvorbi glasa *i* prednji se i srednji dio jezika diže prema tvrdom nepcu, a rubovi su jezika pritisnuti uz kutnjake i njihove desni, a vrh je svinut dolje i opire se o donje sjekutiće, usne su razvučene. Glas se *e* tvori slično

samo se jezik nešto manje uzdiže, a usne su otvorenije. Zbog takvog se načina izgovora *i* i *e* zovu prednjojezični samoglasnici ili samoglasnici prednjega reda. Pri izgovoru *o* i *u* zadnji se dio jezika uzdiže prema mekom nepcu, usne se pomiču naprijed i zaobljuju, jedno i drugo više za *u* nego za *o*. Pri izgovoru glasa *a* usta su najotvorenija i jezik malo pomaknut unazad. Zbog toga se *a, o, u* zovu stražnjojezični samoglasnici ili samoglasnici stražnjega reda. Grafički se to prikazuje ovako:

Još slikovitije ako ih prikažemo ovako:

Poluotvorni glas ili **sonant** (glasnik) nastaje kad su govorni organi vrlo blizu ili se dodiruju, ali uz to zračna struja ima i otvoren prolaz, a glasnice pri tome titraju. Poluotvorni su *j, l, lj, m, n, nj, v, r*. Položaj govornih organa pri izgovoru glasa *j* gotovo je isti kao i pri izgovoru glasa *i* samo što prednji dio jezika tvori s prednjim tvrdim nepcem duguljast prolaz. Pri izgovoru glasa *l* vrh jezika dodiruje alveole i tako čini zatvor, ali su rubovi jezika iza zatvora opušteni i tvore otvor za zračnu struju. Tako zračna struja prolazi i pri tvorbi glasa *lj* samo što prednji dio jezika tvori zatvor i s prednjim tvrdim nepcem. Glas *m* tvori se zatvorom usana, ali je resica

spuštena i zračna struja prolazi kroz nos. Zbog toga je *m* dvousneno-nosni (bilabijalno-nazalni) glas. Glas *n* tvori se tako da vrh jezika upire u alveole dok rubovi jezika dodiruju postrance sve gornje zube, ali je resica spuštena pa zračna struja prolazi kroz nos. Po tome je *n* zubno-nosni (dentalno-nazalni) glas, ali samo kad nije u skupovima *nk, ng (Anka, danguba)* jer se tada tvori tako da zatvor čini stražnji dio jezika na mekom nepcu. To je stražnjonepčani ili nepčano-nosni (velarno-nazalni) glas. U naučnim djelima obilježava se obično znakom *ŋ*. Glas *nj* nastaje kao i *n* samo što srednji dio jezika tvori zatvor i na tvrdom nepcu. Pri tvorbi glasa *v* zatvor tvori donja usna i gornji zubi, ali je vrlo labav pa je više poluotvor nego zatvor. Pri tvorbi glasa *r* prednji dio jezika titrajući dodiruje prednje tvrdo nepce.

Poluotvorni su glasovi otvorom bliski samoglasnicima, a zatvorom suglasnicima. Zato mogu biti i samoglasnici i suglasnici. U našem jeziku takav je glas *r*. Samoglasno *r* tvori se na isti način kao i suglasno samo što ima nešto veću dodirnu površinu i duže je po trajanju. *R* je samoglasnik kad se nalazi na početku riječi ispred suglasnika *(ȑđa, ȑt, ȑvāč)*, na kraju iza njega *(ùtr, sàtr)*, između dvaju suglasnika *(pȑst, čvȑst, čvȑknuti)*, a katkada i u drugim položajima *(zaȑđati, gȑoce,* od *grlce)*.

U stranim riječima mogu i ostali poluotvorni glasovi biti samoglasnici (bicìkl, Krȅmlj).

Šumni glas tvori se tako da govorni organi čine tjesnac ili pregradu pa zračna struja proizvodi šum, kojega pri tvorbi otvornih nema, a pri tvorbi je poluotvornih neznatan. Šumni su glasovi suglasnici, a tvore se obično u parovima. Jedan par nastaje na istom mjestu i na isti način samo što pri tvorbi jednoga parnjaka glasnice titraju, a pri tvorbi drugoga ne titraju. Prvi su zvučni, a drugi bezvučni. Prema načinu tvorbe razlikujemo tri vrste šumnih suglasnika.

Tjesnačni suglasnik nastaje kad se dva govorna organa tako približe da tvore tjesnac kroz koji se zračna struja tare.

Zove se još i strujni, frikativni (lat. fricare trljati) ili spirant (lat. spirare duhati, piriti, disati). Tjesnačnih suglasnika ima šest:

zvučni	z	ž	(v)	—
bezvuč.	s	š	f	h

Tvore tri para, ali je *v* više poluotvorni glas nego tjesnačni (zato je u zagradi), a *h* nema svoga zvučnog parnjaka. Glasovi *z-s* zubni su glasovi jer tjesnac čini prednji dio jezika s alveolama i gornjim sjekutićima. Zovu se još sibilanti (lat. sibilare *piskati*) ili piskavi suglasnici. Glasovi *ž-š* nepčani su glasovi jer tje nac čini prednji dio jezika na tvrdom nepcu. Zovu se još i šuštavi. *F* je usneno-zubni glas i tvori se kao i *v*, ali je tjesnac mnogo čvršći, a glasnice, kao što je rečeno, ne titraju. *H* je bezvučni grkljanski spirant, tjesnac je vrlo slab pa je po tome naš *h* malo jači dah. Zbog toga se lako gubi. U nekim govorima, a i pojedinim riječima književnog jezika čuju se i glasovi ź, ś (npr. *grožđe, lišće)*. Tjesnac se tih glasova tvori između tjesnaca za *z-s* i *ž-š*

Zatvorni suglasnik nastaje tako da govorni organi naprave potpun zatvor pa se zračna struja kroza nj naglo probija. Zove se i praskavi (eksplozivni), trenutni (momentani) ili okluzivni (lat. occludere zatvoriti). Zatvornih suglasnika ima šest:

zvučni	b	d	g
bezvučni	p	t	k

B-p su dvousneni jer zatvor čine obje usne, *d-t* zubni jer zatvor čini vrh jezika na gornjim sjekutićima i alveolama, *g-k* stražnjonepčani (velarni), zatvor čini stražnji dio jezika na mekom nepcu.

Sliveni suglasnik nastaje tako da govorni organi tvore najprije zapreku, a kad je zračna struja probije, odmah se na istom mjestu stvara tjesnac. Zove se i složeni, zatvornotjesnačni ili afrikata (od lat. affricare trti). Sliven je od dva

glasa od kojih je prvi zatvorni, a drugi tjesnačni. To su ovi suglasnici:

zvučni	dž	đ	ʒ
složen od	(d + ž)	(d' + ż)	(d + z)
složen od	(t + š)	(t' + ś)	(t + s)
bezvučni	č	ć	c

Pri tvorbi *dž-č* prednji se dio jezika diže prema tvrdom nepcu gdje čini zatvor, vrh jezika dodiruje alveole, i u trenutku kad se zatvor otvara jezik prelazi u položaj za *ž-š*, usne su ispupčene i zaobljene, nešto jače nego pri tvorbi *ž-š*. Glasovi *đ-ć* tvore se slično samo što su »umekšani«, tj. sastoje se od umekšanog (označeno d', t') *d-t* i *ź-ś*. Vrh se jezika nalazi na donjim zubima, a prednji i srednji dio prislonjen uz prednje tvrdo nepce, usne su razvučene. Slušna razlika između *dž-č* s jedne strane i *đ-ć* s druge zavisi u prvom redu od položaja usana. Glasovi *c-ʒ* nastaju gdje *d-t, s-z*. Glas ʒ zvučni je parnjak glasu *c* i govori se u nekim krajevima, ali u u književnom jeziku u nekim riječima ili vezama riječi: predzadnji [preʒadnji], otac ga je [otaʒgaje].

Iako se pri tvorbi slivenih glasova razlikuju dvije faze, ipak ih mi zbog sporosti uha čujemo kao jedan glas, slično kao što nam sporost oka omogućuje da od pojedinačnih slika na filmu vidimo pokret. Osim poznate pojave da se izgovor *dž-đ* i *č-ć* u pojedinim krajevima ne razlikuje, neki faze u izgovoru *dž* jače odvajaju i izgovaraju *d-ž (d-žamija, d-žep)* što je također pogrešno.

Zbog jednostavnije podjele suglasnici se po mjestu tvorbe dijele i ovako:

1. dvousneni ili bilabijali: *b, p, m;*
2. zubno-usneni ili labiodentalni: *v, f;*
3. zubni ili dentali: *d, t, n, c, z, s;*
4. tekući ili likvide: *l, r;*
5. prednjonepčani ili palatalni: *j, lj, nj, č, ć, dž, đ, ž, š* (svi s karakterističnim znakom);

6. zadnjonepčani ili guturali: *k*, *g*, *h*.

Sam način tvorbe i mjesto tvorbe utječu na glasovne promjene, v. npr. Jednačenje suglasnika.

Opis glasova kako nastaju u govornim organima daje njihovu fiziološku stranu. Ali oni su ujedno i akustičke pojave. Razliku među pojedinim glasovima čujemo tako što položaj govornih organa i veličina usne i nosne šupljine utječe na broj titraja koji kao zvučni valovi dolaze do našeg uha. U svakom glasu ima različitih titraja, ali pojedini glas tvore osnovni, glavni, dominantni titraji, nazvani formanti. Za samoglasnike su karakteristična dva formata (F_1 i F_2): *i*: F_1 285, F_1 2085; *e*: F_1 595, F_2 1615; *a*: F_1 685, F_2 1315; *o*: F_1 535, F_2 870, *u*: F_1 325, F_2 673; samoglasno *r*: F_1 485, F_2 1200 (podaci Fonetskog instituta u Zagrebu).

TVORBA RIJEČI, 1. načini kojima se tvore nove riječi, 2. grana lingvistike koja proučava sredstva i načine kojima se tvore nove riječi. Tih načina ima više i u pojedinim se jezicima svi ne iskorištavaju podjednako. Za hs. jezik najznačajnija su dva načina: izvođenje i slaganje.

Izvođenje je takav način tvorbe u kojemu nove riječi nastaju dodavanjem elemenata koji nisu riječ, njezina osnova ni korijen, tj. dodavanjem tzv. formanata. Prema tome dodaje li se sufiks, prefiks ili infiks razlikuju se tri vrste izvođenja:

a) **Sufiksalnom tvorbom** ili sufiksacijom tvore se nove riječi dodavanjem sufiksa na dosadašnju riječ, njezinu osnovu ili korijen: *mlad-mladić, star-starac, star-starica, dvorište-dvorištance, hvatati-hvatač, produživati-produživač, Petar-Petrov, Lovran-lovranski*... Taj je način tvorbe u hs. jeziku najčešći.

b) **Prefiksalnom tvorbom** ili prefiksacijom izvode se nove riječi dodavanjem prefiksa: *čovjek-pračovjek, šuma-prašuma, stanar-sustanar, lud-sulud, kopati-prokopati, bosti-probosti, nositi-raznositi, vući-razvući*... Budući da malo ima prefikasa koji se ne upotrebljavaju kao samostalne riječi, prefiksi su većinom prijedlozi i neki prilozi, iz praktičnih se razloga prefiksalna tvorba obično ubraja u slaganje.

c) **Unutrašnjom tvorbom** nastaje nova riječ kad se osnovnoj riječi ne mijenja ni početak ni završetak, nego se promjene vrše u samoj riječi umetanjem kojega karakterističnoga glasa ili glasovnoga skupa (infiksa, umetka), promjenom kojega glasa ili naglaska: *dati-davati, udaljiti-udaljivati, škrgutati-škrgutnuti, kljucati-kljucnuti, kljucati-kljuckati, kucati-kuckati; baciti-bacati; nȍkat, nȍkta* (imenica)—*nòkat, nòkata, nòkato* (pridjev), *pèčēnje* (glagolska radnja, npr. *pèčēnje rakije)* — *pečènje* (ono što je ispečeno, npr. *svinjsko pečènje*). U suvrenom jeziku nove tvorbe na taj način vrlo su rijetke.

Slaganje je takav način tvorbe u kojem se nekoliko riječi, njihovih osnova ili korijena ujedinjuje u jednu riječ. Prema načinu ujedinjavanja razlikujemo nekoliko vrsta slaganja: Osnovni je način slaganja sa spojnim samoglasnikom o: *rukopis, suncokret, nogomet, gologlav, crnokos, praznoruk.*

Često se pri tome načinu slaganja istovremeno dodaje i sufiks: *Crna Gora-Crnogorac, Novi Sad-Novosadanin, bijela put-bjeloputan, čast* i *hlepiti-častohlepan* (složeno-sufiksalna tvorba).

Prefiksalna tvorba također je slaganje ako se prefiks upotrebljava i kao samostalna riječ: *voditi-dovoditi, sadašnji-dosadašnji, crtati-nacrtati, igrati-nadigrati, vojvoda-nadvojvoda, čovjek-nečovjek, mekšati-omekšati, dijeliti-podijeliti, rezati-podrezati, poručnik-potporučnik...*

Često se pri tome dodaje istovremeno i sufiks: *grad-predgrađe, glava-uzglavlje, peć-zapećak, činovnik-počinovničiti, predmet-obespredmetiti, cilj-besciljan, prase-sprasan* (prefikasalno-sufiksalna tvorba).

Sraščivanje je spajanje stalnijega skupa riječi u jednu riječ: *na zlo brz* > *nazlobrz Banja Luka* > *Banjaluka.*

Preobrazbom (mutacijom, konverzijom) nastaje nova riječ prijelazom iz jedne vrsti riječi u drugu: *hrvatska zemlja (hrvatska* je pridjev*)* — *Hrvatska* (imenica), a tako i *Engleska, Francuska, Mađarska, Njemačka, Turska...* Preobrazbom nastaju i pravi pridjevi od glagolskih pridjeva i priloga: *rastresen čovjek, putujuće kazalište, leteća tvrđava, sv(i)jetleći metak.*

Budući da u našem jeziku riječi s promjenom funkcije ujedno mijenjaju i oblik *(bolesni-bolesnik, sit-sitost)*, takav način tvorbe nije za naš jezik karakterističan, a ima mišljenja da ta pojava ne ide u tvorbu, nego u semantiku jer da se tu ne mijenja oblik nego samo značenje.

U posljednje se vrijeme nove riječi tvore od jednoga ili više početnih glasova drugih riječi: *Avnoj* (Antifašističko *v*ijeće *n*arodnog *o*slobođenja *J*ugoslavije), *Zavnoh* (*Z*emaljsko *a*ntifašističko *v*ijeće narodnog *o*slobođenja *H*rvatske), *Nama* (*Na*rodni *ma*gazin), *Tanjug* (*T*elefonska *a*gencija *n*ove *Jug*oslavije), *Vus* (*V*jesnik *u* *s*rijedu) i dr., ali je ta pojava ostala ograničena uglavnom na tvorbu vlastitih imenica.

Za tvorbu u suvremenom jeziku važne su samo one riječi kojima je postanak sa suvremenoga gledišta jasan, jer se samo po uzoru na njih mogu tvoriti nove riječi. Zbog toga se takve riječi zovu produktivne, motivirane (obrazložene) riječi. Riječi kojima postanak sa suvremenoga gledišta nije jasan, u kojima ne vidimo sastavne dijelove, tj. ne vidimo kako su načinjene, za tvorbu su mrtve pa se zovu neproduktivne, nemotivirane, leksičke riječi (neobrazložene, usamljene riječi). Takve su npr.: *kuća, noga, ruka, kudjelja, jaram, ječam, ovan, gotov, jalov, lukav, mudar, bistar*... Ako se nemotivirana riječ sastoji od samoga korijena, zove se i korijenska riječ: *dom, grad, bol, gol, sit* i dr. Jasno je da se od tih riječi mogu tvoriti nove: *kućni, kućište, domovina, udomiti, golcat, gološav, golać, golet, gologlav, goloruk, golobrad*... T. r. u našem jeziku nije dovoljno proučena. Najviše što je dosad učinjeno učinio je T. Maretić u svojoj Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika.

TVORBENA NORMA, v. Norme književnog jezika.

TVORBENI NASTAVAK, v. Nastavak.

TVRDO Č, v. Meki suglasnik.

TVRDO NEPCE, v. Govorni organi.

U

U, dvadeset sedmo slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban stražnjojezični samoglasnik (v. Tvorba glasova), znakom *u̯* obilježava se u lingvističkim djelima dvousneno *v*, za razliku od običnoga *v* koje je usneno-zubni glas (v. npr. Slovenski jezik).

UČESTALI GLAGOL, v. Glagolski vid.

UGLATA GLAGOLJICA, v. Glagoljica.

UKLOPLJENA REČENICA, v. Umetnuta rečenica.

UKRAJINSKI JEZIK, v. Slavenski jezici.

UKRASNI PRIDJEV, v. Atribut.

UMANJENA RIJEČ, v. Deminutiv.

UMANJENICA, v. Deminutiv.

UMETAK, v. Tvorba riječi.

UMETNUTA REČENICA, rečenica umetnuta među dijelove druge rečenice: *Preko šetališta, gdje su pod platanama cvali krugovi crvenih i žutih tulipana, polagano su se vukla niz drvored jedna mesarska kola pretovarena krvavim govedim butovima.*

UMJETNI JEZIK, v. Tipologija jezika.

UMNOŽNI BROJ, v. Broj.

UNUTRAŠNJA TVORBA, v. Tvorba riječi.

UNUTRAŠNJI OBJEKAT, v. Akuzativ.

UPITNA REČENICA (interogativna r.), rečenica kojom se što pita: *Zašto dršćeš? Što se dogodilo? Jeste li vidjeli moga Maticu?* U. r. razlikuje se od izjavne (v.) i uzvične (v.).

UPITNA ZAMJENICA, v. Zamjenica.

UPITNIK (?), interpunkcijski i pravopisni znak. Stavlja se iza upitnih izraza i nezavisno upitnih rečenica: *Što? Čuješ li grohot? Piše? Upitao je: »Tko sumnja?«* Iza zavisno upitnih rečenica u. ne treba pisati: *Recite, tko sumnja.* U. se piše u zagradi iza nepouzdanoga podatka: *Metod se kao svjetovnjak zvao Mihajlo (?).* Uz pitanje s čuđenjem može doći još i uzvičnik: *Hej, što je to?!*

UPRAVNI GOVOR ili neposredni (direktni) govor, prenošenje čijih riječi upravo onako kao što su izrečene ili mišljene: — *Divno!* — *reče ona. Rekao je: »Ostavi to. Boljet će te glava«. »Tri sam dana uzalud radio«, pomislio je u sebi.* Suprotno je neupravni govor (v.).

UPRAVNO PITANJE, upravni govor koji sadrži pitanje: *Svakoga je zapitkivao: »Jeste li vidjeli moju kravu?«*

UREDSKI STIL, v. Stil.

USAMLJENA RIJEČ, v. Tvorba riječi.

USKLIČNIK, v. Uzvičnik.

USLOVNA REČENICA, v. Pogodbena rečenica.

USNA, v. Govorni organi.

USNA DUPLJA, v. Govorni organi.

USNA ŠUPLJINA, v. Govorni organi.

USNENO-ZUBNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

USPOREDNA REČENICA, v. Složena rečenica.

USTALJENI NAGLASAK, v. Naglasak.

UVEĆANA RIJEČ, v. Augmentativ.

UVEĆANICA, v. Augmentativ.

UZAJAMNO POVRATNI GLAGOL, v. Povratni glagol.

UZLAZNA INTONACIJA, v. Naglasak.

UZLAZNI NAGLASAK, v. Naglasak.

UZROČNA OZNAKA, v. Priložna oznaka.

UZROČNA REČENICA (kauzalna r.), zavisno složena rečenica u kojoj zavisna izriče uzrok zbog kojega se vrši radnja glavne: *Ne vozi cestom jer tuda ceste nema.* Veznici su: *budući da, da, jer, kad(a), kako, što.*

UZROČNI DATIV, v. Dativ.

UZROČNI INSTRUMENTAL, v. Instrumental.

UZROČNI PRILOG, v. Prilog.

UZROČNI VEZNIK, veznik koji povezuje uzročnu rečenicu (v.).

UZVIČNA REČENICA (eksklamativna r.), rečenica kojom se izriče zapovijed, zabrana, želja, molba, divljenje, čuđenje: *Zatvaraj vrata! Ne prilazi mi! Ne plači, kćerce, ne plači, grlice. Ne plači, zrno malo. Eh, da sam mlad! Da sam im ja tamo! Alaj si junak!* U. r. razlikuje se od upitne (v.). i izjavne (v.).

UZVIČNIK (!), interpunkcijski znak (v.) koji dolazi iza rečenice ili njezinih dijelova kao oznaka za uzbuđenje ili povišeni ton: *Mili moj! Vraćaju se! »Vlade! Vlade!«* — *dovikuju mi. Živio! Gori!* U istom položaju može doći koji drugi znak kao oznaka smirenijeg osjećaja: *Eno ih, gle! bez bojazni uđoše* (Tadijanović: Balada o zaklanim ovcama). *Gle, jedna duga u vodi se stvara* (Cesarić: Slap).

UZVIK, nepromjenljiva riječ kojom izričemo kakvo duševno uzbuđenje (radost, želju, čuđenje, divljenje, žalost, bol, gnjev, gađenje, strah i sl.): *iju, ijuju, o, oh, oho, ah, nu, jao, avaj, kuku, uf,* a izriče i poticanje (zapovijed) i dozivanje: *de, dede(r), ura, e, ej, oj.* Značenje je uzvika gotovo potpuno osjećajno, intektualno je neznatno. Zato se smatra da su uzvici u samostalnoj upotrebi nerazvijene rečenice.

V, W, X, Y

V, dvadeset osmo slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban poluotvorni suglasnik (v. Tvorba glasova).

V., skraćenica od *vokativ*.

VARVARIZAM, v. Barbarizam.

VAZDUŠNA STRUJA, v. Zračna struja.

VEBER TKALČEVIĆ, ADOLF, v. Književni jezik u Hrvata.

VELARNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

VELARNO-NAZALNI GLAS, v. Tvorba glasova,

VELIKO SLOVO, pismeni znak kojim se u posebnim prilikama bilježe glasovi pojedinih riječi, npr. u natpisima, naslovima, natuknicama (kao u ovom leksikonu), skraćenicama (v.) i sl. Kao pravopisni znak upotrebljava se za bilježenje prvih glasova pojedinih riječi i naziva se *veliko početno slovo.* Njime se piše prva riječ u rečenici: *Pusti!... Znam ja sve to. Bajke. Priče, sinko. Lijepe priče i ništa drugo*... Tako se mogu pisati i sve prve riječi u stihovima (primjer v. u članku Kosa crta).

Velikim početnim slovom pišu se i vlastite imenice, a takvim se riječima smatraju i etnici, posebni nazivi organiza-

cija, društava, ustanova, konferencija i kongresa, životinja i stvari: *Antun Gustav Matoš, Petar Preradović Njegoš, Split, Hvar, Neretva, Mosor, Slavonija, Hrvatska, Jugoslavija, Italija, Tunis, Evropa, Australija, Bosanac, Makedonac, Talijanka, Australac, Božić, Đurđevdan, Mars, Saturn, Šarac* (konj), *Brundo* (medvjed), *»Iskra«* (poduzeće), *Dinamo* (nogometni klub).

Tako se pišu i atributi i nadimci ako su postali ime, prezime ili njihov sastavni dio: *Ljudevit Posavski, Dušan Silni, Zmaj Ognjeni Vuk, Jovan Jovanović Zmaj, Josip Broz Tito...* I pridjevi izvedeni od tih riječi sufiksima *-ov, -ev, -in* pišu se velikim početnim slovom: *Antunov, Matošev, Njegošev, Bosančev, Talijankin, »Iskrin«*. Pridjevi na *-ski, -ovski, -evski* pišu se malim početnim slovom: *splitski, hvarski, slavonski, tuniski, evropski, australski, matoševski, njegoševski.*

Ako je naziv sastavljen od više riječi, velikim se početnim slovom piše prva riječ, a ostale malim, osim onih koje se i izvan toga naziva pišu velikim: *Nova godina, Prvi maj, Dan dječje radosti, Hrvatsko zagorje, Dalmatinska zagora, Ulica proleterskih brigada, Ulica socijalističke revolucije, Prilaz Jugoslavenske narodne armije, Socijalistički savez radnoga naroda Jugoslavije, Društvo književnika Hrvatske, Na Drini ćuprija...*

To pravilo ima dva izuzetka:

1. sve se riječi osim prijedloga i veznika u imenima sela, gradova, država i kontinenata pišu velikim početnim slovom: *Dugo Selo, Slavonski Brod, Brod na Kupi, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Sjedinjene Američke Države, Južna Amerika...*

2. sve se riječi pišu malim slovom u nazivima administrativnih jedinica nižih od autonomne pokrajine i oblasti, u nazivima povijesnih događaja, pokreta i ratova: *osječki kotar, brodska općina, zagrebačka biskupija, srednji vijek, ilirizam, seljačka buna, prvi svjetski rat, drugi svjetski rat...*

Iz poštovanja se velikim slovom piše samo zamjenica *Vi* kad označuje jednu osobu i opća imenica kad se upotrijebi mjesto imena poglavara države: *Predsjednik, Kralj, Šah...*

Teškoća u upotrebi velikoga početnog slova nije toliko u pravopisnim pravilima, nego je više u samom pojmu jer treba uvijek znati što on znači, npr. u rečenici: *Prešavši Sutlu, zašli smo u slovensko gorje,* treba znati da li je *slovensko gorje* apelativ s atributom ili je naziv toga gorja. Teškoća je u tome što jedna imenica ili neki izraz može doći sad u općoj upotrebi, sad kao naziv ili dio naziva, npr.: *Završio sam gimnaziju u Krapini* (vrsta škole). *Upisao sam se u Gimnaziju u Krapini* (naziv škole). Prema tome katkada se u istom kontekstu jedna imenica može napisati malim ili velikim početnim slovom, već prema tome da li je upotrebljavamo kao opću ili kao vlastitu imenicu. Kad dobro poznajemo i pravopisna pravila i pojam o kojemu je riječ, a ipak se kolebamo, tada je bolje napisati malo početno slovo.

Razlikuj:

rijeka (voda)	*Rijeka* (grad)
bar (noćni lokal)	*Bar* (grad)
ključ (predmet)	*Ključ* (mjesto)
abuka (voće)	*Jabuka* (otok)
sljeme (vrh krova ili brda)	*Sljeme* (vrh Medvednice) »*Sljeme*« (poduzeće)
Crna gora (ime gore)	*Crna Gora* (ime zemlje)
Donji grad (dio Zagreba)	*Stari Grad* (mjesto na Hvaru)
Starigrad (mjesto kod Karlobaga)	*Ivanić-Grad, Mrkonjić-Grad*
Socijalistički savez (savez radnog naroda Jugoslavije)	*Sovjetski Savez* (država)
seljačka buna (1. svaka seljačka buna, 2. seljačka buna 1573. pod vodstvom Matije Gupca)	*Seljačka buna* (naslov romana A. Šenoe)

školska knjiga (vrsta knjige)	*Školska knjiga* (poduzeće)
ford (auto)	*Ford* (prezime)
om (mjera)	*Ohm (Om)* (prezime)
ilirac (pristaša ilirskog pokreta)	*Ilir* (pripadnik naroda)
salamunski sud	*Salamunov hram*
matoševski stil (stil kao u Matoša)	*Matošev stil* (stil kojim je pisao Matoš).

VEZANI RED RIJEČI, v. Red riječi.

VEZNIČKA REČENICA, rečenica povezana s glavnom rečenicom veznikom (v. Složena rečenica).

VEZNIK, nepromjenljiva riječ koja povezuje dvije riječi ili rečenice. Prema tome vežu li nezavisne ili zavisne rečenice razlikujemo nezavisne i zavisne veznike.

Nezavisni su: sastavni, rastavni, suprotni, izuzetni, zaključni.

Zavisni su: namjerni, vremenski, načinski i poredbeni, izrični i objasnidbeni, uzročni, posljedični, pogodbeni, dopusni.

Nezavisni veznici povezuju riječi i rečenice, a zavisni samo rečenice. Prema značenju jedni su veznici semantički prazni, tj. nemaju određeno značenje. Oni služe za povezivanje, a značenje dobivaju prema smislu toga povezivanja. Takvi su veznici *da, kad, kako, dok, li*... Drugi su veznici semantički određeni jer u književnom jeziku imaju samo jedno značenje: *a, ali, dakle, osim, čim, budući da, jer, makar, premda*...

U nekim se lingvističkim djelima u veznike ubrajaju i riječi koje nemaju pravu vezničku službu, nego drugu, npr. *i, ta* služe za isticanje: *Izbrisala je večer sve sa zemlje: i cestu, i vrtove, i ljude, i horizont. Ta nemoj!* (uzvični v.); *zar* i *li* za tvorbu upitnih rečenica: *Zar nije? Znate li?* (upitni v.); *da* za potvrđivanje i izricanje želja: *Da, znao sam* (potvrdni veznik); *Oh, da znam!* (željni veznik). U drugim se djelima takve riječi ubrajaju u posebnu, desetu vrstu nazvanu čestice (v. Riječ).

VITEZOVIĆ, PAVAO RITTER, v. Knjiž. jezik u Hrvata

VLASTITA IMENICA, v. Imenica.

VLASTITO IME, v. Imenica.

VOK., običnije *vok.* skraćenica od *vokativ.*

VOKAL, v. Samoglasnik.

VOKATIV (lat. vocativus dozivni, od vocare zvati, dozivati) nezavisan padež, služi za dozivanje, obraćanje ili samo kao izraz osjećaja: — *Iglico! — zovnuo je Gavran svoju najstariju kćer... — Slušaj me, Gavrane, ja do tebe... — Drugovi, ima raznih rana. — Sve je važno, Ivane! — Napredujemo, mladiću, rekao je samome sebi. — Prekidaju me, moj stari i dobri Silvestre, eto i sam vidiš.* Budući da je v. nezavisan padež, tj. ne zavisi ni od jednog dijela rečenice, uvijek se od nje odjeljuje zarezom, i to, kao što primjeri pokazuju, zarez se stavlja iza vokativa ako je on na početku rečenice, ispred njega ako je na kraju, a ispred njega i iza njega ako je u sredini. Ako se želi jače istaći, može se odvojiti uzvičnikom.

U pjesmama, najčešće narodnim, v. dolazi kao subjekat: *Al' govori dače nedouče* ili kao predikat: *Misli jadan da je gorski vuče* (I. Mažuranić). Kako ovdje ima samo vokativni oblik, a ne i vokativno značenje, ne odjeljuje se zarezom.

V. s prijedlozima ne dolazi.

VRANČIĆ, FAUST, v. Rječnik.

VREDNOTE GOVORNOG JEZIKA, termin prof. P. Guberine za neke elemente rečenične fonetike (intenzitet, intonaciju, stanku, tempo) i mimiku, geste i stvarni kontekst (v. Zvuk i pokret u jeziku, Zagreb, 1952).

VREMENSKA OZNAKA, v. Priložna oznaka.

VREMENSKA REČENICA (temporalna r.), zavisno složena rečenica u kojoj zavisna rečenica izriče vrijeme u koje se vrši radnja glavne. To može biti: a) istovremenost, tj. radnja se zavisne vrši u isto vrijeme kad i radnja glavne:

Kad se jede i pije, onda je dosta prijatelja; b) prijevremenost, tj. radnja se zavisne vrši prije radnje glavne: *Pošto se popeše na vrh, pred očima im puče divan vidik;* c) poslijevremenost, tj. radnja se zavisne vrši poslije radnje glavne: *Ona je već otišla kad je poštar donio pismo.* Vremenski su veznici: *čim, dok, istom, kad(a), kako, pošto, što, tek, tek što, otkad(a) prije nego.*

VREMENSKI AKUZATIV, v. Akuzativ.

VREMENSKI GENITIV, v. Genitiv.

VREMENSKI INSTRUMENTAL, v. Instrumental.

VREMENSKI PRILOG, v. Prilog.

VREMENSKI VEZNIK, veznik koji povezuje vremensku rečenicu (v.).

VRH JEZIKA, v. Govorni organi.

VRj., v. Rječnik.

VRSTE RIJEČI, v. Riječ.

VUK, v. Karadžić, Vuk Stefanović.

W, v. Abeceda.

X, v. Abeceda.

Y, v. Abeceda.

Z

Z, dvadeset deveto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban tjesnačni suglasnik, v. Tvorba glasova. U istom je članku objašnjen i glas koji se u lingvističkim djelima obilježava znakom *ź*.

ZADNJONEPČANI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova

ZAGORSKO-MEĐIMURSKI DIJALEKAT, v. Kajkavsko narječje.

ZAGRADA, pravopisni znak koji se sastoji od dva dijela ( ). U nju se stavljaju dopune i objašnjenja: *»Vlade, otac su prišli!« (U kući smo čakavski govorili.) — 's Maul halten! (Jezik za zube!) — dreknu komandant.* Ako je za dodani dio dovoljan zarez, nije potrebna z. Znakovi koji pripadaju zagrađenom dijelu dolaze u zagradu kao što se vidi u navedenim primjerima. Z. označuje i dvojak oblik nekih riječi: *komunist(a), subjek(a)t* što znači da je moninativ *komunist* i *komunista*, *subjekt* i *subjekat*. U jezičnim se djelima u zagradu stavlja i nepostojano *a*: sufiks *-(a)k* valja razlikovati od *-ak*, npr. *cvrčak, cvrčka: zemljak, zemljaka.* Drugi se dio zagrade stavlja mjesto tačke iza rednih brojeva u nabrajanju: *1), 2), 3)...*, ali u toj službi dolazi i tačka. Ne valja u toj službi stavljati zajedno tačku i drugi dio zagrade.

ZAGREBAČKA ŠKOLA, v. Književni jezik u Hrvata.

ZAJEDNIČKA IMENICA, v. Imenica.

ZAKLJUČNA REČENICA (konkluzivna r.), nezavisno složena rečenica u kojoj radnja sporedne rečenice proizlazi kao zaključak iz radnje glavne: *Pošla je prije pola sata, dakle nije mogla stići dalje od onog sela.* Veznici su: *dakle, zato, stoga.*

ZAKLJUČNI VEZNIK, veznik koji povezuje zaključnu rečenicu (v.) ili riječi koje dolaze kao zaključak onoga što je prije rečeno.

ZAMJENICA, riječ koja zamjenjuje imenicu ili pridjev. Z. koja zamjenjuje imenicu zove se imenička, a koja pridjev pridjevna. Imenička z. odgovara na pitanje *tko? što?*, a pridjevna na pitanje *čiji?, koji?, kakav? Tko je bio ovdje? Ja. On. Nitko. — Čiji je to posao? Ničiji. Svačiji. Kakav je to postupak? Nikakav. Svakakav.* Zamjenice dijelimo u sedam vrsta:

1. **lične** (personalne): *jâ, tî, òn, òna, òno, mî, vî, òni, òne, òna;*

2. **povratna** refleksivna): *sèbe;*

3. **posvojne** ili **prisvojne** (posesivne): *mòj, tvòj, njègov, njèzin, (njên), nâš, vâš, njìhov;* povratno-posvojna: *svòj;*

4. **pokazne** (demonstrativne): *òvâj, tâj, ònâj; ovàkav, tàkav, onàkav; ovolìkī, tolìkī, onolìkī;* amo se obično još ubrajaju i zamjenički pridjevi *ìstī* i *sâm;*

5. **Upitne** (interogativne): a) imeničke *tkȍ?, štȍ?*, b) pridjevne: *kòjī?, kàkav? kòlik? čìjī?;*

6. **odnosne** (relativne): *kòjī, kàkav, kòlik, čìjī, tkȍ, štȍ;*

7. **neodređene** (indefinitne): a) imeničke: *nȅtko, nȅšto, nȇkī, nìtko, nìšta, nìkojī, ìtko, ìšta, ìkojī, svȁtko, svȁšta, svȁki, gdjȅtko, gdjȅšto, gdjèkojī, kojètko (kojetkȍ), kojèšta, štòtko, štòšta, štòkojī, tkȍgod, štȍgod, kòjī gȍd;* b) pridjevne: *nèkakav, nèčijī, nìkakav, nìčijī, ìkakav, ìčijī, svàkakav, svȁčijī, kojekàkav, štòkakav, štòčijī, kàkav gȍd, čiji gȍd;* među neodređene zamjenice ubraja se i pridjev *sav.*

Zamjenice se dekliniraju po zamjeničnoj ili pronominalnoj deklinaciji, a samo neke po zamjeničkoj i po imenskoj. Zamjenička deklinacija ima karakteristične nastavke u gen. jd. m. i sr. roda: *-og(a)*, iza nepčanog suglasnika *-eg(a)*, u dat. i lok. *-om(e)*, *-om(u)*, iza nepčanog suglasnika *-em(u)*, u dat. i lok. jd. ž. roda *-oj*, a u gen. mn. za sva tri roda *-ih*.

Po zamjeničkoj i po imenskoj deklinaciji (tj. kao određeni i neodređeni pridjevi) sklanjaju se: a) posvojne zamjenice: *njegov, njezin (njen), njihov;* b) upitne i odnosne: *kakav, kolik;* neodređene s neodređenim oblikom: *nekakav, nikakav, kojekakav...,* ali neki padeži nemaju određenih oblika (nom., ak. m. r. za neživo i dr.). Neodređene s određenim oblikom *(nȅki, nȉkojī...)* sklanjaju se samo po zamjeničkoj deklinaciji.

Složene zamjenice *nikakav, nitko, ništa* rastavljaju se kad se upotrebljavaju s prijedlogom i on dolazi među njihove sastavne dijelove: *Ne mislim ni na kakvu nagradu. Ni u kakvoj nevolji nisam bio. Ni od koga nisam čuo. Ni s kim nisam o tome razgovarao. Uzeli mu posljednji komadić zemlje pa ostade ni na čemu.*

Povratna z. ima za sva tri roda u jednini i množini ove oblike: N.—, G. *sȅbe,* D. *sȅbi, si,* A. *sȅbe, se,* V.—, L. *sȅbi,* I. *sòbōm,* u istočnim krajevima obično je *sèbe, sèbi,* i naznačuje da radnja ne prelazi na drugoga, već da se vraća na rečenični subjekat, npr.:

(ja)	*branim sebe*	ili	*kupujem sebi*
(ti)	*braniš sebe*		*kupuješ sebi*
(on)	*brani sebe*		*kupuje sebi*
(mi)	*branimo sebe*		*kupujemo sebi*
(vi)	*branite sebe*		*kupujete sebi*
(oni)	*brane sebe*		*kupuje sebi.*

Mjesto *sebi* može se upotrijebiti i enklitički oblik *si,* jednako kao što se mjesto *sebe* upotrebljava *se.*

ZAMJENIČNA DEKLINACIJA, v. Deklinacija.

ZAPADNI BOSANSKO-HERCEGOVAČKI DIJALEKAT, v. Štokavsko narječje.

ZAPADNI GOVOR, u starijim djelima naziv za dio štokavskoga narječja s ikavskim izgovorom.

ZAPADNOSLAVENSKI JEZICI, v. Slavenski jezici.

ZAPETA, v. Zarez.

ZAPOVJEDNI NAČIN, v. Imperativ.

ZAPOVJEDNI PERFEKAT, v. Perfekat.

ZAPOVJEDNI PREZENT, v. Prezent.

ZAPREKA, v. Tvorba glasova.

ZAREZ (,), interpunkcijski znak kojim se u pisanju odvaja ono što međusobno nije usko povezano, što ne čini cjelinu.

Ne valja prodati. *Molim lijepo, pričajte.*
Ne, valja prodati. *Molim, lijepo pričajte.*

Prema načinu na koji se z. upotrebljava naziva se cijela interpunkcija.

Gramatička interpunkcija takav je način u kojemu je z. vezan za određene gramatičke jedinice, a odlučuje uglavnom stanka u govoru.

Slobodna ili **logička interpunkcija** takav je način u kojem se na nekim mjestima prepušta piscu da z. stavi ili ne.

Danas se u našem jeziku primjenjuju slobodna ili logička interpunkcija, ali to ne znači da z. možemo stavljati po svojoj volji bilo gdje. Iako je razlika u nazivima velika, u samom je pisanju neznatna jer je upotreba u objema u pretežnoj većini ista. I u gramatičkoj interpunkciji pisac na mnogim mjestima sam odlučuje hoće li staviti z. ili ne će pa je sloboda u logičkoj veća samo kad zavisna rečenica nije ispred glavne, i to na mjestima gdje je stanka označena i drugim jezičnim sredstvima, npr.: *On već tri dana ne radi* (,) *jer je bolestan.* Na mjestu označenom znakom (,) jedan je signal završetak glavne rečenice, a drugi veznik *jer.* Na takvim je mjestima stavljanje zareza prepušteno piščevoj volji. Gdje takvih signala nema, ni u slobodnoj interpunkciji nema slobode:

Mislila si u tajnosti, suze lije.
Mislila si, u tajnosti suze lije.

U tim rečenicama u govoru stanka određuje kojem dijelu pripada izraz *u tajnosti*. U pismu toga signala nema, zato se mora obilježiti nekim znakom. Ako je to z., tada ga treba staviti na jedno od dvaju mogućih mjesta, već prema tome što se željelo reći. Tu je, kao i u četiri primjera na početku ovoga članka, postupak isti i po gramatičkoj i po logičkoj, slobodnoj interpunkciji. Prema tome niti je gramatička interpunkcija nelogična niti je logička interpunkcija slobodna. Zato je važno poznavanje pravila kad se z. piše, inače ne samo da ćemo griješiti nego će katkad ispasti i ono što nismo htjeli napisati.

Načelo po kojem se z. piše vrlo je jednostavno: zarezom se odvajaju usporedni dijelovi, tj. koji stoje jedan uz drugi nezavisno, naknadno dodani dijelovi i dijelovi koji se suprostavljaju ili ističu. Prema tome o pisanju zareza odlučuju samo četiri kriterija: usporednost, naknadno dodavanje, suprotnost i isticanje, i oni vrijede bez obzira bila posrijedi složena rečenica ili dijelovi proširene rečenice. Prva su dva kriterija opća, a druga dva uvjetna. Prikazat ćemo svaki posebno.

1. Dijelovi koji stoje jedan uz drugi nezavisno, usporedno, odvajaju se zarezom. To je u prvom redu nabrajanje, tj. kad dva dijela ili više njih u nabrajanju nisu povezani veznikom: *Vrućina, omarina. Nešto tužno teče u srce iz orijaševa pjeva, nešto se kobno zbiva sada gore na motovunskoj zidini. Škripa plugova, dahtanje volova, šum žrvnjeva, lupa kamenja, struganje greda uza zidove, sve se to čuje u Jožinu glasu...*

Kad se dva usporedna dijela vežu veznikom, oni se ne odjeljuju zarezom: *Ovaj je kamenit krš okupan suzom i krvlju. Čuo se šum smreka, maslina i mora. Starci stoje u hladu i srču kapljicu. Ivan mi skine torbicu, otvori je i stane rezati hranu. Sve nešto šuška pod šuškorom, puže uz granu, zuji oko cvjetova, udara krilima i kuca kljunom.*

Kad su usporedni dijelovi povezani veznicima, mogu se i drugačije odjeljivati zarezom: *Prema strancima i on je bio, kao i Osmanlije, i spor i nepoverljiv, i lukav i uporan, a pored toga još i odsečan i grub u govoru. Tu će on u toku godina upoznati ne samo Turke i njihove jedinstvene snage i beskrajne slabosti nego i sebe sama i mere i granice svojih moći, i uopšte ljude, život i svet i ljudske odnose u njemu.*

Zavisni dijelovi ne odvajaju se zarezom od dijelova od kojih zavise. To su u prvom redu zavisne rečenice bez kojih glavna ne bi imala smisla ili ne bi imala potpun smisao: *Dolaziš baš onda kad se meni žuri. Ali to nije ono što sam ja htio. Čudim se da me i vi sad ne tjerate. Nisam znao kako da je utješim.*

Razlika između zavisnosti i usporednosti može se lijepo vidjeti u posljednjem stihu Tadijanovićeve pjesme »Htio bih da zaustavim«: *Svakog se trenutka bližim suncu smrti, grobu.* Pjesnik kaže da se približava dvjema pojavama: suncu koje je smrt (u opreci prema *suncu života)* i grobu. Da je iza sunca stavio z., rekao bi trima: suncu, smrti i grobu. Treba dakle pripaziti kako se pišu atributi. Mogu se pisati na dva načina, sa zarezom i bez njega: *Međutim veliki, bijeli dan dizao se kao lijep i snažan momak iz mirna, dubaka sna. — I stadoh lutati stojnim gradom strmih gotskih krovova i oštrih kućnih sljemena.* Pridjevi *velik* i *bijel, miran* i *dubok* dodani su imenicama *dan* i *san* nezavisno jedan od drugoga čime je rečeno: *dan je i velik i bijel, san je i dubok i miran.* Budući da u prvoj rečenici z. prekida normalan tok među pridjevima, pridjev iza zareza jače je istaknut nego što bi bio da zareza nema, kao što je u drugoj rečenici. U njoj je veza između pridjeva *gotski* i *krov, kućni* i *sljeme* uža, a njima su kao cjelini dodani pridjevi *strm* i *oštar.* Prema tome valja razlikovati:

Treće, prerađeno izdanje. Treće prerađeno izdanje.

Prvi put je rečeno da je izdanje i treće i prerađeno a drugi put da je prerađeno izdanje treći put izdano, a koliko je bilo neprerađenih izdanja, to se ne kazuje.

Vokativ (v.) nezavisan je dio i ako nije odvojen uzvičnikom, odvaja se zarezom.

2. Zarezom se odvajaju naknadno dodani dijelovi: *Izađosmo napokon, umorni, na kopno. Nad onom je ravninom, s koje se u daljini vidjelo otvoreno more, sjalo sunce i uzduh je iskreći podrhtavao. Njegova je Klotilda tiho plakala, kao jesenska kiša. Napokon stigoh, sav znojan. On nešto zamrmlja, u polusnu.* Zarezima je označeno da su odijeljeni dijelovi manje važni, kao da su ih pisci posebno dodali ili umetnuli pošto su rečenice smislili i bez njih. Ti bi dijelovi mogli biti napisani bez zareza, ali bi tada bilo rečeno da su i oni važni, ravnopravni ostalima.

Naknadno dodavanje koje je po smislu potpuno odvojeno od ostalih dijelova uvijek se odvaja zarezom: *Ta je služba, kažu, unosna. Mi nismo, dobro reče Sartre, odgovorni samo za ono što činimo, nego i za ono što nismo učinili.*

Suprotno tome, ako je koji dio važan, tj. ako bi ostali dijelovi bez njega bili besmisleni ili imali drugi smisao, tada se on ne odvaja zarezom: *U zemljama čiji se građani osjećaju nesigurni u zatvoru čovjek se osjeća jednako nesiguran i na slobodi. Ima velikih riječi koje su tako prazne da se u njima mogu zatvoriti čitavi narodi. Sve što je jučer saznao kopkalo je neprestano u njemu i nije mu više dalo mira.* Rečenice iza *zemljama, riječi, sve* daju nov smisao tim riječima i zato se od njih ne odvajaju zarezom.

Kriterij naknadne dodanosti odlučuje i kad je zavisna rečenica iza glavne. Ako glavna i bez nje ima isti smisao, tada i zavisnu možemo odijeliti zarezom, ali i ne moramo, već prema tome što želimo napisati:

U njegovoj sobi stalno gori svjetlo jer marljivo radi.
U njegovoj sobi stalno gori svjetlo, jer marljivo radi.

Prvi je put osnovna misao: *u njegovoj sobi zato stalno gori svjetlo što on radi,* a drugi put: *u njegovoj sobi stalno gori svjetlo,* uzrok se smatra nevažnim, tek da se kaže. Ali ovaj način ne treba precjenjivati jer razlika ipak nije velika; ona

u takvim primjerima nije u zarezu, nego je u smislu. Kad smisao izričito traži dopunu, ona se ne odvaja zarezom, kao što je već više puta rečeno.

Ako je zavisna rečenica ispred glavne, uvijek se odvaja zarezom: *Da nema vjetra, pauci bi nebo premrežili. Tko se u vinu kupa, u vinu se i utopi. Kako se za njegovim stolom najednom stvorila Ankica, to Jakov nije nikada saznao. Uhvatim jednoga za helebardu i kada trgnuh da ga probudim, stražar se skotrlja na zemlju.*

Obično se tako odvajaju i glagolski prilozi, pa i druge priložne oznake kada u većem skupu dolaze ispred rečenica od kojih zavise: *Ne gubeći je s oka, izgubim se u gomili. Pijući sve više, on se trovao sve jače. Otvorivši uzdrhtalim rukama službeno pismo, pade nemoćno na uzglavlje. Od rane mladosti na Istoku, Davna je primio mnoge osobine i navike Levantinca. Stari romantik ideje o kontinuitetu evropske kulture, Filip se snuždio pod dojmom ove male brončane figurine*... U publicističkom stilu takav način pisanja prelazi u maniru, a to je pogrešno. Treba ocijeniti da li je taj dio tijesno povezan s rečenicom ili se može smatrati naknadno dodanim pa prema tome staviti ili ne staviti z.

Ispred *to jest*, skraćenicom *tj.* uvijek se stavlja z.: *Sve gleda jednostavno, tj. samo s gledišta koristi i štete koju će on od toga imati.*

Apozicija (v.) iza svoje imenice smatra se dodanim dijelom i odvaja se zarezom.

3. Dijelovi koji se suprotstavljaju jedni drugima odvajaju se zarezom: *Volovi jaram trpe, a ne ljudi. Okrenem se, a čiča na zemlji. Veličina raste, ali običnije pada s vremenom.* Ako je suprotnost manja (v. Suprotna rečenica), z. po Pravopisu nije obavezan. Suprotni je veznik dovoljan signal. To za praksu znači da je piscima prepušteno na volju hoće li ispred suprotnih veznika staviti z. ili neće. P. jedino izričito kaže da se z. ne piše kad suprotnost dolazi iza komparativa ili superlativa ili iza izraza *ne samo: Bolje je imati pametna nepri-*

jatelja nego luda prijatelja. Učinio je za dan više nego što drugi urade za tri dana. Svake subote dobiva ne samo vola nego i brentu vina.

4. Z. se stavlja ispred dijela koji želimo istaći: *Ide starim, utabanim putem. Doći će, ili će drugi mjesto njega doći. Prošao je peti razred, i to odlično. Zveči u njoj oružje neprijateljsko, i ržu konji, i kliču borci.* Z. se u tu svrhu može upotrijebiti samo kad inače ne bi na tom mjestu došao, a i tada neki primjeri mogu biti obuhvaćeni i prvim pravilima, npr. za *Ide starim, utabanim putem* vrijedi isto što i za primjer *Međutim veliki, bijeli dan*... Zato valja imati na umu da z. u toj službi nije jednoznačan znak jer se dio poslije njega može smatrati i naknadno dodanim, kao u rečenici: *On je jako ostario, i više ništa ne vidi.* Stoga se za isticanje može upotrijebiti i jači znak, dvije tačke (:) ili crta (—).

ZASTARJELA RIJEČ, v. Arhaizam.

ZATVOR, v. Tvorba glasova.

ZATVORENI SAMOGLASNIK, samoglasnik izgovoren višim dizanjem jezika nego pri normalnom izgovoru toga glasa. Zatvoreni samoglasnici se obilježavaju tačkom ispod slova (v. Čakavsko i Kajkavsko narječje).

ZATVORENI SLOG, v. Slog.

ZATVORNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

ZATVORNO-TJESNAČNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

ZAVISNA REČENICA, v. Zavisno složena rečenica.

ZAVISNI PADEŽ, v. Padež.

ZAVISNI VEZNIK, v. Veznik.

ZAVISNO SLOŽENA REČENICA, složena rečenica u kojoj zavisna dopunjuje glavnu rečenicu ili dio u njoj, a zavisna uzeta sama za sebe nema potpun smisao. Zavisna se veže uz

glavnu veznicima, odnosnim zamjenicama i odnosnim prilozima. Prema tome razlikujemo vezničke, odnosne i zavisno upitne rečenice. Vezničke po značenju dijelimo na deset vrsta: namjerne (v.), vremenske (v.), uzročne (v.), posljedične (v.), načinske (v.), poredbene (v.), izrične (v.), objasnidbene (v.), pogodbene (v.), dopusne (v.).

Zavisne r. mogu u složenoj rečenici imati službu subjekta, objekta, atributa i priložnih oznaka pa se prema toj službi zovu: subjekatne (v.), objekatne (v.), atributne (v.) i priložne (v.). U nekim gramatikama govori se i o predikatnoj rečenici, ali primjeri koji se navode nisu prave predikatne rečenice.

ZAVISNO UPITNA REČENICA, zavisno složena rečenica u kojoj se u zavisnoj rečenici nalazi pitanje: *Reci mi tko te je zvao.* Z. u. r. razlikuje se od izrične samo po tome što je u zavisnoj pitanje, a u izričnoj nije.

ZBIRNA IMENICA, v. Imenica.

ZBIVANJE, v. Glagol.

ZETSKI DIJALEKAT, v. Štokavsko narječje.

ZIJEV, u lingvistici: otvor usta koji nastaje kad se dva ili više samoglasnika izgovaraju jedan za drugim bez stanke, bez obzira našli se oni u jednoj riječi ili na sastavu dviju ili više riječi: *jauk, jedanaest, dao, čuo, naoštriti, neugodno, crnook, poočim, čeka u kući, stavio ti mušicu u uho.* Neki samoglasnici koji se nađu zajedno u pismu ne tvore z. jer se među njima izgovara koji suglasnik premda se u pismu ne piše, npr. *vidio, mislio,* izgovara se *vidijo, mislijo.*

ZNAČENJE, cjelokupan predodžbeni, smisleni sadržaj što ga izaziva glasovni kostur neke riječi (v.) uopće ili u određenoj rečenici. Ako čujemo glasovni kostur *mišić,* tada pomišljamo na troje: 1. mali miš, 2. tjelesni organ, 3. izraz od dragosti i milja za voljenu osobu. U rečenici *Istegnuo je mišić na desnoj nozi* riječ *mišić* izaziva u nama samo drugo z. Neke riječi imaju samo jedno z., npr., *olovka,* a druge mogu imati

dva i više kao npr. *mišić.* Kad jedan glasovni kostur ima više značenja, onda se ta pojava zove mnogoznačnost (polisemija). Jedno je z. osnovno, a druga su prenesena, npr. prvo je z. riječi *mišić* osnovno, a druga su dva prenesena. Prema načinu prenošenja razlikujemo metaforu (v.), metonimiju (v.) i sinegdohu (v.). O prenesenom značenju možemo govoriti samo kad nam je poznato osnovno z. Ako se osnovno z. izgubi, preneseno postaje osnovno i tada možemo govoriti o promjeni značenja, i to, dakako, promatramo s povijesnoga gledišta. Naime, značenja ne ostaju uvijek ista, nego se s vremenom mijenjaju. Z. se mijenja i kad s vremenom sužava ili širi svoj opseg. Tako je *pivo* nekada značilo sve ono što se pije, a danas je svoje z. suzilo samo na jednu vrstu pića. Uzroka za promjenu značenja ima više, česti su, npr., psihički, društveni. Sretnemo li znanca i vidimo da je poprilično dobio na težini, nećemo uvijek reći da se udebljao, nego »ojačao«. Bojažljivome kažemo da je *oprezan,* lijenome — *komotan,* a umjesto glup — *nenadaren.* Iz uljudnosti smo upotrijebili riječi u drugom značenju, a ne u onom što ga zapravo imaju. Stvarnost smo riječima malo uljepšali. Riječ mijenja svoje z. i zbog toga što se mijenja pojam koji ona označuje. Kad kažemo »pišemo perom«, i ne pomišljamo da smo upotrijebili istu riječ koja se upotrebljava kad se pisalo običnim guščjim perom. Kako se ono brzo kvarilo, ljudi su pronašli bolje, metalno, ali je riječ ostala ista. *Olovka* se tako zove što se nekada pravila od olova. Danas se pravi od grafita, a ime joj je ostalo isto. Uredništvima šaljemo *rukopise,* a obično nisu pisani rukom, već strojem. Riječ *šofer* preuzeli smo iz francuskog jezika (chauffeur), a ona u francuskom znači »ložač« jer su se prva motorna vozila ložila. Kad se počeo upotrebljavati benzin, ložačeva se funkcija promijenila, ali se s tom promjenom nije mijenjao i glasovni kostur.

Isti glasovni kostur može katkada imati i različito z. u pojedinim krajevima, npr. *kmet, naučnik, odojče* u Hrvatskoj znače 'obespravljeni seljak', 'šegrt', 'mlado prase', a u Srbiji

'seoski glavar', 'učenjak', 'dojenče'; *dojiti* u Slavoniji znači i 'musti', a *mariti* u Lici 'trebati'.

Prema djelovanju razlikujemo dvije vrste značenja:

pojmovno (spoznajno, logičko, intelektualno) z. djeluje samo na spoznaju, a za osjećaje je neutralno;

osjećajno (emotivno, afektivno) z. djeluje uz spoznaju i na osjećaje. Njime se čovjek služi da izrazi svoje osjećaje ili da djeluje na osjećaje svoga sugovornika ili čitaoca. Osjećajna značenja mogu biti vrlo različita prema tome pobuđuju li osjećaj nježnosti, milja, dragosti, radosti, veselja, smijeha, podsmijeha, poruge, prijekora, prezira i sl. Riječ *glava* ima spoznajno z. kad govori o dijelu tijela, ali *čiverica* uz to pojmovno z. ima i snažno osjećajno jer izaziva smijeh ili porugu. Tako ima riječi u kojima preteže osjećajno z., npr.: *striko, zeko, braco, seja, blagovati, čalabrcnuti, nespretnjaković, pametnjaković, igrarija, brbljarija, smandrljati, govorancija, gnjavator, srcedrapatel(j)ni, izmicauz, baguš, beamter, biznis*... Često su to deminutivni i augmentativi: *gnjezdašce, mjestance, mužić, mekušan, slabušan, debeljuškast, glavurda, ljudeskara, cipeletina, selendra, britvurina*... Gotovo svaka riječ može dobiti osjećajno z. kad je osnovno z. preneseno ili kad se obična riječ upotrijebi u neobičnu kontekstu, npr.: *Bosonog je, blijed i rastrgan, a gladnim očima* ***guta*** *ostatke jela po stolu* (F. Mažuranić). — *Provodila je dane* ***gutajući*** *one debele crnoukoričene knjige* (V. Desnica). U tim rečenicama *gutati* ne znači *gutati*, nego u prvoj *požudno gledati*, a u drugoj *naglo čitati*. Budući da se očima ne guta, a ipak se tako može reći, osjećajno djelovanje upravo proizlazi iz opreke osnovnoga značenja gutati i značenja u kojem je upotrijebljen taj glagol. Tako osjećajno z. dobivaju riječi *hasati, klopati, njupati* ako ih upotrebljavamo izvan frajerske sredine. U pjesničkom se stilu tuđice (v.) često upotrebljavaju u osjećajnom značenju. Ovdje ćemo kao primjer navesti drugi odlomak Kolarove novele »Svoga tijela gospodar« koji glasi: »Zato, kad u taj čudnovati kraj dođe kakvo pismo, ono se smatra kao naročita

rijetkost, i odmah se zna od koga je, za koga je i otkud je: da li je iz Amerike ili od advokata ili iz vojske. Jer samo sa ta tri svijeta korespondiraju Pavunčeci.« Između onih situacija u kojima se upotrebljava glagol korespondirati i onoga što Pavunčeci rade toliki je jaz da izraz korespondiraju u tom kontekstu izaziva podsmijeh.

Budući da je proučavanje značenja vrlo složen posao, ovdje su spomenute samo neke pojave, o značenju postoji posebna nauka, semantika (v.).

ZNAK, v. Pismeni znak.

ZNAK DUŽINE, v. Naglasak.

ZNAK JEDNAKOSTI, v. Posebni znak.

ZNAK NEJEDNAKOSTI, v. Posebni znak.

ZNAK PORIJEKLA, v. Posebni znak.

ZNANSTVENI STIL, v. Stil.

ZNANSTVENO-PUBLICISTIČKI STIL v. Stil.

ZUBI, v. Govorni organi.

ZUBNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

ZUBNO-NOSNI GLAS, v. Tvorba glasova.

ZUBNO-USNENI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

ZVJEZDICA, v. Posebni znak.

ZVONKI GLAS, v. Tvorba glasova.

ZVUČNI SUGLASNIK, v. Tvorba glasova.

ZVUK, v. Fonem.

Ž

Ž, trideseto slovo hs. abecede, služi kao znak za poseban tjesnačni suglasnik (v. Tvorba glasova); *ž.*, skraćenica za *ženski,* obično u vezi *ž. r.* (ženski rod).

ŽARGON (fr. jargon, izvorno: dijamant manje vrijednosti zbog nečiste boje, preneseno: neknjiževan jezik), poseban jezik koji upotrebljava kakva skupina ljudi. Naziva se još i argo (fr. argot), sleng (engl. slang neknjiževan jezik), naš izraz šatrovački (od šatrovac skitnica, varalica, lupež). U praksi je ž. više naziv za razgovorni jezik jako natrunjen jezikom kojega dijalekta ili koje struke (zagrebački, beogradski, splitski ž., lopovski, vojnički, sportaški, đački, kazališni ž.), a šatrovački naziv za poseban jezik naših frajera (uličnjaka), ali bitne razlike u značenju tih termina nema. Šatrovački je samo najizrazitiji ž. Ž. upotrebljava odijeljena društvena skupina ljudi iz težnje da ih drugi ne razumiju (lopovi koji često govore tako posebnim jezikom da se zove tajni jezik), da se njime istaknu (frajeri) ili kao znak pripadnosti određenom sloju. Razlikuje se od općega jezika najviše rječnikom: obične riječi dobivaju nova značenja *(koža* 'odijelo', *papci* 'cipele', *prijeći* 'prevariti', *šiti* 'nadmašiti'), mnoge se preuzimaju iz dijalekata *(hrustiti, jalan, tulum, furt),* pogotovu iz stranih jezika, u prvom redu iz onoga koji je u modi, kao danas engleski, i pri tome se djelomično prekrajaju *(mader, sister,*

gerla, faca, haj); mnogo se tvore i nove riječi, često na poseban način *(profa, profan, faks, gerlac, potrebejšn, mondiš, sentiš, blaziš* 'blaziran', *nukliš* 'nuklearan', *nogirati* 'dati nogu', *sluhirati* 'slušati'...) Isticanje natjeruje pojedince da stalno upotrebljavaju nove riječi, i tako za isti pojam ima više riječi: *kolac, kvrga, kljoca, kec* za nedovoljan; *njupati, hasati, klopati* za jesti, pa riječi naglo zastarijevaju, i tako se neki žargoni brzo mijenjaju. Poredbe su vrlo brojne, često izvorne i duhovite: *Kad ga je duno po tintari, ovaj je ziher mislio da ga je štrajfao satelit. Začas mu je s face zbrisao svu inteligenciju. Rasipaju se federi* (kosti) *po cesti kao kod Vanguardove rakete.* Sintaksa se u žargonu mijenja samo djelomično, morfologija tek iznzetno, a fonetika nikada. Time se ž. razlikuje od dijalekata, a razlika je i u tome što je dijalekat za neobrazovane obično jedini jezik, dok ž. živi u svijesti uvijek kao drugi jezik uz književni. Zanimljiv je ž. podravskih tovaraša (radnika koji tovare i istovaruju trupce). Kad »mariniraju« (okreću) kladu ili trupac, zapovijedaju »marica desno« i tada se okreće samo desna strana trupca, a lijeva se vrti u mjestu. Na zapovijed »marica lijevo« postupak je obratan. Kad treba zaustaviti radnju, zapovijeda se »dur«, a za podmetanje capina pod kladu »kac«. »Špric« znači da treba popiti čašu vina.

ŽELJNI PERFEKAT, v. Perfekat.

ŽELJNI PREZENT, v. Prezent.

ŽENSKI ROD, v. Rod.

ŽIVI JEZICI, v. Tipologija jezika.

ŽIVI NASTAVAK, v. Tvorba riječi.

ŽIVI SUFIKS, v. Sufiks.

Izdavač
NOVINSKO IZDAVAČKO PODUZEĆE »PANORAMA«
Zagreb, Savska c. 92.

Za izdavača
MIA PLEMENČIĆ

Tehnički urednik
EMILIJA RUŽIĆ

Korektor
Dr STJEPAN BABIĆ
i
MILENA PALAVRŠIĆ

Tisak i oprema »VJESNIK« ZAGREB